

BULETINUL COMISIEI MONUMENTELOR ISTORICE

ANUL XVII, NR. 1-2

BUCUREȘTI, 2006

**BULETINUL COMISIEI
MONUMENTELOR ISTORICE
2006**

Institutul Național al Monumentelor Istorice

COLEGIUL DE REDACȚIE:
Gheorghe I. CANTACUZINO
Raluca IOSIPESCU
Dana MIHAI
Marius PORUMB
Corina POPA
Voica PUȘCAȘU

Editat de I.N.M.I. - Serviciul Cercetare-Evidență
Responsabil număr: Raluca IOSIPESCU
Tehnoredactare computerizată: Ruxandra ȘERBAN
Coperta: Dana IACOVACHE
Traducere rezumate: Ruxandra BAKER

Descriere CIP a Bibliotecii Naționale a României

ISBN
I. Institutul Național al Monumentelor Istorice (București)

Acest număr apare cu sprijinul financiar al Ministerului Culturii și Cultelor, prin
Administrația Fondului Cultural Național

Copyright 2006,
Autorii textelor și ilustrațiilor și I.N.M.I. dețin toate drepturile asupra ediției de față și
își asumă responsabilitatea conținutului articolelor. Reproducerea integrală sau
parțială a textului din această lucrare este posibilă numai cu acordul scris al I.N.M.I.

Adresa Redacției B.C.M.I.: Institutul Național al Monumentelor Istorice
Str. Ienăchiță Văcărescu nr. 16, sector 4, București,
tel. 021336.6073; fax 0213369904

Institutul Național al Monumentelor Istorice

BULETINUL COMISIEI MONUMENTELOR ISTORICE

2006

Anul XVII - NR. 1-2

3

S U M A R / SUMMARY

I. STUDII ȘI CERCETĂRI / STUDIES AND RESEARCHES

Adriana STROE, Aurelian STROE - *Biserica Sf. Nicolae a fostului schit Bălteni. Studiu istoric și de arhitectură / Church „St. Nicholas” - former Bălteni Priory.*

Historic and architectural study

Ruxandra NEMȚEANU, Sergiu IOSIPESCU - *„Institutul de Fiziologie Normală și Patologie - prof. dr. D. Danielopolu” parte a Așezămintelor spitalicești „Filantropia” din București / „The Institute for Normal Physiology and Pathology - D. Danielopolu, Phd. MD” Part of the Hospital Buildings within the complex „Filantropia” in Bucharest*

Raluca IOSIPESCU, Sergiu IOSIPESCU - *Orașe porturi din România - un patrimoniu ignorat / Harbor towns in Romania - benighted heritage*

Ciprian BUZILĂ - *Casa Mincu / Mincu House*

Irina PAVELEȚ - *Contribuții cu privire la moara de apă din satul Drajna de Jos, județul Prahova / Contributions concerning the water mill in "Drajna de Jos" Village, Prahova county*

Ecaterina Țânțăreanu - *O ctitorie de la cumpăna veacurilor XVII și XVIII*

Biserica Adormirea Maicii Domnului a fostului schit Didești, județul Teleorman / An edifice at the turn of the centuries (16th-17th c.). "The Assumption of the Holy Virgin" Church of the former abbey, Teleorman county

Cristina CRĂCIUN - *Observații privind topografia Drobetai în secolele II-III / Notes on topography of Drobeta in the 2nd-3rd centuries*

Emil LUPU - *Ctitorii dispărute la curbura Carpaților în secolele XV-XVI / Extinct edifices in the Carpathians bend- 15th-16th c.*

Dana MIHAI - *Biserici de lemn descoperite în urma investigațiilor arheologice, Țara Românească - Secolele XVI-XVII / Wooden churches uncovered by archaeological investigation, the Romanian Province -16th-17th c.*

II. INVENTARIERE – PROIECTE PILOT / INVENTORY – PILOT PROJECTS

Ciprian SANDU - *Scurtă analiză statistică a listelor monumentelor istorice, publicate, (1903, 1955, 2004), pentru județul Vaslui / Brief statistic analysis of the published lists of historic monuments (1903, 1955, 2004), for Vaslui county*

Mircea ANGELESCU, Dana MIHAI, Cristina OANA, Cristian VASILE, Laurențiu ICHIM - *A Centrally Managed GIS System for Protection of the Romanian Archaeological Sites and Historical Monuments*

Inge PODBRECKY, traducere lozefina POSTĂVARU - *Inventarierea patrimoniului cultural construit în Austria / Inventory of cultural heritage built in Austria*

Dana MIHAI - *RESTARH - Digitizarea arhivei INMI - Un nou început / Digitization of INMI archive- A new beginning*

Adriana STROE, Ana MOJOLIC - *Raport de monitorizare a bisericilor din lemn din jud. Maramureș, înscrise în Lista Patrimoniului Mondial / Monitoring report on wooden churches in Maramureș county included in the World Heritage List*

Irina ENE - *Credință și mentalitate în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea / Belief and frame of mind in Walachia during the second half 16th c.*

Alexandru SUCEVEANU - *Din nou despre conservare și restaurare / Again on conservation and restoration*

Liviu BRĂTULEANU - *Considerații asupra unor posibile atitudini legate de conservarea integrată. Sulina, parte a peisajului cultural / Reflections on possible approaches to integrated conservation. Sulina, part of cultural heritage*

Oliver VELESCU - *Monumentele istorice. Valori spirituale - valoare turistică / Historic monuments. Spiritual values - touristic value*

I. STUDII ȘI CERCETĂRI

Adriana STROE
Aurelian STROE

Identificare și amplasament

Biserica cu hramul "Sf. Nicolae" a fostului schit Bălteni se află în satul Bălteni, com. Periș, județul Ilfov (Fig. 1). Este așezată la limita de est a localității menționate, pe marginea terasei unui promontoriu. Spre est o pantă abruptă de cca. 15 m, iar spre sud și nord-est pante line de cca. 30 m despart biserica de apele lacului Scroviștea (Bălteni), liman fluviatil al lalomitei. O vale mică, ale cărei urme erau încă vizibile la începutul secolului 20, delimita spre vest promontoriul pe care este așezată biserica, transformându-l într-o veritabilă insulă (Fig. 2).

Fig. 1 Biserica Sf. Nicolae a fostului schit Bălteni (Ilfov).
Vedere dinspre sud-vest, foto Aurelian Stroe

Dincolo de lac se întinde pădurea Scroviștea, iar spre sud pădurea Radu-Vodă, resturi ale celebrului codru al Vlăsiei care, până la mijlocul secolului al 19-lea, acoperea o vastă întindere între câmpiile Teleormanului la vest și dealurile Buzăului la est, limanurile Dunării spre sud și vecinătatea Târgoviștei la nord.

În jur, la depărtări ce pot fi străbătute cu pasul, se află mănăstirile Căldărușani, Snagov și Țigănești și biserica fostului schit Turbați.

Biserica a fost clasată monument istoric încă din anul 1955, având indicativul 480. În lista monumentelor istorice din anul 1991 monumentul a avut codul 42 B 010, iar în cea din anul 2004, codul IF-II-m-A-15265.

Istoric

Aparent datarea bisericii fostului schit Bălteni nu ar trebui să prezinte o problemă, pisania așezată deasupra ușii de acces în pronaos menționând atât anul construirii cât și ctitorul:

"+Acest sf[ânt] și dumnezeescu hramu al sfântului mare arhiereu Nicolae, zidit-o-am de în temeiu eu, robul lui H[risto]s Hrizea Mare-Dvornic; den cât m'au dat Dumnezeu cheltuii, și, ajutându Dumnezeu, radicat-am

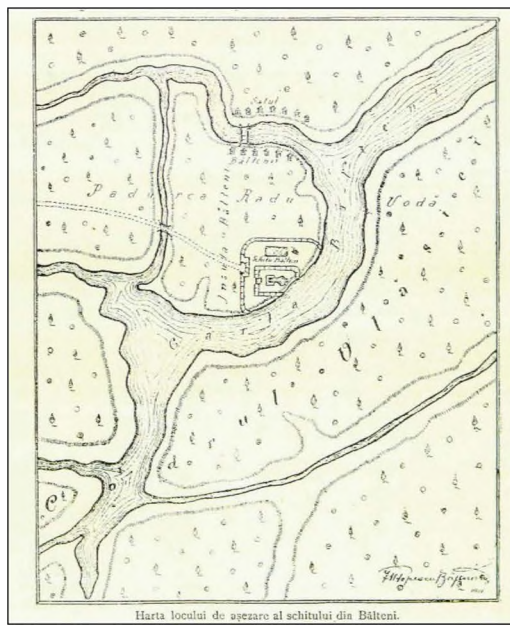

Fig. 2. Amplasamentul schitului, după Ion Popescu-Băjenaru. Schitul Bălteni din codrul Vălsiei

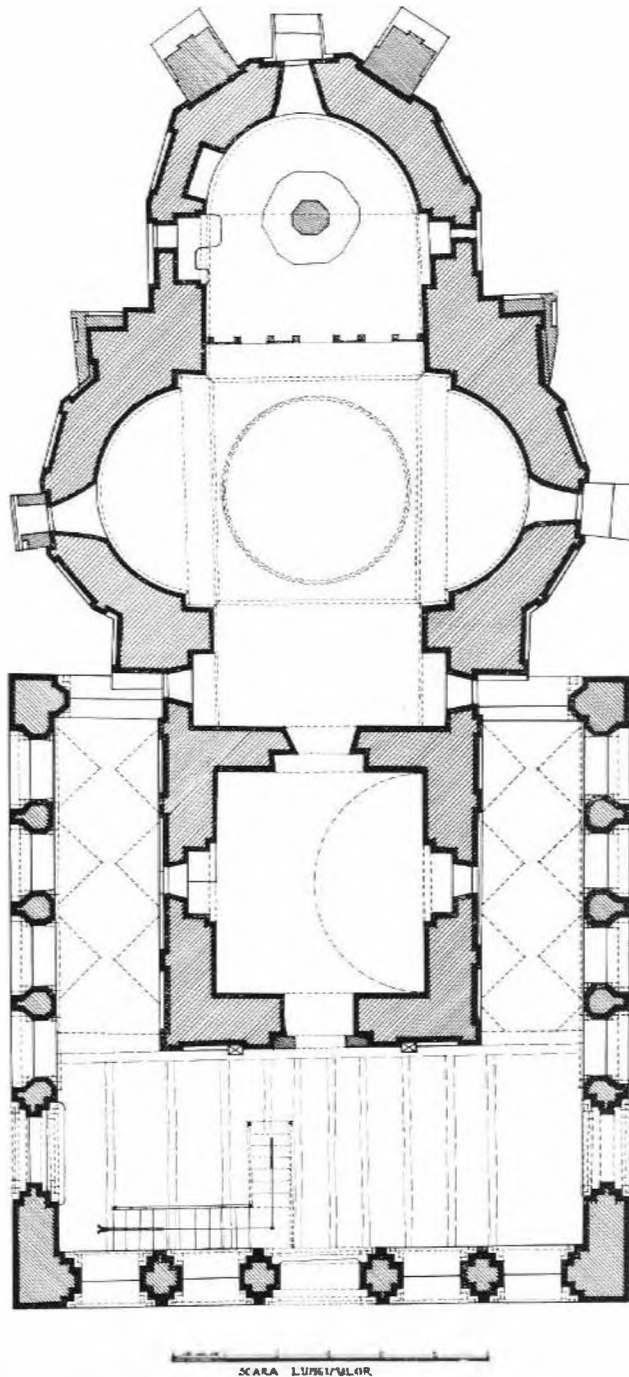

Fig. 3 Planul bisericii după N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, III. Veacul al XVII-lea. Epoca de tranziție: domnia lui Matei Basarab

această sfânta rugă în slava și lauda lui Dumnezeu celui slăvit în Troița și în numele marelui Sfântului Nicolae, făcătoriu de ciude, și se-au început în zilele lumina[tului] Domn Io Alexandru fecior Radului...; 1626"¹.

În dreapta ușii de acces în pronaos o altă inscripție, pictată, menționează, de asemenea, numele ctitorului și perioada construirii:

"Pis Stoica, meșterul ca să știi de cându am făcut jețulu la sf[â]nta și dumnezeiasca [biserică], și au fostu părintele, egumen, și au fost [ctitor] Hriza Vornicul² și Dumitra[na], în zilele [lui Alexandru Vodă]"³.

Surse de arhivă, citate de literatura de specialitate, atestă existența, în acest loc, a unei mănăstiri anterioare construcției lui Hrizea. Un document din 1628, mai 16, menționează că în primii ani ai secolului 17 mănăstirea aparținea maicii Anghelina, fata maicii Catilina, fiică a Badii vornicul de la Măgurele, din neamul boierilor din Cojești și că fusese arsă de turci și se pustiise în timpul domniei lui Simeon Voievod, maica Anghelina însăși murind în aceeași perioadă:

"Murind Anghelina Monahia, în timpul domniei lui Simeon Vv, și mănăstirea ce o avea la Bălteni arzând și pustiindu-se în zilele lui Simeon Voievod...când s-a întâmplat Țării multă răutate, de a ars și mănăstirea și satul"⁴. Într-un alt document din același an, de la 10 septembrie, voievodul poruncește lui Condilo mare postelnic hotărnicie, numind din nou mănăstirea din Bălteni – "Mănăstirea de la Bălteni a Maicii Anghelina"⁵.

În perioada 1618-1621 (sau 1620, după alte surse) Dumitrașco Clucerul și soția acestuia, Alexandra, fiica lui Hrizea Vel Vornic, au cumpărat de la moștenitorii maicii Anghelina moșia Bălteni. Un document din 1648, iulie 20, menționează că Dumitrașco "a ținut tot satul Băltenii până când socrul lui, Hrizea Vornic, a făcut mănăstirea Bălteni și i-a dat acest sat, întorcând ginerelui lui toți banii"⁶.

La 1642 Hrizea închina mănăstirea Bălteni mănăstirii Ivir de la Athos, prin intermediul mănăstirii Radu-Vodă din București, mănăstire la construirea căreia Hrizea fusese ispravnic și unde avea să fie îngropat:

"Aceste sate și ocine..., cumpărate și câștigate de Hrizea Vornic din

¹ N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, Atelierele Grafice Soccec, București, 1908, vol. II, p.109-110

² Hrizea "din Bălteni", de origine necunoscută, apare în documente pentru prima dată în 1608, trecând prin toate dregătoriile epocii până la aceea de mare vistier, este un apropiat al tuturor domnilor care s-au succedat la cârma țării până la Matei Basarab, luând parte activă la viața politică a vremii. Diata la 26 iulie 1642, când era pe moarte, cere sa fie înmormântat la mănăstirea Radu-Vodă. A călătorit de mai multe ori în Transilvania în calitate de sol al domnilor munteni, a fost o vreme refugiat în Moldova ca adversar al acelorași.

³ Iorga, *Idem*, vol. II, p. 110

⁴ *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. III (1621-1632), București, 1978, p. 401-402

⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 433

⁶ *Ibidem*, vol. VI, București, 1993, p. 436

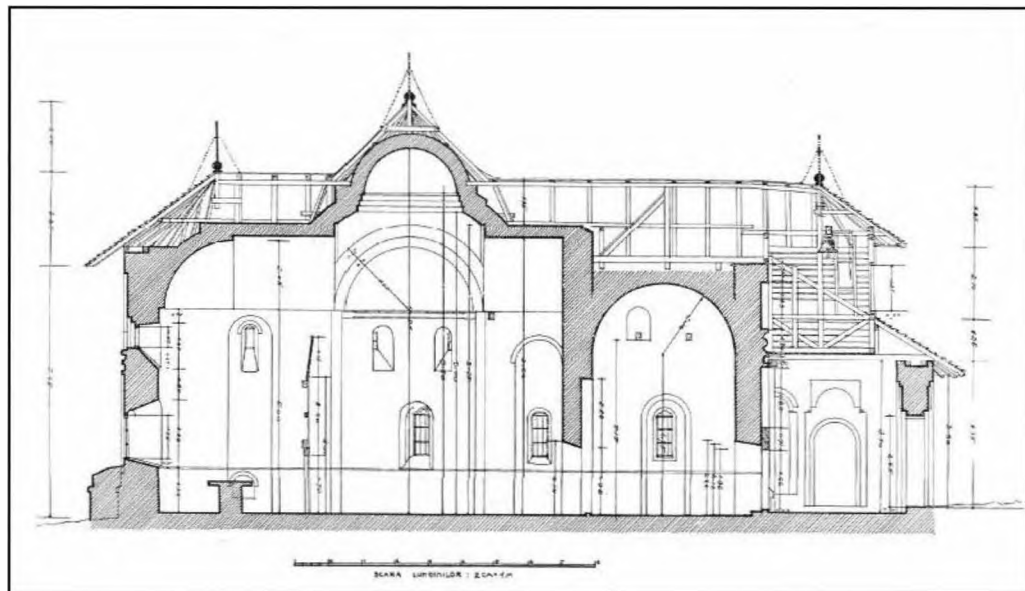

Fig. 4 Secțiune longitudinală, după Ghika-Budești, *Evoluția...*, PL. CCXXXV

agoniseala și munca lui, din tinerețe și până la bătrânețe, de la Radul Vv. și de la toți domnii, până în zilele lui Matei Vel vomic, și le-a dăruit mănăstirii lui Bălteni, întemeiată și făcută din temelie și închinată metoh mănăstirii Ivir de la Sf. Munte"⁷.

Hrizea nu a fost singurul care a dăruit mănăstirii moșii, în același an, 1648, fiind menționată și o danie a Stanucăi și a soțului său, Dragul postelnic, la moartea sa Stanuca fiind îngropată aici⁸.

După această dată știrile privitoare la schitul Bălteni lipsesc până spre mijlocul secolului 19.

În 1836 biserica a fost reparată de săteni, conform unei inscripții aflată pe o piatră din pardoseala naosului și a fost donată tâmpla.

La 1851 mănăstirea Radu-Vodă a reparat biserica și a făcut-o biserică de mir, având ca preoți călugări veniți, prin rotație, de la Radu-Vodă.

În 1855 polcovniceasa Ștefana a pardosit lăcașul cu cărămidă. În același an este menționat primul preot de mir adus de săteni, preotul Dumitrache; acesta a rămas puțin timp aici, fiind înlocuit de părintele Nicolae care a primit un loc lângă biserică, pe care a construit o casă cu cărămidă din ruinele schitului. Marea majoritate a sătenilor (satul se afla deja pe actualul amplasament) foloseau, de asemenea, ruinele schitului ca sursă de material de construcție.

În 1864 la secularizarea averilor mănăstirești, biserica a devenit oficial

⁷ *Ibidem*, vol. VI, p. 438

⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 437

biserică de mir.

În 1869 a fost donat policandru.

În 1885 a fost reparat acoperișul bisericii și a fost înlocuită podeaua din cărămidă cu una din lespezi din piatră de către Administrația Domeniului Coroanei, fiind prima lucrare de acest gen efectuată de Domeniu. Sunt donate de aceeași Administrație un steag, icoane, crstelința.

Între 1921-1944 au fost alcătuite chestionare, planuri, anemăsurători, schițe-planuri pentru consolidare.⁹

În 1944 a fost tencuită la interior de Ministerul Mamei.

Între 1957-1976 acoperișul a fost reparat de Direcția Monumentelor Istorice.¹⁰

Tradiția locală este surprinzător de bogată în informații privitoare la fondarea și istoricul schitului. O povestire și o baladă au fost consemnate la începutul secolului 20, ambele având ca punct comun legenda întemeierii schitului de către un personaj mitic, Negru-Vodă (Radu-Vodă), ca urmare a unui vis avut pe acest loc înaintea unei bălăii cu "tătari". În timp ce balada consemnează numai momentul întemeierii, povestirea amestecă, într-o structură fantastică, nume de personaje (Hristea, Niculae, Dumitru), menționate și de documente. Într-un studiu dedicat înființării Mitropoliei Ungro-Vlahiei C. C. Giurescu este de părere că în acest caz tradiția populară ar avea rădăcini culte.¹¹

Satul, menționat documentar la 1534 în legătură cu moartea domnitorului Viad Dracul, ucis la 1447 din porunca lui Iancu de Hunedoara în apropierea localității, a ars o dată cu mănăstirea la începutul secolului 17, fiind părăsit de locuitor. La acea dată satul se afla, potrivit tradiției locale, la NV de schit, pe

Fig. 5 Sistem de boltire altar

⁹ Arhiva INMI, fond *CM*, dosar 191/1921-1944

¹⁰ Arhiva INMI, fond *DM*, dosar 741/1957-1976

¹¹ C. C. Giurescu, *600 ani de la înființarea Mitropoliei Ungro-Vlahiei în "Biserica Ortodoxă Română"*, 1958, p. 693

Fig. 6 Absida altarului. Nișa

lui N. Iorga de către I. Kalinderu. În acel an au apărut în B.C.M.I. trei articole datorate unor personalități ale istoriei și istoriei arhitecturii: Al. Lapedatu, N. Iorga, T. Socolescu. Concluziile notelor istorice, descriptive și arhitectonice întocmite cu acest prilej, și anume că biserica schitului ar data în forma actuală din 1626, fiind construită din temelie de Hrizea Vel-Vornic, iar pridvorul de la mijlocul secolului 17, sunt preluate de majoritatea studiilor și articolelor dedicate acestui subiect apărute în publicațiile de specialitate în perioada interbelică¹³.

În anul următor, 1909, a apărut un alt articol referitor la biserica din Bălteni, datorat lui Spiridon Popescu¹⁴. Acesta contesta concluziile articolelor din 1908, afirmând, pe baza unor considerații (speculații) istorice și stilistice prezentate mai jos, că biserica datează de la mijlocul secolului 15. El susține, astfel, că incendiul din 1602 ar fi mistuit numai părțile din lemn ale bisericii, răstimpul de cca. 20 ani între incendiu și etapa Hrizea nefiind suficient pentru a face să se dărâme mănăstirea în întregime. Considerente economice l-ar fi determinat pe Hrizea să mențină și să refolesească tot ce putea fi păstrat din construcția anterioară, fiind un obicei al timpului de a se declara apoi, constructor din temelie al lăcașului restaurat; nici planul, elevația, nici paramentul și decorația nu ar corespunde primului sfert al secolului 17 și nici măcar sfârșitului secolului 16. El plasa biserica din Bălteni, în evoluția

celălalt mal al lacului (Fig. 2). După reorganizarea mănăstirii satul s-ar fi mutat pe amplasamentul actual. La 1898 așezarea avea 248 locuitori și era consemnată, în *Marele Dicționar Geografic al României*, ca fiind așezată "între pădurea Radu-Vodă, valea Sticlăriei și pădurea Țigănești"¹²; la 1929 satul avea 415 locuitori.

Primele date despre biserică apărute în literatura de specialitate datează din 1908, ea fiind, se pare, semnalată

¹² *Marele Dicționar Geografic al României*, Stab. Grafic J. V. Socecu, București, 1898, vol. I, vocea *Bălteni, sat, schit*, p. 302, 303

¹³ B.C.M.I., 1932, p. 53, 1942, p. 31; Gheorghe Balș, *Influence du plan serbe sur le plan des églises roumaines*, în *L'Art byzantin chez les Slaves. Les Balkans*, Librairie Orientaliste, Paris, 1930, p. 287; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până la 1900*, Tiparul "Cartea Românească", București, 1937, p. 130-131; Paul Constantinescu-Iași, *Nartexul în artele bizantine, sud-slave și române* (teză de doctorat), "Arta", Iași, 1926

¹⁴ Spiridon Popescu, *Observații critice asupra bisericii din Bălteni*, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", 1909, p. 258 -264

tipologică a bisericilor din Țara Românească, după Cozia, dar înaintea Snagovului, atât maica Anghelina cât și Hrizea fiind numai restauratori ai bisericii. Această teorie a fost reluată și amplificată într-o mică monografie apărută între 1911 și 1912 și reeditată în anii '30 de I. Popescu-Băjenaru¹⁵. Atât articolul lui Spiridon Popescu, cât și monografia lui I. Popescu-Băjenaru au rămas fără ecou în literatura de specialitate.

După 1944 și până în anii '90 ai secolului 20 nu au mai apărut studii sau date noi care să readucă în discuție datarea sau atribuirea monumentului sau a părților sale componente. Lucrarea de diplomă a istoricului Mircea Iliescu, dezvoltată în lucrarea de doctorat având ca subiect exonartexul – forma și funcția în arhitectura bizantină de cult¹⁶, nu analizează Băltenii, considerând pridvorul de aici ca aparținând categoriei porticelor fără legătură organică cu biserica și, deci, neîncadrându-se în subiectul lucrării.

Examinând argumentele susținute de materialele apărute în 1908 și 1909, pot fi acceptate argumentele practice și istorice ale lui Spiridon Popescu – nu există nici un caz consemnat de literatura de specialitate care să ateste distrugerea completă a unei mănăstiri de zid în cazul unei incursiuni de jaf, acestea fiind de obicei incendiate și jefuite; de ars ardeau numai părțile din lemn. De asemenea, din practica monumentelor abandonate se constată chiar și în prezent că, fără ajutor uman, monumentele nu se deteriorează în cca. 20 ani în așa măsură încât să necesite desființarea. Formula "făcută den temelie" era folosită adesea pentru a desemna lucrări de amploare, care depășeau simplele reparații.

Poate fi avansată, deci, cu toată prudența necesară (datorită lipsei unor cercetări sistematice a monumentului și a epocii), ipoteza că Hrizea, folosind experiența acumulată ca ispravnic la construirea bisericii mănăstirii Radu-Vodă, a păstrat structura generală a mănăstirii maicii Anghelina, databilă în al treilea sfert al secolului 16, executând ample lucrări de refacere și consolidare (ar trebui luată în calcul și așezarea monumentului pe cornișa unei terase cu posibile consecințe asupra staticii monumentului încă din acea perioadă): a păstrat structura cu arce, pile și nișe laterale a naosului, înlocuind turla de pe naos cu o calotă, a încercat să neutralizeze împingerile executate de construcția așezată pe cornișa terasei, în acest scop îngroșând colțurile de sud-est și nord-est ale naosului, a consolidat suplimentar naosul, a refăcut bolta pronaosului. Pridvorul, necesar, probabil, ca loc de îngropăciune pentru ctitorii mai importanți și, de asemenea, ca protecție a intrării și a unei obști mai mari, a fost făcut, probabil, după moartea lui Hrizea, spre mijlocul secolului; formula extinderii sale pe trei laturi ale bisericii ar putea fi inspirată de soluția extinderii după necesități adusă de călugării greci

¹⁵ Ion Popescu-Bejenaru, *Schitul Bălteni din codrul Vlăsiei*, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", 1911, p. 113 -144, 421-444 și 1912, p. 174 -225.

¹⁶ Mircea Iliescu, *EXONARTHEX. Form och funktion i ortodoxkyrko-byggnadskonst*. Ed. Centrala arkitekt, Borås, 2001.

din țara natală.

Descrierea bisericii

Biserica din Bălteni este o biserică de plan triconc, cu pronaos mai îngust decât naosul și cu pridvor pe sudul, vestul și nordul pronaosului; nu are turle, clopotnița din lemn de pe pridvor fiind ridicată, probabil, după dărâmarea clopotniței fostului schit (Fig. 3, 4).

Absida altarului, poligonală la exterior (5/8) și semicirculară la interior, este supradezvoltată pe axa est-vest, fiind acoperită cu o semicalotă și delimitată de naos printr-o arcadă semicilindrică foarte lată, de fapt un segment de boltă semicilindrică (Fig. 5). Este luminată de o fereastră în ax, dreptunghiulară și cu ambrazură interioară evazată, semicirculară la partea superioară. La partea superioară a pereților de est, sud-

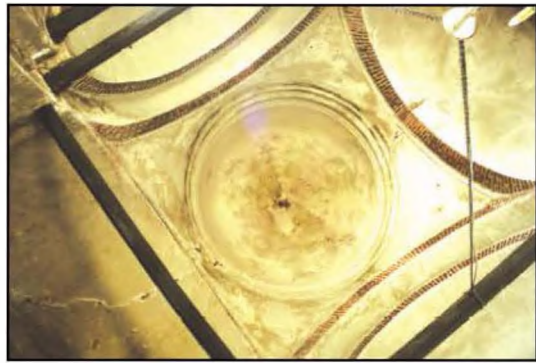

Fig. 7 Naos. Sistem de boltire

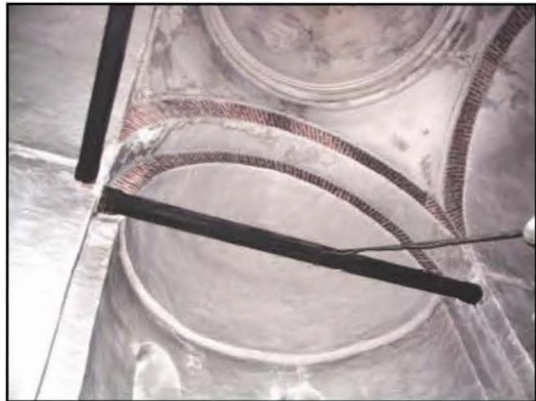

Fig. 8 Naos. Marcarea nivelului de pornire al boltilor

Fig. 9 Naos. Nișă laterală nord

est și nord-est, aproape de nivelul de naștere a semicalotei, se află 3 ferestre de mici dimensiuni, de asemenea dreptunghiulare și cu ambrazurile interioare evazate. În pereții de nord și sud sunt două nișe simetrice, înalte până la nivelul nașterii semicalotei, plate, semicirculare la partea superioară; nișa de pe nord are funcția de proscomidiar, iar cea sudică, o mică nișă (Fig. 6). În dreapta nișei proscomidiei și aproximativ la același nivel cu aceasta, se află o altă nișă plată, semicirculară și care servește păstrării obiectelor de cult.

Naosul are spațiul central acoperit cu o calotă cu 2 inele de îngustare, pe pandantivi (Fig. 7), pe arcade în arc semicircular cu fețele cu cărămidă aparentă și pile din zidărie; arcada

vestică este dezvoltată până la dimensiunile unui segment de boltă semicilindrică. Absidele laterale, poligonale la exterior (3/6) și semicirculară la interior sunt acoperite cu semicalote. Nivelurile de naștere ale boltilor și arcelor naosului și ale altarului sunt marcate prin incizie (Fig.8). Impingerile arcelor naosului sunt neutralizate spre vest de două arcade mici, adosate zidurilor de nord și sud ale naosului și care formează astfel două nișe plate, semicirculară la partea superioară, simetrice, mai înalte și mai adânci decât cele din absida altarului (Fig. 9). Naosul este luminat de două ferestre aflate în axele absidelor laterale și alte două în nișele vestice; ferestrele sunt dreptunghiulare, cu ambrazuri interioare evazate, semicirculară la partea superioară și cu urme ale amplasării anterioare a tocurilor ferestrelor; ferestre mici, similare celor din absida altarului se află spre sud-est și sud-vest, respectiv nord-est și nord-vest. Naosul este separat de pronaos printr-un perete plin, străpuns de o deschidere în segment de cerc la partea superioară și cu ambrazura evazată.

Fig. 10 Pronaos. Nașterea boltii

Pronaosul dreptunghiular, cu axa lungă pe direcția nord-sud, este acoperit cu o boltă semicilindrică transversală cu nivelul de naștere marcat (Fig. 10); este luminat de două ferestre dreptunghiulare, pe nord și sud, cu ambrazuri interioare cu două retrageri succesive și care se continuă până la pardoseală (Fig. 11). Accesul în naos este înglobat într-o nișă înaltă, plată, semicirculară la partea superioară, atât partea superioară a ambrazurii ferestrelor, cât și cea a nișei ușii sunt marcate de cărămizi aparente. O fereastră mică, obturată de șarpanta pridvorului, se află în partea superioară a peretelui de sud.

Fig. 11 Pronaos. Fereastră nord cu ambrazura interioară

Pridvorul este delimitat de arcade semicirculară pe coloane și parapet înalt, din cărămidă. Coloanele dinspre sud și nord sunt octogonale, cu profilul cu traseu rectangular adosat fetelilor exterioare și cu capitel pătrat (Fig. 12, 13), iar coloanele dinspre vest sunt cruciforme cu câte două retrageri succesive pe fiecare latură și cu capitel, de asemenea, pătrat. Parapetul înalt

Fig. 12 Pridvor. Latura nord,

Fig. 13 Pridvor. Latura sud, exterior

are rezervată în grosime o banchetă continuă. Pridvorul are accese dinspre nord, sud și vest, marcate de arcade mai joase și mai late decât celelalte; arcadele de sud și nord sunt semicirculare, iar cea de vest în ușoară acoladă (Fig. 1). Este acoperit, spre sud și nord, de bolți cu penetrații, în consolă, iar spre vest de un planșeu drept, din lemn; deasupra părții de vest se află clopotnița cu șarpantă din lemn și cu acces prin scara din lemn aflată în pridvor.

Biserica și pridvorul nu au parament unitar (Fig. 1). Biserica are un parament format din asize de câte 3 cărămizi aparente în alternanță cu panouri oblonge tencuite, delimitate de câte două cărămizi aparente puse pe înalt, iar pridvorul parament din cărămizi aparente. Un brâu dezvoltat împarte fațada în două părți inegale. Brâul, format dintr-un tor (cărămizi profilate) între două rânduri de cărămizi așezate în zimți de fierăstrău (Fig. 14), are întreruperi în dreptul ferestrelor mici și decroș deasupra ușii de acces în pronaos. Registrul superior este decorat cu nișe plate, semicirculare la partea superioară, iar la cel inferior cu nișe plate dreptunghiulare cu același pas ca cele ale registrului superior. În zona ușii între pridvor și pronaos nișele registrului superior sunt geminate, pe consolă. Cornișa lipsește în zona altarului și a naosului, cea a pronaosului fiind formată din două rânduri de cărămizi cu profil în unghi. Soclul este puternic profilat și delimitat de scotie.

Absida altarului are doi contraforți de înălțimea cornișei, plasați pe laturile de sud-est și nord-est; aceștia au parament și nișe similare zidurilor, deși nuanța tencuiei panourilor este aici roșcată, brâul este mai sus cu o jumătate de cărămidă decât brâul bisericii, soclul este drept, iar în zona racordurilor cu pereții absidei sunt vizibile urme de lipitură.

Sub ferestrele din axul absidelor se află contraforți scunzi. Dintre aceștia numai cel de nord păstrează forma și paramentul originare; și acești

Fig. 14 Pridvor. Fațadele de nord și de vest

contraforți sunt adosați pereților și nu țesuți, urma lipiturii fiind mai vizibilă decât în cazul contraforților de sud-est și nord-est ai absidei altarului. Tot ca o măsură suplimentară de consolidare a bisericii așezată pe cornișa terasei văii lacului pot fi privite și cele două îngroșări suplimentare, asimetrice, ale colțurilor de sud-est și nord-est ale naosului (Fig. 3). Golurile ferestrelor actuale sunt de dată mai recentă, forma originală a acestora poate fi încă observată la absida altarului și la absida nordică, fiind similară celei a ferestrelor mici ale altarului și naosului; de notat că ferestrele pronaosului întrerup profilatura care delimitează nișele registrului inferior al fațadei.

Arcadele pridvorului sunt subliniate de două retrageri succesive, iar deschiderile acceselor de sud, vest și nord au o retragere și ambrazuri exterioare și interioare cu decroș median rectangular; soclul are profil rectangular.

Ușa de acces în pronaos, aflată pe fațada de vest, are încadrământ din piatră cu arcadă în dublă acoladă. Încadrământul este format din 3 piese: montanții din piatră albă cu granulație fină, iar partea superioară, care poartă pisanția, dintr-o piatră gri, cu granulație mare. Montanții au decorație excizată, în relief plat: la partea inferioară se află motive vegetale dispuse în

rozete înscrise în pătrat, care - cu altă amplitudine a reliefului - sunt tipice pentru al doilea sfert al secolului 17, în rest baghetă aplatizată pe care sunt aplicate rozete geometrice - intersecții de cercuri, tipice pentru a doua jumătate a secolului 16. Partea superioară, care poartă pisană, este decorată pe contur cu baghetă de secțiune semicirculară, cu rozete geometrice. Deasupra ancadramentului se află o nișă mare, plată, semicirculară la partea superioară, având pictată pe fond icoana de hram a bisericii - pictură databilă mijlocul secolului 19; intradosul arcadei păstrează pictură databilă a doua jumătate a secolului 17 - vreji simpli cu frunze, cromatică gri și roșu; deasupra arcașului registrului superior se păstrează, de asemenea, câteva resturi de pictură - elemente vegetale simplificate, care, ca și pictura de pe intradosul arcadei icoanei hramului, are rapeluri în epocă - de exemplu la biserica din Golești-Muscel.

Evaluare comparativă

Biserica fostului schit "Sf. Nicolae" din Bălteni este menționată de literatura de specialitate datorită elementelor tipice și rare conținute.

Este importantă pentru istoria arhitecturii medievale din România ca una dintre puținele biserici datând, parțial, din primul sfert al secolului 17, o epocă în care în Țara Românească se construia "puțin și prost", inovațiile aproape absente¹⁷, arhitectura eclesiastică fiind încă dominată de influențele veacului precedent. Importanța sa rezidă, de asemenea, în faptul că, spre deosebire de o bună parte a puținelor biserici contemporane, ea nu a fost afectată de modificări ulterioare majore.

Încă de la începutul secolului trecut, când a intrat în atenția cercetătorilor, toate lucrările de referință privind istoria arhitecturii o clasează ca reprezentând "vechea școală valahă". În lucrarea sa - *Evoluția* -, devenită clasică pentru istoria arhitecturii, Ghika Budești include biserica fostului schit Bălteni la secolul 17, capitolul "Procedeul vechiului stil".

Această clasificare este justificată de caracteristici ale planului și decorației. Structura naosului, respectiv modul de transmitere a împingerilor turlei/calotei spațiului central către pereți prin arce adosate, formând în pereții naosului și ai absidei altarului nișe, are aspectul tipic pentru ceea ce istoriografia epocii numea "plan sârbesc", cu origini în planul folosit la biserica mare a mănăstirii Cozia (chiar dacă la Bălteni acest sistem sprijină doar o calotă).

O altă caracteristică a planului, cu rapeluri în epocile anterioare, este raportul naos/pronaos, biserica din Bălteni fiind una din puținele biserici al căror pronaos este mai îngust decât naosul. În afara bisericii din Bălteni, singurele biserici cu acest tip de pronaos cunoscute sunt biserica schitului Ostrov (1520) și cea a mănăstirii Comana. De altfel, nu numai tipul de pronaos este rar, ci și modul de acoperire cu boltă semicilindrică

¹⁷ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până la 1900*, Tiparul "Cartea Românească", București, 1937, p. 130-131

transversală, procedeul întâlnit în arhitectura medievală românească numai la Căluu (biserica din Bălteni având în comun cu această biserică pridvorul și brăul puternic) și la paraclisul mic al Coziei, ambele datând din ultimul sfert al secolului 16. Să adăugăm la aceasta tipul de ambrazuri interioare cu retrageri succesive ale ferestrelor și care nu a mai putut fi identificat în nici un alt monument prezentat de literatura de specialitate.

Tot vechiului stil aparține paramentul cu asize din cărămidă aparentă în alternanță cu panouri oblonge tencuite imitând piatra fățuită; ceea ce este caracteristic pentru Bălteni și se adaugă impresiei de "stil vechi" este lungimea mai mare a panourilor, tendința epocii fiind aceea de a folosi panouri mai mici și mai regulate. Contraforții sunt, de asemenea, un element rar pentru epocă. Ei au început să fie folosiți în Țara Românească după 1645 (au fost introduși în arhitectura valahă în acel an, prin biserica Stelea, ctitoria domnului Moldovei Vasile Lupu), dar nu la absida altarului, tipul de contraforți de aici neputând fi identificați în afara arcului carpatic decât într-un spațiu geografic și de timp fără nici o legătură cu monumentul analizat – biserica catolică din Baia.

Îngroșările colțurilor naosului în scopul rigidizării acestuia sunt întâlnite la monumente databile anterior secolului 17.

Fără îndoială că elementul care a atras atenția în cel mai înalt grad prin raritatea sa este pridvorul pe 3 laturi, care cuprinde nu numai pronaosul ci și o parte din naos până în dreptul absidelor laterale. La momentul construirii bisericii, fie acesta chiar și 1626, pridvorul din zid – ca element constitutiv al bisericii – era, încă, un element rar, un exemplu de folosire în forme mai coerente fiind la Biserica Domnească din Târgoviște (1584). Sunt cunoscute, la nivel de cercetări arheologice, pridvoarele pe 3 laturi de la Vodița II și Stelea Veche. Singurul pridvor pe trei laturi în arhitectura românească medievală, cunoscut dintr-o redare iconografică târzie și nu foarte abilă, este pridvorul bisericii mănăstirii Tismana, cunoscut monument datat secolul 14; celălalt "pridvor" prezentat de literatura de specialitate în aceeași categorie a tipurilor de pridvoare cu forme rare, cel de la Stănești-Vâlcea, este, în fapt,

Fig. 15 Parament și brău. Detaliu

numai un portic ce face legătura (static și optic) între pronaosul târziu, supralărgit, și restul bisericii, databilă spre sfârșitul secolului 16. Consultând literatura de specialitate accesibilă, se constată că în întreg spațiul ortodox pridvorul (exonartex) apare relativ târziu. Tipul de pridvor care s-a cristalizat în această perioadă este cel care va fi preluat și de către arhitectura muntenească – pridvor pe vest, integrat organic în

arhitectura bisericii, chiar în cazul în care acesta este adăugat ulterior. Pridvorul pe trei laturi ale pronaosului rămâne un element rar chiar și în aceste spații; de exemplu, lavra căreia îi era subordonată biserica din Bălteni, mănăstirea Ivir de la Athos, are numai pe vest și, parțial, pe nord o astfel de galerie deschisă.

Literatura de specialitate subliniază asemănările tipologice ale pridvorului cu pridvoarele de la mijlocul secolului 17, în special cu cele din timpul lui Matei Basarab, menționată fiind asemănarea arcadelor acestuia cu cele de la Arnota, de exemplu. Ceea ce este, de asemenea, mai puțin frecvent este sistemul de acoperire a pridvorului, boltă cu penetrații pe console; cel mai vechi exemplu de bolti de acest tip menționat de literatura de specialitate în Țara Românească este la o parte a chiliilor mănăstirii Cotroceni; chiar în Transilvania acest tip de bolti devine frecvent abia spre sfârșitul secolului 17 - începutul secolului 18. Surprinde, de asemenea, masivitatea stâlpilor și a parapetului, meniți a susține, spre sud și nord, doar niște bolti mici, care, practic, nu exercită împingeri, iar în partea de vest, unde eventual ar fi trebuit să sprijine împingerile exercitate de bolta semicilindrică transversală a acestuia (de altfel, cu nașterea situată mult mai sus decât pridvorul), pridvorul are tavan din lemn, iar pereții nu prezintă urme ale unui sistem de acoperire anterior.

Biserica fostului schit Bălteni este, astfel, prețioasă nu numai prin informațiile pe care le oferă, ci și prin semnele de întrebare pe care le conține.

Summary

Church „St. Nicholas”- former Bălteni Priory. Historical and architectural study

The article is structured, in general, as a *monument file*: identification details, description and comparative analysis.

Identification details are presented first: location of the monument from the administrative and topographic perspective, as well as codes assigned to it in the list of historic monuments since 1955 until today.

The chapter dedicated to the historic background of the monument presents, in the first part, documentary sources identified: the entry-inscription which mentions the date of church foundation – 1626 – and its founder – Hrizea great provost – and an inscription mentioning as founders the same Hrizea associated with Dumitrana, (some researchers identified the last character as Hrizea's wife - Dumitrana, while others as Hrizea's son-in-law Dumitrache). The the first documentary mentions of a church/monastery

in Bălteni are presented, mentions attesting that a monastery belonging to a certain nun, Anghelina, used to be in place at the beginning of the 17th c. The article also lists documents and information on the monastery, mainly data on works of repair and, afterwards, restoration, but the end of the 20th c. We can notice the lack of data in the period 17th-19th c. In brief, the article reviews the literature on the monument and in the end the authors present their own hypotheses which partly resume the theories of Spiridon Popescu and I. Popescu-Băjenaru, that is Hrizea „maintained the general structure of the monastery Sister Anghelina, dated to the 3/4 16th c, performing vast works of restoration and consolidation on it”. The porch „was probably made after the death of Hrizea, towards the middle of the 17th c”.

The chapter “Description of the church” begins type of plan of the monument: triconch, the narthex is thinner than the nave, with a porch on the south, west and north sides of the narthex, no spires, then it presents the interior and the exterior of the church, with a special emphasis on architectural elements which are emblematic for the monument.

The chapter „Comparative evaluation” is in fact an attempt to place the monument inside the evolution scale of religious architecture in the Romanian Provinces. The church subject to the present study „Is important for the history of medieval architecture in Romania, as it is one of the very few churches in the Romanian Provinces partially dating back to 1/4 of the 17th c., an age when in the Romanian Kingdom people would build „rarely and poorly”, innovations being almost absent (Gr. Ionescu, *Istoria*), a time when ecclesiastic architecture would still be dominated by influences of previous century. Its importance is also rendered by the fact that, unlike most of the few contemporary churches, it has not been affected by major afterwards changes.

As early as the beginning of the last century, when the edifice came to the attention of the researchers, all major works on the history of architecture refer to it as representative for the „Old Walachia School”. One of the classic works in the history of architecture – *Evolution* – , places the church of the former Bălteni priory under the 17th century, the chapter "Old style technique".

That classification is based on characteristics of the church plan and decorations.

O tradiție istoriografică destul de rezistentă așează începuturile spitalului Filantropia în anii 1811 – 1812 și, mai mult, le plasează sub semnul colaborării româno-ruse. Ambele afirmații se impun a fi cercetate, ultima fiind cu atât mai stranie cu cât, în condițiile tragice, de la finele războiului ruso-otoman din 1805 – 1812, după o bine-cunoscută mărturie franceză, românii din principatele dunărene ocupate și administrate de militari ruși, generalul – conte Kutuzov le promitea că le va mai lăsa doar ochii, cu care să plângă.

Întemeierea așezămintelor spitalicești de la Filantropia se leagă însă de cu totul alt context istoric.

Secolul al XVIII-lea, al Iluminismului european, aduce și în principatele române un început de modernizare, grefat în chip mai mult sau mai puțin reușit dezvoltării anterioare, organice, medievale, ea însăși transformată de la mijlocul secolului al XVI-lea datorită influențelor orientale asupra sud-

Fig. 1 Foto post 1926 - arte 1950. Corpul central al Spitalului Dr. Caracș.
În stânga noul corp A, proiectat de arh. V. Moga și executat în 1926. Fototeca I.N.M.I.

Fig. 2. Extras din planul cadastral al Bucureștiului din 1911—situația incintei și a corpurilor spitalului Filantropia

estului și centrului european. În paralel reafirmarea greacă din cadrul imperiului mahomedan, reafirmare ce va atinge apogeul tocmai în secolul al XVIII-lea va fi însoțită de influențele iluminismului european, de civilizația occidentală. Sub aceste auspicii, tradiții locale și influențe exogene, se va situa și întemeierea așezămintelor spitalicești din principatele române.

Primele, și cele mai vestite, au fost "spitalurile cu spițăriile ce era doftorii pentru săracii din spital" de la mănăstirea Colței, - ridicate de marele spătar Mihail Cantacuzino între 1703 și 1707, întemeiate deplin la 1714/1715, - și acela pentru "boala hronicești"/"cronice" de la mănăstirea Pantelimon, terminat, odată cu întreg edificiul, la 1750 de principele Grigore al II-lea Ghica în ultima sa domnie în Țara Românească. Aceluiași domn i se datorează și construirea în satul de lângă mănăstirea Pantelimon a "lazaretului znereduților" - spitalul ciumaților din jurul bisericii cu hramul Sf. Visarion.

După cum se vede marile spitale bucureștene din secolul al XVIII-lea respectau tradiția medievală a funcționării pe lângă așezămintele mănăstirești.

Și întemeierea primului așezământ spitalicesc Filantropia stă sub asemenea auspicii. Fundația se leagă de domnia și personalitatea, atât de

discutate, a mai puțin obișnuitului principe "fanariot" al Țării Românești Nicolae Petru Mavrogheni (26 martie 1786 – 10 noiembrie 1789/8 iunie 1790). Ea se află în conexiune cu un întreg ansamblu de construcții ridicate din inițiativa domnului în anii 1786-1787 într-o zonă înscrisă aproximativ în perimetrul marcat azi de străzile Dr. Sergiu, Barbu Ștefănescu Delavrancea, arh. Ion Mincu, șoselele Kiseleff și Nicolae Titulescu. Aici, la extremitatea nordică a Bucureștilor și a Podului Mogoșoaiei unde se afla "rezervorul" de apă al orașului, s-a înălțat biserica cu hramul "Izvorul Tămăduirii", înconjurată cu chilii, devenită mănăstirea "de la hasnaua apelor de la capul Podului Mogoșoaiei" sau Cișmeaua, sau Mavrogheni după numele domnului ei ctitor. După obiceiul vremii acesta a închinat-o la 1787, după însemnarea cronicii, mănăstirii „ce se numește catontepileani” – adică având o artă de porți ("EKATOPTAPvliav" – de la ostrovul Paru/Paron, insula arhipelagului de unde este originară familia sa). În preajmă, atras de vegetația abundentă și pitorescul locului, domnul a pus să se înalțe, după cum consemna istoriograful contemporan Dionisie Fotino – "chioșcuri" și o "casă de petrecere". Dar tot aici s-a amenajat o fântână publică cu apă adusă pe olane de la Cretulești, s-a instalat o tipografie în curtea bisericii și o moară de vânt ce funcționa pe locul unde ulterior s-a înălțat Memorialul regelui Ferdinand I

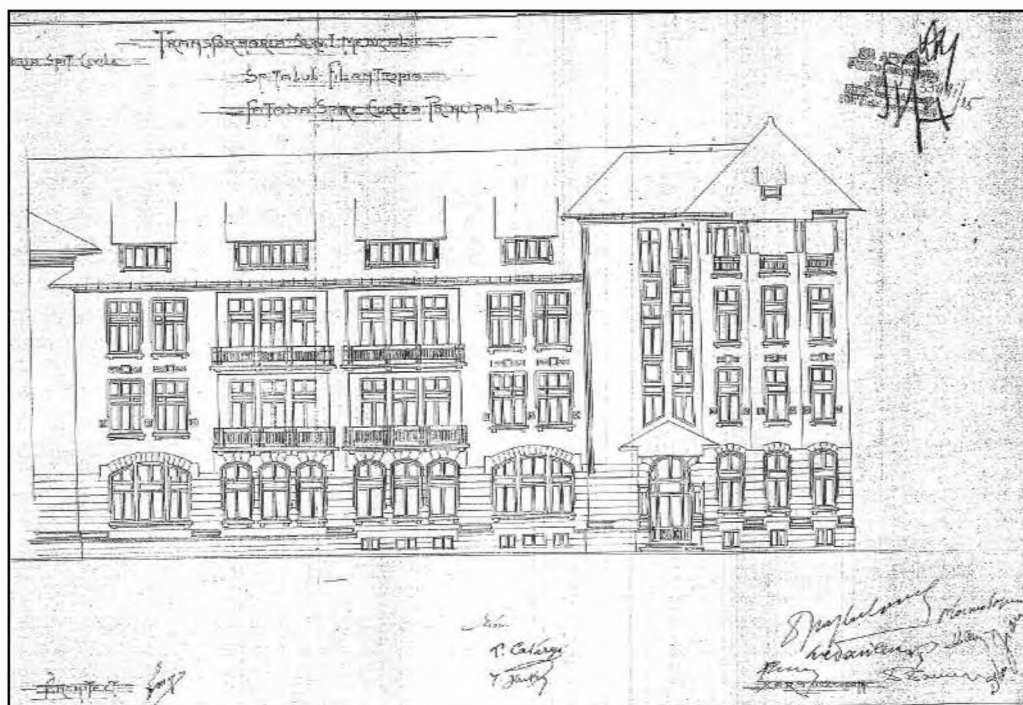

Fig. 3 Proiectul fațadei cu intrarea principală a corpului B semnat de arh. V. Moga. Arhiva P.M.B., fond P.M.B., Dos. / 1926

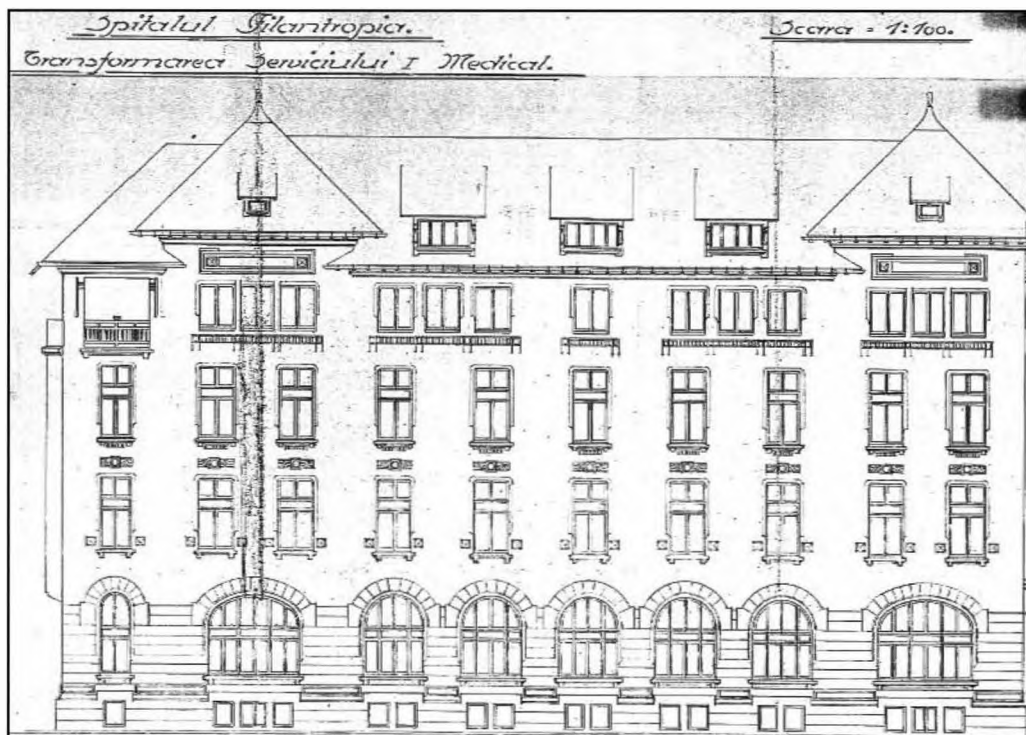

Fig. 4 Proiectul extinderii fațadei din Bd. Filantropia a corpului B. semnat arh. V. Moga. Arhiva P.M.B., fond P.M.B., Dos. / 1926

“Întregitorul”. În sfârșit în preajma bisericii sale, atât de sugestiv și simbolic numită Izvorul Tămăduirii Nicolae vodă Mavrogheni a întemeiat așezământul spitalicesc și azilul numit apoi “Filantropia”. Anul 1787, al încheierii construcției mănăstirii Mavrogheni coincide deci cu cel al începuturilor spitalului. În spatele bisericii și a spitalului a fost amenajat și un cimitir, dezafectat după primul război mondial.

Corespunzător viziunii “democratice” a ctitorului, vădită și în alte, numeroase, fapte și atitudini ale lui Nicolae vodă Mavrogheni – ceea ce îi va atrage statomica inimizție a boierimii, ba chiar și moartea silnică (septembrie 1790) – spitalul a fost deschis cu precădere “clanului de jos” al populației, de unde și denumirea “Spitalul Netrebnicilor”, sub care era îndeobște cunoscută fundația mavroghenească, izvorită din iubirea de oameni (“filantropia”) a ctitorului și a slujitorilor așezământului.

În tragicile împrejurări ale războiului ruso-turc din 1806-1812, încheiat prin pacea de la București (16/18 mai 1812) și răpirea Moldovei dintre Prut și Nistru (Basarabia) de către ruși, desfășurarea operațiilor militare, prezența unor corpuri de oaste ce însemnau peste 100.000 de oameni, condițiile

generale de viață, subnutriția, silniciile și violurile au determinat epidemii grave, pustiitoare.

A fost meritul doctorului Constantin (Constandinache) Caracaș, de a fi încercat atunci să aline suferințele aproape de nesuportat ale semenilor săi, așezămintele spitalicești întemeiate de Vodă Mavrogheni intrând de atunci într-o nouă fază.

Doctorul Constantin Caracaș era el însuși fiu de medic, al cunoscutului "doftor Dumitrachi", venit în Țara Românească după pacea dezastruoasă pentru otomani de la Kuciuk Kainargi (1774), sub domnia, sub multe privințe înnoitoare, a lui Alexandru Ipsilanti (1774 - 1782). Familia Caracaș – numele real era Luca, Karakaș fiind o poreclă turcă însemnând "Sprâncene negre" – era macedo-română/aromână, originară din satul Satiște de lângă Bitolia (Monastio). Cu studii serioase și o îndelungată practică la Vidin, Craiova și apoi din 1784 la București ca protomedic (medic șef al Capitalei și Director al Spitalului de la Pantelimon), locuind la hanul Sfântul Gheorghe Nou unde-și avea adăpostită și aleasa-i bibliotecă, doctorul Dumitrache Caracaș își îndrumase fiii, Nicolae și Constantin, către înalte studii medicale la universitățile germane. Revenit la 1800 în țară, purtându-se cu "haine nemțești", doctorul Constantin Caracaș a practicat la început profesia alături de socrul său doctorul Silvestru Filittis, nepotul mitropolitului Dosoftei Filittis¹.

Din 1804, după moartea tatălui său, i-a succedat la conducerea spitalului de la Pantelimon². Fire inimoasă, tânărul doctor Caracaș a răspândit și în rândurile păturilor mai nevoiașe vaccinarea, s-a remarcat în cursul tuturor epidemiilor, pe atunci încă și de ciumă bubonică.

Dar marea operă a doctorului Constantin Caracaș rămâne noua construcție și organizarea modernă a Spitalului Filantropia. Din inițiativa sa, la care și l-a asociat pe marele agă (șeful poliției) al Bucureștilor, Grigore Băleanu, în anul 1811 s-au deschis liste de subscripție pentru construirea clădirii unui spital. Solicitat, generalul-comandant al trupelor ruse de ocupație în principatele Moldovei și Valahiei, contele Mihail Kutuzov a binevoit să subscrie suma de 7 (șapte) galbeni. Din fericire și ca o reacție națională la îndelungata și cumplita ocupație militară, oamenii din toate clasele au contribuit masiv. La 1812 s-a putut începe construcția noii clădiri.

Locul vechiului spital mavroghenesesc fiind neîndestulător s-a obținut în dar de la marele agă Băleanu un teren peste drum de biserica Izvorul Tămăduirii, la 150 de pași de bariera orașului din Capul Podului/Mogoșoaiei/, adică de Piața Victoriei de azi. Mai mult ca sigur terenul a fost ales, după criteriile medicale de la sfârșitul sec. XVIII ale dr. Pingle, ofițer din armata engleză, care a creat sistemul pavilionar, prin dispersarea spitalizării în

¹ V. Gomoiu, aria Gomoiu, *Germanismul în trecutul nostru medico-farmaceutic*, în *Mișcarea Medicală Română*, Craiova, 1941, p. 488-496

² V. Gomoiu, *Repertoar de medici și farmaciști veterinari*, București, 1938, p. 78

construcții amplasate în spații mari, aerisite și însorite, în afara orașelor, pe tipuri de boală, pentru a se împiedica transmiterea infecțiilor.

Acest tip de spital s-a folosit pe scară largă între 1800-1900 în Europa și America și, după cum se vede, și în Țările Române.

Prima construcție, în pofida ciumei ce a bântuit în vremea lui vodă Caragea, a putut fi isprăvită la 1815. Printr-un noroc, grație *Topografiei Țării Românești*³, opera monografică a doctorului Caracaș însuși, dispunem de o descriere contemporană autorizată a acestei prime clădiri: "Spitalul - arată doctorul Caracaș - este pus cu fața spre miază-zi, cu o curte mare și după dânsa o grădină mare, în dos, spre nord o altă grădină cât ține spitalul. Tot catul întâi al acestei clădiri are 20 de camere în șir, din care sunt destinate bolnavilor patru, foarte comode, de către 5 stânjani în lungime și 4½ în lărgire și alte patru mai mici de către patru stânjani având fiecare câte cinci ferestre mari și înalte. Celelalte camere de câte trei stânjani sunt locuințe de preot, de epistat, de chirurg și de farmacist. Fiecare dintre ei are câte două camere și o cuhnie. Între acestea este și o magazie pentru medicamente și farmacie iar în mijlocul tuturor acestora este un mic paraclis. Dintr-o parte, sub pământ este o pivniță mare, despărțită pentru vin, pentru medicamente și pentru ale hranei. Lungimea spitalului este de 52 stânjani iar lățimea de 9 ½. Fațada, pe toată lungimea are un mare coridor cu 30 de ferestre înalte care nu numai că înfrumusețează clădirea dar formează și o mare sală care este de mare folos, pentru că, în timp de iarnă, oprește pătrunderea vânturilor reci, iar vara căldura cea mare a soarelui. Această sală servește și pentru preumblarea bolnavilor în timpuri rele /...../. În interior aerul se păstrează curat prin ventilatoare sistematice ce s-au făcut în fiecare încăpere și prin ferestrele cele mari; nu puțin contribuie la aceasta faptul că s-au făcut private la o parte, în niște chilii separate, puse între săli, cu lăzi anume făcute care se deșartă în toate zilele afară, ca să nu facă exalături ce strică aerul. Afară de această clădire mai este una în față, în care este bucătăria, spălătoria, magazia de rufe și câteva locuințe de servitori.

La primul cat al clădirii se îngrijesc în toate zilele 60, 70 și 90 de bolnavi la caz de nevoie. În fiecare din sălile cele mari sunt câte 15 paturi iar în cele mici cât 10, când însă vin mai mulți bolnavi nu se păzește această rânduială și se pun mai mulți bolnavi într-o sală. Pentru femei sunt săli separate și, pe cât se poate se păzește cuvenita diferențiere între bolnavi".

Dintr-o chitanță din chiar anul 1815 a doctorului Caracaș la primirea unei donații din partea renumitului Manuk bei, chitanță reluată de istoricul Emil Vărtosu (1957), rezultă că la data construirii noii clădiri aceasta prelua funcțiunile Spitalului Netrebnicilor, ctitoria mavroghenească pe care îl continua, mai cu seamă în ceea ce privește îngrijirea fără discriminare a pacienților și tratamentelor gratuite, inclusiv a prostituatelor atinse de maladii

³ Pompiliu Samarian, *Istoria medicinei și farmaciei*, București, 1932

Administrat încă de la inițierea noilor construcții (1815) de o eforie compusă din episcopul de Buzău, Constandie Filittis – rudă a doctorului Caracaș, marele ban Grigore Brâncoveanu, marele ban Radu Golescu, marele logofăt Gheorghe Golescu, aga Constantin Golescu, vornicul Nicolae Văcărescu, hatmanul Constantin Greceanu, stolnicul Geani Orășanu și alți boieri și negustori – spitalul "Filantropia" ajunge să dispună pe la 1820 de un venit de 33.000 lei pe an, putând trata anual 800-1150 de bolnavi, mortalitatea variind în chip obișnuit între 90 – 100 pe an. În spital locuiau alături de doi "hirurgi", un "epistat" (funcționar administrativ), un farmacist și "servitorii bolnavilor" (asistenții sanitari).

Medicul primar și secundar, "scriitorul" (registratorul de azi) și al doilea epistat, cu aprovizionarea erau externi.

Apreat ca un spital modern, cu bune rezultate în tratamentul bolnavilor, "Filantropia" a fost rechiziționat de comandamentul trupelor ruse de ocupație între anii 1828-1834, 1848-1850, 1853-1854, pacienții români fiind evacuați la celelalte spitale bucureștene.

După moartea la datorie (1828), în timpul mării epidemii de holeră, a primului medic primar al noii "Filantropii", dr. Constandinică Caracaș, la conducerea spitalului s-au succedat Johann Georg Andreas Grünau, doctor în medicină la Göttingen, fost adjunct al lui Caracaș, apoi Joseph Reinhardt (1851-1852) și, între 1852 și 1859 binecunoscutul Gheorghe Polizu (1819-1886) doctor în medicină la Berlin.

În această etapă se conturează și alte direcții care vor deveni tradiționale în activitatea spitalicească de la "Filantropia".

Astfel încă din 1832 se inițiasse aici o "școală de bărbieri", asistenți chirurgi, la 1853-1856 a funcționat tot aici școala de mică chirurgie, pentru ca după 1870 "Filantropia" să devină una dintre bazele învățământului medical.

La 1834, după porunca principelui stăpânitor al Țării Românești, Alexandru Ghica, în spital au fost primite patruzeci de femei bolnave de "boli lumești", pentru care se angaja un "gerah" cu știință de "spițerie" (farmacie). Anul următor principele acorda spitalului o subvenție domnească de 100.000 lei. După o nouă vizită, la 1836 Alexandru vodă Ghica mulțumit de starea "Filantropiei" urca venitul anual al spitalului la 309.000 lei anual.

În 1857 sub conducerea lui Carol Widmann, doctor în medicină la Viena, se crează la "Filantropia" "Serviciul de ochi" – secția de oftalmologie, cu bune rezultate.

Din 1832, după adoptarea Regulamentului Organic al Țării Românești, administrația așezământului trece la Eforia Spitalelor Civile, situație care se va menține până la 1948.

Anul 1859 marchează începutul unei noi etape în evoluția "Filantropiei" – ca și a principatelor române extracarpătice de astfel. Astfel acum se crează

cele două secții, cea de chirurgie, sub conducerea lui Adolf Grünau – doctor în medicină de la Göttingen, medic șef al spitalului, și cea medicală, a lui Gheorghe Cariadi, cu doctoratul la München.

Din același an, 1859, datează și raportul inspectorului Eforiei, Gredianu, care afla construcția spitalului neîncăpătoare pentru cele 130 de paturi, fără comodități – baie modernă, prea mult spațiu locativ ocupat de funcționari, grădina lipsită de arbori și, în fine, predominanța pacienților cu boli venerice.

Posibilitățile lipsesc încă până după războiul de la 1877 – 1878 când spitalul servește pentru răniți, construindu-se și trei barăci în curte.

De la 1868/1869 în fruntea secțiilor de chirurgie și medicală stau doctorii Ludovic Fialla (1830-1910), medic șef, și, respectiv Nicolae Măldărescu, profesor de Farmacologie, decan al Facultății de Medicină. Primului i se datorează și apariția unei reviste editată aici: "Cugetări mensuale din divizia chirurgicală a spitalului Filantropia".

Sub directoratul Fialla, la 1883, se construiește în curtea spitalului localul propriu al "Institutului de Maternitate", condus de prof.dr. Ștefan Capșa, continuator al Institutului de Nașteri, întemeiat la 1839 la mănăstirea Radu Vodă.

Edificiul maternității va fi primul dintre noile construcții spitalicești de la Filantropia care marchează o nouă etapă în evoluția așezământului. Sub primariatul la chirurgie a macedoneanului dr. Leonte Anastasievici din 1885 și până la 1897 "Filantropia" se va preînnoi și moderniza astfel încât în pragul secolului XX va avea în clădiri noi sau renovate două servicii medicale, de chirurgie și de urologie, fiecare cu câte 50 de paturi, altul de consultații cu 35 de paturi, alături de Institutul de Maternitate cu 40 de paturi.

Evoluția în etapa de la 1885, corespunzătoare ctitoriei românești independente sub regele Carol I și până la intrarea României în primul război mondial, este similară și altor instituții medicale de veche sorginte – Colțea, Pantelimonul.

*

După primele construcții din 1812-1815 efectuate conform planurilor și sub supravegherea doctorului Caracaș se mai adaugă în 1817 un mic paraclis și se continuă lucrările aripei de est până la 1820 când evenimentele revoluționare provoacă oprirea lor. Capela cu hramul Sfinților Doctori Cosma și Damian, a început odată cu cea a spitalului (1813), construcția ei fiind obligația în întregime a donatoarei, d-na Ecaterina, soția paharnicului Radu Fărcășanu. Ea s-a construit după planurile arh. Josef Hartl.

În vremea exilului dr. Caracaș la Brașov, sub domnia lui Grigore Dimitrie Ghica, la 1825 se încheie construirea "unei clădiri mai mici compusă din baie și alte trei camere pentru locuințe" cu fondurile date de marea băneasă Zoe Brâncoveanu.

Întrucât, așa cum remarca și dr. Caracaș, ulița din fața intrării spitalului

se umplea adesea de apă, la 1852 au fost asanate bălțile din jurul "Filantropiei". Anul următor se efectuau reparații generale ale spitalului ce era ocupat atunci de bolnavii armatei ruse de ocupație.

Cutremurul de la 1838, unul dintre cele mai mari din Țara Românească a afectat și "Filantropia", ce se "meremetisea" (repara) în cea mai mare parte.

La 1847 sub domnia lui Gheorghe vodă Bibescu se amenajau două încăperi (saloane) pentru "boale lipicioase" (râie și altele).

Cimitirul spitalului devenit neîncăpător ca urmare și a epidemiilor din prima jumătate a veacului al XIX-lea se extindea la 1851. După încă doi ani iluminatul cu lumânări era înlocuit pe coridoarele spitalului cu acela cu lămpi cu petrol, un mare progres dacă ne gândim că felinarele cu petrol lampant apăreau pe străzile Bucureștilor abia la 1857. În chiar acest an la "Filantropia" se amenaja secția de oftamologie cu 30 de paturi.

Vremurile lui Cuza vodă și primii ani ai domniei lui Carol I, marcate de un grav deficit financiar și instabilitate politică, nu au fost propice construcțiilor. Ele se vor relua abia sub marea guvernare conservatoare a lui Lascăr Catargiu – în 1871 supraetajându-se partea centrală a pavilionului principal al spitalului, cu această ocazie reparându-se și paraclisul, rămas la parter și repictat de Tattarescu. Dar marile construcții vor debuta curând după proclamarea regatului independent al României.

Astfel în 1885 sub marea guvernare liberală a lui I.C.Brătianu, la doi ani după terminarea Institutului de Maternitate (1883) se vor începe lucrările de renovare ale "Filantropiei", încheiate la 1890. De acum îmbunătățirile și înnoirile se înșiruiesc an după an. Grație unei importante donații a lui Răducanu și Elena Simonide la 1891 se amenaja serviciul de ginecologie. În același an se instalau spălătoria mecanică, noile băi și bucătăria sistematică.

În anul următor, 1892, se introducea la "Filantropia" iluminatul electric, furnizor fiind vechea uzină de la Grozăvești, atunci tocmai dată în folosință.

La 1893 pentru autonomia instituției se înalță castelul de apă al spitalului și se face noua canalizare. Tot acum se instalează etuva fixă a spitalului și se amenajează prosectura. Anul următor, 1894, se construiește localul secției consultații și laboratorul de bacteriologie; curtea spitalului se pavează și grădina se replantează.

În 1896 începe modernizarea sălilor de operații și se instalează o fabrică de gheață proprie spitalului; la 1896 modernizarea se încheie cu secția ginecologie.

În această ultimă etapă a Vechiului Regat, o pleiadă de medici se remarcă la "Filantropia": Florea Teodorescu, I. Nanu-Muscel, Gh. Assaky, Gh. Nanu, M. Petrini-Galatz, D. Chiriac, Th. Bastachi, N. Duna, N. Kernbach și mulți alții.

În 1899 spitalul avea următoarele servicii: Serviciul X medical, al dr. J. Nanu, Serviciul chirurgical – dr. Gr. Nanu, Serviciul bolilor căilor urinare – dr. N. Duma, Serviciul de ginecologie – dr. I. Kiriac, Serviciul special de

În planul Boroczyn al Bucureștilui varianta 1848-1852, care este rezultatul unor ridicări topografice, cu un mare grad de credibilitate, situația terenului este consemnată cu multă precizie, având construit pe el clădirea spitalului, sub formă de pavilion unic, foarte lung, de dimensiuni mari, comparativ cu alte construcții figurate.

Acest plan confirmă intervenția din 1830, care unește cele două pavilioane cu capela într-o singură clădire sub formă de bară. În curtea spitalului, în afara pavilionului principal, planul mai consemnează trei construcții, relativ mici în raport cu clădirea spitalului.

La 1871 se adaugă părți de mijloc a spitalului încă un etaj, înglobându-se complet capela, între clădirile spitalului.

În 1875 în planul "Pappazoglu", planul Comisiei de Galben, care nu este o reprezentare cadastrală, se consemnează în curtea spitalului aceeași clădire sub formă de bară a pavilionului principal.

În Planul orașului București, întocmit de Institutul Geografic al Armatei între anii 1895-1899, în curtea spitalului se regăsesc "spitalul Filantropia", clădirea "Maternității", precum și pavilioanele mai mici ale spălătoriei mecanice, ale fabricii de gheață artificială ce deservea toate spitalele din București.

La 1911, planul cadastral al Bucureștilor, oferă o imagine în plan foarte precisă, a amplasamentului fiecărui pavilion din curtea spitalului Filantropia (fig. nr. 2).

Corpul principal, spre deosebire de planurile din 1848-1895, este format din 3 tronsoane, cel de mijloc cuprinzând amfiteatrul și capela, iar corpurile laterale fiind altele decât cele ce figurează astăzi în plan și realitate.

În partea vestică a curții, regăsim clădirile gospodărești, spălătoria mecanică și ghețaria, care există și astăzi.

Clădirea "Maternității" este consemnată ca și cea din partea de est a incintei.

În februarie 1923, un oarecare Moise Craiu, cere autorizație provizorie pentru construirea unui chioșc pe terenul Eforiei Spitalelor Civile, în curtea Spitalului Filantropia.

În documentația înaintată era atașat și un plan al întregii incinte din care rezultă că pavilionul principal cu cele trei tronsoane ale spitalului nu-și modificase planimetria de la 1911. În schimb corpul "Maternității" mai primise încă două aripi, legate de vechea construcție.

Între 1925-1926, atât pe str. Filantropiei (atunci str. col. Mihail Ghica, azi B-dul 1 Mai), cât și pe str. dr. Felix (atunci str. Spitalului) încep construcțiile a două corpuri simetrice, spre cele două capete ale spitalului Filantropia, peste vechile clădiri (fig. nr. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9).

Amândouă aveau destinația de a adăposti clinici medicale și de a mări

numărul de locuri din spital. Unul se va numi corp A (cel din dr. Felix), iar celălalt corp B (str. Filantropia).

Cele două corpuri au patru nivele, sunt construite în arhitectura neo românească – după proiectul arhitectului de atunci al Eforiei Spitalelor Civile, arh. Vasile Moga. Arhitectura adoptată este cea preferată de oficialități, în această perioadă, la multe din clădirile cu mai multe etaje. Cele două corpuri noi construite vor încadra între ele, la mijloc, vechiul corp (Aripa Jianu), cu amfiteatrul și capela (fig. nr. 1).

Dacă construcția corpului B, a Institutului Clinico-medical, se datorează în mare parte înțelegerii administrației pentru dezvoltarea firească a unui domeniu medical nou-creat, dotarea clădirii cu aparate moderne și specializate pentru laboratoarele de cercetare medicală este rezultatul în exclusivitate implicării profesorului dr. D. Danielopolu.

Între anii 1935-1936, prof. dr. D. Danielopolu, organizează și înființează Academia de Medicină, cu sediul în Clădirea Institutului Clinico-medical B.

În 1945 Institutul Clinico-medical devine Institutul de cercetări biologice și este subordonat Academiei de Medicină.

În 1948, Academia de Medicină și Institutul sunt reorganizate în Academia R.P.R., profesorul dr. D. Danielopolu devenind directorul "Institutului de fiziologie normală și patologică", noua denumire a fostului Institut de cercetări biologice.

În 1943 apar primele sesizări cu privire la intențiile Eforiei Spitalelor Civile de a demola și restul de clădiri vechi, adică Capela și amfiteatrul de la 1815-1871. Sesizarea o face preotul-confesor de la "Spitalul Filantropia", atrăgând atenția Comisiei Monumentelor Istorice asupra vechimii și importanței capelei pictate de Tattarescu în 1871.

Comisia Monumentelor Istorice se va adresa Eforiei Spitalelor Civile, atrăgându-i atenția că "biserica Sf. Doctori Cosma și Damian din curtea Spitalului Filantropia, fiind construită înainte de 1834, este pusă sub protecția legii de conservare și restaurare a monumentelor istorice", dar adresele rămân fără răspuns.

În iulie 1944, la sediul clinicii profesorului dr. D. Danielopolu, la inițiativa acestuia, se semnează de către 66 profesori universitari, oameni de știință, printre care C.I. Brătianu, D. Bagdasar, un memoriu-protest adresat mareșalului Ion Antonescu, pentru ieșirea României din războiul dus alături de Germania hitleristă.

În 1949, din nou apar printre documentele arhivei Comisiunii Monumentelor Istorice, rapoarte și adrese către Ministerul Artelor venite din partea Mitropoliei Ungro-Valahiei, a Arhiepiscopiei Bucureștilui de sesizare și cerere de sistare a demolării capelei începută de către direcția Spitalului de Stat nr. 5 (Spitalul Filantropia).

În 7 septembrie 1949, V. Moisescu, întocmește un memoriu, din care se poate afla cum arăta mica capelă, construită de arhitectul I. Hartl și pictată

Fig. 5 Plan subzol, Corp B, Arhiva P.M.B., fond P.M.B., Dos./1926

Fig. 6 Plan parter, Corp B, Arhiva P.M.B., fond P.M.B., Dos./1926

Fig. 7 Plan etaj I, Corp B, Arhiva P.M.B., fond P.M.B., Dos./1926

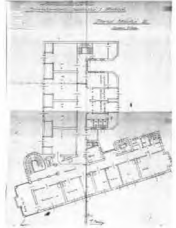

Fig. 8 Plan etaj II, Corp B, Arhiva P.M.B., fond P.M.B., Dos./1926

Fig. 9 Secțiune transversală, Corp B, Arhiva P.M.B., fond P.M.B., Dos./1926

de Tattarescu: "Însă meritul cel mai mare este al artistului, arhitectului, sau cine va fi fost oare, a știut să amenajese într-o încăpere destul de mică (6,50/8,20) o frumoasă lucrare în lemnărie"⁴. Se putea vedea influența artei Renașterii adaptată cultului ortodox, astfel ca să corespundă în totul cerințelor cultului".

Parterul avea stâlpi de lemn în formă de cruce care susțineau planșeul balconului. Tâmpla era din lemn, împodobită cu icoane de mare valoare opera marilor artiști pictori Nicolae Grigorescu și Tattărăscu.

"La etaj accesul se face printr-o scară exterioară adică dintr-un antreu. Aici la etaj erau cu multă măiestrie executate în lemn, câte patru colonete așezate în cruce având capitele corintice pe care se rezemau patru arcuri dublouri care la rândul lor primeau rezemarea boltei în jumătate de sferă și pandativi. Totul era executat în lemn, bolți, arcuri, stâlpi, balcoane, planșee, etc., însă avea atâta proporție, atâta gingășie în execuție, astfel ca să-ți redea din lemn impresia unei construcții de zidărie. Completate cu pictură murală de maestrul Tattărăscu și icoanele maestrului N. Grigorescu, era întru totul o desăvârșită operă de artă..."

"Intrarea se făcea pe două uși de pe latura de sud, aceia din dreapta era nișa astupată. Lumina primea prin ferestrele de pe latura de nord, unde asemenea celei de la parter erau astupate, asemenea și o ușă în stânga, astfel că rămăsese să fie luminată prin cele trei ferestre de la etaj. În semiobscuritatea interioară era un plăcut lăcaș de reculegere pentru cei în suferință"⁵.

Cu toate aceste intervenții, la 9 sept. 1949, aflăm că: "... vă facem cunoscut că intervenția pentru menajarea de la dărâmare a capelei cuprinsă în Spitalul de Stat nr. 5 (fost Filantropia) a fost tardivă, întrucât lucrările de dărâmare, începute, nu mai puteau fi oprite"⁶.

În 1950, clădirea "Institutului Oncologic" (aripa de mijloc), construită peste fosta aripă cu capelă este terminată. Realizatoarea proiectului este arhitecta Henrieta Delavrancea - Gibory, care în amintirile sale își reproșează demolarea corpului vechi.

La 30 aprilie 1955, se stinge din viață prof. dr. doc. Daniel Danielopolu și institutul creat de el capătă titulatura de "Institutul de Fiziologie Normală și Patologică dr. D. Danielopolu", instituție ce funcționează și astăzi pe același amplasament.

CONTEXTUL URBAN

Incinta spitalicească Filantropia, cu tot ce cuprinde ea azi, constituie una dintre cele mai interesante și vechi complexe spitalicești din București.

⁴ Arhiva I.N.M.I., fond C.M.I., Dosar 656, f. 2, 3

⁵ Idem

⁶ Idem

Ea cuprinde un număr mare de pavilioane construite în diferite perioade istorice, în diferite stiluri și maniere arhitecturale, precum și cu o tipologie diversă a programului spitalicesc, proiectate în funcție de normele și carențele sanitare ale epocii. Se poate spune că incinta adună o întreagă istorie a tipurilor de construcții spitalicești așezate într-o frumoasă gradare volumetrică, de la clădiri-parter, parter și un etaj, dezvoltate pavilionar în plan orizontal, la clădirea multietajată (5 niveluri și subsol) a Institutului de Oncologie și a Institutului de Fiziologie Normală și Patologică prof. dr. D. Danielopol.

Inițial, spitalul doctorului Constantin Caracaș, se dorea a fi un spital modern conform concepțiilor sanitare europene de la începutul sec. XIX, situat la marginea orașului, protejat de aglomerația urbană, la capătul Podului Mogoșoaiei, într-o zonă verde, rămasă din vechii Codrii Vlăsiei.

Mai apoi, la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, prin dezvoltarea orașului București spre nord și modificarea normelor sanitare (descoperirea microbilor aseptici și a sulfamidelor), spitalul nu a mai fost izolat, în jurul lui putând fi construite o serie întreagă de clădiri publice, impunătoare, azi toate decretate monumente istorice. Complexul spitalicesc se extinde cu noi pavilioane, construcții anexe, menținând până în dec. 5 al sec. XX construcțiile primului spital laic din Țările Române, Spitalul Filantropia.

Probabil efervescența constructivă din jurul spitalului și îndesirea la maximum a pavilioanelor în incinta sa a dus ca în anii 1925-1926 la cele două capete ale clădirii, sub formă de bară, a Spitalului Filantropia să se construiască două clădiri simetrice cu 4-5 niveluri care înglobau la mijloc vechea capelă și amfiteatrul.

Înglobarea organică a unei clinici medicale cu o secție de chirurgie proprie și laboratoare de cercetare medicală fac ca instituția prof. dr. D. Danielopol să fie unică în lume (în 1925) și să capete un prestigiu mondial. Încununarea prestigiului de care se bucura a venit în anul 1935, când localul devine și sediul Academiei de Medicină.

Din aceste motive denumirea generică "Spitalul Filantropia" ce definește un sit istoric spitalicesc ce încă mai conține urmele primului spital este, pe bună dreptate, pusă în plan de egalitate cu denumirea mai recentă „Institutul de Fiziologie Normală și Patologie - prof.dr.D. Danielopolu”.

În 1926 sub îndrumarea profesorului Danielopolu se construiește un corp nou de clădire, existent și azi, ridicat peste zidurile vechiului spital, dublându-l ca suprafață prin dezvoltarea laboratoarelor de fiziologie experimentală, a laboratoarelor clinice, menite a face în paralel cercetări de fiziologie, patologie, farmacodinamie și terapeutică medicală și chirurgicală. O parte din noua construcție se va așeza pe vechea orientare a Spitalului Filantropia, iar o altă parte se va adapta la aliniamentul bd. Filantropia (aici se remarcă existența unor încăperi boltite în subsolul clădirii).

Cercetând planurile actuale ale Institutului se observă cu destulă

ușurință că atât în subsol, cât și în parter, noua construcție a înglobat zidurile vechiului spital. Existența unui zid median de 80 cm grosime, ca zid interior, restul zidurilor, atât interioare cât și exterioare fiind de maxim 45-60 cm grosime, demonstrează această ipoteză.

În 1925 se lucra cu beton armat și apăruseră deja în București imobile cu 4-5 până la 7 etaje cu zidărie portantă de cărămidă având 45-60 cm grosime și planșee de beton armat.

Actualul ansamblu reprezintă un reper dominant, ce echilibrează aspectul eterogen al pavilioanelor incintei "Filantropia". Îmbinarea arhitecturii Bauhaus cu arhitectura neo-românească a anilor '20, pare stranie la prima vedere, dar tocmai prin opoziția ritmului plin-gol, cât și prin simetria construcțiilor, imaginea devine unitară și capătă valențe arhitecturale.

Clădirea institutului este parte integrantă a sitului istoric, curtea spitalului Filantropia este inclusă în zona istorică rezervată din centrul Bucureștiului. Implicarea directă a unor personalități în susținerea și edificarea acestor construcții, personalități ca dr. Constantin Caracaș, dr. D. Danielopolu, generalul Kutusov, arhitecta Henrietta Delavrancea-Gibory (deși prin construcția noii clădiri a Institutului Oncologic, a fost distrus ultimul corp al vechiului spital), adaugă construcției valoarea memorială, la valoarea istorică și arhitecturală a ansamblului.

Unicitatea națională și internațională a organizării institutului prof.dr. D. Danielopolu, prin coroborarea clinicii medicale, cu laboratoare de cercetare medicală și un bloc chirurgical propriu, conferă Institutul de Fiziologie Normală și Patologie, un loc sigur în istoria medicinei românești

Prin cumularea celor trei criterii, valoare arhitecturală (puține spitale tip mono-bloc, multi-etejate, au adoptat linia neo-românească a imobilelor de raport) cu valoare memorială și istorică (vechi sit istoric), precum și unicitatea organizării funcționale a institutului, duc la concluzie că localul institutului împreună cu corpurile adiacente, merită a fi protejate ca viitoare monumente istorice.

BIBLIOGRAFIE

Al. G. Gălășescu – *Eforia spitalelor civile din București*, 1906

Dr. V. Gomoiu – *Repertor de medici, farmaciști, veterinari*, vol. I, Brăila, 1938

Dr. V. Gomoiu, Maria Gomoiu, *Germanismul în trecutul nostru medico-farmaceutic*, în *Mișcarea Medicală Română*, Craiova, 1941

Pompiliu Samarian, *Istoria medicinei și farmaciei*, București, 1932

Arhiva I.N.M.I. – fond C.M.I. – dosar 656 (1943-1956), f. 2, 3

SUMMARY

The hospital precincts Filantropia, with everything it entails today, is one of the oldest and most interesting hospital bases in Bucharest.

It includes a large number of pavilions built in different historic ages, in different architectural styles and mannerisms, as well as with a diverse typology of hospital program, designed in conformity with the sanitary rules and restrictions of the age. We may say that the precincts gather an entire history of hospital building types, displayed in a beautiful volumetric grading, from ground-floor buildings, ground-floor plus one storey, developed as pavilions on a horizontal plan, to the multi-leveled building (5 levels and basement) of the Institute of Oncology and the Institute for Normal Physiology and Pathology – D. Danielopolu, Phd. MD ”

Initially, the hospital of doctor C. Caracaș, was intended to be a modern hospital, aligned to the European sanitary principles at the beginning of the 19th century, located on the outskirts, far from urban agglomeration, at the end of Mogosoia Bridge, in a green area part of the former Forest of Vlăsia.

Afterwards, by the end of the 19th c.– beginning of the 20th c., due to the advancement of Bucharest city to the north and given the amendments to sanitary regulations (discovery of aseptic germs and the sulphamides), the hospital was no longer isolated and a number of imposing public buildings could be built around it – today all such buildings have been declared historic monuments. The hospital ensemble is now extending with new buildings, additions, pavilions, maintaining as long as the 5th decade of the 20th c. the constructions of the first secular hospital in the Romanian Provinces, Filantropia Hospital.

It was probably the building effervescence around the hospital and the crowding of pavilions inside its precincts that caused, in 1925-1926, the construction at both ends of the buildings, in the shape of a girder, two symmetrical buildings with 4-5 levels, which integrated at the middle the old chapel and the auditorium.

The organic inclusion of a medical clinic with its own surgery section

and medical research labs made the Institute D. Danielopolu unique in the world (in 1925) and get international prestige. A further recognition of its prestige was recorded in 1935, when the location also becomes the headquarters of the Academy of Medical Science.

For all such reasons, the generic name "Filantropia Hospital" which refers to a hospital site which still preserves the traces of the initial one is righteously on a level of equality to the more recent name, „The Institute for Normal Physiology and Pathology - D. Danielopolu, Phd. MD”.

In 1926, under the guidance of professor Danielopolu, based on the project developed by architect of the Vestry of Civilian Hospitals Vasile Moga, a new building section, still in place today, was erected on the walls of the old hospital, thus rendering it double in size through development of experimental physiology laboratories, of clinical investigation laboratories, designed to perform in parallel research on physiology, pathology, pharmacodynamics and medical and surgical. Part of the new building was placed on the old base of Filantropia Hospital, and another part was to be adapted to the alignment of the Filantropia Boulevard.

From the current plans of the Institute, we could easily notice that the basement and ground floor of the new construction integrated the walls of the former hospital building. The existence of a 80 cm thick median wall- as an interior wall- while the rest of the walls, both interior and exterior, were maximum 45-60 cm thick, comes to confirm that hypothesis.

In 1925 people used to work with reinforced concrete and in Bucharest had already been built 4-5, even 7 - level edifices in brick load-bearing walls, 45-60 cm thick and reinforced concrete platforms.

The current ensemble represents a dominating landmark point which balances the heterogeneous aspect of the pavilions inside the "Filantropia" enclosure. The combination between Bauhaus architecture with the Neo-Romanian style of the '20 seems weird at the first sight, but it is the very antithesis of the filled-empty rhythm, as well as the symmetry of the constructions, which make the image unitary and give the ensemble real architectural value.

The institute building is part of the historic site, the courtyard of the Filantropia hospital is included in the historic reservation area downtown Bucharest.

Direct involvement of some personalities in supporting and conclusion of such constructions, such as dr. C. Caracaș, dr. D. Danielopolu, General Kutusov, the architect Henrietta Delavrancea-Gibory (though construction of the new building of the Oncology Institute destroyed the last section of the old hospital building), attach to the edifice a memorial value to the historic and architectural value of the ensemble.

The national and international distinctiveness of the organization scheme in the institute managed by professor D. Danielopolu, that is

corroboration of the medical clinic with medical research laboratories and an integrated surgery section, place the Institute of Normal Physiology and Pathology on a significant position in the history of Romanian medicine.

Cumulating the three criteria, architectural value (only a few mono-block, multi-leveled hospital buildings adopted the Neo-Romanian style), memorial value and also historic value (old historic site), as well as the singularity of the functional organization of the institute lead to the definite conclusion that the current building of the hospital and the additional structures are worth being protected as future historic monuments.

Aspecte geografice. Cel mai însemnat fluviu al Europei, cu lungime de 2855 km, din care mai bine de o treime udă pământul românesc, Dunărea a jucat un rol de prim rang în istoria continentului. Fierăstruind pe o distanță de 144 km Carpații occidentali – căci și masivul sud-dunărean dintre Timoc și Morava aparține aceluiași sistem orografic – marele fluviu deviat spre nord, de la Călărași, de horstul dobrogean a format o deltă interioară din care azi subzistă bălțile Borcei și Brăilei.

Pintenul central al podișului moldovean a determinat în zona Galaților schimbarea spre est a cursului Dunării dincolo de Tulcea formându-se un mare complex deltaic și lagunar ce se întinde de la Jibrieni la gura Boazului (Vadu-Constanța).

Defileul carpatic al Dunării, clissura (Kleissura), cu un vechi cuvânt de origine greacă, confluențele danubiene ale râurilor Jiu, Olt, Călmățui, Argeș, Mostiștea, Ialomița, Siret, Prut, ca și vadurile au favorizat în diferite etape istorice crearea porturilor și a târgurilor, a cetăților și orașelor.

Sistemul lagunaro-deltaic al Dunării împarte în două zone, cea sudică ceva mai întinsă, litoralul nord-vestic al Mării Negre dintre golful Cavarnei – capul Caliacra și limanul fluviului Nistru, ultimul fragment din ceea ce anticii numeau Pontul Stâng, după orientarea pătrunderii navigatorilor eleni prin Hellespont spre nord. O configurație îndestul de dantelată a țărmului antic sensibil deosebită de aceea actuală ca și vechile brațe danubiene, favorabile unei navigații ferite de vânturile, curenții și furtunile unui bazin maritim aproape închis, au fost premisele apariției unor ancoraje, locuri de acostare, a creării porturilor și structurilor urbane firești.

Evoluția geopolitică. În condițiile geografice prielnice ale antichității este firească explorarea de navigatori a ținuturilor pontice și de la Dunărea de Jos, faptul regăsindu-se încă din primele relatări istorice despre aceste regiuni, relatări confirmate prin descoperirile arheologice ale prezențelor corăbierilor și negustorilor.

Consemnările unor binecunoscute legende ale lumii antice, opera lui Homer sau călătoria argonauților sunt menționați certe ale navigației grecești în Marea Neagră și pe Dunăre. Din secolul al VII-lea î. Hr., treptat, acostajele și primele comptoare elenice se vor transforma, în contextul mării colonizării grecești, în așezări statornice, precum au fost, în zona de referință,

Dionysopolis, Tiris, Callatis, Tomoi/Tomis, Istros/Histria, Argamum, Tyras și altele. Alături de timpuriile amenajări portuare, mai degrabă legate de depozitarea mărfurilor, s-au descoperit importante dezvoltări ale unor Țesuturi urbane, fortificate. Cu timpul, s-au putut realiza și construcții specifice organizării porturilor și a navigației.

Timpuriei explorării a arealului Dunării de Jos și Pontului Stâng i-a corespuns, mai ales din a doua jumătate a ultimului mileniu înainte de Hristos, începutul competiției pentru dominarea acestuia. Expediția anti-scitică a lui Darius a adus flota ioniană de-a lungul țărmului apusean al Mării Negre și în amonte de gurile Dunării. Alexandru Macedon și-a pregătit aventura imperială bicontinentală printr-o expediție de asigurare la Dunărea de Jos. Dar dominarea efectivă a acestor mari căi de navigație s-a produs odată cu extinderea pe ambele maluri ale Dunării a geto-dacilor, pătrunderile scitice de-a lungul țărmului vest-pontic, fiind mai degrabă adiacente. Ea se exemplifică în numeroase izvoare referitoare la extinderea stăpânirii lui Burebista atât asupra văii Dunării de Jos, cât și asupra litoralului Mării Negre de la Olbia la Odessos.

Imperiul roman a reușit în cursul secolului I d. Hr. să realizeze nu numai o dominație a cursului Dunării și litoralului Mării Negre, ci și înglobarea acestor vaste regiuni în structura sa militară și administrativă. Chiar dacă această situație a fost zonal și episodic contestată de năvălirile popoarelor migratorii, restaurația stăpânirii romane la Dunărea de Jos s-a produs atât în vremea împăratului Constantin cel Mare, cât și, cu alte mijloace, în aceea a lui Justinian (527-565).

Dunărea bizantină, acoperind în secolul al VI-lea doar ceva mai mult decât Dunărea de Jos, s-a prăbușit odată cu marea slavă care s-a întins peste aproape întreaga peninsulă Balcanică. Succesorii moștenirii bizantine nu au fost însă slavii invadatori, incapabili de construcții statale, ci khaganatele avar și bulgar în secolele VII și VIII d. Hr.

Cu o remarcabilă putere de regenerare, stimulată de creștinism, Bizanțul a putut relua în secolul al VIII-lea controlul navigației în Marea Neagră, pentru ca, la sfârșitul secolului al X-lea să revină la Dunărea de Jos, după desființarea primului Țarat bulgar. Prezența militară bizantină și organizarea portuară este documentată prin atestarea în surse narrative a Lycostomei, ca stațiune a flotei bizantine în sec. XI, prin descoperirile arheologice de la Capidava și, în mod excepțional, prin aceea a portului militar din cetatea de pe insula Păcuiul lui Soare.

O nouă recrudescență a invaziilor, pecenego-cumană, expansiunea regatului Ungariei arpadiene în contextul cruciadelor a II-a și a III-a, au minat dominația bizantină a Dunării de Jos care, la sfârșitul sec. XII, a fost înlocuită, pe cea mai mare parte a fluviului, de aceea a împărăției vlaho-bulgare, a Asăneștilor în competiție cu regatul Coroanei Sfântului Ștefan.

Bizanțul în exilul său anatolian și-a menținut totuși poziții în Scythia Minor și, în general, pe litoralul pontic, la nord de Varna.

Invazia mongolă-tătară din anii 1241-1242 a pus capăt disputei pentru acest fragment al Dunării de Jos între împărăția Asăneștilor și regatul Ungariei arpadiene. Într-o etapă destul de scurtă, de la 1254 la 1290 Hoarda de Aur, prin centrul de putere de la Sacce (Isaccea) a reușit să controleze cursul fluviului de la Porțile de Fier până la vărsarea în Marea Neagră. Controlul s-a menținut cu unele variațiuni semnificative până la moartea marelui han Özbeq (1342), sub faldurile puterii mongole înfiripându-se un condominium al mai vechiului țarat bulgar de Târnovo – divizat în stăpâniri locale – și a noului principat al Țării Românești sub marele voievod Basarab I (cca 1319-1351/1352).

Înfrângerea de către oștirile Țării Românești la 1330, 1368-1369 a unor mari încercări în forță ale regatului Ungariei, urmată însă de treptata diminuare prin subordonare a țaratului bulgar de Târnovo față de turcii anatolieni și otomani, mai ales în deceniul opt al secolului al XIV-lea, au făcut ca principatul românesc meridional să dețină o poziție dominantă la Dunărea de Jos.

Contestată de Ungaria angevină în contextul mării confruntări veneto-genovezo-ungare din 1376-1382 – războiul de la Chioggia – generalizate și în estul Europei, prezența politico-militară românească pe marele fluviu european avea să înfrunte pentru o sută de ani tenacele efort de dominare și implantare turcică-otomană.

Cucerirea de către otomani a Turnului teleormănean, Dârstorului (Siliștra), Giurgiului, Chilieii, Turnului (Severin), Belgradului, Brăilei, într-un interval de la cumpăna veacurilor XIV-XV și până către mijlocul secolului al XVI-lea, odată cu aproape simultana implantare turcică în Dobrogea, au transformat Dunărea de Jos și – după prăbușirea regatului medieval al Ungariei (1526-1541) – Dunărea de Mijloc într-un fluviu imperial musulman. Nu fără disperate încercări de revenire, pe ambele maluri chiar, ale principatelor române susținute, fără deosebită constanță, de regatul Ungariei și diferite încercări de cruciadă, iar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea de Sfântul Imperiu Romano-German.

Eliminarea dominației otomane pe Dunărea de Mijloc prin ofensiva imperială Habsburgică după eșecul oștilor Semilunei la Viena (1683) avea să fie urmată de moderna competiție pentru dominarea ultimei părți a celui mai mare fluviu european de către Sfântul Imperiu romano-german și împărăția moscovită.

Într-o primă etapă, 1684-1718, victoriile forțelor romano-germane au fost semnificative, pacea de la Passarowitz (Pojarevač) din anul 1718 consfințind includerea clisurii Dunării în hotarele imperiale și a malului stâng al fluviului până la vărsarea Oltului.

Simultana tentativă a țarului Moscovei de a atinge Dunărea de Jos în războiul cu Poarta otomană (1710-1711), în pofida unui efemer avantaj la Brăila (iulie 1711), s-a încheiat cu un grav eșec. Deși victorioase pe teritoriul Moldovei în noul război ruso-austro-otoman, silite de abila mediație franceză, forțele moscovite au trebuit să abandoneze Moldova ocupată, în vreme ce imperialii romano-germani pierdeau, prin pacea de la Belgrad (1739), nu numai Serbia cu clisura dar și întreaga Oltenie, reunită Munteniei în principatul Țării Românești.

În războiul ruso-otoman din anii 1768-1774, cel austro-ruso-otoman de la 1787-1792 și cel ruso-otoman din 1806-1812 deși linia Dunării de Jos otomane a fost atinsă, ba chiar depășită de aliații creștini, Dobrogea fiind în mai multe rânduri devastată de trupele ruse, totuși echilibrul european de forțe ca și conjunctura internațională au menținut, cu neesențiale modificări, dominația Semilunii pe ultima parte a marelui fluviu european.

Abia războiul ruso-otoman din 1828-1829 – purtat în împrejurările europene favorabile ale luptei de eliberare a grecilor și dezvoltării curentului filoelenc – au provocat, prin pacea de la Adrianopol (1829) o schimbare semnificativă a situației geo-politice a Dunării de Jos. Tratatul prevedea nu numai demantelarea cetăților otomane de pe malul stâng al fluviului ci și redarea teritoriului lor, vechile kazale otomane (impropriu denumite raiale), principatului Țării Românești. Lunga ocupație rusească a principatelor române dunărene, asupra cărora se instaurase regimul de protectorat al țarului, ca și încă și mai lunga funcționare a unui drum rus de etape până la Silistra (1836) avea să modifice esențial însuși regimul internațional al Dunării.

Mai mult, prin același tratat de la Adrianopol, ca și prin convențiile imediat ulterioare încheiate între curțile de la Sankt-Petersburg și Constantinopol, Delta Dunării a intrat practic în zona de influență a Rusiei.

Abia războiul Crimeei (1853-1856) și pacea de la Paris au îndepărtat Rusia de la gurile Dunării, Imperiul otoman și noile Principate Unite ale Moldovei și Țării Românești, împărțindu-și drepturile asupra segmentului inferior al marelui fluviu european. Nu fără existența, prelungită aproape un secol, a unui organism internațional, Comisia Europeană a Dunării, cu competențe în ceea ce privește navigația, extinse de la Brăila până la vărsarea fluviului în mare.

După războiul ruso-româno-otoman din 1877-1878, drepturile suverane asupra țărmurilor dunărene au fost exercitate de tânărul regat al României, de regatul Serbiei și de principatul autonom al Bulgariei. Situația avea să fie definitiv stabilită prin tratatele de pace de la Versailles, ultima reminiscență a multisekularei dominații otomane pe Dunărea de Jos, cetatea insulară Ada Kaleh, optând printr-un plebiscit unirea sa cu regatul României (1920).

Evoluția și regimul navigației. Dacă până la organizarea imperială

romană a Dunării și Pontului Euxin, informațiile referitoare la navigația pe fluviu sunt sporadice – vezi de pildă cele menționate de Herodot în legătură cu pătrunderea flotei lui Darius pe fluviu cu ocazia războiului scitic – cele privitoare la tipurile de nave și instalațiile portuare utilizate în Pont se pot culege din bogata zestre epigrafică a Scythiei Minor, ca și a altor cetăți ale acestui bazin maritim.

Cercetările arheologice, îndeosebi cele de la Tomis și, mai puțin de la Callatis, chiar dacă insuficient exploatate, au scos la iveală părți importante ale anticelor porturi.

Imperiul roman a menținut atât pe Dunărea de Jos (Classis Flavia Moesica având comandamentul în portul Noviodunum/Isaccea), cât și în Marea Neagră, flote importante, menite să asigure negoțul și să combată pirateria. Prezența maritimă militară romană s-a diminuat treptat, navigația comercială neîncetând decât odată cu prăbușirea limesului dunărean.

Mai puțin cunoscute sunt tipurile de nave bizantine utilizate pe Dunăre și în Pontul Stâng în secolele VII – IX. Odată cu înflorirea istoriografiei bizantine, informațiile devin tot mai abundente despre acțiunile flotelor militare bizantine, capabile să asigure buna desfășurare a comerțului, flote operaționale, cu toate vicisitudinile politice, atât în secolele X – XII, cât și din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, până la începutul celui de-al XIV-lea. Chiar și către mijlocul secolului al XIV-lea, după o informație din opera împăratului și istoricului Ioan Cantacuzino, flota militară bizantină putea exercita oricând o presiune politică la Dunărea de Jos.

Restaurarea bizantină la Constantinopol, după deceniile de stăpânire latină – consecință a Cruciadei a IV-a – a fost urmată prin tratatul de la Nymphaion (1261) de o ascensiune fără precedent a navigației mai întâi genoveze și apoi și a celorlalte republici maritime italiene. Sfârșitul secolului al XIII-lea și secolul al XIV-lea înregistrează dominația celor două republici italiene, Genova și Veneția, în comerțul desfășurat pe Marea Neagră și Dunărea de Jos, cu produse locale, în special materii prime, precum și cu produse de lux și mirodenii destinate și piețelor mai îndepărtate ale Europei centrale.

Desfășurarea comerțului maritim și fluvial s-a asociat în mod firesc unei competiții politice, Genova orientându-se către alianța cu regatul Ungariei angevine, prilej al acordării în 1379 al primului act cunoscut de navigație danubiană, privilegiată, acordat de regele Ludovic I Republicii Sfântului Gheorghe.

Odată cu pătrunderea turcică-anatoliană și apoi implantarea otomană în peninsula Balcanică, Dunărea de Jos ca și litoralul vest-pontic devin adevărate frontiere fierbinți, de la sfârșitul secolului al XIV-lea și până la sfârșitul celui de-al XV-lea, navigația și comerțul pe apă fiind considerabil stânenite.

Abia odată cu transformarea Dunării de Jos și a Mării Negre, sub dominația, mai mult sau mai puțin efectivă, a noului imperiu musulman de la Constantinopol, s-a încercat prin legislația impusă de Suleiman Magnificul crearea unui cadru de drept pentru navigația și comerțul acestor zone. Dar doar odată cu Convenția din 1616, cu păcile de la Passarowitz (1718), Kuciuk-Kainargi (1774) și Convenția de la Constantinopol (1784), regimul navigației pe Dunăre a căpătat un început de drept internațional. Prin pacea de la Adrianopol (1829), regimul de navigație pe fluviile internaționale, stabilit prin tratatul de la Viena (1815), avea să fie extins și asupra Dunării. Aplicarea sa s-a putut face însă treptat, odată cu pacea de la Paris (1856).

Litoralul maritim

CONSTANȚA

Topografie generală. Situat pe paralela celei mai scurte distanțe dintre litoral și Dunăre, adăpostit de un promontoriu, orașul port Tomis s-a dezvoltat într-o poziție favorabilă mai întâi prin configurația reliefului, ce coboară în terase succesive de la 100 m spre centrul podișului dobrogean, la 50 m și în final la faleza de 15-20 m. În al doilea rând, înfățișarea antică a terenului, diferită de cea actuală, crea premisele unui bun ancoraj și a unui port, atât cu adâncimi prielnice unei apropieri mai mari de țărm, cât și a unor plaje nisipoase pentru tragere la mal și călăfătuire.

Chiar și climatic condițiile par să fi fost diferite de cele actuale, platoul fiind împădurit atât cu stejari, cât și cu pini maritimi, fapt dovedit atât de calitatea solului, cât și de mențiuni epigrafice despre exploatarea lemnului pinilor pentru confecționarea făcliilor de iluminat. Prezența pădurilor influența desigur regimul hidrografic, gradul de umiditate, precum și efectul vânturilor.

Situl istoric – constituirea patrimoniului. Înțelegerea evoluției din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre a sitului urban Constanța, și în primul rând a amenajărilor litorale, întâmpină serioase greutăți, cauzate în primă instanță de impresionantele transformări ale orașului și portului din ultima sută de ani.

În pofida stăruitoarelor apeluri ale reputatului Vasile Pârvan ca director al Muzeului Național de Antichități și membru al Comisiunii Monumentelor Istorice între anii 1910-1927, ale arheologilor și monumentaliștilor implicați în studiul Dobrogei, un plan de cercetare și protecție globală nu s-a putut pune în practică. Totuși, multitudinea descoperirilor spectaculoase au determinat impunerea unor măsuri de protecție, conservare și restaurare, urmate de cele de punere în valoare.

“Prea strălucita metropolă a Pontului Stâng” – după cum era numită în epoca imperială romană, cetatea tomitană a fost părtașa tranzitului pe unul

din marile drumuri comerciale ale antichității. Dealtfel este semnificativă importanța grupului constituit al alexandrinilor, negustori proveniți sau specializați în relațiile cu marea cetate egipteană, grup care își construiește propriul templu dedicat lui Sarapis. Dar Alexandria nu era singura conexiune a comerțului tomitan, Heracleea Pontică, Byzantion-ul, Smyrna, Athena, Thessalonicul, Nicomedia, Prussa, Palmyra, Antiohia fiind la rândul lor parteneri de afaceri.

Acest comerț vast presupunea structuri sociale și materiale adecvate: exista un colegiu al navigatorilor - nauklero -, o asociație a armatorilor, documentată sub împăratul Marcus Aurelius (161-180), precum și o flotă, cu nave din cele mai diferite (naves oneraria, corbita, ponto, lapidaria naves, tesseraria, scapha, vegeia, placida, musculus, natis), în general cu un deplasament ce nu depășea 300 de tone (120 t. registru, de astăzi).

Manevrarea mărfurilor, încărcatul și descărcatul îl făceau falangarii, saccarii, baiulii, gerulii, cerementarii, iar a vitelor – pacurarii. Se foloseau și mecanisme de încărcat cu scripeți, planuri înclinate etc.

Portul avea și un oficiu vamal și ateliere de construcții și reparații, din care nu lipseau călăfătuitorii.

Intrată într-un adevărat con de umbră după sec. al VII-lea, așezarea reapare sub numele de *Constantia* în opera împăratului și istoricului Constantin al VII-lea Porfirogenetul și *Costanza* în portulanul pisano-amalfitan de la sfârșitul sec. al XIII-lea și în hărțile nautice din secolele XIV – XV, dovada certă a importanței portului vechiului Tomis.

Târg și port în despotatul lui Dobrotiță, în a doua jumătate a sec. XIV și în cuprinsul Țării Românești a lui Mircea cel Bătrân, Constanța reapare abia în sec. al XVI-lea, în noua organizare a Imperiului otoman a lui Suleyman Magnificul.

Küstendje cunoaște etapele de ascensiune și înflorire ale Dobrogei otomane din sec. XVII și prima jumătate a celui de-al XVIII-lea, dar și ravagiile confruntărilor ruso-otomane din 1768-1774, 1806-1812 și completa distrugere în aceea din 1828-1829. Administrația otomană nu a mai găsit resursele unei refaceri, singura reluare a traficului portuar datorându-se inițiativelor Lloyd-ului austriac și concesiunii căii ferate danubiano-pontice acordată antreprizei engleze "Danube and Black Sea Railway Company".

Adevărata dezvoltare modernă a Constanței începe odată cu unirea Dobrogei cu principatul României și construirea în etape a portului actual, după 1895.

Dintre monumentele cu specific maritim din Constanța, "Edificiul roman cu mozaic" rămâne cea mai spectaculoasă și interesantă realizare. Descoperirea în anul 1959, fortuită, cu ocazia săpării fundațiilor unui bloc pe faleza sud-vestică a peninsulei, a „edificiului cu mozaic”, a fost urmată de zece ani de investigații arheologice pe o zonă relativ întinsă a subsolului.

Lucrările de amenajare a falezei tomitane au impus taluzări și tăierea unor platforme ce coborau până la malul mării, către primitorul golf adăpostit spre NE de configurația naturală a peninsulei.

La 5 metri sub nivelul de locuire al orașului antic, a fost realizată prima terasare pe care se află podeaua "edificiului cu mozaic", deci la 12,60 m deasupra actualului nivel al mării.

Având forma unui patruleter cu laturile de cca. 101 m x 20 m, adosat unui puternic zid de sprijin al falezei, ansamblul era pardosit, la nivelul superior, cu un superb mozaic policrom, ce datează de la finele sec. V d. Hr. și începutul sec. VI d. Hr.

Pe a doua terasă, situată la 9 m sub nivelul pardoselii "edificiului cu mozaic", au fost construite mari încăperi celulare, 11 la număr, cu bolti semicirculare și intrări monumentale. Inventarul arheologic descoperit în aceste încăperi, sub boltile prăbușite, cuprindea nenumărate amfore de diverse dimensiuni, încărcate cu piroane și cuie de fier, bitum, colofoniu, rășini naturale, rășina de pin, masticul de Hios, styraxul din Asia Mică, tămâie somaleză, smirnă. Dacă unele dintre acestea foloseau la fabricarea parfumurilor, balsamurilor și medicamentelor, alte rășini, precum și bitumul foloseau în mod evident la călăfătuirea corăbiilor. Prezența ancorelor de fier descoperite tot în aceste încăperi este un alt element care confirmă activitatea navală a orașului și rostul construcției.

Pe o terasă inferioară – sub nivelul actual al mării – s-au descoperit fundațiile unui alt zid longitudinal, la care era adosat un nou nivel de încăperi orientate spre cheiurile portului, inventarul lor cuprinzând numeroase amfore cu resturi de grâu sau feronerie.

Accesul între nivele se realiza printr-o monumentală scară, cât și prin altele secundare. La sud-est de scară, pe o terasă erau amenajate alte încăperi, unele conținând greutateți (ponduri) marcate, din marmură.

La sud-est, pe nivelul încăperilor boltite, printr-o masivă tăiere a falezei, fusese amenajată o construcție ce adăpostea termele (băile).

Toate aceste amenajări, după caracteristicile lor și inventarul arheologic găsit *in situ*, precum și după compararea cu alte construcții portuare, aveau o dublă funcțiune: pe de o parte ele constituiau *Arsenalul maritim al cetății Tomis*, iar pe de altă parte, *depozitul de mărfuri en gros al acesteia*. Astfel, rolul "edificiului cu mozaic" în contextul funcționării portului se conturează mai clar, rolul său dominant fiind acela de *bursă maritimă* pentru mărfurile debarcate sau încă aflate pe corăbiile sub ochii negustorilor, licitatori ai încărcăturilor.

Apeductele (galerii subterane), reprezentau sistemul de alimentare cu apă a anticului Tomis și a portului său, fiind săpate la adâncimea de 20 m sub nivelul solului actual, formând astfel o rețea ce străbătea orașul. Apa

captată de la Ovidiu și Palazu Mare era transportată prin aceste canale zidite din cărămidă și ciment roman, înalte de 1,70 m și late de 0,90 m, prevăzute cu puțuri de aerisire. Au fost descoperite două tronsoane ce datează din sec. III d. Hr., primul lung de 285 m, ce pornește de la plaja "Modern" până în portul turistic, cel de-al doilea lung de 265 m, de la portul turistic la "edificiul roman cu mozaic".

Harta Constanței realizată de Serviciul Geografic al Armatei pe baza ridicărilor din anii 1880-1884 și revizuită planimetric în anul 1912 înfățișează configurația portului Constanței la momentul definitivării planului conceput în anii 1895-1901 și totodată dezvoltarea urbană înainte de primul război mondial. Sunt prezentate căile de comunicație transdobrogene, șoseaua și calea ferată, care la această dată prezintă numeroase ramificații servind atât portului, orașului, cât și industriilor implantate în preajma sa. De remarc

Harta Constanței, scara 1:100.000, Serviciul Geografic al Armatei. Ridicarea pe teren din anii 1880-1884. Revizuită planimetric în anul 1912.

deasemeni realizarea căii ferate de-a lungul litoralului nordic și a cordonului ce separă Siutghiol de mare, făcând legătura între Constanța și viitoarele băi Mamaia.

MANGALIA

Situl istoric – constituirea patrimoniului. "Orașul Callatis a fost o colonie a heraclioților, ce apărură la porunca unui oracol...", astfel consemnează, mult mai târziu, Scymnos din Chios (cca.250-180 a. Hr.)¹ întemeierea noului oraș.

Prosperitatea timpurie a cetății se pare că se datora, în mare parte, resurselor agricole și creerii unui hinterland, teritoriu rural productiv, fapt reflectat în reprezentarea Demetrei, zeița agriculturii, ca și a spicelor de grâu pe cele mai vechi monede emise aici.

Prin organizarea unei "praeposituri a Traciei" sau "praefecturi a Pontului" în vremea lui Alexandru Macedon, Scythia Minor, inclusiv litoralul intră sub controlul macedonean. Cunoscută este poziția ulterioară a Callatisului, de conducător al cetăților pontice răsculate, în mai multe rânduri, împotriva diadohului Lisimah, rămas urmaș al lui Alexandru Macedon după moartea acestuia (323 î. Hr.).

Poziția semeată a Callatisului continuă și față de expansiunea romană, alianța încheiată cu regele Bosforului, Mithridate VI Eupator iar, mai târziu cu Burebista, fiind încercări disperate de salvare a propriei entități.

Intrată în orbita Romei, cetatea Callatis a făcut parte din "comunitatea pontică" ("Koinon Ponton", "Koinon ton Hellenon"), federația celor cinci, apoi șase cetăți grecești, în care supremația o deținea Tomisul, devenit între timp metropola Pontului.

Mangalia medievală reapare în lumina istoriei la finele sec. XIII în celebrul Compasso da navigare, un portulan pisano-amalfitan, pentru ca din a doua jumătate a sec. XVI, defterele să ofere amănunțite descrieri administrativ-fiscale ale așezării și teritoriului înconjurător. Memorialul de călătorie al lui Evlija Celebi, de la mijlocul sec. XVII prezintă următoarea situație: "Este un oraș foarte vechi. În prezent, partea înfloritoare a orașului se află spre nord, la intrarea în port, unde se văd și acum temeliiile cetății. /.../ De asemenea, se găsesc șapte cafenele și vreo trei sute de magazine lângă schelă și în alte locuri, deoarece aici este un loc de negoț./.../ Fiind un port mare, se încarcă aici cu grâne o mie de șăici și karamursel-uri și zabun-uri care vin la Istanbul. Această trecătoare este schela vilaietului Dobrogea și de aceea acolo se găsesc multe grâne și alte cereale"².

Geamia Esmahan Sultan, după tradiție ctitoria prințesei Esmahan, fiica sultanului Murad al II-lea, datează de la sfârșitul sec.XVI, fiind una dintre

¹ Pseudo-Scymnos, în *Izvoare privind istoria românilor*, I, București, 1964, p. 171.

² *Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 380-381

două porți de intrare și două turnuri. În partea nordică a cetății se întinde necropola elenistică, iar la marginea de vest a orașului actual necropola romano-bizantină.

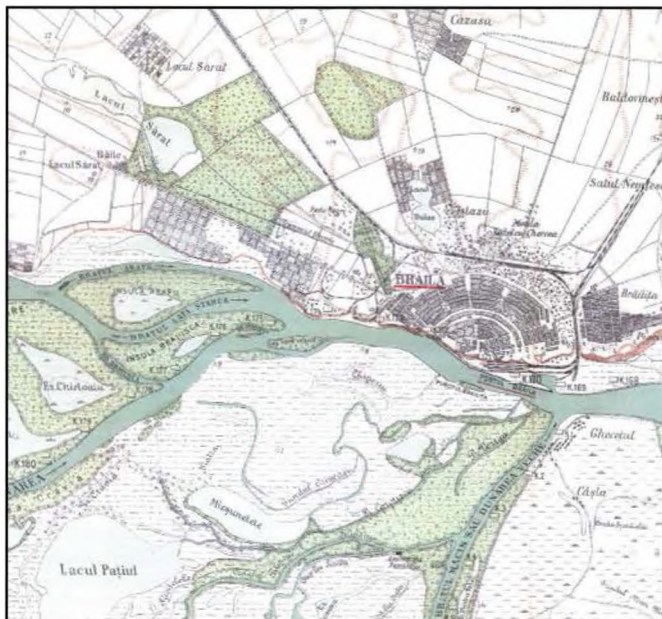
Basilica de tip sirian, situată în colțul de NE al cetății și alipită zidului antic de incintă datează din sec. V d. Hr. cu modificări succesive intervenite în cursul sec. VI. În realitate este un ansamblu ce cuprinde basilica propriu-zisă compartimentată în trei nave spre N, altar și două sacristii laterale, spre S, atriu și palatul cu trei încăperi, probabil, pe două nivele. După plan și tehnica de construcție ansamblul pare a fi opera unui arhitect sirian.

Harta Mangaliei realizată de Serviciul Geografic al Amatei pe baza ridicărilor din anii 1880, 1883 și revizuită planimetric în 1912, relevă modesta dezvoltare a portului apărut dinspre nord-est de un dig și existența a încă unuia în partea de sud a orașului.

Dunărea de Jos

BRĂILA

Topografie generală. Situat la contactul stepei cu lacuri sărate din vest și zona de lunci, precum a Siretului, bălți la est și nord, orașul se întinde pe terasa inferioară a Dunării cu altitudine de 15-20 m deasupra nivelului mării și relativă, de 8-12 m. Această terasă se termină abrupt către Dunăre la est și către zona inundabilă a Siretului la nord, ceea ce a conferit orașului o poziție favorabilă dezvoltării.

Situl istoric – constituirea patrimoniului. Prima atestare documentară a localității se găsește în privilegiul comercial al voievodului Țării Românești, Vladislav Vlaicu, dat negustorilor din Brașov și din întregul district al Brașovului la 20 ianuarie 1368, pentru comerțul acestora pe “drumul Brăilei”, care lega, prin trecătorile Carpaților de Curbură,

Harta Dunării, scara 1:50.000, București, 1934.

Europa centro-orientală de Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Frecventarea zonei desigur încă mai înainte de această mențiune documentară, demonstrată de numeroasele descoperiri monetare, o adevărată confluență numismatică către începutul Dunării maritime.

În împrejurimile orașului, pe Buzău și Călmățui au fost descoperite diverse tezaure monetare, prezența lor confirmând importanța drumului comercial al Brăilei. Astfel, la Dedulești, tezaurul cuprindea 31 piese schifate din timpul împăraților Isac II Anghelos (1185-1195) și 19 piese de la Alexios III (1195-1203). În Balta Brăilei, la Stoienești, tezaurul cuprindea 22 hyperperi emiși de împărații Ioan Vatzes (1222-1254) și Theodoros II Lascaris (1254-1258). Din timpul hanului Toqtai (1290-1311) s-au descoperit trei monede (dirhemi).

Monedele emise de voievozii munteni s-au descoperit în mici tezaure sau izolate, ele fiind emise de Vladislav I Vlaicu (1364-1374), Radu I (1374-1385) și Mircea cel Bătrân (1386-1394, 1396-1418). Acestora li se adaugă și emisiuni de la Ivan Sracimir (1360-1365, 1369-1396) și Ștefan Uroș III Dečanski (1321-1331).

Se remarcă de asemenea și prezența ceramicii de import, de origine asiatică, semn al existenței legăturilor comerciale cu centre din Asia Mică.

Portul va fi fost frecventat de timpuriu și de navigatorii și negustorii republicilor maritime italiene – dovada includerii sale în hărțile nautice sub denumirea coruptă, *Brillago*.

Brăila a continuat să joace un rol excepțional în comerțul Țării Românești și al Transilvaniei în secolul al XV-lea. Vizitată de flota cruciată burgundo-papală în 1445, port de invazie al forțelor sultanului Mehmet al II-lea în cursul campaniei sale împotriva lui Vlad Țepeș (1462), Brăila și județul ei aveau să fie “arse” într-un adevărat război comercial declanșat în primăvara lui 1470 de Ștefan cel Mare.

În cursul mării sale campanii împotriva Moldovei lui Petru Rareș, la 1538, sultanul Suleyman Magnificul a decis și soarta Brăilei, anexată împreună cu județul ei și transformată într-o kaza, cap de pod al Imperiului otoman pe malul stâng al Dunării. Încercările de contestare a stăpânirii otomane în vremea lui Mihai Viteazul, a războaielor ruso-otomane din secolele XVIII și începutul celui de-al XIX-lea, chiar dacă soldate cu efemere victorii, nu

Brăila, gravură de A. von Saar, 1826

au încheiat existența cetății și kazalei otomane.

Abia prin pacea de la Adrianopol (1829), urmare a războiului ruso-otoman, cetatea și kazaua au fost desființate și teritoriul lor a fost realipit principatului Țării Românești.

Odată cu regimul regulamentar și grație energiei ispravnicului Radu Slătineanu, Brăila și portul ei au pășit pe calea modernizării accelerate.

Harta Dunării realizată de Direcțiunea Serviciului Hidraulic și publicată la București în 1934, prin grija Administrației comerciale a porturilor și comunicațiilor pe apă după modelul celebrei Cursiere a Dunării - opera căpitanului Drăghicescu de la sfârșitul secolului XIX - înfățișează portul Brăilei cu cheiul său, sistemul de căi ferate, precum și bazinul portului între km 169 și 173.

CĂLĂRAȘI

Topografie generală. Așezat pe terasa inferioară a Dunării, la 5 m deasupra luncii inundabile, ferit deci de neplăcerile revărsărilor de ape, a beneficiat însă de existența unei pânze freatice de suprafață. Cadrul natural, bogat în cereale, pește, pășuni și păduri conferă orașului largi posibilități de aprovizionare și dezvoltare.

Jumătatea estică a orașului este amplasată pe malul stâng al brațului Borcea, jumătatea de vest pe malul stâng al gâtului Jirlăul, învecinându-se la E cu satul Măgureni, la V cu lacul omonim, la N cu câmpia munteană.

Situl istoric – constituirea patrimoniului. Numit inițial Lichireștii de Vad, încă din primul sfert al sec. XVII, era locuit de numeroși călărași, prezența lor determinând schimbarea denumirii orașului în cea rămasă până în zilele noastre.

Planul realizat de generalul Bawr între anii 1768-1774, în vremea ocupației rusești, avea marcate ca puncte mai importante biserica și căpitănia de călărași.

Abia din aprilie 1831, prin Regulamentul Organic, capitala județului Ialomița este mutată de la Urziceni la Călărași, oraș creat pe moșia Lichirești aparținând Eforiei Spitalului Colțea. Cum Regulamentul Organic făcea diferență între orașele libere, care se administrau singure, și cele situate pe moșii particulare, care erau supuse obligațiilor față de proprietari, consiliul comunal face, la 1 noiembrie 1833 prima cerere de eliberare a orașului către Eforia Spitalului Colțea³. Ca urmare a acestor demersuri, reușește să cumpere din moșie 1714 pogoane, din care 229.392 stânjeni pătrați pentru vatra orașului, restul fiind pentru islaz și moșia orașului. Încă din această perioadă apar informații despre "punerea în orânduială" a orașului (1836) –

³ Ileana Zbârnea, *Primele planuri de sistematizare a orașului Călărași*, în „Historia Urbana”, tom II, București, 1994, p. 187-193

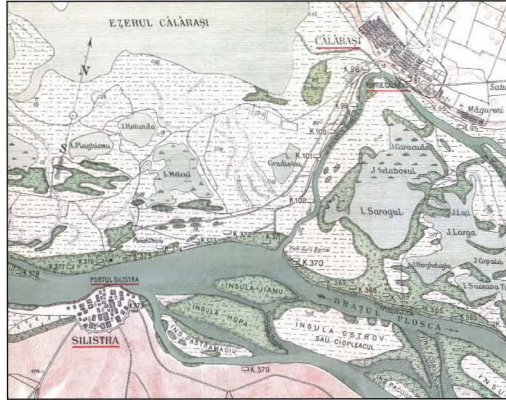
semn al unui început de sistematizare, pentru ca după numai cinci ani gazeta "Mercur" să semnaleze dezvoltarea portului.

În anul 1849 este înaintat primul memoriu al locuitorilor către principele Barbu Dimitrie Știrbei, în scopul realizării planului târgului. În anul următor, inginerul Scarlat Popescu realizează primul plan al orașului, plan ce primește o rezoluție nefavorabilă din partea principelui. Abia a treia variantă, din 1851, întrunește oarecum avizul general, fiind urmat la 27 februarie 1853 de hrisovul principelui Barbu Știrbei de emancipare a orașului de sub mânăstirea Colțea.

La 1875 noul „Plan de situațiune al orașului Știrbei”, crea o nouă extindere a acestuia, semn al prosperității urbane, datorate desigur traficului dunărean.

Între anii 1852-1881, orașul s-a numit Știrbei, în onoarea principelui Barbu Dimitrie Știrbei care a susținut eforturile locuitorilor de eliberare și organizare urbană.

Recensământul de la 1890, pe lângă datele referitoare la populație,

Harta Dunării, scara 1:50.000, București, 1934

naționalități, profesioni, apartenență religioasă, făcea precizări prețioase în legătură cu comerțul desfășurat în orașul și portul Călărași. Se arătau astfel marile cantități de cereale și vite, aduse pe calea ferată sau cu carele, transportate apoi cu vase pe brațul Borcea și apoi pe Dunăre. Despre străzile orașului, pietruite sau nu, se preciza că șoselele județene dinspre Slobozia și Dobrogea duceau direct în port, unde era un frumos chei de lemn de stejar, cu două nivele pentru acostarea vaselor și unde se termina calea ferată Slobozia – Călărași – Port.

Portul determinase și o parte din structura urbanistică, astfel către port îndreptându-se bulevardul Traian, amenajat ca loc de promenadă, mărginit de plantații de arbori.

La începutul secolului XX Nicolae Iorga vizita Călărașii, “un oraș creat de curând: aceasta o arată sistemul european al stradelor, tăiate fără cruțare față de un trecut cu totul umil. Capitală de județ, el a primit podoabele de edificii publice ale acestora. Șchela frecventată, cum se vede din șlepurile ce așteaptă încă și la această vreme, Călărașii durară prăvălii multe și înțesate, care sunt și o podoabă; /.../ bălciul din Călărași nu-și pierde mulții mușterii și vizitatori din țară sau de peste hotarul dunărean”⁴.

Harta Dunării realizată de Direcțiunea Serviciului Hidraulic și publicată la București, în 1934 prin grija Administrației comerciale a porturilor și comunicațiilor pe apă înfățișează portul Călărași, dezvoltat de-o parte și de alta a km 97 al brațului Borcea, fiind servit de o ramificație a căii ferate Slobozia – Călărași. Este de remarcat pentru transbordarea Dunării spre Ostrov, amenajarea șoselei Călărași – Pichetul Silistra (km 376) de la punctul Chiciu.

Se remarcă planul urbanistic rectangular al orașului determinat de existența cheiului portului amenajat pe brațul Borcea.

GIURGIU

Topografie generală. Odinioară capitala județului Vlașca, situat pe terasa joasă a Dunării, la altitudinea de circa 27 m deasupra nivelului mării dar, la doar 9-10 m deasupra celui al luncii inundabile. Porturile sale – Smârda și Ramadan – situate la peste 2 km de centrul orașului au adâncimile medii create, prin lucrări, de 7-10 m.

Situl istoric – constituirea patrimoniului. Atestat documentar la 23 septembrie 1403 într-un act internațional – acordul dintre Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești și regele Poloniei Vladislav Jagello - construit, după o tradiție consemnată la 1445, de către același principe român, Giurgiul pare să fi fost încă din timpul stăpânirii bizantine o fortificație insulară. Așa par să dovedească cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani și care în

⁴ N. Iorga, *România cum era până la 1918*, I, București, 1939, p. 404-405.

nivelele inferioare ale locuirii au scos la iveală un turn poligonal, de factură bizantină.

Cetatea Giurgiu, ridicată pe o mică insulă din apropierea malului stâng al Dunării, domina și controla un important vad al fluviului, fortificat atât pe malul nordic în insula intermediară, cât și pe malul sudic, Rusciuk-ul de aici fiind denumit Micul Giurgiu. S-a creat astfel un complex portuar apărat de cele trei fortificații care nu a încetat să funcționeze și să se dezvolte până la începutul sec. XIX. Modificările peisajului hidrografic, realizate în a doua jumătate a sec. XX, au făcut ca în prezent, ruinele cetății insulare să se afle pe o peninsulă înconjurată de bălțile Cama și Veriga – rămășițe ale vechilor brațe dunărene – în sud-estul orașului.

Cu un rol important în timpul confruntării între Imperiul otoman și Principatul Țării Românești, cucerit de turci în urma marilor campanii dunăreano-pontice din 1419-1420, Giurgiuul a fost reluat de români la 1427 spre a fi din nou pierdut la 1438. Recucerit din nou, grație conlucrării românești, sub Vlad Dracul, cu expediția navală burgundo-papală din 1445, el a intrat din nou în stăpânirea otomană în 1448-1449. După scurtul episod al reușitei campaniei dunărene a lui Vlad vodă Țepeș din iarna 1461/62, Giurgiuul avea să rămână vreme de mai bine de un secol sub ocupația otomană. Revenită în anii 1595-1600 în stăpânirea Țării Românești sub domnia lui Mihai vodă Viteazul, cetatea rămâne din nou un cap de pod eficace al Imperiului Otoman pe malul nord dunărean, controlând obediența politică a principatului față de Poartă.

În pofida acțiunilor militare întreprinse în cursul războaielor ruso-otomane și ruso-austro-otomane din a doua jumătate a sec. XVIII și începutul celui de-al XIX-lea, abia prin pacea de la Adrianopol (1829), la capătul unei alte confruntări armate ruso-otomane, cetatea este neutralizată, iar teritoriul vechii kazale revine definitiv principatului Țării Românești. Foarte curând fortificațiile vechiului oraș turcesc au dispărut în structura nouă urbană, iar cele insulare au fost demantelate.

Studiu de caz. Giurgiu – amenajarea axelor de comunicație determinate de dezvoltarea portuară.

Din secolul al XV-lea și până în sec. al XIX-lea prezența capului de pod de la Giurgiu și proximitatea capitalei Țării Românești – Bucureștii – au creat o tradițională comunicație al cărui rol economic nu a încetat să crească. O nouă axă carpato-dunăreană legând Giurgiuul, Bucureștii de Ploiești și nou deschisul pas al Prahovei (Predealul) a determinat ca în marea acțiune de modernizare românească, conexiunea capitalei cu Dunărea la Giurgiu să fie esențială și preferată.

După numeroase proiecte supuse spre aprobare guvernelor Moldovei și Țării Românești, cele mai multe eșuate din incapacitatea autorilor de a obține capitalurile necesare unei investiții în situația nesigură de la Dunărea de Jos,

la 3 septembrie 1865 principele Alexandru Ioan I Cuza, printr-un act de autoritate, făcut în vacanța Parlamentului, încheia cu compania engleză Danube and Black Sea Railway Company – condusă de John Trevor Barkley și John Staniforth actul de concesiune a construcției liniei ferate București-Filaret – Giurgiu.

Compania engleză condusă de John Trevor Barkley și John Staniforth prezenta certe atuuri de credibilitate întrucât reușise, între 1858 și 1860, să construiască linia ferată Kústenĝe (Constanța) – Bogazkőy (Cernavodă), pe atunci în Dobrogea otomană.

Compania engleză mai avea concesiunea din partea statului român pentru construirea a 19 poduri metalice pe câteva dintre principalele comunicații din Principatele Unite și totodată era pe cale de a încheia construcția drumului de fier Varna – Rusciuk în Imperiul otoman. Însă din 1860 împuterniciții companiei engleze se grăbiseră să propună tânărului principat românesc extracarpatic o concesiune pe 99 de ani pentru realizarea căilor ferate Fetești – Slobozia – București, București – Giurgiu și Slobozia – Brăila – Siret.

Marele interes al sistemului de comunicații feroviare propus de întreprinzătorii englezi consta în dezanclavarea producției agricole românești, drenarea ei spre Dunăre și Marea Neagră, valorificarea ei în marele comerț internațional.

Prăbușirea regimului personal al principelui Cuza la 11 februarie 1866 și precolapsul finanțelor Principatelor Unite a determinat însă și anularea concesiunii de către Adunarea Electivă (7 martie 1866). Sub amenințarea însă a unui proces internațional statul român a renegociat convenția, promulgată în fine și publicată în Monitorul Oficial al Principatelor Unite la 7 aprilie 1867. Este data începerii efective a lucrărilor la calea ferată București – Giurgiu.

Compania engleză “Danube and Black Sea Railway Company” cunoscută și drept “Compagnie du Chemin de Fer Imperial Ottoman du Danube et de la Mer Noire” având importantul atu al susținerii grupului financiar londonez Thomas Wilson, Cunard, Price, Paget, Lewis și Newall terminase în 1866 și construirea căii ferate Varna – Rusciuk (azi Ruse), legătura Giurgiu – București fiind capabilă să scurteze semnificativ durata drumului din capitala Principatelor Unite la Istanbul/Constantinopol. Dealtfel în anii 1871-1873 “Warriny Brothers and E. Erlanger & Co” din Londra, susținută de locotenent-colonelul lincu Alexandri a și propus construirea unui pod transdanubian pentru joncțiunea căilor ferate.

Trebuie subliniat faptul că lucrările au pornit de la Giurgiu spre București, întreg materialul căii ferate și rulant fiind adus pe Dunăre.

Este de remarcat că traseul și îndeosebi punctul terminus (Giurgiu) al primei căi ferate construite pe teritoriul statului românesc a fost impus de

Harta Dunării, scara 1:50.000, București, 1934

grupurile de presiune locale – camionagii (hipo), căruțași, birjari, hangii giurgiuveni – deși proiectul inițial prevedea prelungirea firească a liniei până în port, la malul Dunării. În anul 1868 au fost aduse pe Dunăre la Giurgiu primele două locomotive (nr. 1 "Sabaru" și nr. 2 "Giurgiu") care au și fost folosite la construirea liniei.

Sub guvernarea lui Dimitrie Ghica (16 noiembrie 1868 – 27 ianuarie 1870) avea să se promulge legea de exploatare în regie a căii ferate București – Giurgiu și prelungirea ei cu 2,6 km până la Smârda, apropiindu-se astfel de portul dunărean.

Construcția liniei și găni Filaret au fost terminate în vara anului 1869. Astfel la 26

august/7 septembrie, principele Carol I se putea imbarca în prima garnitură feroviară pornită de la Filaret spre Giurgiu.

Prelungirea la Smârda, realizată de stat în regie, a fost terminată în iulie 1870, dar abia la 1 ianuarie 1898 s-a putut inaugura, și numai pentru transportul de mărfuri linia Giurgiu – bazinul portuar (4,15 km) și doar în 1905 ramificația bazin Ramadan (1,9 km) aducea mărfurile și, în final, călătorii chiar la cheiurile de acostare ale navelor. Această ultimă lucrare a fost realizată de Serviciul hidraulic (șef divizie ing. Gh. Popescu).

Odată cu deschiderea podului feroviar și rutier de peste Dunăre de la Giurgiu – inaugurat la 20 iunie 1954 – prima cale ferată din Principatele Unite capătă statutul de linie principală internațională.

Întreaga lucrare de geniu civil menită să pună în conexiune capitala cu cel mai apropiat port dunărean și implicit cu principală legătură a României cu Europa apuseană, constituie în același timp un caz remarcabil de modelare urbană atât a părții portuare a Giurgiului, cât și a întregii zone sud-vestice a Bucureștilor – gara Filaret și cartierul acesteia.

Harta Dunării realizată de Direcțiunea Serviciului Hidraulic și publicată la București în 1934 prin grija Administrației comerciale a porturilor și

comunicațiilor pe apă înfățișează o situație diferită față de cea din vremea construirii legăturii pe calea ferată Giurgiu – București. Se poate observa ascensiunea portului Ramadan (km 494-492) situat pe Dunărea mare, în detrimentul vechiului port amplasat pe brațul Smârda. Basinele portuare sunt amenajate pe brațul Smârda și pe legătura gârlei Cama cu Dunărea (brațul Veriga).

TURNU-MĂGURELE

Topografie generală. Situat la o distanță de 4,2 km de actualul curs al Dunării și 3,2 km de Olt, Turnu-Măgurele e așezat pe un platou ce domină lunca de la confluența celor două ape. La o privire de ansamblu asupra planurilor topografice actuale apare evidentă reunirea a două entități urbanistice diferite – vechea așezare rurală și orașul cu plan prestabilit.

Situl istoric – constituirea patrimoniului. Vărsarea celui mai important afluent al Dunării de Jos venit din Carpații meridionali a reprezentat dintotdeauna o poziție de prim rang în apărarea liniei marelui fluviu, cu atât mai mult cu cât aici se afla și un tradițional vad. Atâta vreme cât ambele maluri danubiene au fost controlate de Imperiul roman, problema fortificării poziției nu s-a pus cu acuitatea cu care aveau să o ridice invaziile popoarelor migratoare.

Odată cu instalarea unora dintre acestea în peninsula Balcanică și destrămarea limesului dunărean bizantin, vadul din preajma vărsării Oltului a devenit doar o cale de acces pe o direcție centrală. În aceste condiții *Notitia Dignitatum* amintește existența unei fortificații *Turris* a cărei localizare prezintă totuși îndoieli. La 1241-1242 în cursul invaziei mongolo-tătare în Peninsula Balcanică se menționează odată cu traversarea Dunării la întoarcerea armatelor Hoardei vadul *Turnin*, ceea ce ar dovedi permanența aici a unei fortificații.

Observațiile arheologice efectuate aici încă din secolul al XIX-lea, de August Treboniu Laurian (1845) și Cezar Bolliac (1858) au asociat ruinele de la Turnu cu epoca maximei expansiuni a Imperiului roman, cel din urmă cercetător crezând că poate chiar identifica două faze de construcție antică. Săpăturile arheologice sistematice întreprinse în anii 1936 – 1939, 1943 de către Grigore Florescu au susținut existența unei fortificații romane din vremea lui Constantin cel Mare, distrusă probabil la cumpăna secolelor VI – VII. Reluate în 1978 de Gh. I. Cantacuzino, săpăturile arheologice nu au mai putut surprinde faza romană târzie de construcție – pe care de altfel o neagă – relevând doar fortificația medievală, cunoscută însă și pe temeiul izvoarelor diplomatice și epigrafice.

Construită, se pare, în prima parte a domniei lui Mircea cel Bătrân (1386 – 1395, 1396 – 1418) cetatea numită Turnu (Pirgos) a fost cucerită sau numai ocupată de otomani în cursul campaniei sultanului Baiazid I din 1394 –

1395 fiindu-le disputată în vara celui din urmă an de forțele reunite ale domnului Țării Românești și regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg. Rămasă după înfrângerea cruciată de la Nicopole (1396) în stăpânirea otomană, cetatea a fost refăcută de aceștia, eveniment consemnat epigrafic la 1397/1398, moment în care se menționează și denumirea slavonă a Turnului: Holăvnic.

Disputată otomanilor în mai multe rânduri – de flota burgundo-papală în septembrie 1445, de oastea lui Vlad vodă Țepeș în iarna 1461/1462, de Mihai Viteazul în cursul campaniilor sale și îndeosebi în 1597 – 1598 – cetatea Turnul a rămas în stăpânirea Imperiului otoman ca un cap de pod menit să controleze, împreună cu marea fortificație de la Nicopole, vadul Dunării, implicit navigația marelui fluviu, precum și alături de Giurgiu, dependența Țării Românești.

Pierzându-și importanța strategică în a doua jumătate a sec. XVIII, rolul cetății Turnu este preluat de fortăreața mai nouă, începută de trupele rusești în anii războiului ruso-otoman din 1768-1774 și terminată de turci după încheierea aceluiași conflict.

De timpuriu în jurul cetății s-a format un hinterland, domeniu de așezări menite să asigure nevoile de aprovizionare și de mână de lucru a fortificațiilor denumit în limbajul juridic otoman kaza. În limbajul popular asimilându-se teritoriul cu situația supușilor din kaza, aceasta a fost cunoscută ca raia, respectiv raiaua Turnului. Variind după fazele stăpânirii otomane, kazaua Turnului (Kule în turca osmană) a ajuns la cea mai mare extindere în secolul al XVIII-lea.

Între satele kazalei Turnului către limita sa nord-estică este atestată și așezarea Măgurele. Numele slavo-românesc poate eventual confirma vechimea medievală, anterioară stăpânirii otomane a acestei așezări.

Desființată în urma războiului ruso-otoman din 1828 – 1829 prin prevederile păcii de la Adrianopol, kazaua Turnului a fost incorporată principatului Țării Românești, iar fortificația a fost demolată sistematic. Așezarea otomană din jurul cetății s-a mai menținut o vreme până ce neînțelegerile dintre beii turci rămași acolo și localnicii satelor înconjurătoare au determinat totala risipire a fostei așezări.

Inițial teritoriul fostei kazale a fost inclus județului Olt. Prefacerea teritorial administrativă a Țării Românești sub regimul Regulamentului Organic adoptat în 1831 a dus la constituirea unui nou județ, Teleorman, a cărui capitală va deveni Turnu Măgurele. Evoluția s-a datorat excepționalei dezvoltări a comerțului cerealier al principatelor române și al rolului jucat de Dunăre în valorificarea resurselor lor de grâne. Poziția favorabilă a Turnului Măgurele la o confluență de drumuri, în preajma Oltului, pe atunci navigabil, posibilitatea drenării produselor Slatinei, Piteștilor, a noului oraș Alexandria din același județ, Teleorman, explică ascensiunea Turnului Măgurele.

Semn al acestei evoluții este ofisul domnesc publicat în "Gazeta oficială", înaintașul Monitorului Oficial, din 27 februarie 1836, a principelui Alexandru Dimitrie Ghica (1834-1842), unde se arată următoarele:

"Cu prilejul încredințării ce s-a primit de la departamentul din lăuntru, că neguțătorii ce prin jalbă către Înălțimea Sa au arătat dorința a înființa oraș la Turnul, sunt la număr de una-sută-cinci-spre-zece și se pot aduna până la două-sute; luându-se în băgare de seamă cât de folositor este a fi capitala județelor de margine la locul unde este port, privind aceasta atât spre înflorirea negoțului cea cu înlesnirea adunării populației, multă întindere și spornică înaintarea întru înfrumusețarea orașelor, cât și spre în mai multă înlesnire în organizația bunelor întocmiri, urmând a fi într-unul și același loc – și mai cu seamă unde este carantina, – toate ramurile de dregătorii administrative, judecătorești și carantinești, precum și strejuitorie de graniță etc., chibzuiește polițieneasca priveghere și înlesnirile ce pot avea neguțătorii asupra relației ce au în feluri de pricini cu dregătoriile, cât și pentru că Slatina se află într-un loc cu totul la o margine și neîndemânatic pentru cea mai multă parte a locuitorilor județului la trebuințele ce au cu autoritățile din capitala lui, de neapărat se socotește a se muta capitala județului Oltului la Turnul, după pilda orașelor Giurgiul, Brăila, Turnul-Severinului. Fiind și județ din cele de margine și cu o schelă așa însemnătoare, iar mai cu seamă că și locuitorii județelor învecinate vor simți un mare ajutor de a putea vinde mai cu preț produsele ce ar putea strânge din munca lor, pentru că atunci le vor putea duce cu înlesnire la acest port, unde vor putea găsi destui mușterei a le cumpăra, spre un asemenea dar sfârșit, se chibzuiește următoarele:

Se va statornici acolo, oraș, în raza sa de stânjeni cuadrați 200000, având și islaz, peste tot 1004 pogoane, cu aceleași îndatoriri și reguli ce s-au întocmit și la Giurgiul și la Brăila. – Planul orașului se va alcătui după pilda celor nouă orașe mari ale Europei. – Numirea acestui oraș va fi Turnul. – Strămutarea ocârmuirii și a tribunalului din Slatina la Turnul, se va face după noua înscriere a contribuțiilor, când atunci se va duce la săvârșire și proiectul pentru rotunjire în totalul său, potrivit cu întinderea județului Olt, fiind unele sate peste trei-zeci ceasuri depărtare de Turnul".

Încredințat spre întocmire poate unuia dintre "arhitectonii" francezi în slujba Principatului – inginerul - arhitect Charles Illig fiind un posibil autor – planul urbanistic ideal al Turnului Măgurele urma a se materializa în vale, în unghiul format la confluența Oltului cu Dunărea, lângă cetatea Turnul. Planul ce datează din 1836 are următoarea legendă "Plan d'une ville a fonder. District d'Oltou", cu specificațiile:

"1ere classe –A – Eglise

B – Place publique

C – Administration

D – Jardin - ancienne rive du Danube

Planul poartă următoarea rezoluție pentru punerea sa în aplicație: “Departamentul pricinilor dinlăuntru pe temeiul ofisului În. S. lui Vodă de la 26 octon. anul următor cu no. 651 să întărește prin iscălitura și pecetea departamentului pricinilor dinlăuntru acest plan alcătuit asupra întocmiri noului oraș Turnu din județul Oltu. Întocmai după regularisirea închipuirilor descrise întrînsul. Șeful departamentului trebilor dinlăuntru Mihail Ghica, anul 1836, luna sept. 29, București”.

Considerente de ordin topografic și mai ales hidrografic, zona inundabilă în care fusese proiectat amplasamentul orașului și probabil solicitările locuitorilor din Măgurele au determinat alegerea terenului mai înalt de lângă sat pentru construirea noului oraș. Surprinzătoare este modalitatea prin care s-a produs translarea planului inițial, lângă satul Măgurele, fapt ce rezultă dintr-un alt plan conservat la Biblioteca Academiei Române la Cabinetul de Hărți și Planuri, copiat la 1854 de Fr. Hory. Pe acest plan se poate observa stadiul încă neurbanizat al satului Măgurele. Fără să-și dea seama de împrejurările istorice consemnate de planuri dar ascunse de scrierea chirilică de tranziție de pe acestea, Cincinat Sfințescu - care nu a cunoscut decât o copie târzie a primului plan – socotea planul orașului Turnu Măgurele drept “cel mai reușit al epocii de eflorescență urbanistică în Principatele Române”⁵.

O primă ridicare în planul general al țării a noului oraș s-a făcut grație misiunii cartografice austriace din anii 1856 – 1857 finanțată prin munificența principelui Barbu Dimitrie Știrbei (1849 – 1853, 1854 - 1856), materializată prin realizarea monumentalei Charte a României Meridionale. Din fericire chiar din această etapă de dezvoltare se păstrează descrierea orașului datorată lui Théodore Margot: “Micul orășel de la Turnul Măgurele este așezat pe o mare câmpie ridicată care domină fluviul și mărginită pe d-o parte de cursul Oltului, ce se aruncă în Danubiul la o mică depărtare de oraș. Este zidit regulat cu frumoase strade, largi, bine ținute, dar neașternute încă. Casele ce ornă aceste strade sunt scunde dar plăcute, nouă mai toate și ceva arătoase. Unicul edificiu public ce-l posedă este casa administrației, ce este izolată și situată în capul unei întinse piețe sau mare câmpie deșertă. D-aci se vede o mirifică șosea ce se întinde peste câmpia cea băltoasă și supusă neâncetat înneccărilor fluviului și care duce la schelă sau portul ce stă în dreptul de cetatea de la Nicopoli... Dincolo de viile se văd rămășițele turnului și ale întăririlor ce formau cetatea și care corespundea cu cea de la Nicopoli, dărâmate și rase la 1828. Turnul Măgurele este capitala actuală a districtului Teleormanului... Orașul acesta posedă și o carantină sau

⁵ Cincinat Sfințescu, *Urbanistica Generală. I. Evoluția*, București, 1933, p.188

micul lazaret, curat și bine ținut. Districtul este foarte roditor și produce frumoase grâne, stimate pe piața Brăilei⁶.

Port important, amplasat pe locul uneia dintre cele mai vechi trecători pe Dunăre – acolo unde odinioară străjuia cetatea Turnului cu vămile sale – Turnu Măgurele a avut o perioadă de mare prosperitate. Catalizând atât traficul comercial dunărean cât și pe cel coborâtor pe Olt, Turnu Măgurele era în primul rând un mare antrepozit de cereale, alte produse agricole și mai

Harta Țării Românești la scara 1:57.000, 1855-1857

⁶ Cincinat Sfințescu, *Urbanistica Generală. I. Evoluția*, București, 1933, p.188

ales animaliere reprezentând la rândul lor o pondere însemnată în economia orașului. Importanța portului și a activităților desfășurate prin el se reflecta și în lucrările de amenajări întreprinse în cursul secolului XIX. Astfel o șosea ce făcea legătura cu orașul era construită și întreținută de Ministerul lucrărilor publice cu fonduri provenite din veniturile portului, iar în 1892 se începeau lucrările pentru noua bretea de cale ferată ce permitea încărcarea produselor direct din port. Companii de navigație, cum ar fi cea austriacă sau cea rusă "Gagarin", la care se adaugă Regia Monopolurilor Statului, aveau agenții și debarcadere proprii pentru susținerea intereselor lor comerciale.

Avem șansa trecerii prin Turnu Măgurele a marelui istoric Nicolae Iorga care consemna: "Orășelul nou, crescut de pe la 1830 încoace, contemporan în modernitate cu Brăila, Călărașii, Giurgiul și Severinul, se ascunde vederii între arborii săi încă verzi. De la gară intri într-o stradă bine pietruită, dreaptă, și acest caracter al rețelei de drumuri din Turnu rămâne până la sfârșit. Arată să fie și bine luminat. Desfășurarea stradei mari dă la iveală întâiu o minunată catedrală nouă...Pe urmă, într-o piață largă, se rotunjește o grădină, frumos croită și nu se poate mai bine îngrijită. Ai acum, în dreapta și în stânga, un Palat administrativ foarte chipos, un Tribunal ce se mântuie de clădit acuma, școli. Prăvăliile, mai mult scunde, poartă firme românești, care ascund de multe ori o proveniență bulgară... O șosea duce spre port... Jos, se întinde acuma portul: vamă, magazii, pontoane, pârghii, cară ce se frământă: până în această toamnă târzie dăm lumii aurul holdelor noastre. Șlepuri așteaptă pe Dunărea de ardezie"⁷.

Începutul secolului XX a fost marcat însă de frământările provocate de cele două războaie balcanice, în anul 1913 la Turnu Măgurele construindu-se un pod de vase spre Bulgaria pentru ca apoi să devină sediu al cartierului general al armatei. Anii 1916 – 1918 au cunoscut și la Turnu vicisitudinile ocupației și evacuării din timpul primei conflagrații mondiale și tot pe aici au intrat în 1918, trecând Dunărea de la Nicopole, trupele franceze victorioase conduse de maiorul Grabot.

După încheierea războiului, viața economică își va relua cursul ei firesc, și, după criza din anii 1929 – 1933, 1938 va fi și la Turnul Măgurele anul cu cele mai mari realizări financiare reflectate în statisticile Băncii Naționale a României.

Harta Țării Românești la scara 1:57.000 ridicată între 1855-1857 de misiunea Fligely a Institutului Geografic din Viena, pe spezele principelui Barbu Dimitrie Știrbei, a fost republicată de Carol Popp de Szathmari în anul 1864, după porunca principelui Alexandru Ioan Cuza.

Fragmentul din hartă înfățișează întreaga zonă de la vărsarea Oltului în Dunăre. Reprezentarea limesului transalutan – pe hartă "Drumul lui Traian" evidențiază importanța acordată în strategia generală a Imperiului roman a

⁷ N. Iorga, *România cum era până la 1918*, I, București, 1939, p. 155-156.

Harta la scara 1:100.000, 1907-1908

apărării, printr-o suită de fortificații a confluenței Oltului (Alutus) cu Dunărea.

Harta înregistrează pe terasa inferioară a Dunării, către vărsarea Oltului, ruinele cetății Turnu, în dreptul pichetelor 98 și 99.

Orașul regulamentar Turnu, cu plan prestabilit anexează treptat așezarea rurală Măgurele, creând astfel orașul actual.

plan prestabilit și portul ("scala") aflat pe Dunăre, în dreptul Nicopolei.

O șosea dreaptă face legătura dintre orașul cu

Harta la scara 1:100.000, ridicată pe teren în 1907-1908 și publicată de Serviciul Geografic al Armatei în 1915.

Ea înfățișează dezvoltarea portului în aval, către Ostrovul Cătina și

înzestrarea sa cu o comunicație pe cale ferată, prelungire a liniei Roșiorii de Vede – Turnu Măgurele.

Harta Dunării, scara 1:50.000, București, 1934

Harta Dunării realizată de Direcțiunea Serviciului Hidraulic și publicată la București în 1934 prin grija Administrației comerciale a porturilor și comunicațiilor pe apă prezintă portul Turnu Măgurele dezvoltat între km 597 și 595, unde se află adăpostit de mai noua peninsulă Cătina, un braț mort, de iernat al navelor, în vreme ce portul propriu-zis, la Dunăre, s-a dezvoltat în zona fostei *schele* din vremea regulamentară.

Reconstituirea peisajului istoric al porturilor pontice și danubiene Mangalia, Constanța, Brăila, Călărași, Giurgiu, Turnu și formarea treptată a unor situri specifice crează premisele unei aprofundate anchete prin investigații de teren, arheologice, cercetări arhivistice și de cartografie istorică pentru depistarea certelor valori patrimoniale, de variată natură – între care, nu în ultimul rând, ale patrimoniului tehnic – protecția, conservarea – restaurarea, punerea lor în valoare, integrarea în viața actuală și în programele de dezvoltare durabilă, întemeiate pe însușirea organică a trecutului.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Antipa, Grigore, *Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice*, Buc., 1921.

Atanasiu, Carmen, *Problema suveranității României la Dunăre și navigația fluvială română (1919-1945)*, Buc., 2003.

Cantacuzino, Gheorghe I., *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII – XVI)*, Buc., 1981.

Caranfil, Georges, *La Banque Nationale de Roumanie de ses Origines à nos jours*, Paris, 1922.

Călători străini despre Țările Române, vol. 1, ed. Maria Holban, Buc., 1968.

Câdea, Ionel, *Brăila: origini și evoluția până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Brăila, 1995.

Constantinescu, Hariton, *Monografia orașului Turnu Măgurele*, Buc., 1911.

Enciclopedia României, ed. D. Gusti, vol. II, IV, Buc., 1938, 1943.

Giurescu, C. C., *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, Buc., 1964.

Giurescu, C. C., *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Buc., 1968.

Giurescu, C. C., *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV- începutul sec. XIX*, Buc., 1973.

Iorga, Nicolae, *Chestiunea Dunării*, Vălenii de Munte, 1913.

Iorga, Nicolae, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă.*, Buc., 1928.

Iorga, Nicolae, *România cum era până la 1918, I, România "Munteană"*, 1939.

Iosipescu, Sergiu, *Balica, Dobrotiță și Ioancu*, Buc., 1985.

Iosipescu, Raluca, Iosipescu, Sergiu, Datcu, Ștefan, *Patrimoniul maritim și fluvial terestru și subacvatic. Proiect pentru Ministerul Lucrărilor Publice și Amenajării Teritoriului*, Buc., 1993-1998.

Marele Dicționar Geografic al României, ed. Al. Lahovari, C. I. C. Brătianu, Gr. Tocilescu, Buc., 1901.

Margot, Théodore, *O viatorie în cele șaptesprezece districte ale României. Anticultăți, curiozități naturale, situe, orașe, monumente, date istorice, usuri și moravuri*, Buc., 1859.

Milian, Aneta, Chr., *Monografia orașului Turnu Măgurele*, Turnu Măgurele, 1941.

Perianu, Radu, I., *Raiua Turnu. Un plan topografic al raialei*, "R.I.R", XIII, fasc. II, 1943, Buc.

Popescu-Spineni, Marin, *România în izvoare geografice și cartografice*, București, 1978.

Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900), ed. Ion Ionașcu, Buc., 1971.

Sfințescu, Cincinat, *Urbanistica Generală. I. Evoluția*, Buc, 1933

Slăvescu, Victor, *Istoricul Băncii Naționale a României (1880-1924)*, Buc., 1925.

Stoicescu, Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească*, Craiova, 1970.

Stoicescu, Nicolae, *Curteni și slujitori*, Buc., 1968.

Vasilescu, Grigore, *Dunărea internațională și transporturile*, Buc., 1931.

Zahariade, Mihail, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, Buc., 1988.

Zbârnea, Ileana, *Primele planuri de sistematizare a orașului Călărași*, în "Historia Urbana", tom II, Buc., 1994.

Abstract

The reconsideration of the historical landscape of maritime and danubian harbours, like Mangalia, Constantza, Brăila, Călărași, Giurgiu and Turnu Măgurele and also of the graduate formation of their specific sites – mainly after the Adrianople peace (1829) and due to the exceptional development of the danubian trade and shipping, is possible only with an archaeological approach, with researches in archives and collections of ancient maps. By this means we can found a lot of real heritage values, from various nature – between, not the last, those of the industrial patrimony. The protection, conservation, restauration and enhancement of this historical heritage must promovate the idea that their integration in the actual life is impossible without understanding the organic and specific evolution of each historical site.

Ion Mincu este cu siguranță unul dintre cei mai interesați și originali arhitecți ai secolului al XIX-lea. Închizător și deschizător de drumuri, aflat între tradiție și inovație, Mincu nu a depășit niciodată limitele măsurii. Operele sale de arhitectură trădează o fire calculată: totul e gândit în funcție de utilitatea fiecărei încăperi, iar decorajia de care se folosește nu face decât să pună în evidență formele arhitectonice. Și în cazul reședinței sale, după succesul caselor Vernescu (1887) și Monteoru (1889), Mincu s-a dovedit a fi, o dată în plus, un arhitect talentat.

Inserată într-o serie de construcții care se încadrează în stilul eclectic, casa Mincu, deși de dimensiuni nu tocmai grandioase, reușește prin eleganța fațadelor să dea o notă aparte zonei de intersecție a străzii Pitar Moș cu strada Pictor Arthur Verona (Fig. 1).

Așa cum ne relatează Petrașcu, arhitectul Ion Mincu, după căsătoria sa cu Eliza Dăscălescu¹, se mută din strada Mercur nr. 6, pe aceeași stradă

Fig. 1 Vedere din intersecția str. Pictor Arthur Verona cu str. Pitar Moș

¹ Căsătoria lui Ion Mincu cu Eliza Dăscălescu a fost oficiată la data de 18 aprilie 1887, la Focșani.

la numărul 15² în preajma anului 1890. Evident că odată căsătorit se pune problema unui spațiu în care noua familie să-și găsească rostul și să se dezvolte armonios. În acest scop Mincu achiziționează de la arhitectul Gaetano Antonio Burelli³ “casele [...] cu totu’ locul lor și dependențele situate în strada Mercur nr. 15 și strada Pitar Moșu”⁴ pentru suma de șaptezeci de mii de lei⁵, la data de 14 martie 1890. La scurt timp după achiziționarea imobilelor Mincu face o cerere la Primăria capitalei pentru a i se aproba lucrările de “reparațiuni radicale” asupra acestora⁶ (Fig. 2a și 2b). De ce a apelat la formula reparațiilor radicale și nu la cea a construirii unui imobil nou? Probabil un răspuns ar fi lipsa banilor, dar poate că lui Mincu i-au plăcut anumite porțiuni ale casei pe care le-a considerat satisfăcătoare și pe gustul său. Ulterior, Mincu remodelează fațadele corpului secundar și adaugă un etaj.

Din căsătoria lui Mincu cu Eliza Dăscălescu au rezultat două fete: Maria și Eliza, devenite ulterior Băbeanu și respectiv Peretz. Cea mai mare dintre fete - Maria - a avut doi băieți, pe Ștefan și apoi pe Alexandru, iar Eliza, tot doi băieți: pe Alexandru și Dan. Toată familia era strânsă aici.

Din 1946, casa e folosită ca depozit de cizme al Armatei, iar în 1951 este confiscată parțial (numai camerele nelocuite) pentru neplata impozitelor. Proprietari rămân Dan Peretz și Ștefan Băbeanu⁷ peste trei camere (holul și cele două dormitoare aflate în pandant) și o “privată” (baie improvizată ulterior). Din 1955 casa e trecută pe “Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.”. Imobilul urma să fie demolat în anii '60 în vederea construirii unui bulevard de mare circulație⁸. În 2004 casa este trecută pe Lista Monumentelor Istorice ca monument de arhitectură de categorie B.

² La numărul 15 și nu 19 așa cum scrie Petrașcu, *Ioan Mincu*, Cultura națională, București, 1928, p. 22. Vezi dosarul nr. 43/1890, f. 244-245, Arhivele Statului, fond PMB.

³ Terenul pe care Burelli și-a ridicat casa nu i-a parvenit dintr-o dată în totalitate, ci a format lotul actual în timp prin cumpărări de mici părți de teren. Între 1846 și 1853, o parte din terenul actual îi aparținea lui Nicolae Ogrădeanu, care va fi stăpânit între 1853 și 1857 de Scarlat Rosseti și de Nicolae Gușic; între timp Scarlat Rosseti cumpără și partea lui Gușic. Din 1857 G. Antonio Burelli până în 1863 (în 1863 cumpără cu 300 de galbeni 5 stânjani de la Scarlat Rosseti, vezi actul de vânzare) achiziționează terenul existent și astăzi, pe care îl va vinde lui Ion Mincu cu tot cu casă (construită anterior anului 1877). Casa a cunoscut o fază de reparații în anul 1884 efectuate de Burelli. Vezi Expertiza tehnică, august 2004, realizată de inginer Mihai Ursăchescu și inginer Cătălin Vișoreanu în vederea efectuării unor lucrări de restaurare/consolidare din partea Ordinului Arhitecților din România.

⁴ Vezi actul de vânzare-cumpărare între G. A. Burelli și I. Mincu.

⁵ Mincu se angaja să-i plătească lui Burelli două ipoteci, făcute una la Creditul Urban din București, în valoare de 37673 lei și alta la Elena Eraclide, în valoare de 20000 lei, și în numerar restul de bani (adică 12327 lei). Vezi actul de vânzare-cumpărare între G. A. Burelli și I. Mincu.

⁶ Cerere făcută la 25 aprilie 1890 și aprobată la 2 mai 1890 (autorizația cu nr. 100).

⁷ Ștefan Băbeanu pleacă la Bicaz, la familia din partea tatălui, iar în casă rămâne Dan Peretz.

⁸ Vezi Fișa de monument, *Casa Ion Mincu*, 1964 (autor arh. Ion Davidescu) arhiva I.N.M.I.

Fig. 3 a) Plan parter, arhiva INMI

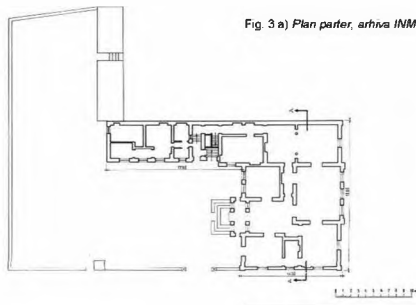

Fig. 3 b) Plan etaj, arhiva INMI

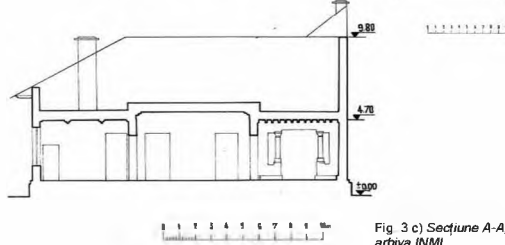
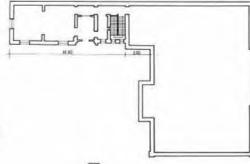

Fig. 3 c) Secțiune A-A,
arhiva INMI

Clădirea, în formă de L, este construită în sistemul vechi, tradițional, cu pivniță parțială, compusă din două încăperi boltite cu bolți semicilindrice din cărămidă, pereți din zidărie de cărămidă⁹, planșee din lemn și acoperiș din tablă. Fațadele sunt tencuite cu mortar de var.

Structurilor mai vechi, concepute de arhitectul Burelli¹⁰, Mincu le-a remodelat fațadele exterioare și interioare în anul 1890, respectiv în 1900¹¹. Este vorba de un corp central, casa de locuit propriu-zisă, o construcție care se încadrează în tipologia obișnuită a caselor boierești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de dimensiuni medii, și de o aripă laterală dezvoltată în lungime cu dependențele necesare gospodăriei: bucătăria cu camere pentru servitori, spălătoria, un grajd și un șopron. Acestea aveau ca vecinătăți grădina lui Ioan Constantin Ghika pe de o parte, și pe cealaltă parte, proprietatea preotului bisericii din "Pitar Moșu".

Mincu nu i-a adus prea multe schimbări în plan "casei Burelli", acestea limitându-se, după cum s-a mai amintit, doar la fațade și la decorația interioară¹², același lucru putându-se spune și despre rolul și funcțiunea camerelor din corpul central. Deși împărțirea spațiilor pare a fi haotică la prima vedere (cel puțin în planul lui Burelli), există totuși o logică a dispunerii și a succesiunii acestora (Fig. 3 a, b). Elegantul antreu este urmat de un hol de primire cu funcție de reprezentare, locul din care se face accesul la aproape toate spațiile casei: la cele două dormitoare aflate în pandant¹³, la biroul lui Mincu, la salon, și prin intermediul unui alt hol, îngust, la sufragerie. Cum era nevoie ca fiecare cameră să comunice direct cu spațiul de primire, s-a recurs la această soluție, prin formula deschiderii colțurilor holului central care dau direct în câte un coridor mic și îngust. Cele două deschideri prezintă la partea superioară câte o grindă sprijinită pe console, care continuă decorația scafei. Soluția aceasta oferă o priveliște interesantă, mai ales dacă ne închipuim acele covoare orientale care erau suspendate aici și pe care Mincu le privea cu nesat¹⁴. Din sufragerie, se ajungea într-un hol care făcea accesul la un al treilea dormitor, de altfel singurul care nu comunică direct cu holul mare. Una dintre modificările arhitectonice pe care Mincu le face în interior¹⁵ este dărâmarea parțială a peretelui care despărțea două camere, pe care arhitectul aproape că le-a unit într-un singur spațiu, actuala

⁹ Sunt folosite două tipuri de cărămidă: una mai lată pentru pereții verticali și un tip de cărămidă mai subțire pentru bolți.

¹⁰ În actul de vânzare-cumpărare dintre Scarlat Rossetti și G. A. Burelli, i se specifică profesiunea acestuia din urmă.

¹¹ Vezi Cezara Mucenic, *București. Un veac de arhitectură civilă. Secolul XIX*, Editura Silex, București, 1997, p. 60.

¹² Și în ceea ce privește decorația interioară dar și cea exterioară Mincu a păstrat o parte din decorația anterioară, cum se va vedea de-a lungul studiului.

¹³ Pentru ușurința lecturării le vom numi dormitor 1 și dormitor 2. Un al treilea dormitor (dormitor 3) are acces separat prin holul care leagă cele două corpuri ale clădirii.

¹⁴ Vezi Petrașcu, *op. cit.*, p. 24.

sufragerie (Fig. 3 c).

Corpul secundar care constituie latura lungă a clădirii, corespunzând bucătăriei a suferit însă schimbări radicale datorate lui Mincu în 1900. Așa cum arată planul din vremea lui Burelli, întocmit de inginerul Th. Tomcoviceanu în 1877, spațiul pasajului care asigura legătura dintre bucătărie și casă era mai mic, fațada acestuia fiind situată în retragere cu mai mult de un metru față de cea a bucătăriei. Mincu a adus modificări la parter, schimbând aproape total dispunerea spațiilor în plan, însă nu și funcțiunea acestora. Comparând planul din 1877 cu unul actual, se observă modificările planimetrice: s-a aliniat fațada bucătăriei cu cea a spațiului casei scării care ducea la pod și care adăpostea și intrarea în pivniță, implicit cea a pasajului care făcea legătura dintre bucătărie și corpul central. Apoi s-a adăugat un nou nivel¹⁶, așa cum putem vedea și astăzi. Accesul la camerele de la etaj era permis prin noua scară construită din lemn și realizată după desenele arhitectului¹⁷.

În fața antreului ne întâmpină un rând de scări, formate din dale de piatră îngrijit rostuite, o parte probabil de pe vremea lui Burelli. Proporțiile elansate ale celor trei deschideri prezente în fațada principală a antreului, dezvoltate pe verticală, cea aflată în ax, care corespunde ușii, flancată de o parte și de alta de câte o deschidere a câte unei ferestre, precum și de cele două ferestre laterale, de dimensiuni mai reduse, converg la impresia unui paralelipiped traforat în care golul domină asupra plinului. Foarte interesant este și modul de iluminare al holului de primire: acesta primește lumina tot prin trei deschideri, identice cu cele ale antreului, care se înalță până aproape de decorația scafei (Fig. 4). Lumina este permisă datorită folosirii sticlei: aproape două treimi din suprafața ușilor este vitrată cu cristal. Decorația holului de primire se rezumă doar la cea a scafei, unde întâlnim o ornamentație comună interioarelor de tip eclectic formată din șiruri suprapuse de denticuli și de ove și la ancadramentele din stuc ale tocurilor ușilor, foarte simple de altfel. Fresca care decora altădată pereții holului central a fost acoperită cu vopsea în ulei, de o nuanță maroniu-verzuie, cu imitarea unui lambriu cu tăblii în partea inferioară. Cele două dormitoare dispuse în pandant, prezintă o decorație discretă reperată la nivelul plafonului.

După descrierea lăsată de Petrașcu, biroul de studii al lui Mincu prezintă o decorație interesantă: plafonul e decorat cu grinzi aparente, despărțite prin plăci albastre smălțuite¹⁸ și un singur geam vitrat, care a mai supraviețuit, în care se împletesc elemente geometrice cu cele vegetale. Alte

¹⁵ Zidește ușa care comunica între dormitor 2 și dormitor 3; adaugă pe holul de acces la dormitor (3) două dulapuri scobite în grosimea zidului.

¹⁶ Cel puțin cel al casei scării, care pare reconstruit în întregime de Mincu.

¹⁷ Mincu era și profesor de sculptură la Școala de arte și meserii.

¹⁸ Accesul la apartamentul care cuprinde biroul, salonul și sufrageria nu ne-a fost permis, dar după spusele doamnei Peretz ele încă mai există, în formula relatată de Petrașcu. Vezi Petrașcu, *op. cit.*, p. 25.

Fig. 5 a) Lampă adusă din Veneția

Fig. 5 b) Mobilier comandat de Ion Mincu din străinătate

Fig. 5 c) Detaliu de mobilier

Fig. 5 d) Sobă

Fig. 6 a) *Detaliu feronerie, corpul secundar - intrarea în pivniță*

Fig. 6 b) *Detaliu feronerie, corpul secundar - intrarea în casa scării*

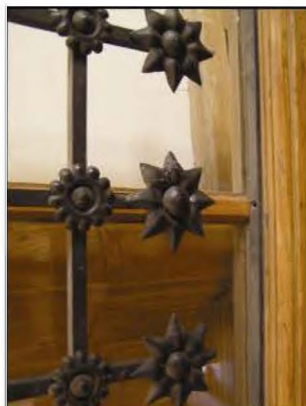

Fig. 6 c) *Detaliu feronerie, corpul secundar - casa scării*

Fig. 7 a) *Detaliu al fațadei corpului principal - pilastru de colț*

Fig. 7 b) *Detaliu ancadrament la fațada corpului principal*

piese originale, menționate de Petrașcu, sunt biblioteca cu coloane torsadate și masa din lemn de nuc, lucrate la Paris la comanda arhitectului¹⁹. O lustră veche din bronz, cu 12 brațe, din cristal de Murano decora plafonul salonului²⁰. La sufragerie Mincu mărește spațiul care corespundea ușii din vremea lui Burelli păstrând o parte din zidul original dar pe care îl traforează și îi adaugă câte o coloană de o parte și de alta, cu capitel corintic compus din elemente vegetale cărnoase; partea de zidărie pe care se sprijină coloana este îmbrăcată în stucomarmură. Plafonul, realizat în stuc pictat, imită grinzile din lemn aparent iar dedesubt se află un brâu cu figuri de sfinți în medalioane, pe un fond albastru și cu aureole din aur²¹. Pereții sufrageriei îi îmbracă cu un elegant lambriu cu tăblii cu o cornișă pronunțată în partea superioară.

Alte piese de mobilier lucrate după desenele sale se găsesc în holul de primire - o banchetă din lemn, sau în casa scării a corpului secundar, unde balustrada cu baluștri, lambriul cu tăblii (din stuc și care imită foarte bine lemnul), precum și contratreptele care prezintă tăblii denotă o concepție stilistică unitară. Într-unul din dormitoare²² se păstrează o lampă cu pereți din cristal și un dulap, aduse de Mincu din Veneția (Fig. 5 - a, b, c). Cele două dormitoare prezintă două sobe grațioase prin proporțiile lor elansate, în spiritului eclectic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea²³ (Fig. 5 d). Totul e gândit până la cel mai mic detaliu: mânere din alamă cu decorații vegetale și florale ale încuietorilor (Fig. 6 a, b), feronerie tratată în același spirit care își găsește locul la ferestre, la geamurile ușilor corpului lateral (Fig. 6c), la spațiile dreptunghiulare traforate ale gardului, la poarta de acces²⁴ în curtea care era pavată altădată integral cu "macadam"²⁵.

Antreul, scos mult în decroș, marchează fațada principală a imobilului, și corespunde la interior spațiului ocupat de holul central. Remarcabil este modul în care Mincu reușește să se joace cu planurile fațadelor, în cazul corpului central, așezate în retrageri succesive, cu o adâncime foarte mică și care dau impresia unei geometrii clare și frumos decupate. La fațada care dă în strada Pictor Arthur Verona, fiecărei travee din interior îi corespunde la exterior câte o fereastră situată în axul acesteia. Colțurile fațadelor sunt marcate de prezența unor pilaștri decorativi, decroșați (Fig. 7 a), care se continuă deasupra cu o profilatură care ne trimite imediat cu gândul la

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ După spusele Elenei Peretz și Mariei Băbeanu.

²¹ Vezi Petrașcu, *op. cit.*, p. 25.

²² Dormitor 2.

²³ D-na Elena Peretz susținea că sunt importate din Italia.

²⁴ Grilajul porții diferă stilistic de cel al feroneriei folosite la spațiile traforate ale gardului sau de cele puse la geamurile ușilor și este posibil să fie cel al lui Burelli, având în vedere că deschiderea dintre cei doi stâlpi ai porții (din 1877) este apropiată de cea de astăzi. Vezi planul din 1877 și cele din 1964, din arhiva I.N.M.I.

²⁵ Vezi planul din 1877.

deschiderea în zid care marchează la interior mijlocul sufrageriei; ancadramentele ferestrelor, elansate, sunt compuse din pilaștri zvelți, foarte puțin scoși în relief, care susțin frontoanele, scoase în decroș, în timpanul cărora se găsește câte un cartuș cu inițialele familiei nou întemeiate (I.E.M.) și la bazele cărora se încrucișează două crenguțe de măslin. Foarte decorativ este și rezultatul obținut prin îmbinarea unghiurilor drepte ale frontoanelor ferestrelor cu linia șerpuită care corespunde părții superioare a acestora, terminate cu o arcatură în acoladă (Fig. 7 b). Un rând de dinți de fierăstrău²⁶ din stuc împrejmuiește fațadele corpului central, conferind un plus de unitate.

O travee tratată special la exterior, pe fațada care dă în strada Pitar Moș, este cea care corespunde la interior spațiului salonului. Arhitectul a urmat concepția anterioară, porțiunea de zid care corespundea salonului fiind de la început scoasă în rezalit. Importanța pe care o deținea salonul la interior este (re)marcată de Mincu la exterior prin pilaștri fin profilați²⁷. Cele trei ferestre ale salonului, decorate întocmai ca și cele descrise mai sus, a căror frontoane sunt unite, amintesc prin eleganță și prin proporțiile fericit alese de logiile venețiene (Fig. 8).

Toate aceste elemente încadrează decorația fațadelor casei în cadrul stilului eclectic, dar printre acestea se zăresc elementele noului stil: arcul în acoladă, profilele curbe, brâul în dinți de fierăstrău tipic bisericilor muntenești, toate ordonate după principiile clasice ale arhitecturii.

Aripa laterală, a dependinței, este în schimb mult mai apropiată ca stil de ceea ce numim stil "neoromânesc". Ancadramentele deschiderilor parterului sunt tratate unitar și diferă de cele ale ferestrelor nivelului superior. Primele sunt compuse din simple muluri convexe, care înconjoară deschizătura dreptunghiulară, pomind abia de la o treime din înălțimea deschiderii și care amintesc de baghetele

Fig. 8 Interior. Holul Central

²⁶ Parțial căzut.

²⁷ Pilaștrii apar și în planul din 1877.

Fig. 9 Fațada din str. Pitar Moș, detaliu

ancadramentelor gotice. La etaj, în schimb, găsim în cazul uneia dintre fante un tip de ancadrament situat în retragere față de linia fațadei, format din coloane scunde adosate, galbante, cu capiteluri, care se continuă la partea superioară cu un arc semicircular care închide cadrul compozițional. Pentru a nu rămâne izolată, această formă este reluată în chip de fereastră oarbă, la dimensiuni mult mai mici, deasupra copertinei de lemn care protejează accesul în aripa laterală. La restul ferestrelor întâlnim un alt tip de ancadrament cu fronton dreptunghiular, prezentând același profil pe care îl găsim sub cornișa fațadelor corpului central, încununat în ax cu un motiv floral stilizat (probabil crin sau lălea). Cele trei ferestre cu ancadramente în arc frânt²⁸ ale casei scării, dispuse în trepte, ritmează simplitatea fațadei. Fiecare dintre cele trei ferestre este încununată de câte o piesă ceramică de formă circulară, cu motive zoomorfe aduse de Mincu din Veneția²⁹.

De-a lungul timpului imobilul a suferit câteva modificări. Din 1946, după cum s-a menționat, camerele nelocuite au fost folosite de Armată ca depozit pentru cizme. Pentru a se face accesul direct la depozit din strada Pitar Moș, una dintre ferestre, mai precis cea a sufrageriei, a fost transformată în ușă.

²⁸ Forma acestora este undeva între arcul frânt și cel în acoladă, întocmai ca cele de la Palatul Dogilor, pe care Mincu le-a desenat, vezi Petrașcu, *op. cit.*, p 13.

²⁹ După spusele Elenei Peretz.

Ulterior, cele trei camere eliberate, au fost închinate, și cum era necesar, au fost improvizate o baie și o bucatărie, iar geamurile vitrate au dispărut, rămânând doar unul singur. Fațadele, cea dinspre strada Pictor Arthur Verona și cea care dă în strada Pitar Moș au fost recondiționate: s-a lucrat la soclu, iar fațadele au fost zugrăvite cu o culoare ușor mai deschisă și cu o tentă mai gălbuie; ancadramentele ferestrelor cu tot cu frontoane au fost văruițe. Tâmplăria ferestrelor a fost revopsită dar, din nefericire, nu cu nuanța originală. Casa, aflată acum într-o stare precară, va fi supusă unei restaurări etapizate din partea Ordinului Arhitecților din România.

Diferențierile arhitectonice ale celor două corpuri nu împiedică aserțiunea unei concepții unitare a întregului ansamblu. În fond remodelarea unei arhitecturi mediocre era dovada unei capacități remarcabile din partea arhitectului de a-și demonstra forța creatoare. De la fațadele exterioare la decorația și pictura murală, și până la diversele obiecte de mobilier și feronerie, totul e conceput după două principii dragi lui Mincu: *simplicitate* și *armonie*.

Fotografiile realizate de Ciprian Buzilă.

Fig. 10 Vedere str. pictor Arthur Verona

Summary Mincu House

This article presents the house of one of the major Romanian architects of the 19th c., known as promoter of the "Neo-Romanian" style. The edifice is one of the first creations of Ion Mincu, at that moment still in a period of artistic exploration, in a search to build-up the new style. The monument is very important not only for its commemorative value, but also for the new architectural elements which would become distinguishing for Mincu's artistic creation, as well as *sine qua non* components of the "Neo-Romanian" style-repertoire: the braced-arch, broken arch and the round arch, short and stout columns, usage of wood for facade and interior designs. The two wings making the building, though display marks of interventions effected at different intervals (1890, 1900), visible at the level of facades, are not in disagreement with the rest of the elements, but come as a completion of the entire ensemble. Each detail is intended as a component of a whole, which does not preclude us from stating that the house, is meant as a work of art.

Vechimea satului Drajna de Jos

Satul Drajna are privilegiul de a fi semnalat în documente începând cu secolul al XVI-lea, într-un act emis de domnie în anul 1517², prin care Neagoe Basarab întărea, mai precis confirma, moșnenilor pe numele lor Aldea, Uscatul, Răgălie, Coadă și Măciniș „cu toți frații lor și fiii câți le va da Dumnezeu” dreptul de stăpânire pentru „tot satul Stănești și Drajna” de pe apa Teleajenului „cu toate hotarele și cu toate veniturile, hotar până în hotar, pe vechile hotare și semne”. Mai mult decât atât, în act, se arată că respectivii stăpânesc aceste pământuri de la întemeierea Țării Românești, fiind „veche și dreaptă ocină de moștenire, de strădedină”³.

În perioada la care face referire actul, la Drajna și Stănești, avem de-a

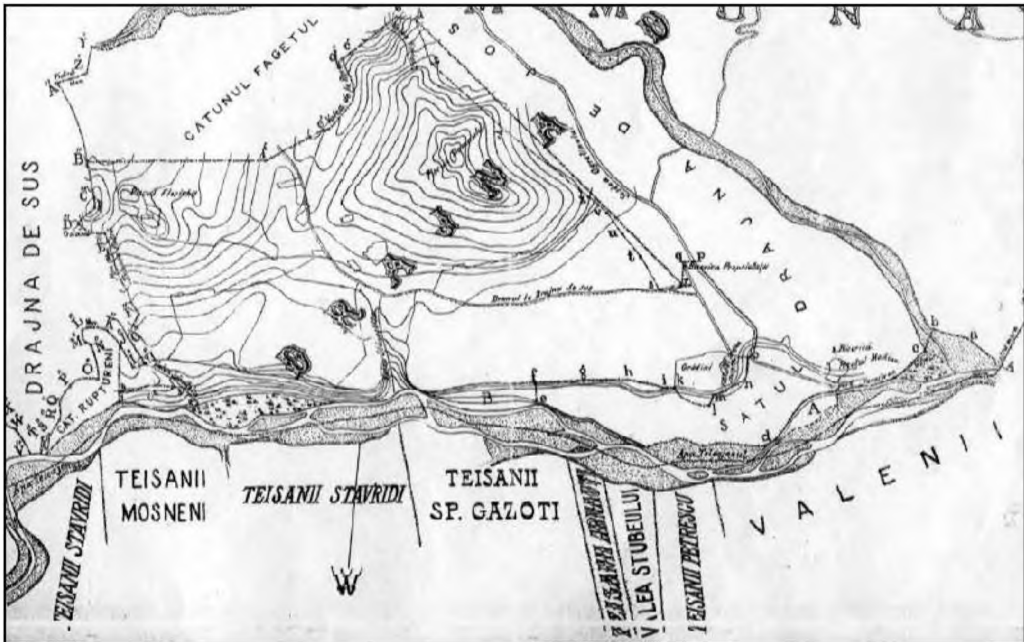

Fig. 1 Planul moșiei Drajna de Jos. 1885

¹ Dumitru Kretzulescu Warthiadi, *Istoricul Castelului din Drajna*, 1957, lucrare aflată în arhiva familiei Kretzulescu Warthiadi

² DRH, vol. II, p. 156

³ DRH, vol. I, p. 66, la 1429, domnia a întărit „boierului domniei mele” Balea, a treia parte din Stănești, cu privilegiul scutirii de dări.

face cu o stăpânire în devălmășie, a moșnenilor din Drajna și Stănești, asupra hotarului acestor două sate. Împărțirea acestora pe bătrâni sau „moși” s-a produs probabil anterior acestei date. Numele moșilor le regăsim mai târziu, în actele de secol XVII, când urmașii lor au vândut părți de moșie, de exemplu, mai mulți au vândut lui Ion abagiul din Ploiești partea lor de moșie din Stănești, a șasea parte, din moșia Uscătească, din câmp, pădure, apă, munte „cât se va alege”⁴ sau alții care au vândut aceluiași, partea lor de moșie din Stănești, din moșul Măciniș, a treia parte din câmp, apă, pomi, iazuri⁵.

Constituirea și evoluția domeniului boieresc (fig. 1)

La începutul secolului al XVII-lea, a intervenit o schimbare în statutul juridic al acestor două sate libere. Documentele surprind, între 1630⁶ și 1632, numeroase vânzări de părți de moșie în Drajna și Stănești de către moșnenii de acolo către Hrizea vel vornic⁷. Metoda de infiltrare a acestui boier, nefiind surprinsă de documente, o putem doar bănuși. Hrizea trebuie să se fi înfrățit cu câțiva dintre moșnenii din obștea respectivă sau probabil să le fi dat cu împrumut bani, primind zălog părțile lor de moșie, părți care n-au mai putut fi răscumpărate, trecând în proprietatea boierului, care a câștigat în acest mod dreptul de protimis.

Aceste moșii cuprindeau părți din siliștea satului (vatra satului), din terenul arabil, din pădure și din munte, din apă și din vadurile de moară de pe râul Teleajenului sau pârâul Drajna.

Mai mult decât atât, unii dintre moșneni s-au vândut împreună cu părțile lor de moșie, devenind astfel rumâni, țărani aserviți ai boierului. De exemplu, la 1630, Drăgan cu cei trei feciori, Dragomir, Radul și Dumitru, Stanciul cu un fecior, Dumitru, Dragomir cu un fecior, Voicu „și cu câți feciori vor naște de acum înainte de noi” s-au vândut lui Hrizea mare vornic „să-i fim rumâni cu toată moșia noastră ot Stănești ot Teleajen”.

Achiziționarea de pământ a fost dublată de implicarea socială a boierului în cadrul comunității, realizată prin cumpărarea unei biserici de lemn din Drajna, de la Dumitru cu soția și fiul lor „locul fiind al vornicului, numai ce sunt lemnele ale mele”⁸.

⁴ Societatea „Drajna”, 1938, act no 39, p. 129

⁵ Societatea „Drajna”, 1938, act no 38, p. 127

⁶ Societatea „Drajna”, 1938, act no 78, p. 213, 1631, Anca cu fiul ei Mircan vând lui Hrizea mare vornic moșia din Drajna, parte din siliște, din câmp, din apă și din pădure; act no. 81, p. 219, 1632 oct. 20, mai mulți se vând Hrizei vorn. Cu tot cu ocine, iar alții vând boierului doar ocinele cu „casele noastre și cu locurile noastre ale caselor și grădinile și cu pomeatele” și cu vadurile de moară în Stănești și Drajna etc.

⁷ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Buc., 1971, p. 195-196, Hrizea din Bălteni, f.m. vorn. iul. 15-dec. 1633; m. ban 1634 ian. 6 – 1637 dec. 13; f. m. ban (și ban) 1638 ian. 12 – apr. 20; m. vorn. 1638 aug. 20 – 1641 nov. 23; f. m. vorn. 1642 iul. 28; își face diata la 1642 iul. 26, când era pe moarte

⁸ Societatea „Drajna”, 1938, act no. 91, p. 243

La 1640, în condițiile în care Hrizea a dorit „să-și aleagă”, să iasă din devălmășie, și să-și hotărânească moșia, moșnenii din Drajna și Stănești i-au luat pe cei 12 boieri hotarnici și le-au arătat toate semnele vechi de hotar și au ales vornicului partea sa din tot hotarul Drajnei și al Stăneștilor, 20 de părți, lor rămânându-le 26. Aceste părți au fost anume alese, „noi toți megiașii ne-am sculat de am picnit de ne-am luat nouă den sus ocina cu siliștea Stăneștilor și am dat pre dumnealui den jos și cu siliștea Drajnei și preste apă iar am luat noi întâiu den sus și am dat pre vornicul den jos. (...) și am rămas noi toți în Stănești cu tot hotarul nostru cum suntem împietriți și dumnealui în sat în Drajna cu tot hotarul cum iaste împietrit”⁹. Moșnenii au continuat să stăpânească pădurea și muntele „neîmpărțite”, în devălmășie, cu boierul.

De la vornicul Hrizea, părțile din Drajna de Jos și din Stănești au continuat să fie, proprietate boierească, care ulterior s-a mărit și s-a consolidat. Părțile de moșie ale lui Hrizea vornic vor rămâne fiului acestuia Udrea comis, fiu nelegitim, dar desemnat de vornic drept moștenitor al averii sale. În 1643, după moartea tatălui său, Udrea, încercat de datoriile moștenite, a scos la vânzare, printre alte moșii și pe aceasta de la Drajna și Stănești. Boierul le-a dat atunci ocazia rumânilor să se răscumpere, dar fie că n-au putut, fie că n-au vrut, aceștia n-au făcut-o.

Cumpărătorul este unul dintre boierii Cândești, Radu comisul Mihălcescu. Acesta a cumpărat „satul Drajna den județul Săcuianilor, tot satul cu tot hotarul și cu toți rumânii și cu morile și cu tot venitul, cu siliștea satului den câmpu și cu pădure și cu apă den hotar până în hotar”¹⁰. Comisul s-a judecat în câteva rânduri cu rumânii de pe moșia de la Drajna și Stănești pe motiv că, pe nedrept, au ajuns în situația aceasta arătând că Hrizea vornicul le-ar fi „răpit moștenirile lor cu hotare în silnicie și fără dreptate”. Încercările lor au eșuat în urma judecății domnești.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, moșiile de la Drajna și Stănești, vor face parte din zestrea fiicei comisului, Rada, care a luat în căsătorie pe Constantin căpitanul Filipescu, fiul lui Pană Filipescu și a Maricăi Cantacuzino.

Moștenitorul unor averi însemnate, îmbogățit prin căsătoria cu Rada Cândescu, căpitanul avea în plaiul Teleajenului și în plaiul despre Buzău, din județul Saac, numeroase moșii. Drajna de Jos pare să fi fost locul preferat pentru stabilirea uneia dintre curțile sale.

Constantin s-a arătat preocupat de mărirea domeniului de la Drajna de Jos. Într-o primă fază a eliminat concurența (profitând de dreptul de protimisis conferit prin căsătorie), prin răscumpărarea moșiilor de la Ioan abagiul din Ploiești, care, utilizând metoda zalogirii și a împrumutului reușise

⁹ Societatea „Drajna”, act no. 106, p. 283-285

¹⁰ Societatea „Drajna”, act no. 112, p. 301

Fig. 2 Casa Administrației, stânga. 1932. arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi

Fig. 3 Stema fam. Filipescu (sec. XVII), arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi

să cumpere de la moșnenii din Drajna și Stănești, părți importante de moșie din cele 26 pe care aceștia încă le mai stăpâneau. În 1684, luând, după cum spune actul, „zapisele de cumpărătoare” de la acesta, Constantin a solicitat domniei hotamici care să-i aleagă aceste părți de moșie și să le lipească moșiei pe care o avea de zestre¹¹. Ulterior, între 1685 și 1688, a achiziționat și alte părți de moșie din Stănești și Drajna.

Istoricul familiei¹² îi atribuie lui Constantin Filipescu ridicarea unor case boierești la Drajna de Jos. Pe fațada principală a Casei administrației (fig. 2), cea mai veche clădire din cadrul ansamblului boieresc, s-a păstrat, până la începutul secolului al XX-lea, vechea stemă a familiei Filipescu, similară cu cea de pe pisania bisericii din Mătești (secolul XVII), ctitoria căpitanului (fig. 3).

În fine, conform dorințelor sale cuprinse în diata întocmită la 1696, moșia împreună cu moara de la Drajna de Jos a revenit fiului său mijlociu, Grigore Filipescu¹³.

La rândul său, clucerul Grigore Filipescu a împărțit moșia de la Drajna și Stănești celor doi băieți. Prin diata sa de la 1736¹⁴, a lăsat moșia de la Drajna de Jos cu moara „cât au cumpărat moșii mei Rada și Constantin” băiatului său mai mic, Pană. Moșia Stănești „ce au cumpărat tatăl meu de la Ioan Abagiul și ce au cumpărat mumă-mea și eu în urmă, și Cetățeaua și alți munți ce sunt în hotarul acesta” le-a lăsat băiatului mai mare, Radu. Rumânii din Drajna urmau să-i împartă între ei.

De la Pană, moșia de la Drajna cu moara de acolo, a trecut în stăpânirea fiului său mai mare, Nicolae, iar de la acesta, unicului său băiat, Alexandru Filipescu (născut la 1787), de numele căruia se leagă refacerea și organizarea domeniului boieresc.

¹¹ Societatea „Drajna”, act no. 96, p. 255

¹² Dumitru Kretzulescu Warthiadi, *op. cit.*, fig. 15

¹³ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, 1902, p. 161 și urm.

¹⁴ DANIC, fond Mitropolia București, doc. LXXIX/12, 7244 martie 21

Fig. 4 Vedere spre castel, 1939

O imagine asupra reședinței boierești, la jumătatea secolului al XIX-lea, ne-a lăsat-o J. Vaillant, în lucrarea sa „La Roumanie”: „(...) la poalele unuia din aceste dealuri se înalță Draja, pe malul abrupt al Teleajenului. Sosim. Stăpânul casei este însă plecat și ne pare rău, căci Alexandru Filipescu este un om care merită a fi cunoscut. El este un castelan feudal, dar un bun senior, nu vânează demnitățile, ci lupii, el urăște intrigile, dar este pânțele țărănilor săi; (...) curte vastă acoperită cu un covor verde de iarbă, felurite dădiri de toate genurile, șoproane, magazii, grajduri, conac de iarnă și conac de vară, parteruri încărcate cu flori variate la infinit în mijlocul unui pavilion chinezesc și o bogată livadă de pomi roditori pe coasta care coboară în valea unde curge Teleajenul”¹⁵.

Domeniul boieresc era amplasat pe o terasă care domina satul Draja de Jos și împrejurimile (fig. 4). Accesul la reședința boierească se făcea pe lângă moară, apoi se trecea printr-un vechi portic de piatră, pe frontonul căruia era scris cu litere chinice, „Drumul la proprietar”, numele „A. N. Filipescu” și anul „1851” (fig. 5, 6). Porticul respectiv, aflat în imediata vecinătate a morii, marca și intrarea în sat.

Alexandru Filipescu a refăcut zidul de incintă și conacul de vară (actualul castel), locuința familiei, și a construit biserica cu hramul „Sf.

15 J. A. Vaillant, *La Roumanie ou histoire langue, littérature, orographie, statistique de peuples de la langue d'or*, Paris, 1884, tom. III, p. 376

Fig. 5 *Portic de acces spre castel - arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi*

Fig. 6 *Portic de acces spre castel - arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi*

Alexandru”, capela particulară a domeniului său. Fiind un mare amator de cai, posedând o herghelie bogată, a amenajat pe domeniul de la Drajna, pe latura de nord a incintei, un grajd de piatră.

Conform dorinței testamentare a lui Alexandru N. Filipescu, Drajna de Jos a revenit nepoatei sale, Elena Kretzulescu, fata Mariei Filipescu și a agăi Constantin Kretzulescu.

La moartea lui Alexandru Filipescu, s-a creat un consiliu de tutelă, format printre alții din dr. Nicolae Kretzulescu și Nicolae Racoviță, care trebuiau să administreze averea, inclusiv domeniul de la Drajna de Jos, până la majoratul Elenei.

După divorțul de primul ei soț, generalul Jaques Lahovary, fost ministru de război și ministru de externe, Elena s-a recăsătorit cu generalul adjutant Panait Warthiadi. Urmând exemplul bunicului său, Elena a lăsat moștenire domeniul de la Drajna de Jos nepotului ei, fiului lui Dumitru Warthiadi, Constantin D. Warthiadi, ultimul proprietar al moșiei înainte de exproprierea forțată din anul 1949.

Moara de apă. Istoric

În ceea ce privește regimul juridic al cursului Teleajenului, de-a lungul satelor Drajna de Jos și Stănești, putem spune că, de la primele mențiuni documentare, avem de-a face cu o proprietate devălmașă asupra apei, urmașii celor amintiți în actul de la 1517, beneficiind de acest drept.

Vadurile de moară, locurile de pe cursul apei, potrivite pentru construirea morilor, pivelor sau fierăstraielelor, erau de asemenea împărțite pe moși. De altfel, numeroase sunt actele de vânzare din cursul secolului al XVII-lea, prin care moștenii au vândut atât părțile lor de apă, cât și vadurile lor de moară. De exemplu, în 1676, Vladul cu fratele său, Dobre și Radul și Neagul și Balea din Stănești au vândut lui Ioan Abagiul din Ploiești, jumătate de vad de moară „însă de în partea micenișască și din parte lui Răgălie și din partea godească unde va vrea dumnealui să-și facă moară, au de în sus de

moara Popii Văsiu, au de jos, să fie volnic să-și facă moară pentru că aceste vaduri așa sunt trase nouă mai dinainte vreme”¹⁶.

Așa cum am văzut mai sus, în secolul al XVII-lea, moșia căpitanului Filipescu cuprindea și părți de apă, adică boierul avea acces la apă și drept de proprietate asupra ei.

În privința regimului juridic al morii de apă la care ne referim, avem de-a face cu tipul de proprietate boierească asupra acestei instalații. Moara era construită pe cheltuiala boierului, lucrările de amenajare a iazului, construirea stăvilarelor realizându-se de către rumânii de pe moșie.

Prima mențiune documentară despre existența unei mori de apă pe moșia boierească Drajna de Jos o constituie diata căpitanului Constantin Filipescu de la 1696¹⁷. Moara respectivă continuă să fie prezentă în toate diatele boierilor Filipești până la Alexandru Filipescu.

Acesta din urmă a cumpărat însă la 1828, plătind 300 taleri „un vad de moară cu casa ei de la Cetățea” de la Ioniță dascălul¹⁸ și același boier a cumpărat, cam în aceeași perioadă, de la preoteasa Casandra, fiica isprăvnicelului boierilor Filipești, un alt vad de moară în apa Teleajenului în hotarul Stăneștilor, cu „toată împrejmuirea lui pe uscat pentru pășunea boilor care vin la moară” și se pare, cu loc de cârciumă¹⁹.

Statistica morilor de pe apa Teleajenului, întocmită la 1833, indică pe cursul Teleajenului, în plaiul cu același nume, 18 mori de apă și 4 pive, dintre acestea făcând parte și instalațiile aflate pe moșia Drajna de Jos a boierului Alecu Filipescu, anume o moară cu două roți și o pivă²⁰.

Nelămurirea legată de datarea morii de la Drajna de Jos, pare să o clarifice informațiile cuprinse în memoriul întocmit în 1942 de ing. agr. Dumitru Warthiadi, în care se arată că, Alexandru Filipescu a cumpărat, înainte de 1841, un vad de moară pentru a construi, pe lângă moara veche, o moară mai mică, la vale și un fierăstrău²¹.

La 1923, morile au fost cumpărate de Constantin Constantinescu²². Deși nerecunoscut de Elena Kretzulescu, actul este important pentru informațiile referitoare la moară și la zona imediat înconjurătoare. Astfel, Constantinescu a cumpărat de la moștenitoarea Filipeștilor, două mori pe râul Teleajen (moara veche, situată la nord de șoseaua județeană și moara mică, situată la sud de șoseaua județeană, în stare de funcțiune), o puiă părăsită și un fierăstrău, hanul din fața morii vechi și o altă clădire, casa morarului (la nord de moara veche, o clădire cu ziduri din piatră, învelită cu

¹⁶ Societatea „Drajna”, act no. 42, p. 135

¹⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Buc., 1902, p. 161 și urm

¹⁸ Societatea „Drajna”, act no. 15, p. 41

¹⁹ Societatea „Drajna”, act no. 15 A, p. 43 și act no. 15 bis, p. 39

²⁰ DJAN Prahova, fond Ocârmuirea județului Saac, plasa Podgoria 1833

²¹ Document aflat în arhiva familiei Kretzulescu Warthiadi

²² Document aflat în arhiva familiei Kretzulescu Warthiadi

șindrilă).

Cinci ani mai târziu, toate acestea au revenit în proprietatea Elenei Kretzulescu Warthiadi, cu deosebirea că, dintre toate instalațiile hidraulice, numai moara mare, deși ruinată, a rămas în funcțiune, celelalte fiind complet distruse²³.

În 1939, familia Warthiadi a reconstruit parțial moara veche și a reconstruit și amenajat fierăstrăul. Ulterior, la moară a fost instalat un alternator de 10kw/h care asigura atât iluminatul clădirilor ansamblului boieresc, cât și iluminatul uliței principale a satului.

Tehnologie și elemente de peisaj cultural

Așa cum am văzut în cuprinsul actului de la 1923, moara de apă avea în imediata sa apropiere un teren destinat pășunării animalelor care aduceau carele cu saci la măcinat. La est de moara veche, în fața ei și în legătură evidentă cu moara, se afla hanul, o clădire din paiantă, învelită cu șindrilă, având trei încăperi și o sală la mijloc și pivniță sub casă.

Atât hanul cât și casa morarului, situată la nord de moară, nu s-au mai păstrat până în prezent.

Amenajări până la 1942

Moara de apă presupunea existența unor amenajări complexe cum ar fi iazul morii, stăvilarele, canalul de evacuare etc. (fig. 7).

Râul Teleajen avea un curs variabil, abia suficient pe timp de secetă, cu un debit foarte mare în perioada ploioasă și la topirea zăpezilor. Din Teleajen, pe malul stâng, apa se despărțea, spre un canal de alimentare (zona de acumulare, iazul morii), pe o distanță de 1200 m, până la scocul morii.

Acest iaz era în unele părți înalt de 1,5 m, cu taluzurile vechi de 100 de ani, înierbate și plantate cu diferiți pomi.

Adâncimea iazului era de cca. 50 cm și lățimea de 3 m, lungimea canalului fiind de cca. 1000 m; zăgazul (leasa) principal care abătea apa pe acest canal, era construit rudimentar din crăci, pământ și pietre, fără să aibă la intrare în canal vreun stăvilar de derivație, sau de descărcare. Surplusul de apă se revărsa peste el în diferite puncte, trecând în albia Teleajenului și constituind astfel un regulator natural al debitului de apă (ajutat și de dese defaceri și refaceri ale acestor baraje de crăci). În 1942, proprietarii intenționau să înlocuiască aceste lucrări rudimentare și provizorii prin altele moderne și definitive, făcute în baza unui studiu tehnic serios și cu concursul Serviciului Apelor Ministerului.

La 10 m de moară, iazul poseda un stăvilar de descărcare, din lemn, de 3 m deschidere, abătând apa spre dreapta pe un mic canal ce se vărsa în

²³ Document aflat în arhiva familiei Kretzulescu Warthiadi

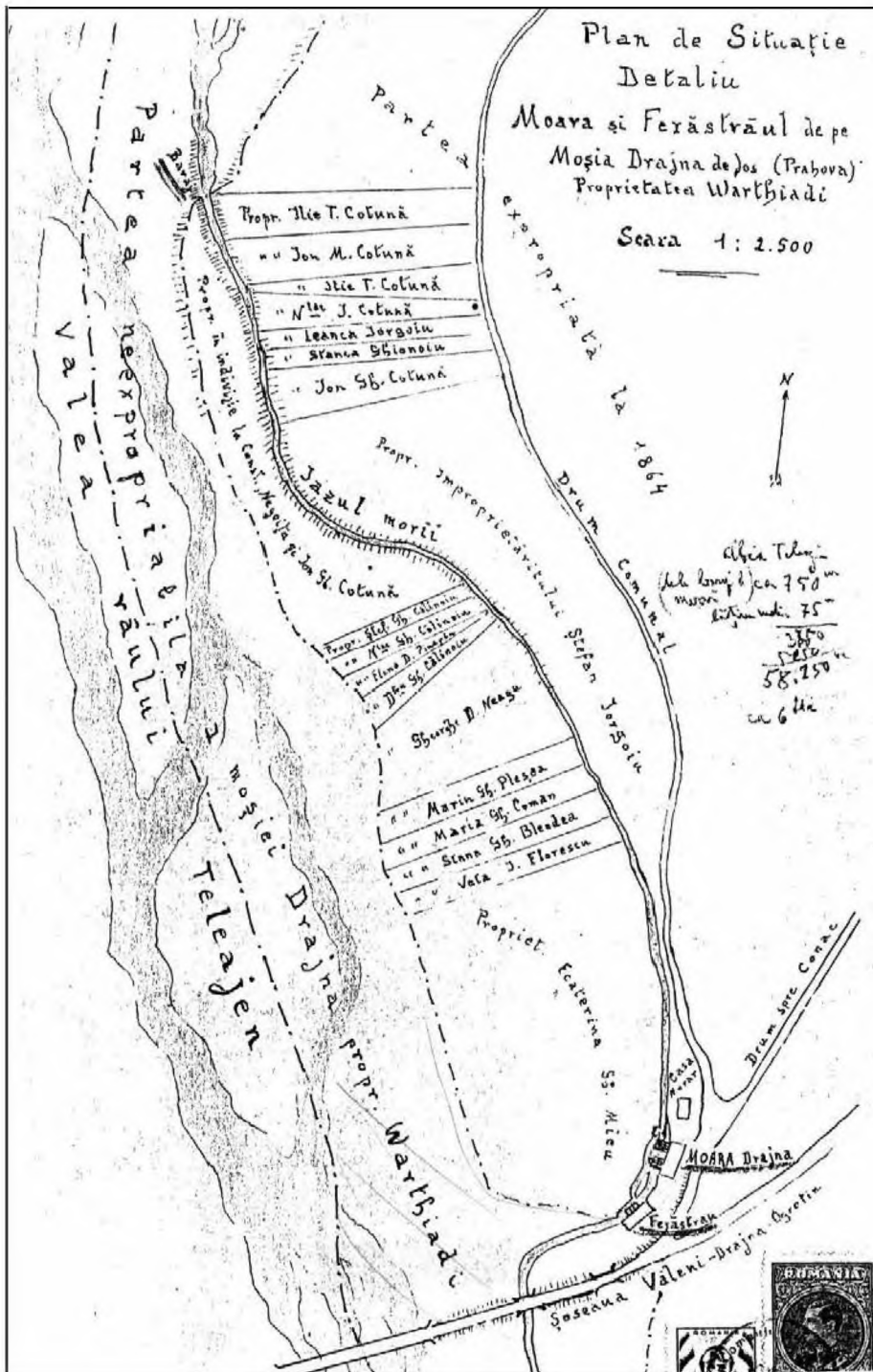

Fig. 7 Plan de situație. Moara și fierăstrăul. 1942. Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi

Fig. 8 *Roata hidraulică și stăvilarul. 1939. Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi*

canalul de evacuare din josul morii, iar la moară, canalul se termina printr-un scoc de scânduri cu lungimea de 8 m și lățimea de 3 m, apa având aici o adâncime de 30 cm și o viteză de 30 cm/s. Scoocul se termina cu două stăvilare de lemn de câte 1,20 m deschidere pentru fiecare dintre cele 2 roți ale morii și cu un al treilea de același gen, însă lateral, care conducea apa la scoocul fierăstrăului cu lungimea de 20 m.

Înălțimea de cădere a apei a fost păstrată la roata veche de 3 m și a fost mărită la roata nouă la 4 m prin adâncirea iazului de evacuare

(fig. 8).

Acest canal inferior (canal de evacuare) avea o lungime de 500 m până la vărsarea sa în Teleajen, o lățime de 3,5 m și o adâncime variabilă după configurația terenului, apa având o adâncime medie de 50 cm (fig. 9). El trecea pe la fierăstrăul de curând construit (1939), peste șoseaua Văleni-Drajna-Ogrețin, pe ruinele morii a doua, pe care proprietarii n-au mai reconstruit-o, și se vărsa înapoi în Teleajen.

Instalația morii de apă

Din punct de vedere tehnic, moara de apă de la Drajna de Jos se înscrie, după descoperirea din memoriul întocmit de ing. Dumitru Warthiadi și după fotografiile din timpul refacerii din 1939, în categoria morilor hidraulice cu două roți verticale și admisie superioară (Fig. 9bis).

Moara își procura forța motrice prin două roți hidraulice, din care una mai veche, în întregime din lemn, cu diametrul de 1,80 m și una nouă, din lemn și fier montată pe axă de fier și ruimenți cu bile, având diametrul de 3 m. Apa lovea aceste roți deasupra.

La moară acționau două perechi de pietre de 36 țoli (91,44 cm) și respectiv 42 țoli (106,68 cm).

Tot la moară fusese montat, după 1939, un dinam pentru curent alternativ, trifazic de 380/220 v și de 10 kw care deservea moara.

Fig. 9 *Moara, fierăstrăul, canalul inferior. 1939. Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi*

Fig. 9bis Fațada de est, roțile hidraulice. 1939. Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi

fierăstrăul și gospodăriile moșiei și, în același timp, acționa pompa de apă, care până atunci erau acționate de un motor cu benzină, precum și un număr de cca. 100 lămpi de 25 v pentru trebuințele satului.

Din mecanismul propriu zis al morii s-au mai păstrat câteva componente, una din roțile hidraulice (roată cu cupe) (fig. 10) cu axul și roata interioară (fig. 11), una din pietrele de moară, probabil piatra zăcătoare (fig. 12) și câteva elemente din eșafodajul interior pe care se monta instalația propriu zisă.

Arhitectura casei morii de apă

Amplasarea morii de la Drajna de Jos a ținut seama pe de o parte de

Fig. 10 Fațada de est. Roata hidraulică. 2006

Fig. 11 *Roata interioară cu ax.*

Fig. 12 *Piatră de moară.* 2006

Fig. 13 *Casa morii.* 2006

Fig. 14 *Fațada de nord.* 2006

Fig. 15 *Fațada de est.* 2006

Fig. 16 *Moara de la Drajna. Relevee 1982.*

Fig. 17 *Fațada de sud. Prispa.* 1939. *Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi*

Fig. 18 *Nivelul superior.* 2006

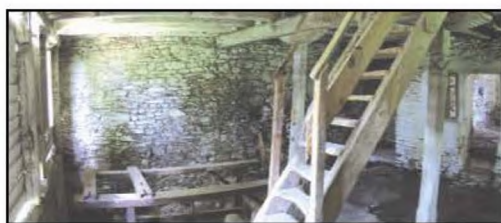

Fig. 19 *Nivelul inferior. Interior.* 2006

configurația terenului (diferența de nivel), iar pe de altă parte de apropierea de drumul care ducea la domeniul și de drumurile care duceau în satele Drajna de Sus și Ogretin.

Volumetrie

Denivelarea terenului a fost preluată cu abilitate în configurația volumetrică, accentuându-se dinamismul imaginii și impresia de monumentalitate. Acoperișul de formă piramidală, cu patru pante, accentuează fluiditatea formei arhitecturale la care contribuie atât învelitoarea din șindrilă, cât și prispa de pe latura sudică (fig. 13).

Fatade

Se remarcă obținerea unei forme arhitecturale unitare, foarte bine modulată (două module de accent pe fațadele de vest și de sud). Pe fațada de vest se afla partea exterioară a instalației – scocul, roțile hidraulice etc. (fig. 14, 15).

Expresivitatea plastică decurge din robustețea zidurilor din bolovani de râu în contrast cu învelitoarea, în patru pante, realizată din șindrilă. Coerența formei arhitecturale este dată de alternarea spațiilor închise cu cele deschise.

Planimetrie

Construcția are partiul structurat pe două nivele (fig. 16).

La nivelul inferior se află zona de lucru, funcțională (eșafodajul cu sistemul de roți și pietrele de moară) și o încăpere destinată depozitării produselor (hambare) sau sculelor necesare întreținerii instalației de morărit. Accesul se face din exterior către zona de lucru, printr-o polată unde se recepționează produsele rezultate în urma prelucrării. La origine, această polată nu a existat, clădirea având o prispa amplă desfășurată pe întreaga fațadă (fig. 17).

Nivelul superior este înglobat în volumul șarpantei (fig. 18). La acest nivel, accesul se realizează printr-un foișor de formă triunghiulară și era locul prin care se introduceau sacii cu cereale. Se remarcă eficacitatea funcțională a soluției tehnologice care a fructificat din plin declivitatea terenului.

Sistemul de construcție

Din punct de vedere al tehnicii constructive, clădirea aparține modelului tradițional, caracteristic Văii Teleajenului din sec. XVIII-XIX²⁴. Structura este compusă din ziduri de piatră cu mortar de var cu nisip caracteristic acestui interval de timp (fig. 19).

Planșeul peste nivelul inferior are grinzi și podină din dulapi de lemn. Grinzile sprijină pe o grindă principală care are puncte de sprijin intermediare din stâlpi de lemn. Stâlpii au capiteluri, pentru mărirea suprafeței de rezemare, și baze din blocuri de piatră.

Șarpanta este realizată în sistem tradițional, tip cupolă piramidală fără scaune, care asigură spațiul necesar desfășurării fluxului tehnologic,

²⁴ Călin Hoinărescu, *Locul arhitecturii sătești de pe Valea Teleajenului în orizontul arhitecturii tradiționale prahovene* (III), în "Revista muzeelor și monumentelor", nr. 2, 1987, p. 45

rezistența ei fiind asigurată și de lați învelitorii din șindrilă.

Actuala clădire, casa morii, este rezultatul unei refaceri parțiale din anul 1939. Cercetarea atentă a clădirii actuale, coroborată cu fotografiile din vremea lucrărilor de refacere, au condus la câteva concluzii. Imaginile fotografice ilustrează o clădire veche de 75-100 de ani, astfel încât, este posibil ca data construcției să se plaseze în jurul anului 1850 (fig. 20).

Din punct de vedere arhitectural, clădirea pare să fie foarte veche, modelul aparținând primei serii tipologice a repertoriului de modele de pe Valea Teleajenului. Din acest punct de vedere, supraviețuirea acestui edificiu aparținând celei mai vechi serii de modele din zonă constituie o șansă importantă pentru noi.

Este posibil ca foșorul de acces la nivelul superior, cu fronton triunghiular, să fie rezultatul unei prime etape de extindere, din perioada 1875-1900.

Lucrările din anul 1939 au inclus refacerea șarpantei clădirii (au fost folosite cuie produse industrial) și în parte, refacerea planșeului peste parter, unde se pot observa, păstrate pe poziție originală, grinda principală și cei doi stâlpi interiori pe care reazemă (fig. 21, 22).

Se pare că atunci grinzile au fost reamplasate, un indiciu în acest sens furnizându-l existența pe grinda principală a lăcașelor pe care au sprijinit grinzile secundare, ulterior reamplasate. Multe dintre aceste grinzi sunt foarte vechi, dar atât cele vechi, cât și cele noi au fost prelucrate prin cioplire manuală și nu se deosebesc între ele decât prin aspectul și textura materialului lemnos.

Planimetria edificiului s-a menținut și după intervenția din 1939, cu excepția unor extinderi realizate pe latura sudică. Prisma de pe această fațadă are stâlpii cu capitellurile ornamentate, asemenea cu cele ale stâlpilor interiori, dovada menținerii acestui element spațial (fig. 23, 24).

La o dată ulterioară anului 1939, extremitatea de sud-vest a acestei prispe a fost zidită (pereți din paiantă) pentru a se obține o nouă încăpăre (fig. 10). Acestei extinderi pare să-i fi urmat o alta, în aceeași zonă a fațadei, în urma căreia s-a obținut o altă încăpăre, cu pereți din scânduri, spațiul semideschis obținut, polata, asigurând desfășurarea activității de recepție a produselor finite (fig. 25).

Din punct de vedere plastic, extinderea se încadrează perfect în volumetria originală, subliniindu-i dinamismul și fluiditatea.

Stâlpii polatei sunt rudimentar realizați contrastând cu rafinamentul celor originali, dar în ansamblu, extinderea este o reușită atât din punct de vedere funcțional, cât și al plasticii arhitecturale.

Reparațiile din 1939, au perpetuat calitățile monumentului chiar dacă, mai ales în zona de evacuare au fost realizate subzidiri și consolidări cu beton.

Fig. 20 Moara de apă. Înainte de refacere 1939. Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi

Fig. 21 Planșeul peste parter. Refacere 1939. Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi

Fig. 22 Șarpanta. Refacere 1939. Arhiva fam. Kretzulescu Warthiadi

Fig. 23 Stâlp de la prispă. 2006

Fig. 24 Stâlp interior. 2006

Fig. 25 Polata realizată după 1939

Extinderea, realizată prin polată într-o etapă ulterioară anului 1939, n-a afectat calitatea formei arhitecturale.

Valoarea patrimonială a clădirii rezultă atât din vechimea și autenticitatea celei mai importante părți a edificiului (zona parterului) cât și din calitatea intervenției ulterioară anului 1939, când acoperișul a fost refăcut păstrându-se forma și dimensiunile originare. Materialele și tehnologia folosite la refacerea din 1939, se încadrează, cu excepția lucrărilor din beton, în repertoriul tehnologic tradițional.

Toate calitățile subliniate confirmă oportunitatea înscrierii edificiului în LMI Prahova, în grupa monumentelor de importanță națională.

Summary

The water mill Drajna de Jos, Prahova County

This article is intended as a contribution to the research on the water mill in „Drajna de Jos” village, Prahova County, probably the only such appliance preserved along the entire Teleajen Valley.

Our intention was to deliver a complex approach, touching on socio-historical aspects, cultural landscape, folk technique, etc., elements which should be taken into account when discussing about conservation of a historic monument or delimitation of protection area of such a historic monument, architecture and folk techniques, as well.

The information and photographic material offered us the opportunity to adjust all information on dating of that monument. Also, the intervention-phases on that edifice could be established, interventions which did not modify the substance of the monument.

Ecaterina ȚÂNȚĂREANU

Schitul Didești¹ a fost zidit de slugerul Șerban Știrbei², zis Didescu și soția sa Stanca, fiica lui Ivașcu Clucer Băleanu³, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea sau în primii ani ai celui următor. Cei doi soți intraseră în posesia satului Didești printr-un schimb de moșii făcut de Șerban cu socrii săi, în anul 1679⁴.

Așezământul monahal trebuie să fi fost gata sau în bună parte terminat la 1 martie 1705 când ctitorii își întocmesc diata și lasă mănăstirii drept danie moșiile Rusănești și Mărgăritești din județul Romanați, cu vadurile de moară, viile și altele⁵. În anul următor, la 2 februarie 1706, Șerban și Stanca Știrbei, lipsiți de moștenitori direcți, închină lăcașul de la Didești Mitropoliei din București, printr-un zapis⁶ adresat lui Teodosie, Mitropolitul Țării Românești. După moartea jupănesei sale, simțindu-și sfârșitul aproape, la 9 decembrie 1708 slugerul îi trimite o scrisoare mitropolitului Antim Ivireanu, prin care îl lasă pe acesta executorul averii sale după moarte, din care, cu o bună parte

¹ În sec. al XVIII-lea singurele așezăminte mănăstirești înregistrate în județul Teleorman sunt Schiturile Drăgănești (ridicat de Matei Basarab și rudele sale la 1647) și Didești. Tunuși, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, ed. G. Sion, București, 1863, p. 174; F. W. Bauer, *Mémoires historique et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsig, 1778, p. 177; D. Fotino, *Istoria vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Moldovei și Valahiei*, ed. G. Sion, București, III, p. 171.

² N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 247. Șerban Știrbei, numit de la Didești mort în anul 1708, este fiul lui Radu comis Știrbei și frate cu Constantin Știrbei, mare ban în vremea lui Constantin Brâncoveanu.

³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 114-115. Ivașcu Băleanu este mare agă, mare comis și mare logofăt între 1671-1672, mare clucer în anul 1678 și mare vornic în 1679, anul morții. A fost căsătorit cu Marica, fiica lui Ivașcu medelnicerul din Ceparu.

⁴ Arh. St. București, Mitropolia București, pach. 134, doc. 8. Scrisoarea din martie 1679 a Maricăi Clucereasa către ginerele său „ca să se știe că i-a fost dat mai înainte satul Oltenița cu rumâni de acolo, iar el n-au vrut ci au cerșit satul Dideștii...iar socru-său atuncea n-au voit să i-l dea, iar când au fost acum, întâmplându-i-se de pribegi în Moldova, i-a poruncit D-lui de acolo să îi trimise și un răvaș să-i dea ginerelui ei Șerban satul Dideștii pentru moșia de la Oltenița”, vezi și: Maria Georgescu și Gh. Popa, *Documente referitoare la istoria județului Teleorman, 1441-1700*, I, 1989, p. 251; N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, Țara Românească, 1970, vol. I, p. 294

⁵ Arh. St. București, Mitropolia București, pach. 134, doc. 21

⁶ *Ibidem*, pach. 325, doc. 144 "... că întâmplându-se de nu ne-au dat Dumnezeu să facem copii ne-am socotit și ne-am îndemnat de am făcut o mănăstioară pe moșia Dideștilor unde ne-au fost casa și așezământul...pe care o închinăm acum la Mitropolia din București"; ap. Șt. Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, II, 1916, p. 313-314; N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 294

înzestrează mănăstirea ridicată pe moșia Dideștilor⁷ Un an mai târziu, la 2 februarie 1709, frații lui Șerban Știrbei, Radu și Constantin, întăresc la rândul lor actul de închinare către micul schit a moșiilor Rusănești și Mărgăritești, pe care le moșteniseră de la tatăl lor, Radu comis Știrbei⁸.

De-a lungul timpului boierii din familia Știrbei au înzestrat lăcașul și cu alte moșii, cum era cea de la Vălsănești⁹, din județul Romanați sau partea ce le aparținea din moșia Comani, din județul Olt. De la aceasta din urmă, în anul 1747, dijma era dată în seama popei Ioan de la Didești¹⁰, parte care, după 1760 trece sub administrația directă a mănăstirii Didești¹¹, astfel încât veniturile moșiilor enumerate să fie ridicate de egumenii acestui așezământ¹². O jumătate de veac mai târziu însă, în luna iunie 1818, egumenul schitului Didești, arhimandritul Iosif va plăti el timp de cinci ani embatic Mitropoliei, în sumă de 4000 taleri pe an¹³.

Cu toate daniile și atenția familiei de care a beneficiat, ctitoria soților Știrbei intră pe panta unei implacabile decăderi, ce se accentuează pe la jumătatea sec. al XIX-lea. Astfel, în anul 1861, Cezar Bolliac, însărcinat de guvern să cerceteze situația mănăstirilor închinete și neînchinete din județele Romanați și Teleorman, constată că biserica Schitului Didești ținea loc de biserică de mir, iar așezământul monahal era într-o stare deplorabilă și aproape lipsit de slujitori și viețuitori, călugării fiind înlocuiți de preoții de mir din satele din împrejurimi iar clădirile grav degradate¹⁴, motiv pentru care propune chiar desființarea lui imediată, ce va surveni de altfel în anul 1864, odată cu lăcuirea lui Cuza.

Din mănăstirea ridicată în jurul anului 1700 s-au păstrat până astăzi biserica lipsită de pisanie, modestă ca dimensiuni și cu urmele unor modificări vizibile în ceea ce privește plastica monumentală, ruinele pivniței boltite cu un semicilindru susținut de arce dublouri, ce a aparținut cel mai probabil casei boierilor sau casei egumenești, părți din zidul de sud și est al

⁷ Arh. St. București, Mitropolia București, pach. 294/113, doc. 4 „...am lăsat la Sf. Mănăstire ca să dea frate-meu Costandin Banul taleri 1000 ce am la Vasile Căpitanul și la Dude ca să facă zidul împrejurul mănăstirii și chilii și să se ia cărămizi gata 200000 și am lăsat și țigani 10 sălaşe, suflute 30, și am trimis sfinției tale și puținul dar, iia, cămașa cu izmene și o basma...”, ap. Șt. Greceanu, *op. cit.*, p. 314; N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 294.

⁸ I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, I, 1934, p. 65. Dania a fost întărită de domnul Grigore Ghica prin hrisovul din 14 decembrie 1750 dat Mitropoliei Țării Românești, ap. I. Donat, *Despre numele Olteniei*, în Arhivele Olteniei, 1934, p. 484.

⁹ Ibidem. Moșia Vălsănești fusese zestrea Vlădaiei, mama lui Radu comisul Știrbei și bunica lui Șerban.

¹⁰ B.A.R. ms. 616, ap. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 65

¹¹ B.A.R. ms. 617, ap. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 65

¹² I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 66. La 2 iunie 1761 este consemnat egumenul Grigorie, iar la 28 noiembrie 1764 egumenul Sofronie.

¹³ B.A.R. ms. 659, f. 16, ap. I. Răuțescu, *Metoașele Mitropoliei Ungro-Valahiei sub mitropolitul Dionisie Lupu*, în Raze de Lumină, III, 1931, nr. 3, p.180.

¹⁴ Cezar Bolliac, *Monastirile din România (monastirile închinete)*, 1862, p. 436-440

Fig. 1 Biserica Adormirea Maicii Domnului, Didești. În prim plan - ruina pivniței

incintei, aceasta din urmă construită după anul 1708, conform dispoziției ctitorului¹⁵, și o clopotniță de lemn exterioară, cu clopotul mare turnat la Moscova, în anul 1846¹⁶.

Biserica fostului schit Didești se înscrie într-un plan general de tip sală cu clopotnița pe pronaos și pridvorul pătrat, un tip mai puțin utilizat dar prezent în epocă, de exemplu la Vădeni-Gorj¹⁷ și la Baldovinești-Teleorman. Altarul, aproape lipsit de decroș, prezintă o subțiere a zidăriei în zona proscomidiei și a diaconiconului. Naosul are formă dreptunghiulară și deasupra are o turlă cu opt laturi ce pare a fi un adaos mai târziu¹⁸. Pronaosul dreptunghiular are zidul nordic decroșat față de naos, în grosimea

¹⁵ Vezi mai sus nota 6

¹⁶ „Acest clopot s-a făcut pe seama Sfintei Monastiri Didești jud. Teleorman, metoh Sfintei Mitropolii, cu cheltuiiala cuviosului protosinghel Ioanichie, egumenul schitului acestei mănăstiri și adus de dumnealui Iosif Romanov și tovarășii vânzători de cărți, leatul 1846”. Deasupra scrie în rusește „turnat la Moscova, în atelierul lui Dimitrie Samghin, în greutate de 16 punduri”.

¹⁷ N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, partea a IV-a, veacul XVIII, B.C.M.I., XXIX, București, 1936, p.13

¹⁸ *Ibidem*, p.14

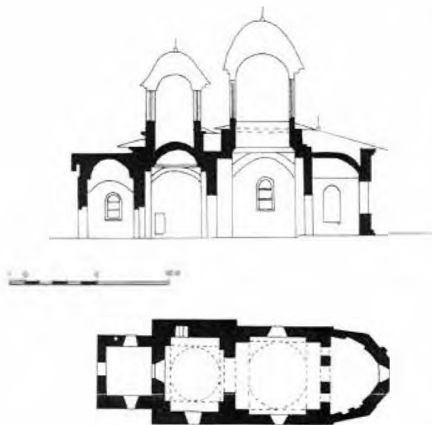

Fig. 2 Biserica Adormirea Maicii Domnului, Didești. Plan și secțiune

zidăriei fiind săpată scara de acces la clopotniță¹⁹ și este acoperit cu o calotă sprijinită pe pandantivi. Rămas ca o caracteristică a sec. al XVII-lea²⁰, zidul dintre pronaos și naos era plin, cu o deschidere în centru pentru circulație, care a fost modificată în timp, prin lărgire. Pridvorul pătrat²¹, de mici dimensiuni, ce nu atinge lățimea fațadei bisericii, este acoperit cu o boltă semicilindrică. Inițial deschis și sprijinit pe patru stâlpi, el a fost închis cu zidărie cu ocazia uneia din intervențiile de reparare târzii.

sețiunea în formă de prismă octogonală, cu aspectul actual rezultat tot din modificări, sunt marcate pe fiecare față de câte o arcadă oarbă, în locul ferestrelor de deasupra pronaosului, închise în timp și cu șase arcade oarbe și două ferestre deasupra naosului. Fațadele edificiului, în totalitate tencuite, sunt lipsite de orice altă ornamentație, în afară de cornișa simplu profilată, sărăcia decorului fiind compensată de o anumită zveltețe conferită de dezvoltarea pe verticală prin turle.

Singurele reparații cunoscute sunt cele din anii 1899, 1907²² și 1955 precum și o refacere a picturii interioare din anul 1936, urmarea acestor intervenții fiind transformarea aspectului inițial al bisericii fostului schit Didești.

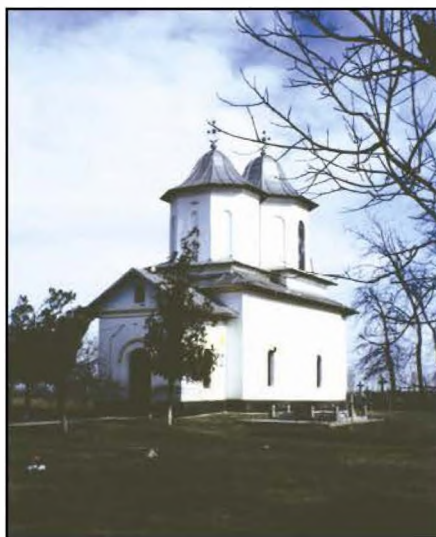

Fig. 3 Biserica Adormirea Maicii Domnului, Didești.

¹⁹ Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriului României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 36

²⁰ N. Ghika-Budești, op. cit., p. 21

²¹ Ibidem, p. 44. Autorul consideră pridvorul pe plan pătrat al bisericii din Vădeni, clădită de marele ban Nicolae Brăiloiu la 1700, o particularitate foarte rară în epocă

²² *Anuarul Cassei Bisericii*, Anuar, 1909, p. 119

A monument of the crossing of the XVIIth and XVIIIth centuries, the church of the former Didești convent, Teleorman county

The Didești convent, Teleorman county, was built by sluger Șerban Știrbei and his wife Stanca, clucer Ivașcu Băleanu's daughter, at the end of the XVIIth century or at the beginning of the XVIIIth century and despite of all the gifts and contributions of the family, the monument had been falling into an irreversible decline up until 1864 when it stopped functioning.

The ruins of a vaulted cellar and parts of the enclosure wall, together with „Adormirea Maicii Domnului church” – entirely preserved, of small sizes and carrying visible traces of some changes – are the only remaining structures of the monastic assembly. The standing edifice submits to a hall type plan with the steeple above the pronaos and a square porch, less wide than the front side and not often used in the age.

Conștiința importanței podului construit de Apollodor din Damasc și a fortificației traianee, cultivată de scrierile lui Miron Costin, ale stolnicului Constantin Cantacuzino sau ale lui Dimitrie Cantemir¹ explică determinarea cu care principele Alexandru Dimitrie Ghica și fratele său Mihalache Ghica, combat planul regulator inițial al orașului (ing. Moritz von Ott -1833). Cei doi insistă pentru proiectarea noului oraș al Severinului la vest de ruinele castrului, podului lui Traian și restului de ruine antice, încă vizibile, ceea ce se și obține prin planul regulator al lui Villacrosse (1835), recognoscibil azi în trama urbană dintre străzile Smârdan la est, bd. Tudor Vladimirescu² (fost bd. Elisabeta) la nord și str. Cicero la vest. Orientarea tramei stradale are o abatere față de axa nord-sud, aproape identică cu cea a laturilor lungi ale castrului roman, ceea ce ne spune multe despre starea de conservare a ruinelor în 1835, dar și despre calitatea intelectuală a arhitectului sau planificatorului urban. Urmările politicilor de urbanism promovate la Turnu Severin după 1870, evidente în starea de conservare a unor monumente de importanță națională, oferă promotorilor modernității cu orice preț, exemplul „viitorului fără trecut”, singurul rezultat al unor atitudini culturale ireverențioase față de propria noastră istorie.

În vara anului 1845, August Treboniu Laurian face prima descriere din epoca modernă a ruinelor podului³ și castrului din preajma podului, iar în 1865, antichitățile severinene sunt vizitate de o misiune arheologică franceză, condusă de G. Boissière și A. Baudry: rezultatele acestor cercetări nu au fost publicate, dar dintr-o relatare ulterioară se pare că echipa franceză a făcut săpături la „două biserici”⁴. Alt autor pasionat de antichități consemnează cercetările din castru și de la piciorul podului⁵; în anul 1868 ruinele castrului și pilelor de la capul podului sunt cercetate de August

¹Gh. I. Cantacuzino, *Certains problèmes concernant les vestiges médiévaux de Drobeta Turnu-Severin*, Dacia, 43-44, 1999-2001, p. 159, nota 1. V. și M. Davidescu, *Monumente istorice din Oltenia*, 1964, p.14

² Având în vedere schimbarea denumirii unor străzi, alături de menționarea vestigiilor după denumirea locului din momentul descoperirii, în text vor fi menționate toate denumirile accesibile nouă pentru strada sau locația respectivă din planurile de arhivă.

³ Gh. I. Cantacuzino, *loc. cit.*, nota 3. V. și D. Benea, *Câteva considerații cu privire la topografia Drobetei în secolele II-III*, în *Acta MN*, 14, 1977, p.138

⁴ M. Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre de la gura Tisei până la mare și pe coastele mării de la Varna la Odesa*, ed. 2-a, București 1943, p.110

⁵ V. Dimitrescu, *Istoria orașului Turnu Severin*, București, 1883, p.10-11

Treboniu Laurian⁶. La recomandarea sa, piciorul podului este protejat cu o împrejmuire⁷, care apare figurată în reprezentarea elevației pilei culee din planul castrului și piciorului podului realizată în 1873⁸.

Cea mai mare parte a săpăturilor arheologice de la sfârșitul secolului 19 s-au concentrat asupra celor mai vizibile monumente antice, adică piciorul podului și castrul de est de pod, neglijând restul ruinelor antice descrise cu precizie inginerească de Ion Ionescu de la Brad⁹ încă din anul 1868, când A. T. Laurian întreprindea primele săpături în castru. Ruinele vizibile la suprafața solului erau delimitate spre est de piciorul podului de ogașul Tăbăcarilor, aflat la distanța de 110 stânjieni¹⁰, iar la vest de ogașul Fântânilor, aflat la distanță de 280 stânjieni. Spațiul desemnat de Ion Ionescu de la Brad este acoperit astăzi de orașul modern. Ogașul Tăbăcarilor se află azi pe linia mediană a parcelelor dintre actualele străzi Oituz și Călărași (fost Nucșoreanu), mai precis prelungirea ideală spre nord a actualului traseu al str. I. Creangă; Ogașul Fântânilor, se află pe axa mediană dintre străzile Eroii de la Cerna și Eminescu (fostă General Manu). La 80 stânjieni est de ogașul Fântânilor este menționat „*un alt șanț, adânc de 6 stânjieni, ce merge de la Dunăre spre miază-noapte, pe o distanță de 50 stânjieni și se pierde încetul cu încetul; se vede a fi fostu un drum făcut într-adinsu*”. Pe harta actuală a orașului drumul descris de Ion Ionescu de la Brad se situează între străzile George Coșbuc (fostă Regală) și str. Kiseleff, iar după traversarea bd. Carol I (fost Republicii, fost str. Sever), are o ușoară abatere spre nord vest; conform descrierii, limita spre nord ar fi str. Aurelian (fost bd. V. I. Lenin). Limita de nord a ruinelor antice este mai puțin precizată: se menționează numai zidul înalt de 1 stânjien, cu direcția nord, care delimitează, la nord de Ogașul Tăbăcarilor, ruinele pe o distanță de 450 stânjieni. Distanța menționată corespunde unui punct delimitat de străzile Oituz, Călărași și cpt. Romulus Lepri (fostă Păltiniș).

În vara anului 1869, Cezar Bolliac¹¹, la acea vreme președintele Comitetului arheologic, cercetează „*două grupuri de ruine, de cele două laturi ale drumului care pleca dinspre pod către capitala lui Decebal*”. Edificiile dezvelite cu această ocazie vor dispărea definitiv după construirea căii ferate Turnu Severin - Craiova în 1873.

În afara cercetărilor lui D. C. Butculescu, desfășurate exclusiv în zona de necropolă de la nord-est de castru¹², primele cercetări arheologice de

⁶ D. Benea, *op. cit.*, p. 138.

⁷ V. Dimitrescu, *op. cit.*, 1883, p. 33

⁸ V. *infra*, plan B

⁹ Reprodusă de D. Benea, *op. cit.*, p. 139 și citată de noi după această sursă.

¹⁰ 1 stânjien muntenesc = 1,970 m

¹¹ C. Bolliac, *Excursiune arheologică din anulu 1869*, Bucurest, 1869, p 46-50

¹² D. Tudor, *Obiecte de metal din Drobeta descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. Tocilescu (1896-1899)*, în Drobeta 2, p.17-137

ampliare se desfășoară în perioada 1896-1897, fiind conduse din partea Muzeului Național de Antichități, de profesorul Grigore Tocilescu. Cercetarea efectivă a fost realizată de Pamfil Polonic (1 aprilie - 15 august 1896) și arhitectul J. Fakler (septembrie-noiembrie 1896)¹³. Rapoartele săptămânale din 1896-1897 conțin informații relevante pentru topografia și stratigrafia Drobetei antice și medievale. O prezentare sumară a rezultatelor, alături de planul general al castrului roman Drobeta¹⁴, a fost făcută de Grigore Tocilescu.

Toate reconstituirile mai vechi sau mai noi privind topografia antică a Drobetei pornesc de la harta zonei Porților de Fier¹⁵ (Fig.1-2), și planul de situație al castrului și podului roman de la Drobeta¹⁶ (Fig.4), numit în continuare plan **A**. Dincolo de expertiza topometrică a ofițerului austriac, planul este singurul document planimetric anterior celor ce se vor produce în sec.19 în legătură cu dezvoltarea urbană a orașului Turnu Severin.

Alte informații privind topografia antică a Drobetei mai pot fi deduse din planul Bolliac¹⁷, numit în continuare plan **B** (Fig. 6ași 6b), care indică săpăturile arheologice făcute până în 1873 în *pretentura* castrului¹⁸ și în zona din fața frontului pretorial.

La sfârșitul campaniilor de săpături din 1896-1897, Pamfil Polonic execută o ridicare topografică a tuturor vestigiilor vizibile sau cercetate din jurul castrului, numit în continuare plan **C** (Fig. 7a), parțial publicat de Grigore Tocilescu¹⁹.

Tot lui Pamfil Polonic îi datorăm un plan²⁰ al vestigiilor Drobetei²¹, numit în continuare planul **D** (Fig.5), care înregistrează situația de la finele secolului 19, când trama stradală a orașului în plină dezvoltare suprapunea deja zona de la vest, nord și parțial de la est de castru.

În ultima sută de ani, deși în Drobeta Turnu Severin s-au efectuat

¹³ Acad. Rom., *Ms. Rom 5135*

¹⁴ Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest 1900, p. 140, fig.18

¹⁵ L. Ferdinand comte de Marsigli, *Description du Danube, depuis la montagne de Kalenberg en Autriche, jusqu'au confluent de la rivière de l'antra dans la Bulgarie, contenant des observations géographiques, hydrographiques, historiques et physiques*, t. II, La Haye, 1744, pl. XXXIII

¹⁶ *Ibidem*, pl. X.

¹⁷ D. Tudor, M. Davidescu, *Portul roman de la Drobeta*, Drobeta 2, 1976, p. 40-41, numit în continuare plan **B**

¹⁸ P. Polonic, *Turnu S, ridicat și executat de arhitect*, Acad. Rom., *Ms. Rom 5135*, numit în continuare plan **C**

¹⁹ Gr. G. Tocilescu, *op.cit.*, Bucarest, p.141, fig.18

²⁰ D.Tudor, *Oltenia romană*, ed.3, 1968, p.184, fig. 45/1.

²¹ Cercetările și planurile lui P. Polonic îl confirmă pe Marsigli și în cazul celeilalte fortificații, consemnate de acesta sub denumirea *Castramentatio*, anume castrul cu val de pământ de la Schela Cladovei, identificat de Polonic în zona Oborului de vite de la vest de oraș, azi acoperit de construcțiile moderne.

cercetări arheologice relativ intense (castru, terme, fortificațiile post-romane sau medievale), o cartare topografică la scară adecvată nu a fost niciodată realizată, cu excepția unor relevee, necesare proiectelor de restaurare, limitate strict la tema proiectului²².

Lipsa unui suport topografic este evidentă și în publicarea rezultatelor cercetărilor din castru²³ sau din cetatea medievală a Severinului²⁴, dar mai ales în descrierea și poziționarea în plan a descoperirilor fortuite.

Înainte de a argumenta propria noastră opinie privind încadrarea tipologică sau interpretarea unora din informațiile arheologice disponibile, socotim utilă analiza comparativă a datelor din planurile **A-D**, deocamdată **singurele documente topografice** ale patrimoniului arheologic al Drobetei Turnu Severin în ansamblu.

Planurile **A** și **D** au aceeași temă: reprezentarea unui larg spațiu fortificat cu val de pământ la vest, nord și est de castru. Planul **D** înregistrează un val de pământ, același cu cel figurat de planul **A** și identifică cele două turnuri de pe latura de nord, sugerate, de altfel și de schița lui Marsigli.

Secțiunea transversală *ab* din planul lui Polonic, la est de strada Destinului (azi A. Saligny), indică situația terenului din 1896-1897: un val de pământ, lat de circa 10 m, înalt de 2 m, în fața unui șanț lat de 10 m, a cărui adâncime (măsurată față de nivelul de călcare din 1897) era atunci de 1 m.

Dacă în linii mari, cele două planuri se confirmă unul pe celălalt, se pot observa și câteva deosebiri, atât la vest, cât și la est de castrul cu ziduri de piatră.

În planul **A**, traseul valului de pământ *p* pe direcția vest-sud-vest este indicat ca plecând de pe latura vestică a castrului, dintr-un punct situat la nord de șanțul sau șanțurile fortificației post romane, care a distrus cea mai mare parte din *pretentura dextra* a castrului din secolele 2-3²⁵.

Planul **D** nu înregistrează pe terasa de deasupra Dunării nici o urmă a incintei, drept care marchează cu linie punctată distanța de 100 pași până la latura de vest, dar îl confirmă pe Marsigli pentru traseul care pleacă de pe terasa Dunării pe direcția nord-nord-vest.

²² Arhiva INMI, planimetria și altimetria castrului și fortificației medievale, cu înregistrarea situației vestigiilor în anul 1980 (scara 1:1000)

²³ R. Florescu, *Les phases de construction du castrum Drobeta (Turnu Severin)*, *Studien zu den Militärgrenze Roms*, Vorträge des 6. Internationalen Limeskongresses in Süddeutschland, Beihefte des Bonner Jahrbücher, vol. 19, Köln-Graz, 1967, p.144-151 (7 planuri, fără cote și fără scară).

²⁴ M. Davidescu, *Cetatea Severinului*, în BMI, XXXII, 3, 1970, p. 9-14

²⁵ Cercetările arheologice efectuate în 1998-1999 la sud de *porta principalis dextra*, în dreptul porții și la 44 m la nord de aceasta, au constat deranjarea contextelor arheologice, în unele situații până la o cotă inferioară nivelului de fundație al zidului de piatră, cf. Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 161, nota 22 și p.166; v. și I. Stîngă, *Din nou despre scena C1 de pe Columnă și podul lui Traian de la Drobeta*, în Drobeta 14, 2004, p. 26.

Ambele planuri, **A** și **D**, indică drumurile din interiorul incintei cu val de pământ, pe direcția nord-vest (**v1**) și nord-est (**v2**) de castru. În interiorul fortificației patrolate (castrul roman), planul **A** consemnează fortificația din colțul de sud-vest; din plan s-ar putea deduce menținerea în fosta *retentură* a castrului a axei de circulație pe direcția nord-sud, ca și funcția de loc de trecere al fostei *porta decumana* a castrului roman.

Planul **D**, confirmă înregistrarea lui Marsigli, și fixează punctul de bifurcație al celor două drumuri **v1** și **v2**, pe actuala axă de circulație între piața Ghica și axul median al parcelelor dintre prelungirea str. Decebal (Pandurului ?) și prelungirea str. Aurelian²⁶. Orientarea drumului **v1** în incinta de la nord de fostul castru, este paralelă cu latura acestei incinte mai mari, pe direcția nord-vest. Leșirea din fortificația mare este identificată de planul **D**, la intersecția str. Destinului (azi A. Saligny) cu str. Primăverii (fostă Păltiniș, azi cpt. Romulus Lepri), într-un punct situat imediat la nord de Ogașul Tăbăcarilor²⁷ (toponimul figurează pe planul lui Polonic). La nord de punctul de formare al ogașului, planul **D** identifică traseul incintei, drumul pe direcția est (marcat **g** pe planul **A**), care continuă și în exteriorul valului de pământ; latura estică a incintei prezintă un traseu foarte apropiat de axa sud-nord, identic cu al zidurilor lungi ale castrului. Informația este asigurată de secțiunea transversală *ab* consemnată în plan.

Deși în planul **D**, P. Polonic nu a figurat zidul ce pleca din colțul de sud-est al castrului către Dunăre (dar pe care-l consemnează pe planul **C**), o mai atentă verificare a planului **A** ne arată că pe vremea lui Marsigli, zidul era încă vizibil la suprafața solului: "*costrono di terra elevato quasi al livello dell'altezza del muro B...congiunto ...al pilone del Ponte, che resta in terreno asciuto*"²⁸.

Planul **B** este extrem de util reconstituirii planimetriei unor edificii, azi dispărute, și topografiei terenului din zona piciorului podului înaintea săpăturilor din 1896-1897.

În colțul din stânga planului, apare figurat un desen, deasupra căruia este scris; "*Capul podului vediutu despre Dunăre*". Este schițarea pilei culee a piciorului podului, cu menționarea lățimii păstrate (*n.n.*) a elevației pilei culee deasupra platformei: 9 m la partea inferioară și 6,40 m la partea superioară păstrată. În 1873, înălțimea păstrată a elevației era de 5,6 m. Dedesubt, apare clar indicată scara reprezentării, diferită de cea a planului

²⁶ D. Benea, C. Tătulea, *Morminte de incinerare de la Drobeta*, în *Apulum* 13,1975, p. 673, nota 8 afirmă că un drum paralel cu laturile scurte ale castrului este documentat arheologic de săpăturile autorilor din anul 1970 în Piața Ghica, săpături rămase, după știința noastră, încă inedite.

²⁷ Ogașul Tăbăcarilor se afla la sud de linia reprezentată de fundul parcelelor de pe actualele străzi Oituz și Călărași

²⁸ Biblioteca Universității din Bologna, mss Marsigli, f. 63, apud A. Decei, *Podul lui Traian dela Turnu Severin*, în *AISC*, 1, 1930, p. 36

general, menționată în colțul din dreapta jos.

Pila culee este, conform desenului, înconjurată cu gard²⁹. Alături, în dreapta, avem reprezentarea în plan a platformei pilei culee; la acea dată, lungimea păstrată a pilei culee pe direcția est-vest era de 14,50 m. Grosimea elevației vizibile (deasupra rasului solului) a pilei culee, consemnată de asemeni în plan, era de 2,60 m.

În comentariul primilor editori³⁰, se făcea observația că "*blocul masiv de zidărie, ce înainta adânc în apele Dunării cade perpendicular pe cursul fluviului în care pătrundea în chip neobișnuit*".

Deși se observă că "*zidul construit continua în aceeași tehnică constructivă*" (de această dată referindu-se la elevația pilei culeei)³¹, se opina pentru identificarea aici a unui chei al portului Drobetei. De atunci "cheiul portului Drobeta", confundat cu reprezentarea planimetrică a pilei culee, continuă să facă o frumoasă carieră științifică³². Nu negăm posibilitatea existenței unui port la Drobeta, în epoca romană sau post romană. Infirmăm categoric, indiferent de epocă, posibilitatea identificării unui chei al portului pe platforma (soclul) pilei culee, fie și numai datorită faptului că pilele culee ale tuturor podurilor sunt construite întotdeauna pe uscat³³.

Încadrarea tipologică a vestigiilor reprezentate pe plan, ca și relațiile metrice dintre construcțiile antice, așa cum sunt prezentate de primii editori, necesită următoarele amendări:

Distanța de 146 m, figurată în plan, considerată a fi distanța dintre pila culee și clădirea din frontul *pretenturii sinistra* reprezintă distanța aproximativă (măsurată pe traseul căii ferate din 1873) din dreptul pilei (probabil marginea estică a platformei) și latura vestică a zidului cu direcția sud-sud-est, care pleacă din turnul de colț estic al castrului tetrarhic spre Dunăre. Referitor la lungimea acestuia, planul B indică valoarea de 35 m până la calea ferată și 2,10 m la sud de calea ferată spre Dunăre. Subliniem că valorile metrice consemnate pe plan se verifică prin scara hărții.

Zidul apare și pe planul C (Polonic). În rapoartele de șantier din 1896-1897, lungimea este apreciată la 40-45 m, făcându-se observația că pe ultimii 5 m zidul este aproape acoperit de apele fluviului; lățimea zidului este, după P. Polonic, de 2,50 m; în partea dinspre Dunăre, zidul se termină printr-un turn³⁴. Pe planul C (Fig. 7a) sunt figurate două din zidurile turnului.

²⁹ V. supra nota 10

³⁰ D.Tudor, M. Davidescu, *op. cit.*, p. 43

³¹ La acea dată, ruinele pilei portal și a uneia din pilele intermediare nu fuseseră încă degajate

³² I. Stîngă, *Circulația fluvială pe Dunăre. Amenajări și facilități portuare în preajma Drobetei*, în Drobeta, 7, 1996, p. 75; I. Stîngă, *Viața economică la Drobeta în sec II-VI p.Ch.*, București 1998, p. 47

³³ Existența *avant-bec-ului* la pila culee este o măsură suplimentară de protecție pentru eventualitatea creșterii nivelului apei în anumite perioade ale anului.

³⁴ Existența turnului este verificată prin cercetările lui Gr. Florescu, cf. D. Tudor, *Podul lui Traian dela Drobeta*, AO, X, 1931, p.185, nota 125

Unghiul dintre laturile turnului și zid este de 135°, iar cel al intersecției celorlaturi ale turnului ce se mai păstrau în 1897, este de 90°. Distanța dintre extremitățile celor două laturi descoperite, menționată pe plan este de 10 m.

Clădirea din fața castrului, situată de planul B în frontul marcat de turnul estic al porții *praetoria* și zidul din prelungirea laturii estice a castrului a fost distrusă de calea ferată în 1873. Faptul că planul indică numai zidurile de pe ductul căii ferate și de la nord de rambleu, pune sub semnul întrebării informația privind distrugerea restului construcției de revărsarea apelor fluviului³⁵.

Distanța dintre clădire și pila culee este inferioară valorii de 146 m, ceea ce se poate lesne controla, cunoscând dimensiunea laturii scurte a castrului (123 m) și distanța dintre axul pilelor și axul laturii lungi de vest a castrului traianic. Orientarea axului lung al clădirii din planul B, atât cât poate fi judecată din plan, corespunde unui unghi de 90° față de direcția zidului din prelungirea laturii estice a castrului. Cei 14,50 m menționați în plan reprezintă proiecția axului lung al construcției pe axul căii ferate.

Construcția are o încăpere absidată, la care se observă o ușoară îngroșare a zidului, ceea ce ar putea fi interpretat ca o gură de *praefurnium* (?). În imediata vecinătate, ghidându-ne după planul C (Polonic), săpăturile din 1896-1897 înregistrează "*la distanța de 114,50 m spre est de pila portal, lângă calea ferată,.....ruinele unui canal (canalul 1), ce venea din castru către albia Dunării*". Zidurile canalului erau din piatră (grosime 0,60 m), iar lățimea în interior era de 2,80 m³⁶. O verificare mai atentă a datelor din plan dovedește că cele două ziduri paralele aflate la 2,80 m distanță unul de celălalt au fost dezvelite numai la sud de rambleul căii ferate. Identificarea lor cu zidurile unui canal de evacuare a apelor uzate din castru este dificil de susținut, datorită atât dimensiunilor, cât și faptului că un astfel de canal se afla de obicei în dreptul uneia din porțile castrului³⁷.

- Pe planul B sunt figurate zidurile unei alte clădiri distruse în 1873 de calea ferată (Fig. 6b). Este o clădire de mari dimensiuni (cca 44,60 m lungime), dotată cu instalații de *hypocaustum*³⁸. Limitele de vest și est ale vestigiilor descoperite se află la o distanță de 206 m (146 + 60) și, respectiv 270 m, față de ruinele pilei culee.

Rapoartele săptămânale ale săpăturilor din 1896-1897 consemnează că: "de la canalul 1 spre est, la o distanță de 136,45 m, se află ruinele unui

³⁵ D. Tudor-M. Davidescu, *op. cit.*, p. 43

³⁶ Fakler, *Raport săptămânal din 23 octombrie 1896*, Acad. Rom. ms. rom. 5135, f.21

³⁷ La castrul de la *Pontes*, a fost descoperit arheologic canalul A-A', care traversa *porta praetoria*. Alte două canale, care evacua apele uzate din castru, B-B' și C-C', au fost descoperite în dreptul turnurilor de incintă de pe latura nordică a castrului. Ele sunt datate la sf. sec. 2 - începutul sec. 3, cf. M. Garașanin, M. Vasić, G. Marjanović-Vujović, *Pontes-camp et pont de Trajan*, în *Berdanske Sveste*, II, Beograd, 1984-1985, p. 56 și 71-72.

³⁸ D. Tudor, M. Davidescu, *op. cit.*, p. 43-44.

alt canal, larg³⁹. Zidurile canalului erau tot din piatră, cu o deschidere în interior de 4,90 m. Canalul apare figurat în planul C.

Poziția zidurilor în plan coincide cu cea a clădirilor înregistrate de planul Bolliac, ceea ce se verifică și pe baza distanței de 250,90 m (114,50 + 136,45), dintre clădire și pila portal. Lățimile indicate pentru canale sunt în afara dimensiunilor cunoscute pentru instalații de acest gen. Ne putem întreba dacă aceste „canale”, extrem de mari, nu erau de fapt pereți ai unor încăperi cu amenajări termale (bazine), mai degrabă decât a unor amenajări portuare, cum cred editorii planului Bolliac.

Planul B înregistrează, în colțul de sud-vest al castrului un zid construit în *opus incertum*, dispărut după mutarea căii ferate în 1983-1984; zidul a fost dezvelit în timpul cercetărilor arheologice din 1896-1897 (Fig. 7a și 7b) Rapoartele săptămânale arată că terenul din fața castrului era închis la vest de un zid cu contraforți, „care se leagă de turnul de colț în formă de potcoavă”⁴⁰. Tot în rapoartele săptămânale se precizează că fundația turnului exterior de colț este mai adâncă decât fundația castrului, „datorită văilor din jurul castrului”. Lungimea zidului care unea colțul de sud-vest al castrului cu pila portal era de 28-30 m, iar grosimea zidului era de 1,50 m în fundație („blocuri cubice cu dimensiunile 0,25-0,30 m x 0,25-0,30 m x 1,10 m”), și 1,25 m în elevație⁴¹. Zidul avea patru contraforți, cu dimensiuni de 1,40 m x 1,40 m. Cel mai apropiat de turnul de colț (distanță 10 m) fusese distrus de șanțurile fortificației din colțul sud-vestic al castrului. Schița de plan a zidului este atașată raportului lui P. Polonic⁴².

Releveele zonei de sud-vest a castrului⁴³, realizate cu ocazia reluării proiectului de restaurare al piciorului podului, sugerează că situația arheologică din această zonă are nevoie de precizări suplimentare privind relația dintre zidul de incintă al castrului de la începutul secolului 2, turnul de colț în formă de arc de cerc și zidul cu contraforți, a cărui direcție spre sud-vest ar sugera adosarea la pila portal a piciorului podului.

În fine, planurile B și C înregistrează la est de castru, zidurile unei clădiri cu două încăperi (planul B), a căror compartimentare respectă orientarea laturilor lungi și scurte ale castrului. Planul C aduce câteva precizări metrice: pe direcția est-vest, zidul sudic al construcției are dimensiunea de 11 m. Zidul estic suprapune, așa cum apare din plan, ultimul dintre „cele trei valuri” (valul I) figurate între latura estică a fortificației și Ogașul Tăbăcarilor (în spațiul dintre latura estică a fortificației și traseul str. Oituz de azi, pe atunci încă liberă de construcții; valul I este indicat până în dreptul parcelelor ce țineau de Căminul ucenicilor din perioada interbelică⁴⁴.

³⁹ Fakler, *loc. cit.*, f. 21 bis - 22.

⁴⁰ Fakler, *Raport săptămânal din 3 februarie 1897*, Acad. Rom. ms. rom. 5135, f. 16b-17

⁴¹ *Ibidem*, fila 17b

⁴² P. Polonic, *Raport săptămânal din 11 mai 1896*, Acad. Rom. ms. rom. 5135, f. 80, 1.

⁴³ Gh. Cantacuzino 2001, *op. cit.*, p. 163, fig. 3

Cele trei valuri sunt identificate la 34 m (valul III), respectiv cca 53-54 m (valul II) și cca 74-75 m (valul I) de latura estică a castrului⁴⁵.

Cercetarea lor arheologică este azi practic imposibilă, ca urmare a extinderii spațiului construit până la latura de est a castrului de piatră din secolul 2. Suprapunerea „valului” I de zidurile unei clădiri, așa cum apare pe planul C, ne determină să ne întrebăm dacă toate sunt valuri cu șanț, sau dacă „valurile” nu sunt mai degrabă drumuri între construcțiile de la est de castru, decât un sistem de fortificații exterioare. Existența unor valuri și șanțuri pe latura de est a castrului ar fi destul de surprinzătoare, având în vedere existența ogașului, care oferea oricum o barieră naturală. La *Pontes* este surprins arheologic un singur val, cu șanț în formă de V pe latura de vest, imediat în fața porții *principalis sinistra*, interpretat ca un pod suspendat ce lega castrul de drumul ce conducea spre podul de piatră al lui Traian⁴⁶.

Sub presiunea psihologică a epigrafelor care menționează *municipium Hadrianum Drobeta* și *colonia Septimia Drobeta*, reconstituirile topografiei antice constată prezența vestigiilor arheologice exclusiv în zona din jurul castrului. Studiile⁴⁷ pornesc de la cartarea descoperirilor arheologice, atâtea câte se cunosc (cele mai multe fiind descoperiri fortuite) și amplasarea lor pe planul tramei stradale a orașului.

Cea mai elaborată și mai coerentă restituire topografică rămâne cea a Doinei Benea⁴⁸ (Fig. 9 și Fig. 10): se indică spațiile afectate de necropolele Drobetei și zonele de descoperire ale construcțiilor antice, acestea din urmă cartate și pe planul lotizării cadastrale⁴⁹. Propunerea de restituire se referă la spațiul ocupat de construcțiile antice și delimitarea spațiilor funerare de la est, nord-est și sud-vest de castru.

Interpretarea informațiilor arheologice este conexasă traseului incintei

⁴⁴ Cf. planului orașului Turnu Severin, 1931, Arh. Naț. Turnu Severin, pl. nr. 30

⁴⁵ Valorile metrice sunt exprimate după cum urmează: 34 m de la zidul de incintă către est-valul III; între valul III și valul II distanța figurată este superioară valorii de 19 m, fără a se preciza grafic lungimea măsurată; distanța figurată între valul II și valul I este superioară valorii de 21 m. Distanța dintre valul I și denivelarea masivă (figurată ca limită de șanț) de la vest de ogaș este de 20 m.

⁴⁶ P. Petrović, M. Vasić, *Roman Frontier in upper Moesia: an archaeological investigation in the Iron Gates area-main results*, în *Roman Limes on the middle and lower Danube*, Belgrad, 1996, p.23

⁴⁷ Al. Bărcăcilă, *Une ville Daco-Romaine: Drubeta*, în *L'Archéologie en Roumanie*, Bucurest 1938, p.15-43; T. Anastasescu, *Contribuții la topografia Drobetei civile pe baza unor noi descoperiri*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964, București, 1971, p. 425-432; D Benea, *Câteva considerații cu privire la topografia Drobetei în secolele II-III e.n.*, în *Acta MN*, 14, Cluj-Napoca 1977, p.133-145; M. Davidescu, *Drobeta în sec. I-VII*, 1980, p. 93-100; I. Stîngă, *Viața economică la Drobeta în sec II-VI p.Ch.*, 1998, p. 21-25, și pl. II/2, p. 272

⁴⁸ D. Benea, *op. cit.*, p.145, fig.4 (fără scară). O variantă mai inteligibilă a planului la. R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, 1998, p. 615, fig. 4

⁴⁹ *Ibidem*, p. 144, fig. 3

din planurile lui Marsigli și Polonic, ca și descrierii lui Ion Ionescu de la Brad. Colțul sud-vestic din planul A este amplasat în piațeta de la intersecția str. Eroii de la Cerna cu str. Decebal (fostă Bicaz)⁵⁰, a cărui prelungire ideală ar fi urmat întocmai traseul schițat de Marsigli, dar ar fi lăsat în afară descoperirile de la intersecția str. M. Eminescu cu bd. Carol I (fost Republicii), ca și marele ansamblu thermal săpat de Alexandru Bărcăcilă. Din acest motiv, deși se remarcă că Marsigli închide fortificația pe latura vestică a castrului la nord de *porta principalis dextra* și șanțul fortificației târzii din colțul de sud-vest al castrului traianic, este propus un traseu al incintei care include vestigiile de pe terasa Dunării, dar are dezavantajul de a nu fi argumentat nici de informația topografică precedentă și nici de descoperiri arheologice ale unei incinte pe traseul propus.

Schema propusă de M. Davidescu⁵¹ (Fig. 11), pleacă de la datele arheologice deja inventariate de Doina Benea, dar limitele Drobetei urbane propuse valorifică mai ales reperele hidrografice: spațiul construcțiilor antice este delimitat la est de ogașul Tabăcarilor, "*azi complet dispărut prin umplere în dreptul Școlii generale nr. 9*"⁵² și la vest de ogașul Fântânilor (actualmente str. Eroii de la Cerna, cu prelungire la sud de bd. Carol I spre Dunăre prin parcul colegiului Traian); limitele propuse de M. Davidescu coincid cu cele menționate de Ion Ionescu de la Brad încă din 1868, preluate și de V. Dimitrescu, în 1883⁵³. Ca limită nordică a vestigiilor romane, M. Davidescu propune un punct situat la nord de intersecția dintre străzile Independenței și Calomfirescu (de fapt frontul nordic al pieței Feleș - actualmente piața Eufrosin Potecă). În planul prezentat, castrul, piciorul podului și termele sunt înglobate Drobetei urbane.

Ultima propunere a "fazelor probabile de evoluție" a Drobetei⁵⁴ (Fig. 12), care reia de fapt formulările propuse în 1964 de T. Anastasescu⁵⁵ păcătuiește prin expedierea informațiilor privind descoperirile arheologice posterioare anchetei din 1977 și mai ales prin lipsa oricăror înregistrări topografice ale "urmelor arheologice aparținând epocii romane"⁵⁶. Ni se explică alinierea primelor construcții ale vicusului militar incipient de o parte și de alta a drumului ce pornea prin *porta decumana* și dezvoltarea vernaculară a așezării, ca urmare a faptului că orașul nu a fost întrermeiat după un plan prestabilit⁵⁷. Planul (Fig. 12) indică o primă fază de evoluție în care una din laturile incintei din prima etapă de dezvoltare anulează sau coincide cu

⁵⁰ *Ibidem*, p. 145, fig. 4

⁵¹ M. Davidescu, 1980, loc. cit. p. 97

⁵² M. Davidescu, *Orașul Drobeta și teritoriul său în sec. II-III e.n.*, în RMM, 4, 1975, p. 66

⁵³ V. supra nota 4.

⁵⁴ I. Stîngă, *Viața economică la Drobeta în sec II-VI p. Ch.*, p. 21-24, și Pl. II-2, p. 272

⁵⁵ T. Anastasescu, loc. cit. V. supra nota 48.

⁵⁶ Idem, p. 24 "*supravegherea arheologică a lucrărilor RENEL de pe străzile Independenței, Calomfirescu și A. Saligny*"

⁵⁷ *Ibidem*, p. 24

latura de nord a castrului. A doua fază de dezvoltare, dată comod și nepericulos în secolele 2-3, ocupă, conform autorului, o suprafață de 40 ha. Limitele ei au fost „împinse” până la limita descoperirilor funerare, ceea ce nu este neapărat incorect, dar nici nu este probat de descoperiri arheologice – construcții sau elemente defensive. Nu ni se fac nici un fel de precizări arheologice care au condus la concluzia că „este posibil ca marile evenimente militare ale anilor 117, 168, 244 ce au afectat castrul Drobeta, să fi afectat și orașul, fazelor de refacere a castrului, corespunzându-le tot atât de multe faze de refacere a orașului”⁵⁸.

Spre deosebire de celelalte reconstituiri, Cetatea Severinului este inclusă în perimetrul celei de a doua faze de dezvoltare (Fig.12).

Reconstituirile limitelor Drobetei urbane⁵⁹ și limitelor celor două faze de evoluție ale Drobetei⁶⁰ aduc în discuție existența unui posibil zid de incintă al primei faze de dezvoltare, din piatră de talie cu lățimea de 0,75 m, descoperit în 1963 la nord-est de castru, pe partea sudică a str. Traian⁶¹, a cărui direcție, în prelungire ideală, spre sud-vest, ar fi colțul de sud-est al castrului. Alte precizări arheologice lipsesc. Lățimea zidului, care depășește cu puțin pe aceea a unui banal zid de construcție (civilă sau militară) este explicată prin apărarea naturală pe care o oferea Ogașul Tăbăcarilor.

În căutarea aceleiași incinte, este citat un alt zid din piatră de talie, gros de 1,40 m (de aceasta dată lățimea se apropie de a zidului de incintă al castrului), descoperit tot în 1963, la intersecția străzilor Traian și Independenței. „Zidul ”ar putea fi latura de vest a primei faze a incintei Drobetei civile”⁶².

Din aceeași sursă, aflăm că la intersecția str. Traian cu actuala str. I. Creangă, a fost descoperit un canal cu boltă, din cărămizi legate cu mortar, (dimensiune la bază 0,45 m și înălțime pe axul boltii 0,75 m) a cărui orientare este descrisă „mergând oblic spre Școala generală nr. 9”⁶³, adică spre fostul ogaș al Tăbăcarilor. Dacă orientarea este reală și coincide cu cea descrisă în text (planul nefiind publicat), canalul descoperit se leagă de poarta observată de Polonic pe latura estică a fortificației din planul D .

Ipoteza legării lui de canalul descoperit de Polonic la est de latura lungă a castrului, deși posibilă, are nevoie de confirmări arheologice suplimentare.

Dintr-o altă mențiune despre ziduri descoperite în intravilanul actual, aflăm că lucrările de canalizare ale orașului au permis observarea mai multor ziduri romane pe străzile Aurelian (care intersectează piața Ghica) și. A.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 24

⁵⁹ M. Davidescu. 1980, *loc. Cit.*

⁶⁰ I. Stîngă *op. cit.* p.16-24, pl. II-2, p. 272

⁶¹ T. Anastasescu, 1971, *op. cit.*, p. 428.

⁶² I. Stîngă *op. cit.*, p.17. Informația are ca sursă manuscrisul lui T. Anastasescu

⁶³ *Ibidem*, p.23. Pentru poziția Școlii generale nr. 9 pe planul orașului; v. supra, *nota...*

Saligny (fostă Destinului): „*au apărut multe ziduri din piatră nefasonată legate cu mortar. Interesant pare a fi un zid lat de 1,50 m ce pornește perpendicular de pe latura de est a castrului spre Ogașul Tăbăcarilor. În apropierea acestui zid a fost găsită și o placă de marmură, fragmentară, cu inscripție*”⁶⁴. Lipsa oricăror planuri sau precizări de numere cadastrale ne obligă să fim prudenți în conexarea informației, preluată de altfel, tot de la T. Anastasescu⁶⁵, cu datele din planul A sau din planul D, respectiv zidul de incintă verificat și pus în plan de P. Polonic la sfârșitul secolului 19.

În faza actuală de documentare, cercetare și cunoaștere, considerăm că topografia Drobetei în sec. 2, mai ales relația topografică dintre castru și vicus-ul militar auxiliar pe de o parte, și *municipium Hadrianum Drobetense (Drobetensium)* pe de altă parte, nu este deloc rezolvată din punct de vedere topografic și arheologic, iar informația arheologică nu este mult mai bogată decât cea propusă de restituirea topografică din 1977. Atâta timp cât funcția militară a castrului Drobeta este asigurată arheologic pe tot parcursul secolelor 2-3⁶⁶ identificarea municipiului roman lângă castru sau în continuarea acestuia continuă să fie „remarcabila excepție a conviețuirii unei garnizoane cu o localitate de statut urban”⁶⁷.

În discutarea topografiei Drobetei, constatăm că datele arheologice existente modifică prea puțin sau deloc cunoștințele noastre despre spațiul ocupat de construcțiile antice, așa cum a fost el conturat încă din 1977 pentru zona de la vest și nord de castru. Având în vedere datele din planurile B și C, nu putem decât să regretăm pierderea oportunității cercetării arheologice în zona de la est și sud de castru, ca și absența oricăror cercetări arheologice între pila portal și thermele romane și între therme și Cetatea Severinului.

În ceea ce ne privește, ne îndepărtăm de unele din schemele de restituire topografică propuse până în prezent, încercând să departajăm informația arheologică în mai multe secvențe cronologice decât cele luate în discuție, respectiv municipiul și colonia, pentru a verifica dacă începuturile vieții romane de la Drobeta pot explica situația topografică din secolul 2. Acestea ar fi, în opinia noastră, următoarele:

- I. perioada 102-105
- II. perioada 106-118
- III. perioada post 118 - până la menționarea epigrafică a *coloniei Septimia* (sfârșitul secolului 2 - începutul secolului 3)
- IV. perioada secolelor 3 - 4

⁶⁴ I. Stângă, 1994, *Despre evoluția Drobetei civile* în Drobeta - Buletin științific I, 1994, 3-4. p. 5

⁶⁵ T. Anastasescu, *op.cit.*, p.427-428

⁶⁶ R. Florescu, *loc. cit.*

⁶⁷ R. Ardevan, *op.cit.* p. 35-36

Această schemă cronologică, pleacă de la premiza că evoluția habitatului Drobetei romane a fost puternic influențată de decizii politice luate la cel mai înalt nivel (pentru spațiul românesc singurele comparații posibile sunt Ulpia Traiana Dacica Augusta Sarmizegetusa și Tropaeum Traiani):

- alegerea locului de construcție al podului peste Dunăre;
- organizările teritoriale ale cuceririlor traiane la nord de Dunăre, generate de concepte politice și tactici militare diferite sau chiar opuse celor din timpul războiului cu dacii;
- mișcările trupelor din castrul auxiliar până la instituirea unui comandament unificat pentru cele trei provincii dacice (*tres Daciae*)⁶⁸.

Toate acestea, în contextul istoriei provinciei, au influențat evoluția urbană a Drobetei, poate chiar înainte de decizia atât de comentată a lui Hadrian privind distrugerea „părții de deasupra a podului”⁶⁹.

La vremea redactării *Tabulei Peutingeriana* sau a surselor folosite de ea, Drobeta⁷⁰ care fusese pe cale să devină în 105 – 106 poarta Daciei spre imperiu, era un oraș mai puțin important decât Tibiscum, Apulum, Napoca sau Porolissum, chiar dacă devenise *colonia Septimia* în perioada căreia îi sunt atribuite cele mai timpurii surse ale itinerariului.

Orice analiză a topografiei antice are ca punct de plecare statutul juridic al teritoriului, și implicit diferențierea topografică dintre castru, vicus militar pe de o parte și așezarea urbană, pe de altă parte⁷¹. Abia la sfârșitul secolului 2, municipalizarea canabelor (cazul *municipium Septimium Apulense*), va deveni o practică cunoscută în toate provinciile imperiului.

Altfel spus, în secolul 2, întemeierea municipiului, prin acordarea dreptului de *ius civitatis* locuitorilor acestuia, nu exclude existența unui vicus militar și nu se suprapune topografic acestuia, indiferent de relațiile economice și sociale sau de de socializare între membrii celor două comunități sau între ei și elementul militar.

Dacă ne asumăm în întregime aceste premize teoretice, nu putem să nu observăm că „modelul Carnuntum”⁷² nu este aplicabil la Drobeta: distanța dintre punctele extreme pe axa est-vest ale zonei documentată cu vestigii

⁶⁸ C. C. Petolescu, *Reorganizarea Daciei sub Marcus Aurelius*, în St. Cl., 24, 1986, p. 131-138

⁶⁹ Dio Cassius, LXVIII, 13, 11; conform Izvoare, I, București 1964, p. 693, 694.

⁷⁰ *Tabula Peutingeriana*, col 551-556, VII, 4 și col. 506-512, VII, și VIII, 1-3, apud *Izvoare*, vol. I, București, 1964

⁷¹ I. Piso, *Die Inschriften von Pfaffenberg und der Bereich der canabae legionis*, în Tyche 6, 1991, p. 130-169; Fr. Vittinghoff, *Die Bedeutung des Legionslagers für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und in Dakien*, în Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte, Neumünster, 1968, p. 132-142; v. și A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle danube Provinces of the Roman Empire*, London- Boston, 1974, p. 139-147

⁷² *Cives Romani consistentes intra leugam*; v. și Al. Diaconescu, I. Piso, *Apulum*, în *Politiques édititaire dans les provinces de l'empire romain*, Cluj-Napoca, 1983, p.69 și urm.

romane depășește cu puțin 1000 m, iar distanța dintre castru și puncte cu construcții monumentale (piața Ghica) este de cca 150-200 m.

Revenind la propunerile de restituire a topografiei Drobetei amintite anterior, facem următoarele observații:

- Menționarea unor incinte alipite zidurilor castrului auxiliar, are nevoie de confirmări arheologice mult mai substanțiale decât cele vehiculate de schemele de restituire topografică propuse. Admițând ipotetic datarea lor în secolul 2, ele nu reprezintă așezarea urbană, ci eventual o delimitare sau o fortificare a spațiului ocupat de vicusul militar, conform modelului cunoscut la *Tibiscum*⁷³ abia în secolul 3.

Restituirea topografică a vestigiilor antice, propusă de D. Benea, și interpretarea informațiilor din planurile **A** și **D**, este plauzibilă și coerentă pentru etapa istorică posterioară municipiului hadrianic.

Lipsa cercetărilor arheologice și repertorierea descoperirilor pe străzi sau (cazuri fericite) la intersecții de străzi, care a impus și impune în continuare delimitări prin eliminarea zonelor cu descoperiri funerare este și mai evidentă în repertorierea edificiilor cunoscute pe cale arheologică. Cu excepția castrului, ruinelor piciorului podului (arhitectură militară) și marilor terme de la vest de castru⁷⁴, nici un alt edificiu din Drobeta secolelor 2-4 nu este definit tipologic și topografic.

Inventarul epigrafelor descoperite la Drobeta reflectă și el o situație cel puțin curioasă: inscripțiile dedicate de cetățenii municipiului *Hadrianum Drobetense (Drobetensium)* împăraților romani acoperă perioada anilor 131-181⁷⁵. Acestea, ca și cele ale *coloniae Septimia*, sunt statistic, mult mai numeroase decât inscripțiile trupei sau trupelor auxiliare. După 105-106, primele inscripții dedicate împăraților romani sau casei imperiale apar la mijlocul secolului 3⁷⁶.

Majoritatea inscripțiilor de la Drobeta au fost descoperite în poziție secundară.

Chiar și în acest caz, precizarea topografică și stratigrafică a locului de descoperire poate fi importantă pentru topografia habitatului. Pentru a exemplifica implicațiile pe care neglijarea datelor topografice o are asupra cercetării, ne mărginim la exemplul inscripției care menționează construirea unui *tabularium*⁷⁷, probabil al unei *statio portorii*. Locul de descoperire a fost indicat, din eroare, "lângă latura vestică a castrului, lângă portalul podului"⁷⁸. Localizarea reală, publicată⁷⁹ de descoperitor, era „găsit în castrul

⁷³ D. Benea, *Istoria așezărilor de tip vici militares din Dacia Romană*, 2003, p. 44, fig. 4

⁷⁴ Al. Bărcăcilă, 1938, *op. cit.* passim

⁷⁵ IDR, II, 1; IDR, II, 2; IDR, II, 3; IDR, II, 4

⁷⁶ IDR, II, 14

⁷⁷ IDR, II, 15, p. 29; datată 209-211

⁷⁸ D. Tudor, OR, 1968, p. 174; IDR. II, p. 29

Drubeta în 1929", ceea ce indică clar că monumentul a fost descoperit în poziție secundară. O eroare umană a devenit, prin uzitare, argument topografic. Este de prisos să mai subliniem că o *statio portorii* la Drobeta, probabil la alte dimensiuni, mai reduse, decât cea de la Porolissum⁸⁰, era construită la începutul secolului 3 în legătură cu traseul din acea etapă istorică a drumurilor pentru intrarea în provincie sau în teritoriul *coloniei Septimia Drobeta*, altul decât cel din etapa de funcționare a podului (perioadele III, eventual IV).

Aceleași nuanțări sunt necesare în discutarea localizării portului din antica Drobeta. Existența lui, în fața frontului pretorial sau la vest de piciorul podului, este în relație cu fazele de evoluție ale fortificației, cu perioada de funcționare a podului lui Traian, și, nu în ultimul rând, cu istoria malului stâng în secolele 2-6, verificată arheologic.

În stadiul actual al documentării și cunoașterii, spațiul potențial construit nu poate fi recuperat decât prin delimitarea lui de cel al necropolelor, fapt evidențiat de altfel și în celelalte încercări de restituire topografică. A supra necropolelor Drobetei se pot face următoarele constatări:

Necropola de la nord-est de castru (Fig. 10) este documentată prin descoperirile din perioada interbelică⁸¹, recenta repertoriere a descoperirilor menționate de Dimitrescu în 1883⁸² și un coronament de stelă funerară cu reprezentarea lui Thanatos⁸³. Necropola de la nord-est este considerată a aparține orașului antic, fie de la sfârșitul primei perioade de dezvoltare, fie de la începutul celei de a doua fază⁸⁴. Celor menționate în ultima monografie dedicată antichităților drobetane le adăugăm descoperirile funerare, datate cu monede de aur din timpul lui Hadrian, din zona fostului Combinat de industrializare a lemnului⁸⁵ până la fostul Combinat de celuloză⁸⁶, semnalate deja de D. Benea.

Orientarea necropolei pe direcția nord-vest-sud-est indică dispunerea ei total diferită de cea curbelor de nivel ale terasei superioare a Dunării

⁷⁹ Al. Bărcăcilă, *Orașul și castrul roman Drubeta*, în *Boabe de grâu*, 1932, p. 469, nota 6; Idem, *Une ville daco-romaine: Drubeta*, în *L'Archéologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, p. 35, nota 4

⁸⁰ Clădirea stațiunii vamale de la Porolissum, singura identificată arheologic în Dacia are dimensiunile de 45,5 x 35 m; cf. N. Gudea, *Contribuții epigrafice la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice. Vama de la Porolissum*, în *AMP*, 12, 1988, p. 175-189

⁸¹ Al. Bărcăcilă, *Noi monumente funerare din Drubeta, cu însemnarea descoperirilor anterioare*, în *AO*, XL, 61-62, 1932, p. 233-236 (IDR II, 56, 58) descoperite în curtea Ocolului silvic, „la distanță de 39,50 m mai jos de podul de peste Ogașul Tăbăcarilor” și respectiv „la 26,50 m de locul unde s-a găsit inscripțiunea cu *Grata Vitalis*”

⁸² V. Dimitrescu, *op. cit.* p. 89

⁸³ Arhiva Muzeului Porților de Fier, dosar 53A/2/1963, apud Stîngă, *loc. cit.*, p. 21

⁸⁴ Idem, *loc. cit.*

⁸⁵ T. Anastasescu, mss, apud D. Benea, C. Tătulea, *Morminte romane de incinerare de la Drobeta*, în *Apulum* 13, 1975, p. 674, nota 16

⁸⁶ D. Benea, C. Tătulea, *op. cit.*, p. 674, nota 17

(180°). Dacă acceptăm că ea indică orientarea drumului spre *Ad Mutrium*, iar necropola de la sud-vest pe cel spre Dierna, traseul drumului Dierna - *Ad Mutrium* la nord de pod și de castru poate fi interpretat ca fiind aproximativ paralel cu laturile scurte ale castrului. Este de observat că mormintele cu monede din timpul lui Hadrian sunt situate imediat la nord de zona cu morminte de incinerare.

Necropola de la sud-vest de castru este documentată de descoperirile lui Butculescu din 1883⁸⁷, de cele din perioada interbelică⁸⁸ (Parcul Rozelor, între actualul monument al Eroilor din 1916-1918 și clădirea teatrului). Mai multe descoperiri întâmplătoare din secolului 20 documentează extinderea necropolei în zona actualei gări, a Uzinei de vagoane și a Șantierului naval. Cele mai vestice descoperiri funerare sunt reprezentate de un mormânt în casetă de cărămidă cercetat (?) sau cartat în 1976, cu prilejul amenajării serelor orașului⁸⁹ și un altul, descoperit la Schela Cladovei, chiar pe malul Dunării. Ultimul este un mormânt de incinerare cu depunerea resturilor cinerare în cutie de cărămidă, datat la sfârșitul secolului 2 - începutul secolului 3⁹⁰.

Limita estică a necropolei este mai dificil de precizat și pare a fi alta decât strada Smârdan⁹¹, semnalată anterior, sau cea consemnată de ultima lucrare de amploare despre Drobeta romană⁹², datorită următoarelor (fig. 16):

- a. semnalarea unui mormânt, la nord de cetatea Severinului (intersecția bd. Carol I cu str. Rahovei)⁹³;

- b. mormânt în sarcofag din cărămizi descoperit în perioada interbelică pe str. Decebal nr. 60⁹⁴;

- c. descoperirile din curtea tribunalului din Turnu Severin⁹⁵, neverificate de nici o cercetare arheologică ulterioară, mai ales după apariția coronamentului de altar funerar cu reprezentarea lui Thanatos⁹⁶ în anul 1963. Se pare că tot în aceeași zonă, spre Dunăre au fost descoperite alte

⁸⁷ Consemnate parțial la D. Tudor, *Obiecte de metal din Drobeta descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. C. Tocilescu (1896-1899)*, în *Drobeta* 2, 1976, p. 117 și urm., urmate de precizările D. Benea din 1995 (*non vedi*), cf. Stîngă, *loc. cit.*, p. 21-22

⁸⁸ Bărcăcilă 1932, *op. cit.* p. 238-248, fig. 7-10

⁸⁹ I. Stîngă, *Viata economică la Drobeta în sec II-VI p. Ch.*, 1998, p. 22-23

⁹⁰ G. Crăciunescu, *Morminte romane în zona Drobeta*, în *Drobeta*, Buletin științific trimestrial, 1994, an 1, 4-4, p. 2-3

⁹¹ D. Benea, 1977, *op. cit.*, p. 139

⁹² I. Stîngă, *op. cit.*, p. 21-22 menționează actualul Parc al Rozelor și zona portului

⁹³ Al. Bărcăcilă, 1932, *op. cit.*, p. 249 și 267, fig. 34

⁹⁴ Mormânt descoperit pe proprietatea I. Miteșcu, cf. Al. Bărcăcilă, 1932, *loc. cit.* p. 249

⁹⁵ IDR, II, 60 și IDR, II, 62 descoperite înaintea săpăturilor lui Tocilescu din 1896-1897

⁹⁶ Arhiva muzeului, dosar 53A/2/1963, apud Stîngă, *op. cit.*, p. 2

morminte romane⁹⁷;

- d. două morminte, suprapuse și deranjate de zidărie romană, descoperite la intersecția str. Independenței cu str. Progresului (azi str. Mareșal Averescu)⁹⁸;

- e. alte morminte par a fi fost descoperite în piața Ghica în săpăturile din 1970⁹⁹. Lor li se adaugă un altul, descoperit cu ocazia lucrărilor de canalizare din 1993¹⁰⁰;

- f. mormânt în casetă de cărămidă, acoperit cu lespede de piatră, descoperit imediat la vest de *porta principalis dextra*¹⁰¹. Alte precizări privind elementele de datare ale inventarului lipsesc; descoperirea nu a fost urmată de sondaje arheologice.

Mormintele descoperite în zona de la vest de castru sunt datate larg în epoca romană, fără alte precizări, toate fiind morminte de inhumatie (perioadele III-IV). O analiză pe complexe descoperite este singura care ar putea da o datare mai nuanțată a perioadei de funcționare a necropolelor mari de est și de vest, care, cronologic și topografic, pot aparține și unor entități diferite.

Este de observat că pozițiile *a*, *c*, *f*, corespund unui prezumtiv drum spre vest, cu punct de pornire din dreptul porții *principalis dextra* a castrului Drobeta.

3. Singurele morminte de incineratie din apropierea castrului au fost descoperite la est de Ogașul Tăbăcarilor¹⁰²; limitele propuse fiind: către nord strada Pandurilor (aproximativ în prelungirea către est a actualului bd. Carol I) și str. N. Grigorescu, iar către sud zona vechiului abator al orașului¹⁰³ amplasat pe prima terasă a Dunării, distrusă parțial în 1983-1984 (perioadele I, II, parțial III).

Lipsa cercetărilor sau a înregistrărilor topografice ale contextului, în cazul descoperirilor fortuite nu permite nici un fel de aprecieri relative la cronologia necropolelor (alta decât ritul de înmormântare). Limita nordică a necropolei de incineratie de la est de castru coincide aproximativ cu

⁹⁷ I. Stîngă, *Despre evoluția Drobetei civile*, în Drobeta-Buletin științific trimestrial, 1994, an I, 3-4, p. 4 și nota 4, p.7

⁹⁸ T. Anastasescu, *op.cit.*, p.427. Mormintele sunt considerate mai târzii (medievale) de D. Benea, 1977, *op. cit.* p. 136

⁹⁹ Săpături inedite. S-a publicat cuptorul descoperit în secțiunea SIII; cf. D. Benea, *Oglinzi romane descoperite la Drobeta*, în Drobeta, 1974, p. 169-179

¹⁰⁰ I. Stîngă, *Despre evoluția Drobetei civile*, în Drobeta, Buletin științific I, 1994, 3-4, p.4. și p. 7, nota 11, p. 7

¹⁰¹ T. Anastasescu, *Contribuții la topografia Drobetei civile pe baza unor noi descoperiri*, 1971, p. 487

¹⁰² D. Benea, C. Tătulea, *Morminte romane de incineratie de la Drobeta*, în Apulum 13, 1975, p. 667- 675

¹⁰³ *Ibidem*, p. 667-668 și 673. Cf. planului regulator al orașului din 1931, vechiul abator se afla la sud de actuala str. N. Grigorescu, la est de fostul ogaș al Tăbăcarilor.

prelungirea *viae-i principalis* spre est.

Toți cei ce au analizat viața urbană din Dacia romană¹⁰⁴ admit, pe perioade mai scurte¹⁰⁵ sau mai lungi¹⁰⁶, o eventuală subordonare a auxiliilor castrului autorității guvernatorului Moesiei Superior. Având în vedere că pentru stabilirea statutului juridic al teritoriului și pentru topografia sitului de pe malul drept al Dunării acest lucru poate fi relevant, subliniem că cele două castru de la capetele podului, Drobeta și Pontes¹⁰⁷ au fost construite practic în același timp și au o suprafață de circa 1,7 ha pentru Drobeta (137,50 x 123 m) și respectiv 1,62 ha pentru Pontes (125 x 130 m); suprafața fortificațiilor este considerată optimă pentru efectivul unei *cohors quingenaria*.

Funcția militară a celor două castru este documentată pe toată perioada secolelor 2 - 6¹⁰⁸. Diferențe notabile apar însă în analiza fazelor celor două fortificații în perioada secolelor 1-3; la *Pontes* fazele castrului sunt următoarele: faza ante 102, faza 102-105, faza Marcus Aurelius, faza Septimius Severus-Caracalla, faza sfârșitul secolului 3 ș.a.m.d.. În cazul Drobeta sunt menționate: faza ante Traian, faza 102-105, începutul secolului 3, faza mijlocului secolului 3 (Gallienus)¹⁰⁹. Se poate reține că diferențele cronologice între fazele celor două fortificații acoperă în linii mari perioada post-Traian și perioada post războaie marcomanice, când fazele de refacere post Marcus Aurelius de la Pontes îi corespunde *grosso modo* menționarea cohortei III Campestris c.R în diploma militară din 179¹¹⁰.

În castrul de la Drobeta sunt menționate epigrafic următoarele trupe auxiliare¹¹¹:

1. *Cohors I Antiochensium* a aparținut până în anul 100 trupelor Moesiei Superior¹¹². În perioada dintre cele două expediții dacice, construiește castrul de la Drobeta¹¹³. După 132-133 face parte din *auxilia Moesiae Superioris*¹¹⁴.

2. *Cohors I Cretum sagittariorum* a aparținut până în anul 100 trupelor

¹⁰⁴ Ultima în ordine cronologică: Ardevan, *op. cit.* p. 35; v. și opinia I. Bogdan Cătănciu, *Despre apariția orașelor și statutul acestora în Dacia romană*, în Eph. Nap., 3, 1993, p. 212, care ia în considerare existența a două nuclee de locuire la Drobeta, vicusul militar și o așezare civilă diferită, din care s-a dezvoltat municipiul hadrianic.

¹⁰⁵ I. Piso, D. Benea, Acta MN 21, 1985, p. 124 privind includerea COH III CAMP (estris) în diplomele militare ale Moesiei Superior (CIL XVI, 111; RMD 55)

¹⁰⁶ Ardevan, *op. cit.* p. 36 și nota 94

¹⁰⁷ M. Garașanin, M. Vasić, *Castrum Pontes*, în Berdapske Sveste, IV, 1987. p. 93

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 97 pentru *Ponte*; R. Florescu, *op. cit.*, p. 147-150, pentru Drobeta

¹⁰⁹ P. Pontes, v. supra notele 108,109. Pentru Drobeta: R. Florescu, *loc. cit.*; M. Davidescu, *Orașul Drobeta și teritoriul său în sec. I-III e.n.*, în RMM, 4, 1975, p. 61-63.

¹¹⁰ I. Piso, D. Benea, 1985, *loc. cit.*

¹¹¹ Istoria României, vol. 2, 2001, p. 117

¹¹² CIL XVI, 46, an 100;

¹¹³ IDR, II, 14, anii 103-105

¹¹⁴ IDR, II, 103, anii 103-105

Moesiei Superior¹¹⁵. În perioada dintre cele două expediții dacice, tegule ștampilate ale trupei sunt cunoscute din săpăturile de la piciorul podului și castrul Drobeta¹¹⁶. Este atestată în Dacia de diplomele militare din 110 și 114¹¹⁷. Ca și precedentă, din 132 - 133 face parte din trupele Moesiei Superior¹¹⁸.

3. *Cohors III Campestris c.R.*, este menționată între trupele auxiliare din Dacia de diploma militară din anul 110¹¹⁹. În perioada post 110, face parte, conform documentației actuale din trupele provinciei *Moesia Superior* (Anexa 1). În anul 179¹²⁰ este menționată între *auxilia Daciae Superioris*.

Trupa este plasată în castrul de la Drobeta pe baza a două inscripții funerare¹²¹, a unei ștampile¹²² și a diplomei din 179. Inscripția funerară a tinerei soții a centurionului P. Aelius Papirianus datează prezența cohorții la Drobeta în primele decenii ale secolului 2¹²³. În afara Drobetei și a zonei apropiate Drobetei de la sud de Dunăre, tegule ale cohorții III Campestris c.R. sunt cunoscute la Napoca¹²⁴. Inscripții votive ale trupei nu sunt cunoscute la Drobeta, nici înainte de 132-133, nici după anul 179.

Din punct de vedere istoric, menținerea unor trupe ale Moesiei Superior pe malul drept al Dunării trebuie interpretată în spiritul izvoarelor antice, care înregistrează reculul expedițiilor de cucerire și revenirea la politica de apărare a imperiului pe limite naturale sau bine fortificate. Hadrian nu a putut, din motive de prestigiu și din cauza celor observate cu „amabilă răutate„ de *Historia Augusta* să renunțe la toate teritoriile cucerite de Traian. Din acest motiv, dispozitivul de trupe al limesului danubian în sectorul Moesiei Superior, se menține la fel de puternic, mai ales după experiența conflictelor din 117-118. Pericolul pe care-l reprezentau iazigi, explică menținerea fortificațiilor care apărau, alături de *classis Flavia Moesica* punctele nevralgice de la Banatska Palanka, Pojejena și Drobeta. În același sens trebuie interpretată și decizia de distrugere a părții de lemn a podului, relatată de Cassius Dio. Din această perspectivă, asigurarea unei comenzi unice a trupelor de pe ambele maluri este logică, iar atribuirea comenzii

¹¹⁵ CIL XVI, 46, an 100

¹¹⁶ IDR, II, 103, anii 103-105

¹¹⁷ IDR, I, 3 și RMD 225. Un anonim prefect al cohorții va deveni tribun al leg XIII Gemina, în care calitate dedică o inscripție votivă la Apulum (IDR, III/5, 409). Alte ștampile tegulare din perioada 102-105 sau post 105 au fost descoperite la Brza Palanka, *Egeta*, cf. IDR III / 1, 6

¹¹⁸ RMD, 247

¹¹⁹ IDR, I, Dipl. 2. Tegule descoperite la Napoca, cf. Protase 2000, *loc.cit*

¹²⁰ Piso, Benea, *Acta MN* 21, 1984, p.111-124, an 179

¹²¹ IDR, II, 44 și IDR, II, 45

¹²² N. Gudea, în *Limes XI Sekesfehervar*, 1976, p. 236, fig. 6, nr. 7 (apud I. Piso, D. Benea 1984, *Acta MN*, 21, 1984, p.123, nota 73)

¹²³ Fl. Popescu, O. Țentea, 2006, *op. cit*, *passim*.

¹²⁴ D. Protase, *La genèse des villes dans la Dacie romaine*, în *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*, Alba Iulia 2000, p. 66

gubernatorului Moesiei Superior, chiar firească. Trupa castrului revine în *Dacia Superior*¹²⁵, abia după rezolvarea conflictelor cu iazigii.

În stadiul actual al cercetării, ne întrebăm dacă este posibilă o conexiune între datarea inscripțiilor privind municipiul Drobeta (cca. 138 - 181)¹²⁶ și apariția celor trei cohorte în diplomele Moesiei Superior (post 131-132). Singura certitudine este aceea că municipiul Drobeta aparținea în secolele 2 -3 provinciei Dacia¹²⁷.

4. *Cohors I sagittariorum milliaria*, este trupa castrului de la Drobeta într-o etapă posterioară anului 179, mai sigur în secolul 3¹²⁸.

În afara trupelor auxiliare afectate fortificației de la capul podului, cel mai mare număr de trupe a staționat la Drobeta în perioada construirii podului. Materialul tegular documentează amploarea sarcinilor constructive și eficacitatea figlinelor militare (v. Anexa 2).

Este logic să presupunem că o mare parte dintre aceste trupe, a fost masată pe malul românesc, nu numai din rațiuni constructive, ci și din necesitatea supravegherii și apărării construcției între cele două campanii ale războiului cu dacii. Între 102 și 105, Drobeta era placa turnantă¹²⁹ între trupele lăsate sub comanda lui *Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus* (a cărei comandă era independentă de cea guvernatorului Moesiei Superior)¹³⁰ și cele care controlau teritoriul de la sud și est de Carpați *Piroboridavae in praesidio, Buridavae in vexillatione trans Danuvium in expeditionem*¹³¹.

Aceste trupe, care construiau în paralel castrul din piatră și podul nu puteau încape într-o fortificație cu suprafața de 1,7 ha, chiar dacă acceptăm că, din rațiuni militare, o parte a fost încartiruită aici, într-o fortificație cu val de pământ, anterioară fazei Traian¹³². Aceste trupe și-au avut și pe malul drept propriul lor loc de cazarmă, amplasat cât mai aproape de locul lor de muncă zilnic. Indiferent dacă lucrările la pod s-au terminat în 104¹³³ sau mai târziu, trebuie să estimăm o durată a lucrărilor de minimum doi ani. Problema încartiruirii tuturor acestor trupe trebuie reconsiderată, cu atât mai mult cu cât cercetarea de pe malul stâng al Dunării, nu a identificat *castra stativa*¹³⁴ care

¹²⁵ Piso, Benea, 1985, op. cit., p. 123-124

¹²⁶ IDR, II, 1; IDR, II, 2; IDR, II, 3

¹²⁷ *IDRE, II, 460: Sex(to). Cornelio/Eucateriano/municipium/Hadrianum/Drobetense/ex Dacia.* V. și IDR III/5, 14 și IDR, III/5, 443, p.12-13 și 343

¹²⁸ *cohors Isagittariorum milliaria [Philippiana] equitata:* IDR, II, 10 an 244-249; *cohors I sagittariorum milliaria Gordiana:* an 238-244; IDR, II, 77; IDR, II, 107; IDR, II, 135

¹²⁹ V. și IDR II,108 cf. D. Tudor, *SCIV*, 16, 1965,1, p. 183, fig. 4/6

¹³⁰ I. Piso, *Fasti provinciae Daciae.* Die senatorischen Amtsträger, p. 1 și urm.

¹³¹ R. Syme, *The lower Danube under Trajan*, 1971, p. 127-132. V. și Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some observations on Roman Tactics and Strategy*, în *Beiträge zur Kenntnis des Römischen Heeres in den dakischen Provinzen*, p. 24

¹³² Florescu R. 1967, *op. cit.*, p.145-146, fig. 2

¹³³ Benea, 1983 *op.cit.*, p. 48-49

¹³⁴ Garašanin, Vasić, Vujović, *op. cit.*, 1984, p. 80

să corespundă numărului mare de militari implicați în construcția podului. Deci, existența unuia sau mai multor caste, în apropierea capului podului este mai mult decât probabilă.

Unul dintre acestea poate fi presupus a fi cel de la Schela Cladovei (Fig. 14a și 14b), care corespunde ca mărime unui castru de legiune (576 x 650 m), fiind chiar mai mare ca suprafață decât castele legiunii XIII Macedonica de la Apulum sau decât castrul legiunii V Macedonica de la Potaissa) și care, a reprezentat în perioada celor două expediții ale războiului dacic fortificația romană principală pentru operațiile de pe malul drept, fie militare, fie legate de construcția podului lui Apollodor. Fortificația a fost distrusă înaintea de a fi cercetată arheologic. Planurile nu mai pot fi recuperate decât din cele două schițe realizate de Marsigli (Fig. 14a) și de P. Polonic (Fig. 14b). Ultimul a constatat ruine de zidărie romană și un apeduct subteran care alimenta o cisternă cu bolți de cărămidă¹³⁵.

Observațiile făcute în timpul reluării proiectului de restaurare al piciorului podului de pe malul românesc și cercetările arheologice de la *Pontes*, întăresc ipoteza fundării pilelor podului pe uscat sau după reducerea semnificativă a debitului apei în zona *Pontes Drobeta*¹³⁶ după modelul general descris de Vitruviu.

Din punct de vedere tehnic, abaterea apelor nu era un lucru imposibil, după cum o demonstrează canalul de la Sip¹³⁷, construit între vărsarea râurilor Kučajna și Kosovica. Abaterea cursului fluviului într-o zonă de pe malul iugoslav între *Diana - Kladovo* până în aval de *Pontes – Drobeta*, după cum sugerează și arheologii sârbi¹³⁸ ar explica amplasarea castrului la Schela Cladovei. În acești parametri, coagularea unui nucleu de locuire la Drobeta, altul decât *canabae* sau *vicus* militar, devine posibilă (modelul Carnuntum).

Mai aproape de castrul roman Drobeta și de pod, alte locuri de încartiruire, respectiv caste, nu sunt cunoscute, deși posibilitatea este sugerată de toți cei care au cunoscut mai bine Drobeta romană¹³⁹.

Probabil că dovada arheologică a acestei afirmații, pe care o considerăm mai mult decât o ipoteză, dat fiind tot ceea ce se cunoaște despre organizarea armatei romane, nu o vom avea niciodată, datorită locuirii moderne și mai ales, lipsei evidente de preocupare pentru cartarea descoperirilor¹⁴⁰.

Analiza istorică a evenimentelor din perioada 101-106 a demonstrat valoarea metopelor Columnei Traiane pentru înțelegerea desfășurării

¹³⁵ D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, 1971, p. 141-142

¹³⁶ Garašanin, Vasić, Vujović, *op. cit.*, 1979, passim; C. Crăciun, A. Sion, supra, nota...

¹³⁷ J. Šašel, 1973, p. 80-85.

¹³⁸ Garašanin, Vasić, Vujović, *op. cit.*, 1979, fig.1, p.53

¹³⁹ D. Tudor, *Oltenia romană*, p.180

¹⁴⁰ Stângă, 1998, *op. cit.*, pl. 2/2

războiului cu dacii. În scenele XCIX-C este figurată întâlnirea lui Traian, lângă pod, cu soli/reprezentanți ai unor populații care au trecut de partea romanilor. Cichorius¹⁴¹ a susținut că scena C (Fig.13), care se încadrează între cele două reprezentări ale podului lui Apollodor, reprezintă Drobeta, opinie la care, cu o singură excepție notabilă (Petersen), s-au raliat majoritatea celor ce au analizat reprezentările monumentului triumfal. În fundalul imaginii care-l arată pe Traian, în fața podului, mai pot fi observate zidurile de piatră ale unui castru. În partea opusă sunt figurate câteva clădiri, ce par a fi temple, alături de o construcție de mai mari dimensiuni, a cărei fațadă este ritmată de coloane.

Ceea ce ni se pare că a fost neglijat în toate ipotezele de reconstituire de până acum este faptul că în cei doi ani cât a durat construcția podului, Drobeta a fost locul de muncă al unui efectiv mare de trupe, vexilații de legiuni și trupe auxiliare și că, pe lângă locuri de încartiruire, aceste trupe au avut un comandament unic și alte utilități care documentează în toate provinciile imperiului prezența trupelor romane, adică *thermae*, poate chiar și un amfiteatru.

Dacă admitem că măcar o parte din trupele certificate de materialul tegular au lucrat efectiv la construcție, trebuie să admitem existența, încă din această perioadă, a tuturor celorlalte construcții specifice oricărei trupe, și în primul rând a *thermelor* romane. Singurele cunoscute sunt cele de la vest de castrul auxiliar (fig. 8a și 8b).

Pentru subiectul care ne preocupă, discutăm doar datarea perioadei de construcție și eventual, a celor două faze ale ansamblului *thermal*, respectiv descoperirile tegulare cu ștampila legiunii V Macedonica¹⁴² și datarea cărămizii descoperită *in situ* în *frigidarium*¹⁴³.

Prima fază a *thermelor* este certificată de numărul mare de produse ale officinelor legiunii V Macedonica descoperite la Drobeta, identice cu cele descoperite la pilele piciorului podului și în castrul Drobeta¹⁴⁴ (perioada I). Același tip de tegule au fost descoperite la Răcari¹⁴⁵ și în castrul de la Bumbești¹⁴⁶. Descoperirile de material tegular de la piciorul podului le datează în faza anterioară plecării legiunii de la Oescus către noua locație, de la Troesmis. La aceasta se adaugă observația că, din punct de vedere al organizării spațiale, *thermele* de la Drobeta sunt printre cele mai ample planimetric din provincia Dacia (dimensiunile păstrate: cca 90 x 40 m). Mai

¹⁴¹ Cichorius, *Trajanssäule*, III, p. 142 și urm. V. și I. Bogdan Cătănciu, *loc. cit.*

¹⁴² IDR, II, 99, p. 66

¹⁴³ IDR, II, 107

¹⁴⁴ IDR, II, p. 66

¹⁴⁵ IDR, II, 167, de aceeași formă și din aceeași epocă cu cele de Drobeta, cf. D. Tudor, OR³, 1968, p. 102

¹⁴⁶ IDR, II, 178

menționăm că orientarea zidurilor termelor se înscrie într-o rețea ortogonală, orientată identic sau la unghi de 90° față de axa mediană a piciorului podului, ceea ce ar argumenta proiectarea lor comună, în faza de organizare și construcție a acestuia (perioada I). Distanța relativ mare, de circa 300 m în linie dreaptă între *porta praetoria* a castrului auxiliar și extremitatea estică a termelor și de peste 300 m între *porta principalis dextra* și *apodyterium* - ne determină să avansăm ipoteza construirii lor înainte de anul 105, în relație cu alte construcții ale organizării de șantier din 102-105.

Nu credem că această opinie este contrazisă de descoperirea în *frigidarium* a unei cărămizi (una din puținele descoperiri *in situ* de la Drobeta) scrisă de un soldat al *Cohors I Sagittariorum* (perioada IV). Descoperirea documentează refacerea ansamblului, cândva, în prima jumătate a secolului 3. Existența unor officine civile la Drobeta¹⁴⁷ este slab documentată în secolele 2-3, iar la sfârșitul secolului 2 - începutul secolului 3, utilizarea produselor figlinelor militare la edificiile civile era deja o practică destul de extinsă.

Considerarea ansamblului thermal, ca edificiu contemporan "organizării de șantier" a construcției podului are nevoie de multe verificări și confirmări suplimentare, printre care și descoperirea unei alte terme, mai apropiată de castru, ar fi argumentul esențial

Din ceea ce cunoaștem despre castele auxiliare, termele trupei și vicusului militar ar trebui să fie mult mai apropiate de castru, după cum a fost dovedit arheologic la Micia și Tibiscum. Clădirile, din fața porții *praetoria* care apar pe planul B, (Fig. 6b) deși nu au o instalație de hypocaust mai amplă în partea dezvelită de săpăturile din 1873, pot corespunde, ca dimensiune, unei băi ce deservea trupa castrului în secolul 2 (perioada III). Prezența unui canal sau a unor subsoluri de încăperi cu instalație de *hypocaustum*, figurate în planurile B și C pot fi invocate în argumentare, dar din păcate nu mai pot fi verificate, ca urmare a extinderii construcțiilor la est de castru și distrugerilor din 1983-1984.

Observăm de asemeni, că numărul mare și divers de trupe militare, legionare sau auxiliare, argumentează teoretic existența unui comandament unic. Reprezentarea unor clădiri impozante în scena C poate fi considerată veridică, dacă este legată de prezența în acest loc a unui personaj important, care asigura comanda militară a tuturor vexilațiilor de legiune sau trupelor auxiliare care lucrau la construcția podului. *Pretorium*-ul acestuia nu putea fi alături de *principia* unui castru auxiliar. Tot pentru această perioadă trebuie să considerăm obligatoriul *aedes*, *sacellum* sau *templum* al cultului imperial,

¹⁴⁷ IDR II, p. 71-72; D. Tudor, *op. cit.*, p. 102; I. Stîngă, *op. cit.*, p. 76-77 ale cărui aserțiuni privind existența unei officine ce-și marca produsele cu ștampila DRUBETA D(acia) R (ipensis) Dr(ubeta) la începutul primei jumătăți a secolului 2, o considerăm o greșeală de tipar.

poate și amfiteatrul presupus a exista încă din 1883 în zona de la nord de colegiul Traian. Din puținele edificii cercetate sau cunoscute la Drobeta nu putem afirma decât că termele au o dispunere pe axe clare nord-sud și est-vest (alta decât a castrului auxiliar), iar orientarea nord-sud este identică cu cea a axului podului.

Această orientare corespunde indicațiilor gromaticilor romani privind organizarea așezărilor de pe malul apelor (Fig. 3a și 3b)¹⁴⁸.

Aceeași orientare poate fi observată și pentru amplasamentele castrului de la Schela Cladovei și la fortificația cunoscută azi ca cetatea medievală a Severinului.

Nu știm dacă elemente suplimentare de ordin arheologic, altele decât cele susținute de Al. Bărcăcilă¹⁴⁹ au determinat includerea cetății Severinului în schema fazelor de dezvoltare a orașului roman, propusă de I. Stângă. Stadiul cercetării arheologice a monumentului, reflectat de deosebirile notabile dintre planurile publicate și relieful fotogrammetric al sitului implică o reluare a cercetărilor, fie și numai pentru lămurirea problemelor fortificației medievale¹⁵⁰ (fig. 14 c și 15 a-d), al cărui inel exterior de fortificare (realizat din piatră ecarisată, n.n.) pare a fi mult mai elaborat decât cel rezultat din săpăturile publicate, dacă nu și pentru verificarea ipotezelor lui Al. Bărcăcilă.

O imagine mai cuprinzătoare asupra edificiilor Drobetai în perioada de început a secolului 2 ar putea fi dată de descoperirile din piața Ghica, asupra cărora vom insista în cele ce urmează.

Cine puteau fi cei care locuiau la Drobeta în primele decenii ale secolului 2 ?

Un număr semnificativ de inscripții, raportat la ansamblul descoperirilor epigrafice, toate din secolul 2 documentează la Drobeta un număr considerabil de veterani, proveniți în exclusivitate din legiunile care au combătut în *bellum Dacicum* (conform tabelului din pagina următoare).

Ipoteza existenței a două nuclee (foste canabae?, fost vicus?, *conventus* după 106?), alături de vicusul militar al castrului are nevoie și de alte confirmări, inclusiv epigrafice.

Revenind la rolul castrului de Drobeta după 118, considerăm că misiunile tactice ale trupei din castrul de la Drobeta erau legate, cel puțin până în 179, de supravegherea podului¹⁵¹ și a vadului dintre Pontes și

¹⁴⁸ Apud G. Chouquer, F. Favory, *Contribution à la recherche des cadastre antiques*, 1980, p. 59, fig. 31

¹⁴⁹ Al. Bărcăcilă, *Cetatea Severinului. Început de cercetări arheologice*, BCMI, XXX, 94, 1937, p. 149-155 și Idem, *Cetatea Severinului. Raport sumar cu rezultatul săpăturilor din 1938-1939*, în BCMI, XXXII, 1939, p. 74-88

¹⁵⁰ Compararea lor implică și concluzii legate de prezervarea sitului antic, distrus ca urmare a eroziunii malului drept (cazul termelor romane), construirii căii ferate în 1873 și translării ei ulterioare pe terasa înaltă a malului Dunării în anii 1983-1984.

¹⁵¹ C. Crăciun, A. Sion, în *Dacia Augusti provincia*, în curs de publicare

Dedicant	Trupa	Datare cf. IDR II	Loc de descoperire
Iulius Strato, centurion leg. IV Flavia, tată cu soția Aelia Adaucta (IDR II, 34)	leg. IV Flavia	Sec. II - inscripție funerară – pentru fiica Iulia Grata	?
<i>C. Titius Epipodius</i> libert (IDR, II, 35)	leg. IV Flavia	Sec. II - inscripție funerară, pentru C. Titius Ianuarius, <i>frumentarius</i> , centurion leg. IV Flavia	Poziție secundară Terme Bărcăcilă, 1939, p153, nr. 2)
<i>Maecius Domitius</i> , centurion leg. V Macedonica (IDR, II, 36)	leg. V Macedonica	Sec. II inscripție funerară, pentru Flavia Valentina , soție	? (Davidescu, Flo rescu, RM, 1966)
<i>C. Valerius</i> <i>Mercurialis</i> (ginere), <i>Aurelia Calliroe</i> – soție (IDR, II, 39)	leg. V Macedonica	Sec. II – inscripție funerară – pentru M. Valerius Alexander, veteran leg. V. Macedonica	? (Tocilescu, 1902, p. 260- 262)
Aelius <i>Helpizon</i> , libert, moștenitor (IDR, II, 40)	leg. V Macedonica	Sec. II – inscripție funerară - pentru Aelius Bassus, veteran leg. V Macedonica	Poziție secundară, castru turnul rotund
Ulpia Marcellina , soție (IDR, II, 41)	leg. V Macedonica	Sec. II – inscripție funerară - pentru <i>C. Iulius</i> <i>Melcidianus</i> , veteran leg. V Macedonica, fost beneficiar consular	Poziție secundară, castru turnul rotund
<i>M. Victorius...anio</i> , fost medic leg. VII Claudia și <i>Victoria</i> <i>Gemina</i> , părinți (IDR, II, 42)	leg VII Claudia	Sec. II – inscripție funerară – pentru fiul <i>M.</i> <i>Valerius Longinus</i>	Poziție secundară, castru turnul rotund

Drobeta. Drumul care continua spre nord din dreptul pilei portal a fost cel puțin în primele decenii ale secolului 2, axa majoră de circulație, *kardo maximus*, în organizarea spațiului pe malul drept. În acest timp, drumul din prelungirea celui de pe *via principalis* era drumul cu adevărat important pentru vicusul militar, fiind *decumanus maximus* al așezării dependente de castru (perioadele II, eventual o parte din perioada III).

Rolul militar al podului (perioada I, II, eventual o parte din perioada III) ne determină să credem că vicusul din această perioadă se afla la est de latura lungă (estică) a castrului, în relație cu *porta principalis sinistra*. Deși nu

cunoaștem tipologia construcțiilor din frontul sudic și estic al castrului, și cu atât mai puțin, datarea celor reprezentate în planurile B (fig. 6a și 6b) și C (Fig. 7a și 7b), comparația cu situații similare¹⁵² din punct de vedere topografic, ar justifica amplasarea vicus-ului militar la nord-est și est de castru în perioada de dinaintea sfârșitului secolului 2¹⁵³. În acest areal, suprafața vicus-ului militar de după anul 106, a fost firesc, mai mică¹⁵⁴, în directă relație cu mărimea castrului. În această primă fază, înainte de ultimele două decenii ale secolului 2, rețeaua viară are *cardines și decumani* raportați la cele două axe principale ale habitatului, respectiv drumul podului și *via principalis* (perioadele II, eventual o parte din perioada III).

Singurul argument arheologic mai substanțial de care dispunem este amplasarea necropolei de incinerare de la Drobeta în zona de est de castru, pe terasa Dunării de la est de Ogașul Tăbăcarilor¹⁵⁵. Menționăm că în stadiul actual al cercetării, în necropolele cunoscute la vest și nord-est de castru nu sunt semnalate morminte de incinerare. Chiar și în eventualitatea apariției unor astfel de descoperiri, datele existente, permit concluzia identificării la est de castru a primului spațiu funerar în ordine cronologică a sitului arheologic Drobeta. Începuturile lui pot fi chiar anterioare anului 106 (perioadele I, II, parțial III).

Lipsa cercetărilor și nepublicarea inventarelor face imposibilă atribuirea unor descoperiri funerare de la vest de castru acestei perioade, deși teoretic existența unei necropole în direcția vest (Dierna), încă din prima jumătate a secolului 2, este mai mult decât posibilă.

Fără a intra în dezbaterile traseului drumului până în dreptul porții *principalis dextra*¹⁵⁶, comparația cu situația de la *Pontes* și tot ceea ce știm despre organizarea topografică din zona capetelor de pod în antichitate¹⁵⁷ arată că drumul trecea prin dreptul acestei porți. În acest loc, distanța dintre zidul de incintă și prelungirea axului median al podului depășea cu puțin 30 m, datorită unghiului de 4°30" dintre latura lungă vestică și axa mediană a podului¹⁵⁸.

Subliniem că dispunerea obică a laturilor lungi față de axul podului¹⁵⁹,

¹⁵² D. Benea, SCIVA, 44, 1993, 3, p. 267-291, passim

¹⁵³ Este de la sine înțeles că nu atribuim acestei perioade și nici vicusului auxiliar, fortificațiile militare din acest areal, respectiv, zidurile din prelungirea laturilor lungi ale castrului până în albia Dunării.

¹⁵⁴ Relația dintre mărimea fortificației și suprafața vicus-ului este certificată de cercetările din Britania, Germania Superior, Raetia. etc. cf. Sommer, *op. cit.*, p. 500-586.

¹⁵⁵ D. Benea, C. Tătulea, 1975, *op. cit.*, passim

¹⁵⁶ C. Crăciun, A. Sion, *op. cit.*

¹⁵⁷ RE, *sub voce Pons.*, col. 2428 și urm.

¹⁵⁸ În fapt, distanța era chiar mai mică, luând în considerație *fossa* sau *fossele* din fața incintei castrului.

¹⁵⁹ v. C. Crăciun, A. Sion, *op. cit.*. Aceeași dispunere în unghi ascuțit față de axa mediană a podului o are și castrul de la *Pontes-Kostol*

prezentă și la *Pontes*, nu este o eroare a punerii în operă, ci indică rezolvarea cerinței teoretice ca porta *praetoria* să fie amplasată ca „*porta praetoria semper hostes spectare debet*”¹⁶⁰, „*aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostes respicit*”¹⁶¹.

Afirmăm că cel puțin la nord de *porta principalis dextra*, drumul avea o altă orientare – nord-nord-vest, pe baza relațiilor geometrice ce decurg din planimetria castrului și dispunerea în plan a pilelor de la piciorul podului; astfel, dacă orientarea drumului era menținută pe direcția de la ieșirea din pila portal, ar fi intersectat fossa din colțul de sud-vest al castrului. În repetate rânduri s-a încercat descoperirea traseului drumului ce pornea din pila portal spre nord. Din timpul săpăturilor din 1896-1897, dispunem de o schiță de plan a sondajelor făcute de P. Polonic. “Nici una din cele șapte secțiuni nu a constatat existența drumului roman. S-a găsit numai pe malul drept al văii „*un zid gros din piatră cubică mare asemenea unui zid de apărare*”¹⁶² ce pare a închide frontul vestic al actualei văi într-un punct situat la sud de *porta principalis dextra* (Fig. 7a).

Analogia cu funcțiile *viaei principalis*, documentate de cercetările din castrule auxiliare din Germania Superior sau Raetia¹⁶³, poate fi, din punct de vedere metodologic, un argument suplimentar pentru argumentarea situației rezultate din orientarea axelor fortificației și piciorului podului (perioada I, II, eventual III). Lipsa unui raport de săpătură sau a unui profil arheologic face imposibilă orice analiză a semnificației descoperirii complexului funerar din dreptul porții *principalis dextra*. Revenind la municipiul Drobeta, considerăm că acesta trebuie căutat la vest de castru și de drumul ce pleca din pila portal către nord. Datele arheologice nu ne ajută foarte mult, unul din impedimente fiind acela că distanța dintre amplasamentul municipiului și castru ar trebui să fie mult mai mare decât cea existentă. Nu este mai puțin adevărat că în momentul creării municipiului, podul și drumul spre nord sau nord-vest de castru își pierduseră caracterul de drum strategic, nu numai la nord de Dunăre, cu chiar și la sud de fluviu¹⁶⁴.

Planurile istorice, singurele de altfel disponibile, înregistrează date cumulative, care pot aparține unor secvențe cronologice diferite. Așa ne explicăm drumurile *v1* și *v2* sesizate de Marsigli și Polonic (Fig. 4 și 5) la nord de *porta decumana*, în faza târzie a fortificației (perioada IV).

Compararea lor implică și concluzii legate de prezervarea sitului antic, distrus ca urmare a eroziunii malului drept (cazul termelor romane), construirii căii ferate în 1873 și translării ei ulterioare pe terasa înaltă a

¹⁶⁰ Pseudo-Hygin 56

¹⁶¹ Vegetius, 1, 23.4

¹⁶² P, Polonic, ms. 5135, f. 111

¹⁶³ Sommer, *op. cit.*, p. 544

¹⁶⁴ Mircović, *passim* în *Roman Limes on the middle and lower Danube*, Belgrad, 1996

malului Dunării în anii 1983-1984.

În zona de la nord de castru este semnalat drumul "paralel cu laturile scurte ale castrului", documentat pe cale arheologică în piața Ghica, în săpăturile din 1970¹⁶⁵. Nu cunoaștem importantele edificii descoperite aici (semnalate dinainte de 1916¹⁶⁶ de lucrări de canalizare), încă nepublicate, decât din referințe generale, privind existența „unui complex de clădiri, surprins doar parțial, având și o intrare impunătoare cu trepte din marmură; credem că reprezintă forum-ul orașului”¹⁶⁷. Din relatările lui Al. Bărcăcilă înțelegem că în acest punct a fost descoperită și o biserică¹⁶⁸. Oricum, topografia locului, obligă la conexarea drumului descoperit în Piața Ghica cu drumul dinspre portalul podului în epoca lui Traian (perioada I, II). În perioada municipală, drumul sesizat în piața Ghica ar trebui să reprezinte *decumanus maximus* pentru această parte a sitului de la Drobeta (*decumanus maximus 2*).

Via decumana 2 își va menține acest rol în toată perioada romană, eventual post-romană a Drobetei. Planimetria fortificației semnalată de Marsigli (planul A) și Pamfil Polonic (planul D), inclusiv semnalarea unei ieșiri (poartă?) din fortificație pe latura de est, la nord de punctul de formare al ogașului Tăbăcarilor (Fig. 5), certifică funcția majoră (*decumanus maximus 2*) pe care drumul dinspre complexul constructiv din Piața Ghica spre actuala Școala generală nr. 9 îl are în interpretarea evoluției sitului în secolul 3¹⁶⁹ (eventual perioada III, perioada IV). În acel moment, respectiv secolul 3, *via principalis* a castrului încetase să mai fie importantă chiar pentru vicus-ul militar, dovadă extinderea spațiilor funerare de la nord-est de sit pe o altă direcție decât cea a primei jumătăți a secolului 2. Pierderea funcției de *decumanus maximus 1* a fostului drum de pe *via principalis* trebuie conexasă fazei în care se produce reorganizarea spațiilor din interiorul castrului, cu menținerea unui singur acces, controlat, prin *porta praetoria* (sfârșit perioada III - început perioada IV).

Revenind la complexul de clădiri din piața Ghica, databil conform inventarului mobil și stratigrafiei în secolele 2 - 4¹⁷⁰, deducem, chiar din aceste sumare referințe că avem de-a face cu o manieră constructivă elegantă, „clasică” din punctul de vedere al esteticii arhitecturale, întâlnită și

¹⁶⁵ *Ibidem*, 1975, p. 673 nota 8

¹⁶⁶ D. Benea, *Oglinzi romane din plumb descoperite la Drobeta*, în *Drobeta 1*, 1974 p.169

¹⁶⁷ D. Benea, 1977, *op. cit.*, p.136, nr. 2. Edificiile au fost semnalate și cercetate pentru prima dată de Al. Bărcăcilă. Atelierul de podoabe din sec. 3 și oglinzile de plumb publicate de D. Benea, *op. cit.*, *Drobeta 1*, 1974, p.174 au fost descoperite în vecinătate.

¹⁶⁸ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, *passim*

¹⁶⁹ Din p.d.v. arheologic, nu știm dacă fortificația din planurile A și D aparține numai așezării din jurul castrului în sec. 3, numai coloniei *Septimia Drobeta*, așezării din secolul 4 sau tuturor acestora la un loc.

¹⁷⁰ D. Benea, 1977. *loc. cit.*

la thermele de la Drobeta¹⁷¹.

Pentru edificiile descoperite aici nu dispunem de date planimetrice. Faptul că zidurile spațiului identificat ca atelier de podoabe au o orientare est-vest pe o distanță de cca 2,50 m și că orientarea cuptorului presupune închideri ale spațiului pe direcția nord-sud (perioada IV) nu poate fi generalizat pentru planimetria generală a construcțiilor. Nu știm dacă „drumul podului” care separa cele două entități la începutul secolului 2 și-a menținut rolul și traseul în perioada istorică a coloniei romane sau dacă modificarea traseului lui a obligat la reorientarea sau racordarea diferită a construcțiilor de pe *decumanus maximus* 2. Ne putem însă întreba, așteptând publicarea raportului arheologic, dacă cronologia complexului nu se leagă de repere cronologice anterioare anului 106: un edificiu dedicat cultului imperial de trupele ce au participat la construirea podului sau un *pretorium* necesar coordonării lucrărilor ce trebuiau executate de vexilațiile legiunilor sau trupele auxiliare prezente la Drobeta între 102-105 (perioada I), așa cum ne sugerează scena C de pe Columnă.

În ceea ce privește datarea incintei din planurile A și D, credem că pe lângă cercetări arheologice sau cartarea descoperirilor din afara castrului, este obligatorie o punere în acord a planimetriei fazelor acestei fortificații cu datele cercetării arheologice din piața Ghica și cu datarea primei faze a fortificației din colțul de nord vest a castrului Drobeta.

Castrul de la Drobeta va fi complet refăcut la sfârșitul secolului 3, odată cu reformele lui Dioclețian, de către trupele menționate în *Notitia Dignitatum*. Numeroasele materiale epigrafice, monumente funerare și votive, găsite în castrul de secol 3 - 4, în poziție secundară, atrag atenția asupra distrugerilor ce au amenințat și au atins Drobeta în timpul atacurilor carpile și altor popoare barbare, începând cu mijlocul secolului 3¹⁷².

În condițiile suprapunerii orașului medieval și modern peste majoritatea vestigiilor arheologice romane, cu excepția clădirilor din interiorul castrului, numai o atentă urmărire a lucrărilor edilitare și cartare detaliată pe planuri topografice a tuturor descoperirilor de epocă romană va putea reîntregi o parte din peisajul, organizarea și dezvoltarea Drobetei în epoca romană timpurie, confirmând sau infirmând observațiile și opiniile exprimate în acest articol.

¹⁷¹ Al. Bărcăcilă. 1938, *op. cit.*, p. 49-50; Idem, MCA, 5, p. 768-796

¹⁷² Nici una din inscripțiile descoperite la Drobeta nu depășește orizontul cronologic al mijlocului secolului 4

Anexa I - Cohors III Campestris c.R

Trupa	Bibliografie	<i>Dacia/Dacia Superior și Moesia Superior</i>	<i>Auxilia provinciae</i>
<i>Cohors III Campestris c.R</i>	IDR, I, Dipl. 2 An 110	<i>Dacia</i>	<i>Auxilia Daciae</i>
<i>Cohors III Campestris c. R</i>	RMD, 247 An 132/133	<i>Moesia Superior</i>	<i>Auxilia Moesiae Superioris</i>
<i>Cohors III Campestris c. R</i>	IDR, I, Dipl. 14 An 144	<i>Dacia Superior</i>	
<i>Cohors III Campestris c. R</i>	IDR,1, Dipl. 15 An 157	<i>Dacia Superior</i>	
<i>Cohors III Campestris c. R</i>	IDR,1, Dipl. 16 An 158	<i>Dacia Superior</i>	
<i>Cohors III Campestris c. R</i>	CIL XVI,111 An 160	<i>Moesia Superior</i>	<i>Auxilia Moesiae Superioris</i>
<i>Cohors III Campestris c. R</i>	RMD55 An 161	<i>Moesia Superior</i>	<i>Auxilia Moesiae Superioris</i>
<i>Cohors III Campestris c. R</i>	Piso, Benea, Acta MN 21,1984, .111-124 An 179	<i>Dacia Superior</i>	<i>Auxilia Daciae Superioris</i>

Anexa II - Material tegular descoperit la Drobeta

*?cărămizile din colecția Bolliac provenind de la Drobeta nu mai pot fi identificate în ansamblul colecției, iar locul de descoperire nu este specificat; cf. IDR, II, p. 65

	Castru	Pod	Thermae	Alte locații	IDR II	Locul de garnizoană/ provincia
Leg(io)l Italica	*?	*?	*?		IDR, II, 97	<u>Moesia Inferior</u> /Novae(colecția Bolliac)
Leg(io) V Macedonica (ansamblul lotului)	☐	☐	☐	☐ poziție secunda ră în turnul rotund	IDR II, 99	<u>Moesia Inferior</u> CIL III 8066 14216; - thermae, cf. Bărcăcilă 1938, p. 34)
Leg(io) VII CL(audia)P(ia)F(idelis) (bipedales)	☐	☐ portal parament pile			IDR II, 100a	<i>exercitus Moesiae Superioris</i> (BAR;ms. Rom. 5135, 18,48,49,78)
Leg(io) VII CL(audia)P(ia)F(idelis)	☐				IDR II,100 b-f	<i>exercitus Moesiae Superioris</i>
Leg(io)IIII F(lavia) F(elix)	☐ ?	☐ ?			IDR, II, 98	<i>exercitus Moesiae Superioris</i> (D. Benea, Apulum, 16, 1978, p. 201)
Coh(ors) I Cretum (103-105)	☐	☐		Vodița	IDR II,103, 110 Dacia (IDR, I, 3)	an160 /CIL,XVI,111/ <i>exercitus Moesiae Superioris</i>
Coh(ors) II Hisp(anorum) (perioada 103- 105)		☐			IDR, II, 104	Ante 101 /CIL XVI, 46- <i>exercitus Moesiae Superioris</i> - an 110 Dacia (IDR, I, 3)
Coh(ors) III Brit(onum) (perioada 103-105)		☐			IDR, II, 105	CIL16,46 - ante 101 - <i>exercitus Moesiae Superioris</i>
Coh(ors) I S(agittariorum)	☐				IDR, II, 106 a	Benea, SCIVA,27,1976, 1, p. 80
Coh(ors) I Sag(ittariorum)	☐				IDR, II, 106 b	Benea, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 80
Coh(ors) I Sag(ittariorum Ant(onianiana)	☐				IDR, II, 106 c Început sec. 3	Benea, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 80
Magister figlinis c(ohortis) I Sagitt(ariorum) bipedales			☐ frigidarium		IDR, II, 107; sec. 3 - prima jumătate	cf. Bărcăcilă 1938, p. 35
Ped(ites) S(ingulares)	?	?		?	IDR, II,108	Tudor. SCI,16, 1965, I, 183
C(ohors) X		☐			IDR, II,109	BAR;ms. Rom.5135.f. 72

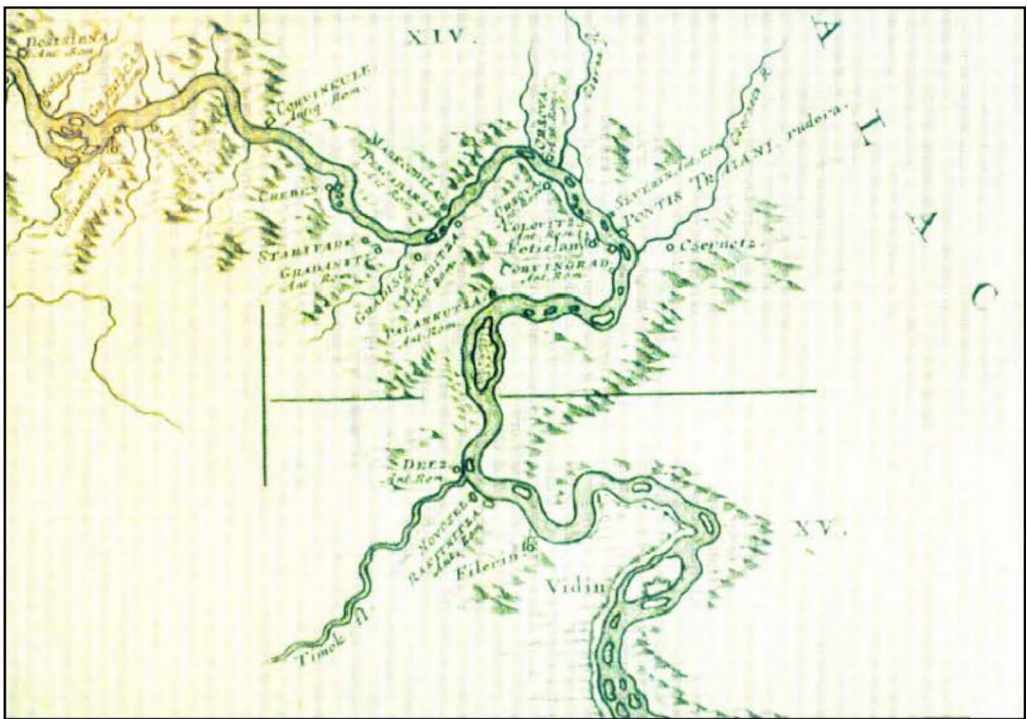

Fig. 1 Fortificații antice în zona Porților de Fier, apud Marsigli, 1726, detaliu pl. XIV

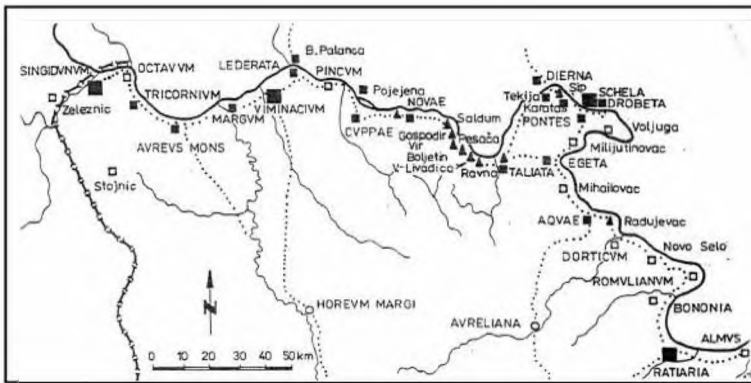

Fig. 2 Limesul Moesiei Superior la începutul sec.2, apud Garašanin, Vasic, 1987

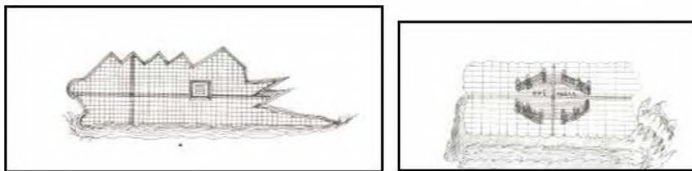

Fig. 3 a,b Vignete ilustrând textele din Gromatici veteres pl. 17, fig 158; pl. 1, fig.3, apud Chouquer, Favory, 1980, p. 59

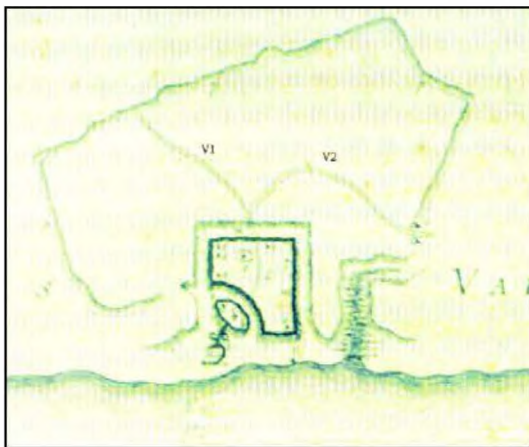

Fig. 4 Drobeta, detaliu din pl. X, Marsigli 1726

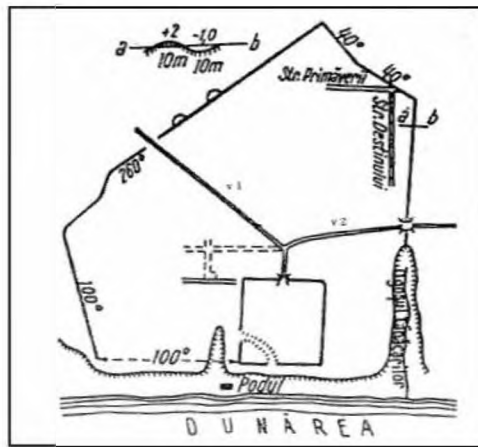

Fig. 5 Drobeta, planul lui P. Polonic, apud D. Tudor, OR³, 1968, p.184, fig. 45/1

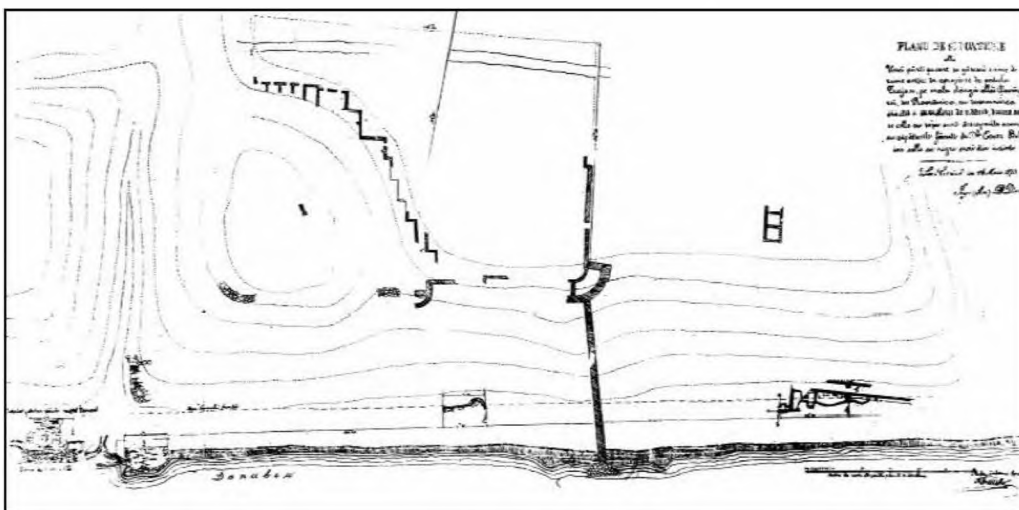

Fig. 6a Planul Bolliac, apud D. Tudor, M. Davidescu, 1976 p. 40-41

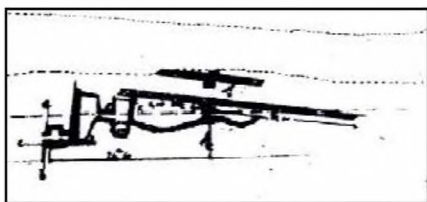

Fig. 6b Planul Bolliac - detaliu clădire (thermae?), sud-est castru

Fig. 6c Planul Bolliac - detaliu clădire (thermae?)

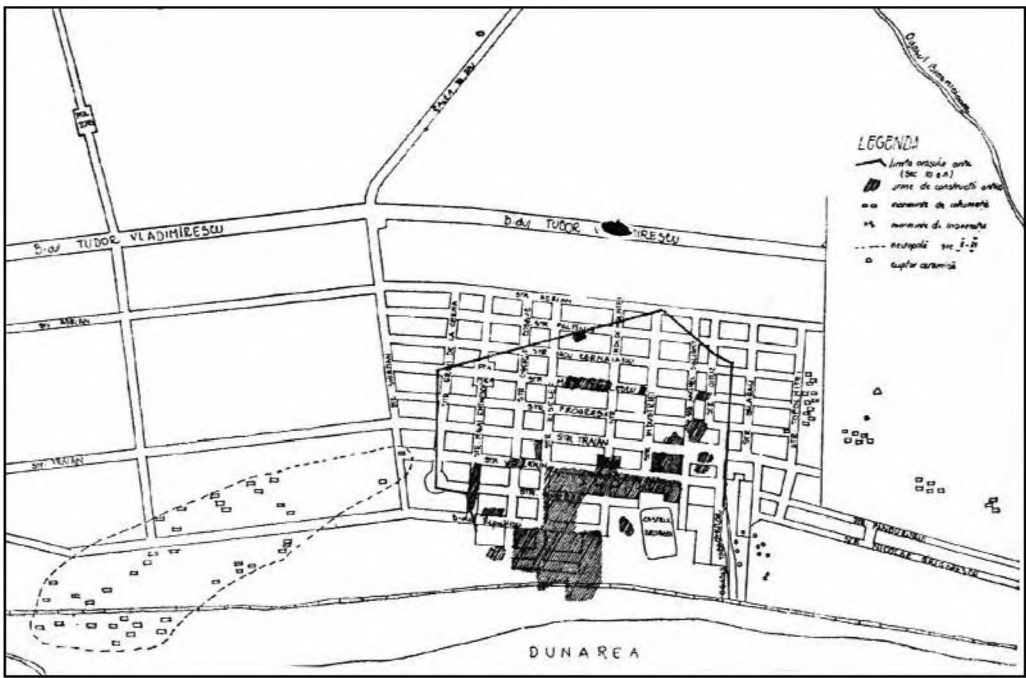

Fig. 9 Drobeta - limita oraşului antic, apud D. Benea 1977, p.145

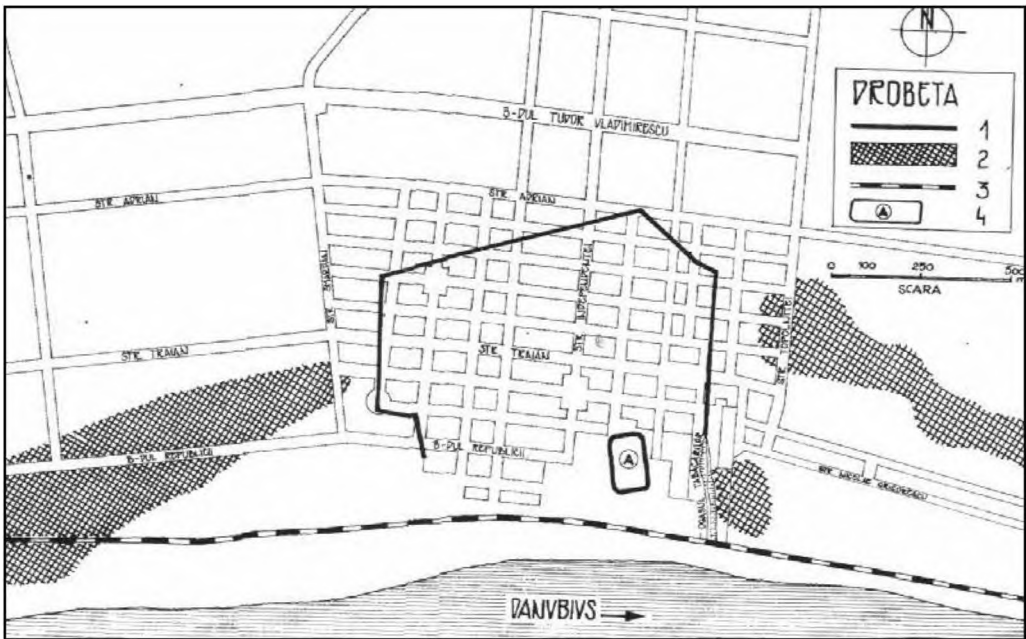

Fig. 10 Drobeta sec. 2-3 , apud Ardevan, 1998, p. 615, fig. 4
(legenda: 1 = limită incintă; 2 = necropolă; 3 = cale ferată modernă; 4 = castru)

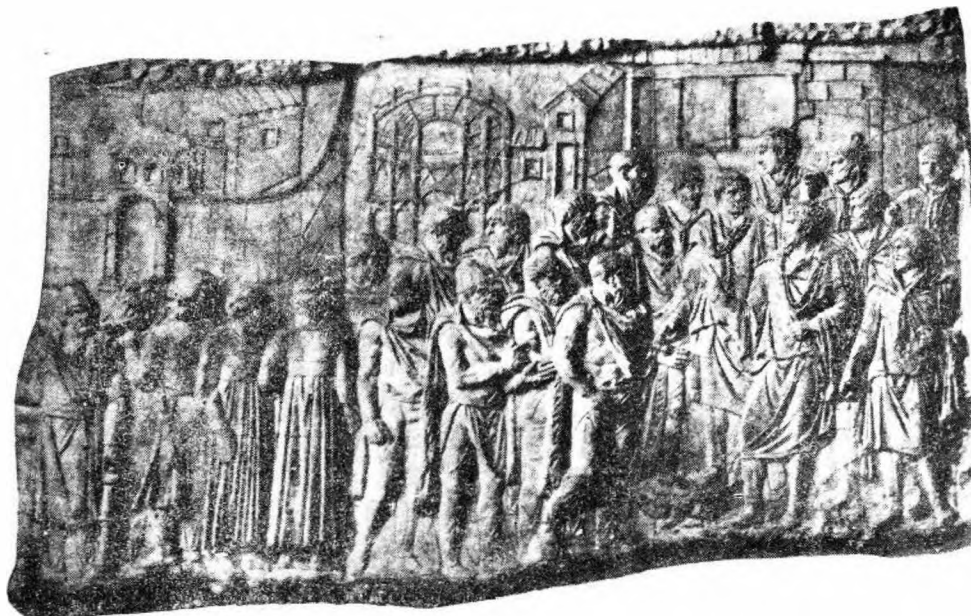

Fig. 13 Scena C de pe Columna lui Traian

Fig. 14a Castrul de la Schela Cladovei, apud Marsigli 1926, pl. XXX

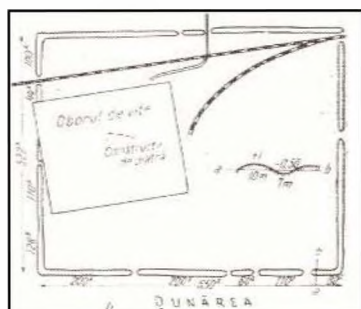

Fig. 14b Castrul de la Schela Cladovei, apud D. Tudor, OR³, 1968

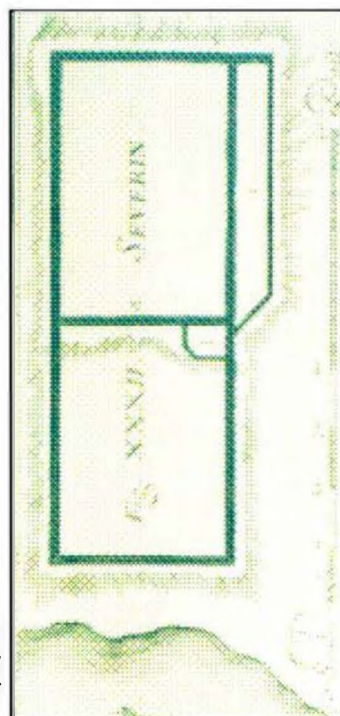

Fig. 14c Cetatea medievală a Severinului, apud Marsigli, 1726, fig. XXXII

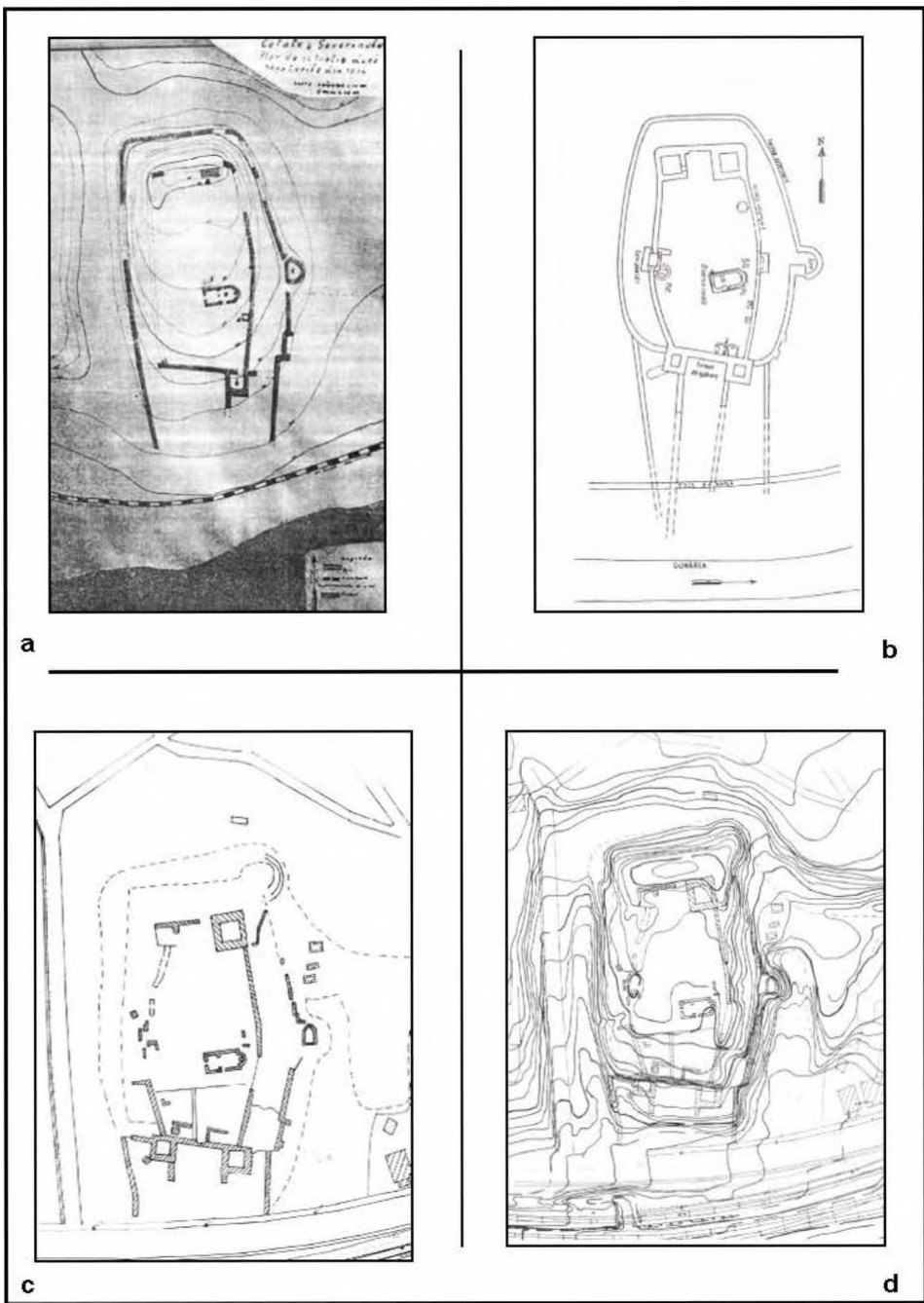
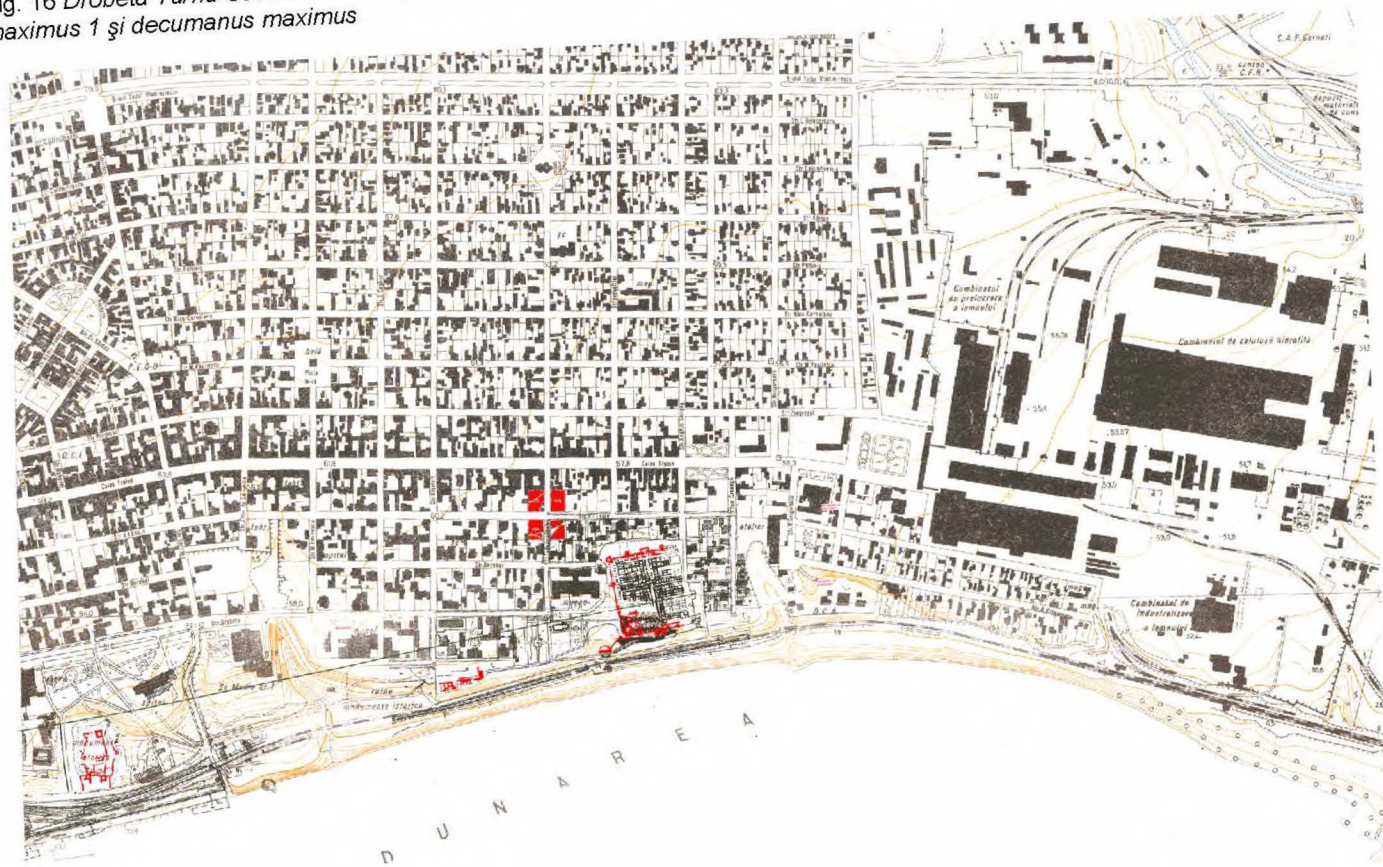

Fig. 15 Cetatea medievală a Severinului : a. apud Bărcăciă 1938; b. apud M. Davidescu, 1970; c. planimetrie vestigii, arhiva INMI; d. plan stereorestiruit, scara 1:1000, arhiva INMI

Fig. 16 Drobeta Turnu Severin. Distribuția topografică a vestigiilor antice. Ipoteza identificare Kardo maximus, decumanus maximus 1 și decumanus maximus

Hypotheses about the topography of Drobeta in the second and third centuries

Our knowledge of the topography of Roman Drobeta is principally based on the intensive researches in the Roman *castrum* of Drobeta or in Cetatea Severinului, generally considered as medieval fortress. Out of these, the discussion about the topography of Drobeta, *municipium* or *colonia romana* is more or less an inventory of fortunately discoveries, never registered in an archeological scaled map of the city. For the parts destroyed by modern constructions, is possible to obtain **topographical** records only from the ancient plans. According with this and the general theory of urban development in the Roman times, we present our hypothesis about the location of the *Kardinus Maximus*, in the period of second century, as the result of the planning of the territory, nearly the Roman camps during the construction of Roman Bridge, and the role of the *Decumanus maximus*, situated at the north of the Roman camp Drobeta for the Late Roman and post Roman periods.

Intrată doar sporadic în sfera cercetărilor de până acum, deși numărul mare de monumente, numeroasele știri documentare, bogata tradiție locală puteau atrage atenția asupra caracterului său aparte, zona Carpaților de curbură începe însă de ceva vreme să capete un contur tot mai precis, delimitându-se ca o entitate în peisajul istoriei și arhitecturii medievale din Țara Românească. După cum spunea - ușor exagerat - Simion Mehedinți: „*regiunea dintre Munții Vrancei și cotul Dunării la Galați e pământul cel mai însemnat pentru viața statului nostru (...). Aici e nodul vital al statului român (...), aici e vadul cel mare al apelor și șleaul cel mare al drumurilor care se îndreaptă de la cetatea Carpaților spre Marea Neagră*”¹.

Spațiul acesta, pătrunzând ca un veritabil istm în Câmpia Română, s-a aflat la relația cu marele coridor de penetrare a populațiilor nomade spre Europa centrală și către Balcani. Din secolul al XIII-lea, asupra lui s-a manifestat permanentul interes al regatului maghiar pentru crearea unui spațiu de acces la gurile Dunării, politica de anexiuni teritoriale fiind combinată cu misionarismul catolic. Până la această dată, cu excepția descoperirilor de *artefacte* de caracter sigur creștin, cum ar fi crucea relicvar de la Adjudul Vechi², datată în secolele X-XI, care are un caracter izolat sau cele din siturile de la Căiata, Căndești, mănăstirea Dălhăuți³, Dumbrăveni, Focșani, Gugești, Jariștea⁴, Mărtinești, Văjâitoarea, Vârteșcoiu⁵ (din județul Vrancea, fost Râmnicu Sărat) și Sărata Monteoru⁶ (din județul Buzău), nu

¹ S. Mehedinți, *Vadul moldo-muntean*, în Milcovia, II (1931), vol. I, p. 4.

² V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, p. 135; A. Pargină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X-XV*, Brăila, 2002, p. 83–84 (în continuare Paragină, *Habitatul medieval*).

³ Săpăturile sistematice efectuate aici de către Victor Bobi, la una dintre bisericile mănăstirii, au în continuare un caracter inedit; faptul că fragmentele ceramice (datate în secolele XII-XIII), au fost descoperite „la baza fundației” sau „în ruptura unui promontoriu”, (v. Pargină, *Habitatul medieval*, p. 83, p. 120), ne determină să credem că nu au nici o legătură cu viața monahală, care începe aici cel mai devreme la jumătatea secolului al XVII-lea.

⁴ A. Paragină, *Două piese din metal aparținând feudalismului timpuriu descoperite la Jariștea-Vrancea*, în Vrancea, I, 1978, p. 81.

⁵ La Vârteșcoiu, pe platoul de lângă cariera de argilă, au fost descoperite în mai multe campanii arheologice cinci locuințe, fără a fi menționate în raportul de săpătură inițial (V. Bobi și A. Paragină, *Șantierul arheologic de la Vârteșcoiu. Cercetările din anii 1986 – 1988*, în Vrancea, VIII-X, 1991, p. 41-68; în continuare Bobi și Paragină, *Vârteșcoiu*), fiind indicate doar „14 morminte încadrate cronologic în secolele XII-XIII” (Paragină, *Habitatul medieval*, p. 122).

⁶ De la baza monticolului „Cetățuia”, în anul 1939 au fost recoltate fragmente ceramice datate în secolele XII-XIII. Materialele au putut fi cercetate prin bunăvoința dr. Eugenia Zaharia.

avem dovezi materiale referitoare la viața religioasă a populației locale. La enumerarea acestor stațiuni, datate larg în secolele XII-XIII, pot fi adăugate descoperirile de morminte de călăreți turanici târzii de la Buzău, Lipia, Râmnicelu, Cislău, care reflectă situația demografică a spațiului cuprins în fostele județe Buzău și Râmnic, adică prezența unor așezări controlate de triburile pecenege, apoi cumane, în care traiul zilnic al oamenilor era extrem de modest, fără stabilitatea atât de necesară pentru a construi temeinic în primul rând locuințe, abia apoi lăcașuri de cult.

Este dincolo de orice dubiu că locuirea acestui teritoriu în secolul al XIII-lea este destul de slabă, comparativ cu cea a purtătorilor culturii Dridu⁷, ea stând, cel puțin până în al doilea deceniu al secolului al XIII-lea, sub semnul subordonării autoritare a triburilor cumane. În absența unei autorități statale, interesată în protecția și promovarea religiei creștine⁸, credem că o viață bisericească se desfășura doar la nivelul unor grupuri umane reduse numeric, lipsite de o asistență permanentă și de edificii de cult. Poate nu întâmplător, un activ și insistent misionarism catolic - inițiat de cavalerii teutoni și continuat de frații dominicani - s-a exercitat tocmai asupra zonei de la cotul Carpaților, zonă rămasă în afara cnezatelor și voievodatelor transalpine, cu o locuire multietnică în continuă mișcare.

Asupra acestei populații se exercită, începând din anii 1221-1223, acțiunea misionară a dominicanilor conduși de Paulus Hungarus⁹, soldată până la urmă cu o convertire a două căpetenii cumane, în anul 1227 și înființarea Episcopiei Cumaniei, cu reședința pe râul Mylco (probabil Milcov). Din spațiul pontic, asupra acelorași localnici se întindea, dintr-o perioadă cert anterioară anului 1204, influența episcopiei ortodoxe cu sediul la Vicina, cu mult mai persuasivă și eficientă decât cea catolică (după cum ne certifică bine cunoscuta scrisoare a papei Grigore al IX-lea către principele de coroană Bela, din 14 noiembrie 1234¹⁰), prin intermediul unor „*pseudoepiscop*” (horepiscopi misionari, după părerea noastră). Acești horepiscopi ortodocși nu beneficiau de sedii arhieresti, desfășurând o activitate itinerantă, la fel ca și diaconii pe care aveau dreptul să-i ungă (potrivit statutului lor), fiind mult mai greu de urmărit și surprins de subordonației episcopului catolic de pe Mylco, la fel ca și relația dintre biserică

⁷ Pentru harta descoperirilor din secolele VIII-începutul secolului XI, v. pe larg la Paragină, *Habitatul medieval*, p. 115 – 119 și E. M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre. Nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV – IX d. Hr.*, Buzău, 1999, p. 206-236 și 250-260 (în continuare, E. M. Constantinescu, *Memoria pământului*).

⁸ Afirmarea existenței unei „Țări a Buzăului”, alături de alte „țări” ale Telajenului și Prahovei (C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1977, p. 83; E. M. Constantinescu, *Memoria pământului*, p. 147), este doar o supoziție, fără nici un argument științific.

⁹ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 168.

de stat și practicanții bogomilismului de la sud de Dunăre.

Nu știm dacă dominicanii au dominat bătălia misionară cu ortodocșii în următorii șapte ani, pentru că șocul mării invazii mongole din 1241 a dus la distrugerea totală a acestei prelungiri a autorității papalo-maghiare¹¹. În vidul de autoritate lăsat de episcopatul cuman, probabil că s-a extins și mai temeinic autoritatea ortodoxă de la Vicina, sprijinită sau tolerată de tătari. Datorită rezultatelor și importanței excepționale a scaunului episcopal de Vicina, în timpul domniei lui Mihail al VIII-lea Paleologul (1258-1282), acesta este ridicat la rangul de mitropolie, astfel că și influența lui asupra teritoriului nord-dunărean va crește. În același timp, unirea cu Roma, proclamată în timpul aceluiași împărat, la conciliul de la Lyon din 1274, determina exodul arseniților spre marginile imperiului și întărirea spiritului ortodox, ca și o intensificare a prezenței călugărilor minorități în „părțile tătărești”, exemplu fiind întemeierea a 18 mănăstiri, până în anul 1318, inclusiv la Vicina.

Așadar, reculul expansiunii maghiare, după anul 1241 și dominația fermă a tătarilor asupra fostei Cumanii Negre și Țaratului bulgar, până către finele domniei hanului Özbeq (1313-1342), dădea o egalitate de șanse tuturor cultelor practicate la curbură Carpaților, cunoscută fiind toleranța mongolilor față de toate religiile. În acest context a pătruns și la nordul Dunării doctrina bogomilă, prin intermediul valorilor de eretici persecutați în Serbia și Bulgaria, în secolele XIII-XIV, precum și grupuri cumane, încă parțial păgâne, refugiate din Ungaria, după înfrângerea de la lacul Hód (1280).

Cu toată toleranța religioasă tătară, în zona de curbură nu au fost ridicate edificii de cult în secolele XIII-XIV. Absența lor ne determină să ne imaginăm că practicarea cultului ortodox era dependentă de un cler rural, cu o foarte probabilă ignoranță dogmatică sau, în cel mai bun caz, cu o minimă pregătire în „a recita”, fără să înțeleagă, pasaje din slujba de liturghie și prohod, extrem de îngăduitor, în limitele largi ale unui creștinism apocrif, față de folclorul local semieretic.

Rezultatele cercetărilor arheologice de până acum din Țara Românească ne lasă să înțelegem că apariția unor organizări prestatale, de genul cnezatelor și voievodatelor enumerate în „*Diploma cavalerilor ioaniți*”, nu a reprezentat un cadru politic suficient pentru a fi inițiate acțiuni de ctitorire; exaltarea religioasă a conducătorilor locali era probabil modulată de episcopul de Oradea și nu de cel de Vicina. Biserica descoperită la Curtea de Argeș, a cărei datare se sprijină pe o tabelă stratigrafică compusă cu un singur reper cronologic¹² și având o planimetrie structural imposibilă pentru

¹¹ DRH, D, vol. I, p. 46, nr. 22.

¹² Dat de prezența într-un nivel ulterior celui de construire al incintei A, a unei monede de bronz emisă de împărații Andronic II Paleologul și Mihail IX (1295-1320) (v. N. Constantinescu, *Curtea de Argeș, 1200 – 1400. Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, p. 54; în continuare, N. Constantinescu, *Curtea de Argeș*).

susținerea elevației propuse¹³, nu poate fi atribuită lui Seneslau, cu atât mai puțin unui presupus alt cneaz din jurul anului 1200. Această biserică s-a aflat în evidentă legătură cu o curte civilă aflată pe locul muzeului local actual, a cărei datare s-a făcut pe baza unei emisiuni monetare a împăraților Andronic II Paleologul și Mihail IX (1295-1320)¹⁴, fără a lua în considerare și puterea ulterioară de circulație a monedei, astfel că acea curte ar putea foarte bine să fie contemporană bisericii, dar în plină domnie a lui Basarab I și Nicolae Alexandru.

Istoriografia românească este, în general, de acord că momentul constituirii statului Țara Românească ar trebui situat în preajma anilor 1290-1292. Emanciparea politică a acestui stat a fost determinată de ambițiile politice ale catolicului Basarab (avându-și reședința la Câmpulung de Muscel, în preajma bisericii domnești dispărută), care nu putea manifesta interes pentru activitatea ctitoricească ortodoxă. Abia gestul politic din 1359, al fiului său, Alexandru va desființa autoritatea confesională catolică asupra grupurilor politice conducătoare din Țara Românească, opțiunea religioasă a acestora devenind o chestiune personală, pentru că: „*distincția dintre sfera politicului și cea confesională, dintre domeniul instituțiilor sau cel al creațiilor artistice, dintre sentimentul apartenenței la un grup etnic și integrarea într-o legitimitate universală, toate aceste delimitări nu erau operate de omul medieval cu firescul cu care le percepem acum. Mai mult, angajările și dezangajările militare, tratatele sau disputele politice par să nu fi fost, în secolul întemeietorilor de țară, decât accidente cronologice. Decisiv este fenomenul confesional, la rândul său inseparabil de proiectele politice și programele instituționale*”¹⁵.

Toate încercările ulterioare de recăpătare a preeminenței confesionale catolice (materializate în numirea unui sufragane al episcopului Transilvaniei în Țara Românească, înainte de 25 noiembrie 1369¹⁶, apoi prin instalarea dominicanului Nicolas Antonio ca episcop de Argeș la 9 mai 1381, de către papa Urban al VI-lea, cu dreptul de a ridica o catedrală în cetatea de scaun¹⁷) sunt, după părerea noastră, dovezi ale revenirii statului sud-carpatic sub suzeranitatea maghiară; biserica catolică primea astfel dreptul (urmând doctrina regelui Ludovic de unitate confesională pentru asigurarea solidarității politice), de a-și continua opera misionară în statul vasal.

Pe lângă concesiile religioase, emiterea unui privilegiu comercial pentru negustorii brașoveni de către Vladislav Vlaicu, la 20 ianuarie 1368, așadar în

¹³ Pentru critica formei de plan propusă de N. Constantinescu, v. C. Moisescu, *Arhitectura românească veche, I*, București, 2001, p. 29.

¹⁴ N. Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 54, 82 și 119.

¹⁵ D. Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*. București, 1986, p. 10 (în continuare, Barbu, *Pictura murală*).

¹⁶ *DRH, D*, vol. I, nr. 56, p. 98.

¹⁷ C. Auner, *Episcopia catolică a Argeșului*, în *Revista Catolică*, an. III (1914), nr. 3, p. 439.

strânsă legătură cu venirea episcopului sufragan catolic, reprezintă încă o dovadă, de natură economică acum, pentru revenirea temporară a statului Țara Românească la situația anterioară anului 1330; actul reprezintă și o primă mențiune a teritoriului de la curbura Carpaților, aflat în mod cert în componența statului muntean, dar cu un singur atribut: acela de coridor comercial liber.

Poate că de la statutul acestui spațiu, revendicat arbitrar de regele Ludovic (la 28 iunie 1358), cu puțină vreme înainte de defectiunea confesională a lui Nicolae Alexandru din 1359, dar acceptat după zece ani de Vladislav Vlaicu, ar trebui să începem analiza relației dintre ctitori și ctitorii. Acest teritoriu se afla la mijlocul secolului al XIV-lea la condiția unui „coridor al invaziilor” și al unor comunități aflate la nivelul preistoric de subzistență. La diferență de 150 de ani, explozia demografică și saltul cultural îl aduceau până la poziția de provincie care contrabalansa, la nivel confesional, organizarea Episcopiei Râmnicului cu cea a Buzăului iar la nivel politico-militar, partida boierilor Craiovești cu cea a buzoienilor.

Ca și în cercetarea structurilor urbane, lacunele documentelor scrise din secolele XIV-XV referitoare la așezările rurale sunt în mare parte suplinite de cercetarea arheologică. Mai vechilor săpături nesistematice¹⁸ din zonă, vin să li se adauge în ultimul timp cele prilejuite de lucrările de restaurare de la ansamblurile fostelor mănăstiri Băbeni, Bradu, Berca, Cotești, Dălhăuți, Dedulești, Bordești, Cârnu, bisericile de la Draghiești, Vernești, Bâscenii de Jos, biserica Armenească din Focșani, Stâlpu, ca și o serie de cercetări arheologice sistematice, care au dus la descoperirea unor monumente dispărute, la Muscelu – Țiganu, Modruzești și Sărata Monteoru, precum și o serie întreagă de articole și studii de arhitectură și artă, referitoare la alte ansambluri și monumente din zonă.

Dintr-o statistică simplă, pe baza analizei documentelor publicate¹⁹, constatăm că până în anul 1500 în teritoriul circumscris cercetării sunt atestate următoarele localități: Ciulinița²⁰, Chiojdu²¹, Modruzești și Crăpești²², Amara²³, Izvorani²⁴, Tătărai, Greci, Cernătești²⁵, Cucuteni²⁶, Cănești, Brăești,

¹⁸ V. Drăghiceanu, *Săpăturile din Buda, Lapoș și Tisău - Buzău*, în BCMI, anul XXIV (1931), fasc. 70, p. 159-176 (în continuare, Drăghiceanu, *Săpăturile*); Idem, *Mănăstirea Vintilă Vodă (Buzău). Săpături la prima fundație*, în BCMI, anul XXVI (1933), fasc. 76, p. 167-171 (în continuare, Drăghiceanu, *M-rea Vintilă Vodă*).

¹⁹ DRH, B, vol. I, passim.

²⁰ *Ibidem*, p. 73-74, nr. 34.

²¹ *Ibidem*, p. 88, nr. 43.

²² *Ibidem*, p. 125-126, nr. 65.

²³ *Ibidem*, p. 181-183, nr. 104.

²⁴ *Ibidem*, p. 215-219, nr. 127.

²⁵ *Ibidem*, p. 228-229, nr. 135.

²⁶ *Ibidem*, p. 241-242, nr. 145.

Golești²⁷, Bădeni²⁸, Fântânele, Pleșcoi, Gugești, Vernești²⁹, Răspopi³⁰. Din totalul celor 19 localități, au fost deja descoperite arheologic biserici atribuite de către descoperitori secolului al XV-lea, în localitățile Bădeni (Bradu) și Modruzești. Ambele ctitorii erau din lemn, fiind ridicate pe socluri din bolovani de râu. Spre deosebire de biserica din satul dispărut Bădeni (jud. Buzău), de plan drept, numai cu altar poligonal, decroșat, cea din satul dispărut Modruzești (jud. Buzău) era de un tip puțin întâlnit, respectiv drept, dar cu toate cele trei compartimente (altar, naos și pronaos) decroșate.

În ceea ce privește biserica de la Bădeni (Bradu), nu există dubii asupra datării relative. Ea a fost ridicată pe la mijlocul secolului al XV-lea³¹, foarte probabil de marele boier și vlastelin Gorga, astfel că poate fi considerată cea mai veche construcție de cult cunoscută din această zonă. Credem că a servit drept biserică parohială, în jurul ei fiind organizat un cimitir ce deservea comunitatea locală. Afirmția că ar fi fost o biserică de curte³² (întemeiată pe diferențierea socială a mormintelor din interiorul bisericii față de cele de afară) pare puțin probabilă, deoarece locuințele descoperite la sud de biserică au un caracter modest.

Biserica din Modruzești comportă însă corecții de datare, părerea noastră fiind că ea nu poate fi atribuită secolului al XV-lea. Sintetizând rezultatele cercetărilor arheologice, această biserică ar fi fost construită peste un cimitir anterior, ale cărui începuturi ar fi în secolul al XV-lea (potrivit unor monede aflate în inventarul câtorva morminte³³), apoi în jurul ei ar fi continuat un cimitir al obștii locale. Proprietar al moșiei Modruzești la sfârșitul secolului al XVI-lea era Stoica fost mare postelnic, dar nu este exclus ca biserica să fi fost o ctitorie a înaintașilor săi. Despre Stoica se știe doar că a fost înfiat de jupanița Neaga, soră a lui Udrea vornic și că a fost căsătorit cu Caplea din Golești, fosta soție a lui Radu Furcovici. Spre sfârșitul vieții, Stoica a închinat biserica împreună cu casele și ocina din Modruzești Episcopiei Buzăului, la 15 decembrie 1579³⁴. În schimbul daniei, el a cerut să se asigure bisericii un preot, să fie înmormântat în catedrala episcopală și să i se facă pomenirile³⁵. Deși actul din 1579 ne lasă să înțelegem că Stoica își avea reședința la

²⁷ *Ibidem*, p. 273-276, nr. 170.

²⁸ *ibidem*, p. 398-399, nr. 245.

²⁹ *Ibidem*, p. 476-477, nr. 292.

³⁰ *Ibidem*, p. 492, nr. 301.

³¹ C. Modoran, I. Chicideanu, *Cercetări și rezultate la m-rea Bradu*, în BOR, anul XCIV (1976), nr. 9-12, p. 997 (în continuare, Modoran, Chicideanu, *Cercetări la m-rea Bradu*).

³² *Loc. cit.*

³³ De la Baiazid II (1481-1512) și Selim I (1512-1520), care de fapt au avut o circulație lungă, până după jumătatea secolului al XVI-lea; v. și contextul descoperirii, la V. Drâmbocianu, *Stațiunea arheologică de la Vadu-Sorești, jud. Buzău*, în MCA, vol. XVII, partea a II-a, București, 1993, p. 469-478 (în continuare, Drâmbocianu, *Vadu Sorești*).

³⁴ *DIR, B, veacul XVI*, vol. IV, p. 437, nr. 437.

³⁵ Conform actului de confirmare dat de Mihnea Turcitu, la 8 septembrie 1586 (*Ibidem*, vol. V, p. 264, nr. 278).

Modruzești, ne întrebăm de ce nu s-a înmormântat în biserica sa și a preferat biserica Episcopiei din Buzău. Răspunsul posibil ar fi acela că biserica de lemn (acum dispărută), ridicată poate pe la mijlocul secolului al XVI-lea, servea de fapt ca biserică parohială.

O altă biserică de lemn despre care literatura de specialitate vehiculează tradiția construirii sale în anul 1471³⁶ este cea din Odobasca (com. Cotești, jud. Vrancea). Aceasta ar fi ctitoria căpitanului Stan Cotea, pomenit într-un act de danie inedit de la Radu cel Frumos. Ne facem datoria să o enumerăm, deși credința noastră este că ea aparține cel mai devreme sfârșitului de secol XVIII, dacă nu chiar secolului al XIX-lea; deoarece temeiul datării în secolul al XV-lea ori al XVIII-lea se ascunde de fapt sub caplamaua ce învelește biserica astăzi, așteptăm lucrările de restaurare pentru a afla adevărul.

În secolul al XV-lea, de departe cea mai veche și importantă ctitorie de zid de la curbura Carpaților rămâne biserica *Piatra* din Râmnicu Sărat, numită în documentele ulterioare „biserica domnească”. Așa cum spuneam anterior, ea a fost ctitorită de Ștefan cel Mare, în amintirea bătăliei din 8 iulie 1481, dată în preajma orașului, terminată prin victoria domnului moldovean. Posibilitatea edificării acestei biserici în afara Moldovei se explică prin tradiția consemnată de *Letopisețul Cantacuzinesc*: „și au fost izbânda lui Ștefan vodă; și au șazut aicea în țară de au domnit ani 16”³⁷. De plan inițial drept, transformată prin adăugarea unor abside laterale, a fost demolată la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Probabil ridicată în secolul al XV-lea, Tisăul este cea mai veche mănăstire cunoscută din această zonă, ea deschizând seria lăcașurilor monahale. Ceea ce surprinde pe cercetătorul zonei este numărul extrem de mare al așezărilor monahale din secolele XV-XVIII, cele mai multe fiind grupate în zona deluroasă și montană. Această densitate deosebită de monumente a fost probabil determinată de mesajul subliminal transmis de fervoarea monahală creată de lumea anahoretismului primitiv, care a produs deja celebre ansambluri sacre rupestre din zona Nucu - Aluniș, Nenciulești,

³⁶ H. Constantinescu, *Trei biserici de lemn vrâncene*, în *Îndrumător Bisericesc*, nr. 6, 1987, p. 20 (în continuare, H. Constantinescu, *Trei bis. Vrâncene*) și Idem, *Biserici de lemn din eparhia Buzăului*, Buzău, 1987, p. 245-251 (în continuare, H. Constantinescu, *Bis. de lemn*), o datează în anul 1471, ca și Ioana Cristache-Panait, *Bisericile de lemn din Curbura Carpaților, jud. Buzău și Vrancea*, în *Spiritualitate și istorie la Curbura Carpaților*, vol. II, Buzău, 1983, p. 247 (în continuare, Cristache-Panait, *Bis. din Curbură*) și I. Cherciu, *Arhitectura tradițională din Țara Vrancei*, în *RMMIA*, I, 1983, p. 70-71 (în continuare, Cherciu, *Arhitectura tradițională*), de asemenea, Ioana Cristache Panait, Al. Elian, *Biserici de lemn din Moldova*, BMI, nr. 2, 1972, p. 45 (în continuare, Cristache-Panait, Elian, *Bis. din Moldova*). Excepție face Radu Crețeanu, care consideră anul ctitoririi necunoscut (*Bisericile de lemn din Muntenia*, București, 1968, p. 43, în continuare, Crețeanu, *Bis. din Muntenia*).

³⁷ *Istoria Țării Românești. 1200-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*. Ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 5 (în continuare, *Letopisețul Cantacuzinesc*).

Lera, Mlăjeț (a căror perioadă de început a fost de multe ori încadrată hazardat în secolele VIII-X), o lume monahală care a scăpat documentelor istorice scrise, tocmai datorită paradoxului vieții sale: apostolatul fără predică și traiul fără discipoli.

Existența mănăstirii Tisău a fost destul de scurtă (aproximativ două sute de ani), amplasamentul ei fiind descoperit de Virgil Drăghiceanu în anul 1931. Împreună cu biserica *Piatra* din Râmnicu Sărat, sunt singurele ctitorii de zid din secolul al XV-lea cunoscute. Planul bisericii, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, este apropiat de cel al presupusei ctitorii a lui Vladislav al II-lea (1447-1456) de la Târgșor³⁸ și cu biserica de la Suslănești – Hobaia, datată tot către jumătatea secolului al XV-lea³⁹. Între mănăstirea aceasta și reședința lui Gorga și a fiului său (vlastelinul Vlad spătar din 1494) de la Bădeni-Bradu este o interesantă apropiere geografică, ce ne-a dus la presupunerea că nu este întâmplătoare nici construirea mănăstirii în Cheile Tisăului, nici dispariția ei la aproximativ o jumătate de secol după înființarea mănăstirii Bradu.

La 13 aprilie 1515⁴⁰ și 29 noiembrie 1519⁴¹ sunt pomenite două mănăstiri dispărute, cu ocazia întăririlor părților de moșie a unor boieri din Pârscov, mănăstiri care credem că erau deja construite la sfârșitul secolului al XV-lea. Ambele sunt menționate cu numele ctitorilor, respectiv „mănăstirea lui Radu postelnic” și „mănăstirea lui Cornilie”.

Mănăstirea lui Radu postelnic este menționată în 1515 ca punct de reper în stabilirea unor hotare. Astfel, Neagoe Basarab întărește lui Tatul vătaf, Voico și Mătea satul Pârscovul: „*ca să le fie Pârscovul tot, de la Gura Văii Purcarului până la mănăstirea lui Radul postelnicul, iar lui Dragomir, Banul, Manea și Țintea cu fiii lor: „să le fie de la Mănăstirea lui Radu postelnic în sus până la hotarul lui Todosie și pe vale în sus”*⁴². Despre Radu postelnic nu am putut afla nici un fel de date istorice. După toponimia menționată în document, am putea localiza mănăstirea în Valea Purcarului (astăzi pe aria satului Lunca Frumoasă din com. Pârscov, jud. Buzău). La 6 septembrie 1534, cu denumirea „mănăstirea din Valea lui Purcal” este întărită de Vlad Vintilă lui Țigulea pârălab și fiilor lui⁴³. Mănăstirea mai este pomenită în treacăt în anul 1606⁴⁴, apoi dispare definitiv din documente. Este

³⁸ Gh. Diaconu, Venera Rădulescu, *Târgșorul Vechi, jud. Prahova. Biserica nr. 3*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 126 (în continuare, CCAR).

³⁹ D. V. Rosetti, *Vestigii feudale de la Suslănești (jud. Argeș)*, în *BMI*, anul XLI (1972), nr. 2, p. 27-30 (în continuare, Rosetti, *Suslănești*).

⁴⁰ *DRH, B*, vol. II, p. 270-271, nr. 135.

⁴¹ *Ibidem*, p. 367, nr. 190.

⁴² *Ibidem*, vol. II, p. 271, nr. 135.

⁴³ *Ibidem*, vol. III, p. 302, nr. 183.

⁴⁴ *DIR, B, veacul XVII*, vol. I, p. 224, nr. 213.

foarte probabil ca biserica să fi fost construită din lemn, pentru că în periegezele efectuate nu am reperat nici un fel de urme arheologice.

În 1519, Neagoe Basarab întărea jupanului Tetiu pîrcălab „*încă și din casa domniei mele*” a patra parte din satul Târcov (com. Pârscov) împreună cu a patra parte din mănăstirea lui Cornilie. Un călugăr Cornilie este menționat la 22 martie 1511, în legătură cu o danie la Băbeni, pe care o făcuse mănăstirii Snagov în vremea lui Vlad Călugărul (1481 și 1482-1495), el fiind probabil o rudă a lui Tetiu pîrcălab. Credem că mănăstirea lui Cornilie este aceeași cu schitul Târcov, ce încă mai exista în jurul anului 1700. Prin urmare, atât mănăstirea lui Radu postelnicul cât și mănăstirea lui Cornilie, ambele dispărute, erau ctitorii ale unor neamuri boierești din zona Pârscovului.

De departe cea mai importantă și impozantă ctitorie, care a reprezentat un veritabil cap de pod pentru arhitectura religioasă de la curbură Carpaților, a fost Episcopia Buzăului, înființată în primii ani ai secolului al XVI-lea. Ea a reprezentat în același timp instituția religioasă ce a protejat, susținut și promovat ortodoxia în acest colț de țară; o analiză statistică a activităților ctitoricești din Țările Române în secolul al XVI-lea este în măsură să demonstreze că numărul de biserici și mănăstiri înălțate în acest secol în eparhia Buzăului este mai mare decât oriunde în altă parte a Țării Românești.

Catedrala episcopală a rămas până azi un monument emblematic, pentru care probabil că Radu cel Mare a folosit aceeași echipă de meșteri care a construit biserica mănăstirii Dealu, între cele două edificii existând o perfectă asemănare a planului triconc și a elevației, cu toate intervențiile constructive din 1544 și 1649.

Dacă planul trilobat se bucura de o largă răspândire în întregul spațiu carpațo-balcanic, rezolvarea planimetrică și spațială a pronaosului era o creație a arhitecturii muntenești, dovedind nu numai maturitatea mediului arhitectonic local, dar și o anume concordanță cu experiențele pe care, în aceeași vreme le făceau constructorii din țara Moldovei. În ceea ce privește elevația, asemenea bisericii de la Dealu, biserica episcopală de la Buzău a avut de la început fațadele decorate cu arcaturi pe ciubuce dispuse în două registre despărțite printr-un brâu median, iar modenatura arhitectonică a fațadelor (cioplită în piatră, la Dealu), a fost realizată din cărămidă specială, profilată, soluție ce avea să facă școală în arhitectura muntenească abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Nu știm în ce măsură va fi fost afectată și reședința episcopală de raidul otoman din noiembrie 1521, însă după această dată, graba ctitorilor locali pentru refacerea bisericilor distruse este evidentă. Biserica de lemn de la Bădeni-Bradu ajunsă în ocrotirea lui Balaur mare logofăt, prin căsătoria lui cu Anca, fiica lui Gorga, a fost incendiată, cu mare probabilitate, în timpul expediției beifului de Nicopole⁴⁵. În vremea domniei lui Radu de la Afumați, în

calitate de stăpân al moșiei și urmaș al ctitorului inițial, Balaur logofăt a ridicat o nouă biserică, de această dată de zid, care va urmări cu fidelitate planul bisericii anterioare, respectiv planul drept și compartimentarea numai în pronaos, naos și altar. Motivul este evident acela de a păstra memoria bisericii anterioare, dar și faptul că spațiul interior era în primul rând destinat să protejeze mormintele familiei ctitorilor. Exceptând catedrala episcopală din Buzău, această biserică închinată „Sfântului Dimitrie Izvorătorul de Mir” este singura ce se mai păstrează de la începutul secolului al XVI-lea până astăzi, cu inevitabile transformări ulterioare.

Cealaltă puternică familie boierească din zonă, aceea a lui Oprea spătar (care deja avea o ctitorie de familie la mănăstirea Tisău), intra în 1517, datorită slujbei credincioase pe care o prestase lui Neagoe Basarab⁴⁶, în proprietatea unei întinse moșii la Aninoasa, învecinată ctitoriei lor de la Tisău. Probabil curând după această dată, membrii familiei, între care enumerăm pe Vlaicu clucer (fiul lui Oprea spătar) și vărul său, Vlaicu vistier (confundat de mulți autori cu Vlaicu clucer din Piscani), edificau o mănăstire de mici dimensiuni în zona centrală a acestei moșii (dar și a numeroaselor părți de sate pe care le stăpâneau la Cislău, Runceni, Țigănești, Tega, Muscelul Țiganu, Săhăteni, Greci și Tătărai). Mănăstirea numită Aninoasa avea o biserică din lemn, probabil de plan drept, care va fi înlocuită în 1588-1589 de o biserică de zid, de plan triconc, ctitorită de Mihnea al II-lea Turcitul (1577-1583; 1585-1591) și doamna Neaga⁴⁷, fiica lui Vlaicu clucer. Mănăstirea Aninoasa (ca și o alta aflată în imediata vecinătate, numită în documente *mănăstirea călugărilor* sau *mănăstirea Runcu*, cu hramul „Nașterea Sfântului Ioan”⁴⁸) devine cea mai importantă ctitorie a familiei odată ce, după ridicarea bisericii de zid cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, în aceasta sunt înhumați sau reînhumați mulți dintre ctitori⁴⁹.

Familia boierilor din Cislău și Runceni, prin Vlaicu vistier și Vlaicu clucer, era la vremea respectivă una dintre cele mai importante din zonă, jucând un rol activ în viața politică a Țării Românești printr-un sistem de relații matrimoniale care le asigura influență la curtea domnească, intrând în concurență cu partida boierilor Craiovești. Astfel Rada, sora lui Vlaicu clucer este căsătorită cu Vintilă portar, înainte de anul 1523 (când acesta era deja coproprietar pe moșia familiei de la Cislău⁵⁰). Vintilă portar (fiu sau nepot al boierului Neagu Braga, fiu nelegitim al lui Radu cel Mare) ajungea domnitor în anul 1532 cu numele Vlad Vintilă, beneficiind de sprijinul evident al acestei familii, care va plăti apoi pentru înrudirea cu el, fiind nevoită să emigreze la

⁴⁵ Modoran și Chicideanu, *Cercetări la m-rea Bradu*, p. 998.

⁴⁶ *DRH, B*, vol. II, p. 325, nr. 168.

⁴⁷ *DIR, B, veacul XVI*, vol. V, p. 397, nr. 417.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 238, nr. 252.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 343, nr. 360.

⁵⁰ *DRH, B*, vol. II, p. 419-421, nr. 219.

Brașov în timpul domniilor lui Mircea Ciobanu.

Pe la 1532, domnitorul Vlad-Vintilă construia pe valea Slănicului (unde deținea un întins domeniu), mănăstirea Menedic, așezământ care avea să se bucure de o mare autoritate în întreaga zonă. Cercetările arheologice întreprinse aici⁵¹ au pus în evidență un plan întru totul asemănător cu cel al bisericii episcopale de la Buzău. Prin această repetare a modelului oferit de catedrala buzoiană, se deschidea calea unui proces care va intra în tradiție, marcând în mod hotărâtor compoziția monumentelor eclesiastice de la curbura Carpaților, cel mai răspândit tip de biserică de zid fiind de acum încolo cel de plan trilobat, cu turlă pe naos și două turle pe pronaos, care chiar dacă aveau să cadă pradă distrugerilor sistematice ale deselor cutremure, vor fi apoi refăcute din materiale mai ușoare.

În condițiile în care, în secolul al XVI-lea, principalele cetăți ale Țării Românești sunt pierdute sau încetează a mai funcționa, se constată o amenajare în scop defensiv a așezărilor mănăstirești, construindu-se incinte fortificate, cu rol de apărare mai ales împotriva atacurilor de pradă⁵². Realizarea la Menedic a unei incinte de plan patruleter neregulat, întărită la colțuri cu trei turnuri rotunde și un puternic turn de poartă pe latura de est, ne aduce în față o autentică cetate, de fapt cea mai veche cetate mănăstirească pe care o cunoaștem până acum în Țara Românească.

Către mijlocul secolului al XVI-lea, în zona montană cuprinsă între râurile Buzău și Râmnic, se afirmă unul dintre cele mai interesante curente monastice ortodoxe: anahoretismul; el este exprimat prin amenajarea de biserici și chilii săpate în piatră (generic numite „rupestre”), care sunt atestate documentar ca schituri sau mănăstiri începând din data de 18 iulie 1587⁵³. Insuficiența informațiilor documentare, imposibilitatea practică de a fi cercetate arheologic și aspectul lor de multe ori straniu sau romantic a iscat o întregă literatură⁵⁴, produsă atât de nume sonore ale istoriei cât și de

⁵¹ Drăghiceanu, *M-rea Vintilă Vodă*, p. 167-171; în anii 1982-1983 săpăturile au fost reluate de Radu Florescu și Alexandru Măciucă, asupra rezultatelor obținute fiind prezentată doar o comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice de la Pitești, din 1985.

⁵² Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, București, 2001, p. 240.

⁵³ *DIR, B, veacul XVI*, vol. V, p. 262, nr. 275.

⁵⁴ O mică parte din aceasta, o enumerăm cronologic în continuare: BAR Arhiva Alexandru Odobescu, Fond. Arhive personale, III, Acte 1-4; Idem, Secția Stampe: *Odobescu – Vederi de la Buzău*; B. Iorgulescu, *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău*, București, 1892, passim (în continuare, Iorgulescu, *Dicț. al jud. Bz.*); N. A. Constantinescu, *Biserici și mănăstiri din județul Buzău*, în BCMI, anul XVII (1924), fasc. 41, p. 188-191 (în continuare, N. A. Constantinescu, *Bis. și m-ri din jud. Bz. I*); N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I - Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, editată de Mitropolia Olteniei, vol. I, (București), 1970 (în continuare, Stoicescu, *Bibliografia*); Pavel Chihaiia, *Cu privire la "Învățăturii" și la câteva monumente din vremea lui Neagoe Basarab*, în vol. *Neagoe Basarab (1512-1521)*. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești, București, 1972, p. 175-192 (în continuare, Chihaiia, *Cu privire la "Învățăturii"*); Idem, *Un complex necunoscut de sihăstrie*

semidocti, ce a propus datarea lor în preistorie, dar mai ales în perioada de început a creștinismului. Tendința de a se plasa înființarea acestor lăcașuri rupestre cât mai departe în trecut, fără a dispune de argumente concludente, a fost remarcată de cercetători. „A fost însă imaginat un întreg ansamblu de viețuire monastică populară distribuit în câteva complexe rupestre care ar data de la începutul secolului (XIV n.n.): Alunișul-Nucu, Cetățeni sau Corbii de Piatră. Prin însăși natura lor, aceste așezăminte nu pot furniza nici un fel de indicații cronologice asupra propriei întemeieri, iar zugrăveala lor este, cu siguranță, mult mai târzie”⁵⁵. Schiturile rupestre Agaton, Aluniș, Sf. Ioan Bogoslovul, Fundătura, Porfirie sunt anterioare momentului 1587, când primesc dania lui Mihnea la II-lea. La Agaton există un pomelnic grafitat care începe cu Neagoe Basarab și cu primul episcop al Buzăului. În cazul mănăstirii Aluniș situația este mai clară, odată ce am descoperit în fondul de documente al Episcopiei Buzăului actul de confirmare al închinării acestuia, din 20 iunie 1742, care enumeră între alte metohuri: „Și schitul Aluniș ce iaste săpat în piatră de Simion și Vlad ciobanii și l-au închinat ei singuri la sfânta Episcopie, în zilele răposatului Serafim episcopul (1649-1668)”⁵⁶.

Anahoretismul este un mod de organizare monahală, cu totul diferit de modul cenobitic, paradoxal prin componentele sale: ascultarea fără superiori, practicarea unui ascetism total pentru a obține revelația luminii taborice, caritatea fără frați și apostolatul fără acțiune. El presupune o etapă premergătoare, de lectură intensă a scrierilor patristice, menită să ducă la o bună cunoaștere a vieții marilor anahoreți, între care figura Sfântului Antonie cel Mare, trăitor în pustiul Thebaidei este cea mai importantă. Urmează,

din munții Buzăului din vremea lui Neagoe Basarab, în SCIA, tom. 20 (1973) nr. 1, p. 3-20 (în continuare, Chihaiia, *Un complex necunoscut*); Idem, *Date noi despre bisericuțele rupestre din munții Buzăului*, în GB, anul XXXIII (1974), nr. 5-6, p. 507-517 (în continuare, Chihaiia, *Date noi despre bis. rupestre*); *Vestigiiile rupestre din Munții Buzăului* (coordonator Corneliu Ștefan), Buzău, 1980, passim (în continuare, *Vestigiiile rupestre*); Doina și Marian Gheorghe, *Complexul Aluniș-Nucu-Ruginoasa*, în vol. *Semiotica artelor vizuale* (coord. prof. Solomon Marcus), București, 1982, p. 167-186 (în continuare, Gheorghe, *Complexul Aluniș*); Horia Constantinescu, *Schituri sau sihăstrie rupestre buzoiene, mărturii ale vechimii creștinismului și continuității noastre pe aceste meleaguri*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, Buzău, 1983, p. 321-340 (în continuare, H. Constantinescu, *Schituri rupestre*); Vasile Drăguț, *Tradițiile ctitoricești la Curbura Carpaților*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, vol. II, Buzău, 1983, p. 149, 152 (în continuare, Drăguț, *Tradițiile ctitoricești*); E. Lupu, *Observații asupra vestigiilor rupestre din zona Carpaților de Curbură*, în *Mousaios*, vol. IV, partea a II-a, 1994, p. 17-33 (în continuare, Lupu, *Observații*); Pavel Chihaiia, *Etapa Neagoe Basarab a complexului monastic isihast din Munții Buzăului*, în *Artă medievală*, vol. II: *Învățăture și mituri în Țara Românească*, București, 1998, p. 83-93 (în continuare, Chihaiia, *Etapa Neagoe Basarab*); *Buzău - Mică enciclopedie istorică* (coordonator prof. dr. Eugen-Marius Constantinescu), Biblioteca Mousaios 2, Buzău, 2000, p. 188-189 (în continuare, *Buzău - Mică enciclopedie*).

⁵⁵ Barbu, *Pictura murală*, p. 9.

⁵⁶ Direcția Generală a Arhivelor Naționale București (în continuare DGANB), Fond. Ep. Bz., ms. 171, f. 279' (v. anexa 6).

pentru persoanele tunse deja în monahism, obținerea rangului de ieroschimonah și obținerea acordului superiorului mănăstirii pentru retragerea din obște și organizarea unui trai anahoretic; aproape întotdeauna, era impusă condiția ca anahoretul să fie periodic supus unei investigații, pentru ca nu cumva să alunece de la dreapta credință.

Există și alternativa ca inițiativa începerii traiului anahoretic să vină de la un laic, care abandona lumea în care trăise anterior, retrăgându-se în locuri izolate. După temeinica organizare a bisericii, prin înființarea Episcopiei Buzăului, această posibilitate a fost foarte redusă, astfel de opțiuni fiind sancționate de ierarhul locului, pe baza normelor canonice de tundere în monahism și de ctitorire. Având în vedere epoca în care aceste centre anahoretice au funcționat, suntem de părere că ele au apărut datorită inițiativei unor călugări plecați de la mănăstirile din preajmă. Bisericile rupestre enumerate au fost cu siguranță recunoscute prin sfințire, au beneficiat de danii domnești și arhieresti, unele dintre ele au fost închinare Episcopiei, fiind astfel integrate în seria așezămintelor monahale ortodoxe cu practică a vieții isihaste. Nu întâmplător credem, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „revoluția monahală” condusă de starețul Vasile de la Poiana Mărului și Paisie Velicikovschi, a avut centrul tocmai în această zonă de veche practicare a idioritmiei.

Tot în contextul schiturilor rupestre din zona Nucu – Aluniș este prima dată menționată mănăstirea Motnău. Aceasta era cu certitudine o ctitorie din lemn, existentă deja în vremea lui Pătrașcu vodă (1554-1557), când călugării de la această mănăstire curățaseră pădurea de pe moșia domnească împreună cu cei de la Agaton și Sf. Ioan Zlataust⁵⁷. Nu știm cine a fost marele ctitor al acestei mănăstiri, însă al doilea ctitor menționat este Dan Danilovici vistier, astfel că ar fi foarte posibil ca primul ctitor să fi fost tot un boier.

A doua jumătate a secolului XVI cunoaște și primele ctitorii ale unor arhierii. Ilarion, episcop de Buzău (cca 1558-1568), ctitorește pe Valea Nișcovului mănăstirea Adâncata, astăzi dispărută. Mănăstirea a fost ridicată în apropierea moșiei de reședință a familiei sale de la Vernești, pe raza satului Cârломănești. Biserica mănăstirii, probabil din lemn, a fost reconstruită de un urmaș al episcopului, călugărul Lavrentie din Vernești înainte de 1622, când a închinat-o Episcopiei⁵⁸.

Pe la 1570, la Bădeni începe construirea unei incinte fortificate, la inițiativa lui Neagoe stolnic, ginerele lui Mihnea vistier din Pătârlagele. După dispariția lui Balaur logofăt (stăpân la Bradu până în 1529), proprietari ai moșiei de la Bădeni au devenit fiii săi Balaur, Mihnea și Radu, împreună cu

⁵⁷ Conform actului de danie pentru moșia curățată, dat de Mihnea al II-lea în 1587.

⁵⁸ *DIR, B, veacul XVII*, vol. IV, nr. 113, p. 102-103.

unchiul lor după mamă, Mihnea vistier din Pătărlagele⁵⁹. Atât documentul din 1523, prin care Balaur logofăt se înfrătea cu soția sa Anca pe toate moșiile lor, pentru evitarea desherenței⁶⁰, cât și cel prin care Mihnea vistier era întărit ca proprietar împreună cu nepoții săi, au fost falsificate de acesta, cu scopul de a-și însuși averea surorii sale răposate. Moșia de la Bădeni va fi dată ca zestre de Mihnea vistier fiicei sale, astfel încât biserica și reședința lui Balaur logofăt ajunge în proprietatea ginerelui său, înainte de anul 1570⁶¹. În acest an, Neagoe stolnic a început să ridice în jurul bisericii și a casei fortificația cu turnuri circulare de colț, cortine groase de zid și turn de poartă pe latura estică a incintei, după un model copiat cu fidelitate de la mănăstirea Menedic, în cea mai desăvârșită tehnică de tradiție bizantină a alternării de pietre fățuite și cărămizi, dispuse în casete. Între 1570 și 1600⁶² are loc transformarea reședinței în locaș monahal, cunoscut cu numele de mănăstirea Bradu.

O a treia ctitorie domnească a fost ridicată la mijlocul secolului al XVI-lea, la Cârnu, în zona mijlocie a râului Buzău, pe o moșie confiscată de la familia lui Vlaicu clucer, de către energica soție a lui Mircea Ciobanul, doamna Chiajna (fiica lui Petru Rareș). Biserica mănăstirii, singura care a rezistat vitregiei vremurilor, este un grațios edificiu de plan triconc, cu o înfățișare apropiată bisericii schitului Ostrov – Vâlcea. Se pare că a fost construită în perioada cât doamna Chiajna conducea de fapt Țara Românească, în numele fiului său Petru cel Tânăr (1559-1568). Biserica inițială era alcătuită numai din pronaos, naos și altar. Din nefericire, nu s-a păstrat nici pisania, nici pictura originală (probabil ascunsă sub cea de secol XIX), ci doar turla cilindrică de pe naos; impulsul ctitoricesc al acestei doamne de a ridica o mănăstire tocmai în fieful boierimii oponente, pe o moșie confiscată de la exponenții rezistenței împotriva lui Mircea Ciobanu, rămâne un gest insuficient explicat.

Ultimul sfert al secolului al XVI-lea pare să fi fost o perioadă propice pentru activități ctitoricești, în contextul relativului calm politic și bunăstării la care ajunsese în primul rând clasa boierească locală. Un aport economic semnificativ era evident adus de emigranții greci și aromâni din Cipru și Epir, care s-au integrat rapid în rândurile boierimii, monahilor și negustorilor autohtoni. Îi putem descoperi ușor, atunci când etnia lor nu este explicit precizată, după interesul pe care-l arată mănăstirilor din locurile de origine, unde închină noile ctitorii.

Imediat după anul 1571, când în zona Buzăului și Râmnicului se

⁵⁹ DRH, B, vol. IV, p. 5-6, nr. 5.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 412-416, nr. 216.

⁶¹ *Ibidem*, vol. VI, p. 300-301, nr. 246.

⁶² Mănăstirea are prima atestare documentară la 15 ianuarie 1600 (DRH, B, vol. XI, p. 510, nr. 362).

stabilesc diverse grupuri emigrate din Cipru, apar și ctitoriile acestora și închinările către mănăstiri din Imperiul Otoman (cu predilecție din Epir). După anul 1571, un grup de călugări de la mănăstirea Dusicon, întemeiază la marginea de sud a orașului Buzău un schit din lemn, probabil cu sprijinul comunității negustorilor ciprioți care au alcătuit o mahala în jurul bazarului. Pe amplasamentul lui, Andronic Cantacuzino va ridica o nouă mănăstire după anul 1593, devenind mare ctitor, iar noua ctitorie va căpăta supranumele „Banu”, după dregătoria ocupată de acesta între anii 1593 și 1594. Construcția din secolul XVI nu s-a păstrat și nici nu au fost până acum efectuate investigații arheologice pe locul respectiv, unde o urmașă a banului, Andreiana Cantacuzino, va construi la începutul secolului al XVIII-lea biserica ce se păstrează și astăzi.

Un alt boier a cărui origine este dezvăluită de poreclă, Dumitru grecul, atestat documentar în vremea lui Alexandru al II-lea Mircea (1568-1577), va construi într-o întinsă poiană de sub coama dealului Ciolanu, mănăstirea cu același nume, la o dată apropiată anului 1573. Biserica mănăstirii, cu hramul Sfântul Gheorghe, s-a păstrat până în zilele noastre, cu unele transformări ce nu i-au alterat în mare măsură arhitectura. De plan triconc, cu turlă pe naos, ea prezintă un pronaos supra dimensionat în lărgime, care a fost afectat de transformări în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. Decorația arhitectonică a fațadelor este caracteristică secolului al XVI-lea și constă din două registre de arcaturi de ciubuce separate printr-un brâu median alcătuit dintr-un tor și cărămizi puse pe colț.

O altă puternică familie boierească locală, avându-și reședința la Sărata (actualmente Sărata Monteoru), ctitoria mănăstirea Pinu prin Stanciu vistier, înainte de anul 1582, în imediata vecinătate a unei vechi exploatare de sare. Mănăstirea avea o biserică din lemn⁶³, care va fi înlocuită de o alta din zid, la mijlocul secolului al XVII-lea, cu cheltuiala lui Matei Basarab.

După construirea reședinței eparhiale la începutul secolului, următoarea mențiune privind existența unui alt locaș de cult în orașul Buzău este aceea din 16 februarie 1585⁶⁴, când un negustor dona o prăvălie din bazar bisericii păstorite de un preot Mihai. Mențiunea singulară a preotului nu ne dă posibilitatea să identificăm biserica de parohie a popii Mihai cu biserica Greci – Negustori, atestată documentar abia în secolul al XVII-lea.

Aproape de sfârșitul secolului, inițiativa ctitoricească domnească se manifestă la Aninoasa și Nucu – Sfântu Gheorghe. Prima ctitorie aparține lui Mihnea al II-lea și soției sale Neaga, care construiesc o biserică de zid, în

⁶³ Alexandru, Elian, Constantin, Bălan, Haralambie, Chircă, Olimpia, Diaconescu, *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I (1395-1800), București, 1965, p. 481 (în continuare, *Inscripțiile medievale*); Tereza Sinigalia, *Trei pisani din epoca lui Matei Basarab*, în RMM MIA, 1974, nr. 2, p. 73-75.

⁶⁴ *DIR, B, veacul XVI*, vol. V, p. 180-181, nr. 193.

locul celei anterioare din lemn, posibil și corpul de chilii descoperit la sud de biserică⁶⁵, lăsând și un frumos hrisov de ctitorire⁶⁶. Planul bisericii de zid prezintă bune analogii cu cel al bisericii Radu – Vodă din București, unde credem că a lucrat aceeași echipă de meșteri. Această ctitorie a avut ca principală destinație să primească mormintele familiei doamnei Neaga și a verișoarei sale Vișa, țiitoarea lui Mihnea Turcitul.

La numai câteva sute de metri de schiturile rupestre Ioan Bogoslovul, Agaton și Ioan Zlataust, pe moșia pe care le-o dăruise în 1587, Mihnea Turcitul ridică un schit din lemn închinat Sfântului Gheorghe. Deși pisania așezată în 1844⁶⁷ prezintă o serie de neconcordanțe cronologice, credem că nu lasă posibilitatea atribuirii ctitoriei lui Mihai Viteazul, așa cum au opinat o serie întregă de autori⁶⁸.

În zona Râmnicului Sărat, acțiunea de construire a unor lăcașuri de cult este foarte puțin evidențiată în secolele XV-XVI. O prezentă singulară, pentru sfârșitul secolului al XVI-lea, este cea a familiei lui Dedu postelnic. Din această familie aromână, originară din Tyrnabon (Tarnav – Tesalia), făcea parte jupâneasa Cherața, mama lui aga Lecca și Mihu Racotă. Dedu postelnic era nepot de frate al acestora⁶⁹, fără să putem ști până acum cine era tatăl său care, prin obișnuita politică matrimonială, ajungea mare proprietar pe Valea Râmnicului, unde îi lăsa moștenire lui Dedu moșii la Zgârçiți, Gura Babei, Haidăi și Băbeni. La rândul său, Dedu era căsătorit cu fiica lui Jipa cel Bătrân și a Elenchii⁷⁰ (probabil o familie de origine grecească, stabilită la Vernești), avându-și una din reședințe la Draghiești. Construcția descoperită în anul 2001 mai păstra o pivniță de mari dimensiuni, cu bolți în leagăn sprijinite de arce dublouri și cu un parter înălțat, având adosată pe latura de nord și o umblătoare. Acest veritabil conac, cu dimensiunile de aproximativ 25 x 22 metri, era construit din zidărie mixtă de bolovani de râu dispuși în casete de cărămidă. La mai puțin de 50 de metri est de conac, sub actuala biserică de plan triconc, a fost descoperită o

⁶⁵ Drăghiceanu, *Săpăturile*, p. 159-176.

⁶⁶ *DIR, B, veacul XVI*, vol. V, p. 396-399, nr. 417.

⁶⁷ Iorgulescu, *Dicț. al jud. Buzău*, p. 451-452.

⁶⁸ I. C. Filitti, *Biserici și ctitori*, București, 1932 (extras din BOR, anul L (1932), nr. 2 p. 12-19 (în continuare, Filitti, *Bis. și ctitori*); T. G. Bulat, *Episcopia Buzăului. Titularii ei din secolele XVI-XVII*, în GB, anul XXIX (1970), nr. 7-8, p. 769-772 (în continuare, Bulat, *Titularii Ep. Bz. din sec. XVI-XVII*); Chihăia, *Etapa Neagoe Basarab*, p. 238-251; Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire românească*, Buzău, 1986, p. 78 (în continuare, Cocora, *Episcopia Buzăului*); Drăguț, *Tradițiile ctitoricești*, p. 160; Nifon Stoica, Nicolae Stoicescu, *Așezăminte monahale din Eparhia Buzăului*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, vol. II, Buzău, 1983, p. 272 (în continuare, Stoica, Stoicescu, *Așezăminte monahale*); episcop, Epifanie Norocel, *Ctitorii voievodale în Eparhia Buzăului*, Buzău, 1988, p. 195-212 (în continuare, Norocel, *Ctitorii voievodale*).

⁶⁹ *DRH, B*, vol. XXI, nr. 268, p. 434-435.

⁷⁰ *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului* (în continuare, *Cat. doc. Țării Românești*), vol. V, p. 51-52, nr. 79.

biserică de plan drept, cu altar decroșat, absidat la interior, compartimentată prin ziduri străpuse de uși, în altar, naos și pronaos. Este foarte probabil ca această biserică să fi avut rolul de capelă de familie, dar nu și de loc de îngropăciune, odată ce în interiorul ei nu au fost descoperite morminte. Biserica a fost distrusă de un cutremur, fiind înlocuită în secolul al XVII-lea cu o alta, de plan triconc.

Rămânând tot în părțile Râmnicului, trebuie să amintim că în anul 1593 este prima dată amintită „mănăstirea grecilor din Râmnic”⁷¹. Denumirea indică fie că era o ctitorie a negustorilor greci din oraș, fie că era deja metoh al unei mănăstiri grecești, poate cea de la Muntele Sinai. Biserica, din lemn, avea hramul Sfântul Gheorghe⁷². În jurul ei a funcționat un cimitir, ale cărui morminte datează începând din jurul anului 1570, căruia i-a fost adăugat un zid de incintă la granița dintre secolul al XVI-lea și al XVII-lea. După invazia tătară din toamna anului 1596, mănăstirea Motnău (pomenită ceva mai devreme) a încetat să funcționeze.

Seria ctitoriilor din secolul al XVI-lea se încheie cu ridicarea mănăstirii Izvorani, de către Luca episcopul Buzăului (1583-1603), apoi mitropolit al Ungrovlahiei (1603-1629), cărturar, caligraf și miniaturist, originar din insula Cipru. Ajuns la Buzău, Luca și-a adus cu sine rude și prieteni, care s-au adaptat cu ușurință noii patrii, înrudindu-se prin căsătorii cu vechile familii boierești ale locului. Din documente știm că nepotul său, Lorinț s-a căsătorit cu Voica, fata boiernașului Lupu din Vernești. Mănăstirea a fost ctitorită în vremea când mulți dintre locuitorii zonei pribegiseră în Ardeal (probabil în preajma invaziei tătare din toamna anului 1596). Mănăstirea a avut o biserică de zid, de un plan necunoscut nouă, în care a fost înmormântat ctitorul. Biserica era ruinată la sfârșitul secolului al XVII-lea, astfel că nepoții lui Lorinț au construit o altă biserică, ce se păstrează și astăzi.

Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, în spațiul Carpaților de curbură sunt cunoscute până acum 31 de biserici și mănăstiri. Pentru aproape 47% dintre acestea nu avem date privind planimetria și structura lor; 33% au fost de plan drept și doar 20 % de plan triconc cu variantele sale. Primul tip de plan, care este predominant în zona noastră, își are exemplele de început în biserica de la Retevoiești⁷³ (sfârșitul secolului al XIV-lea), biserica suprapusă de actuala biserică Sfinții Voievozi - Târgoviște⁷⁴ (începutul secolului al XV-lea), binecunoscuta biserică Sânt Nicoară din Curtea de Argeș, biserica 1 de

⁷¹ I. R. Mircea, *Catalogul documentelor Țării Românești. 1369-1699. Secția Istorică de la Arhivele Statului din București*, București, 1947, nr. 1671 (în continuare, Mircea, *Cat. doc.*).

⁷² Conform pisaniei bisericii actuale.

⁷³ D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoiești*, în MCA, VI, 1959, p. 708-711.

⁷⁴ C. Moisescu, *op. cit.*, p. 143

la Cetățeni⁷⁵, bisericile de la Târgșor⁷⁶ sau Suslănești - Hobăia⁷⁷. Planul triconc a apărut și s-a impus în Țara Românească prin intermediul constructorilor coordonați de călugărul Nicodim. Structura aceasta a fost impusă prin biserica mănăstirii Vodița (circa 1370), repetată apoi la Tismana (1377-1378), Vișina și Topolnița (aproximativ pe la 1380).

Din păcate, lipsesc în această zonă legăturile directe dintre arhitectura epocii lui Mircea cel Bătrân, din zona centrală și meridională a Țării Românești și cea care se manifestă aici începând din vremea lui Radu cel Mare; această lacună se datorează doar nivelului la care se află cercetarea de specialitate. În mod surprinzător, arhitectura de lemn este prezentă într-o proporție aproape egală cu cea de zid, la care se mai adaugă și cele 10 % biserici rupestre; nu există rămăneri în urmă din punct de vedere al civilizației, ci doar condiții geopolitice specifice, care au împiedicat păstrarea întregii zestre arhitecturale din secolele XIV-XVI până în zilele noastre.

Majoritatea construcțiilor au fost realizate la inițiativa boierimii locale, cu o mare coeziune politică și socială, care i-a dat posibilitatea să se manifeste ca unul din cei mai importanți actori pe scena politică a statului. Beneficiari ale unor întinse domenii funciare, familiile lui Oprea spătar (din Rumceni și Cislău), Balaur logofăt (din Bădeni), Mihnea vornic (din Pătârlagele), Dedu postelnic din Draghiești, Dan Danilovici (din Zorești ?) sau Stoica mare spătar (din Modruzești și Crăpești) au avut capacitatea economică să construiască reședințe boierești dar și lăcașuri de cult.

De departe, cea mai activă familie este cea a lui Oprea spătar din Rumceni și Cislău, organizată într-o ceată de neam, care construia mănăstiri încă din secolul al XV-lea. Toate cele trei lăcașuri ridicate de aceștia se află la mai puțin de 15 km de reședința lor de la Rumceni, în locuri greu accesibile, considerate de tradiția locală ca locuri de refugiu ale doamnei Neaga, nepoata lui Oprea spătar. Dacă la situația lor adăugăm și alianțele matrimoniale stabilite cu Vlad Vintilă, Alexandru al II-lea Mircea și Mihnea al II-lea Turcitul, constatăm că aceasta era de departe cea mai importantă ceată de neam boierească de la curbură Carpaților.

Familia lui Gorga din Bădeni, a cărei moștenire a fost împărțită între Balaur logofăt și Mihnea vornic, era înrudită prin tatăl lui Mihnea (Fărcea sau Fărcea), cu cea a lui Oprea spătar din Rumceni, dar în cursul secolului al XVI-lea s-a aflat de mai multe ori în relații conflictuale cu Vlaicu clucer, fiul lui

⁷⁵ Lucian Chițescu, Anca Păunescu, *Cercetările arheologice efectuate la complexul de monumente feudale de la Cetățeni. jud. Argeș. Locuința voievodală*, în CA, vol. VIII, 1986, p. 67-74.

⁷⁶ Gh. Diaconu, Venera Rădulescu, *op. cit.*, p. 126; N. Constantinescu, *Note arheologice și istorice asupra Curții feudale de la Târgșor (secolele XV-XVII)*, în SCIV, tom. 20, nr. 1, 1969, p. 91.

⁷⁷ Rosetti, *Suslănești*, p. 27.

Oprea, din cauza disputelor funciare. Reședința familiei se afla în zona submontană, la Pătârlagele, dar folosind toate căile posibile (inclusiv falsul în acte), o politică agresivă de acaparare de moșii și compromisuri cu Mircea Ciobanu (în vreme ce neamul lui Vlaicu clucer este obligat să fugă peste graniță), neamul lui Mihnea vornic ajunge în veacul al XVII-lea practic cel mai puternic din zonă. La concurență cu exponentul de seamă (prin alianță) al familiei lui Vlaicu, respectiv Vintilă Vodă, care construia o mănăstire-cetate aproape de fieful său de la Menedic, edifică și ei o reședință fortificată la Bradu, la hotarul cu moșia Tisău și Aninoasa.

Apoi, odată cu migrația masivă a grupurilor de greci și aromâni în Țara Românească (în a doua jumătate a secolului al XVI), se afirmă ceata boierească din Vernești și Sorești. Aceștia au construit mănăstirea Ciolanu, care dăinuie și astăzi.

Mai puțin de 20 % dintre ctitoriile din secolele XV-XVI sunt ridicate din inițiativa domniei. Acestea sunt însă monumente emblematice, care au reprezentat surse de inspirație pentru toți meșterii de biserici ce au activat apoi pe aici. Episcopia Buzăului a reprezentat la începutul secolului al XVI-lea, un gest de autoritate voievodală în județele de graniță cu Moldova unde, în a doua jumătate a secolului al XV-lea s-a simțit mai degrabă voința lui Ștefan cel Mare de la Suceava, decât cea de la Târgoviște. Secolul s-a încheiat cu o altă ctitorie a lui Mihnea Turcitul, ridicată în inima Athos-ului buzoian, la Nucu – Aluniș, după ce reconstruise mănăstirea Aninoasa împreună cu doamna Neaga.

Din inițiativa unor prelați au fost construite mai puțin de 10 % dintre mănăstirile din această perioadă. Ei nu le-au ridicat singuri, ci împreună cu laici, membri ai familiei lor, cum este cazul episcopului Ilarion cu fratele său Ivan Orbul din Buzău.

În fine, avem un singur caz de ctitorire de către laici din rândul țăranilor, ciobanii Simion și Vlad, care probabil că au muncit efectiv la dăltuirea în stâncă a mănăstirii de la Aluniș.

Așadar, în secolele XV-XVI ctitorirea la curbura Carpaților pare a fi monopol aproape exclusiv al păturilor superioare ale societății. Constatarea noastră se întemeiază doar pe evidența construcțiilor de cult atestate documentar sau puse în evidență de cercetarea arheologică. Din păcate, masa mută a celor mulți, care locuiesc în satele din ce în ce mai prezente în documente pe măsura apropierii de secolul al XVII-lea, nu este încă supusă investigației în domeniu. Credința noastră este că această statistică seacă va fi răsturnată, pe măsură ce investigațiile arheologice vor fi îndreptate și către actualele biserici parohiale din secolele XVIII-XIX, care ascund sub ele micile ctitorii de sat din epocile anterioare.

Notă

Aceasta este prima parte a unui articol din care, partea a doua, conținând Repertoriul monumentelor dispărute, va fi publicat în următorul număr din B.C.M.I.

ABSTRACT

Curvature Carpathians Zone became more and more important, by taking its place in history and in medieval architecture landscape of Țara Românească. In the XI-XIV centuries, this area, which included the medieval counties Buzău, Slam Râmnic, and a part of Săcuieni, was an important "invasions corridor". In absence of a state authority, for this period, ecclesiastical life, developed, only at small human groups level, without a permanent assistance and cult edifices.

After medieval state founding of Țara Românească, demographic explosion and cultural leap, made this territory a province, which counterbalance, at confessional level, the founding of Râmnic Diocese with Buzău Diocese, and at politically - military level, Craiovești boyars party, with the Buzău's boyars party.

Missing parts of written documents, from the XIV-XV centuries, referring to settlements and foundations, are mostly compensate, by the archaeological research, represented by the interwar unsystematic excavations, recently completed by archaeological excavations occasioned by the restorations of former monasteries ensembles and churches, as well as a complete series of arts and architecture articles and studies about other ensembles and monuments within area.

For the XIV-XVI centuries, in Curvature Carpathians Zone, are certified, until now, 31 churches and monasteries, mostly built-up on the society upper class initiative. This article brings a contribution for knowing the situation of lost churches and monasteries, about which, new documentary and archaeological information come in to sight.

*"ci am văzut domnia mea cest loc bun și tare,
și era o besearică mică de nuiale și lipită cu lut"...*

Cercetarea arheologică a demonstrat importanța contribuție adusă la precizarea și stabilirea fazelor evolutive ale monumentelor investigate, și pe de altă parte, a dovedit realitatea că arhitectura de lemn (biserici, case) a fost larg răspândită¹, până la sfârșitul secolului al secolului XVII-lea în mediul rural și urban. Explicația este simplă, în primul rând, era vorba de materialul de construcție, ușor de procurat, de prelucrat și de construit. Deși datorită sistemului constructiv (Blockbau) în cununi orizontale, urmele bisericilor și caselor de lemn sunt destul de greu depistate arheologic, investigațiile arheologice au contribuit decisiv la stabilirea elementelor de planimetrie și a detaliilor de construcție a edificiilor de lemn. În general, interesul cercetătorilor Radu Crețeanu², Grigore Ionescu³, Andrei Pănoiu⁴, Paul Henry Stahl⁵, s-a concentrat, cum era și firesc, asupra construcțiilor de lemn din secolele XVII-XIX, (vizibile în teren), urmând ca investigația arheologică să suplonească datele lipsă cu privire la tipologia lăcașurilor de lemn⁶ din perioada anterioară. Radu Crețeanu stabilea următoarele tipuri de biserici de lemn: *Tipul 1. Biserici de plan dreptunghiular simplu, cu absidă nedecroșată*, (care apar frecvent în Muntenia și Buzău, precum și cele două monumente din Muntenia de secol XVII care mai existau: Muscel, Buzău și Lipia, Argeș,

¹ În Țara Românească, cel mai vechi lăcaș de lemn depistat arheologic este cel de la Stelea Veche I, ridicat în timpul lui Mircea cel Bătrân, vezi în acest sens detalii la Petre Diaconescu, Corneliu Ionescu, *Vechea biserică Stelea din Târgoviște*, RMM-MIA, 1-1974, p. 39 - 45. La Târgoviște, sub actuala biserică de zid de la Sf. Nicolae Geartoglu, s-a presupus existența unui edificiu de lemn, datând de la sfârșitul secolului al XIV lea. Existența paralelă a unor construcții de zid cu cele de lemn în cadrul aceleiași ansamblu monastic a fost una din surprizele cercetării arheologice, la Tânganu-Ilfov și la Stelea Veche din Târgoviște descoperindu-se lângă bisericile din zid, construcții de lemn. La Tânganu, alături de biserică de zid, au existat locuințele călugărilor, din paiantă, distruse în 1595, înlocuite cu construcții de cărămidă.

² Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, 1968, pp. 10 -15

³ Grigore Ionescu, *Tipologia și formele arhitecturale ale bisericilor de lemn românești*, în vol. *Arhitectura românească*, în vol. *Tipologii-creații - Creatori*, 1986, stabilea 5 tipuri ale bisericilor de lemn, dezvoltând tipologia stabilită de Radu Crețeanu, pp. 30-49

⁴ Andrei Pănoiu, *Arhitectura tradițională din zona centrală a Gorjului*, 1982

⁵ Paul H. Stahl, *Vechi case și biserici de lemn din Muntenia*, S.C.I.A., 2-1963, pp. 319-335

⁶ Radu Crețeanu, *op.cit.*, 1968, pp. 12-14

cu variații sale), *Tipul 2. Biserici de plan dreptunghiular simplu cu absida decroșată; Tipul 3. Biserici de plan dreptunghiular compus, Tipul 4. Biserici de plan treflat sau trilobat, caracteristice perioadelor mai târzii.* Investigația arheologică a luat în considerație toate categoriile de izvoare ale vremii care aminteau de vechi biserici sau case de lemn, relatările călătorilor străini, documente iconografice sau cartografice, toate constituind surse importante asupra vechilor lăcașuri de lemn⁷.

Ca o primă observație, relatările călătorilor străini⁸ care au trecut pe teritoriul Țărilor Române în secolele XV-XVII, sunt în concordanță cu simplitatea, modestia construcțiilor și într-o primă etapă, cu precaritatea materialelor folosite⁹.

Importante documente de epocă, *pisaniiile* existente pe monumente aminteau (nu întotdeauna) de bisericile de lemn anterioare celor de zid. În unele cazuri, însă nu se amintea de existența unor lăcașuri anterioare, explicabil prin prestigiul pe care îl conferea statutul de prim ctitor. Ridicarea „a fundamentis” a unui lăcaș de cult a fost însoțită întotdeauna de creșterea prestigiului social în ochii comunității. Pe de altă parte, acolo unde existau legături de rudenie între ctitori, erau menționați în pisanie de fiecare dată „*strămoșii vechi și bătrâni*”, tradiție care conferea greutate și respect în ochii contemporanilor și ai posterității¹⁰.

Investigații arheologice relativ recente au dus la descoperirea a 18 biserici de lemn, ridicate în secolele XVI-XVII¹¹, multe din cele cercetate fiind datate în secolele anterioare. Condițiile vitrege de cercetare, precum și distrugerile anterioare au afectat planimetria acestor biserici, făcând imposibilă restituirea planimetrică. Totuși, acolo unde a fost posibil, arheologia a dus la îmbogățirea repertoriului planimetric al lăcașurilor de

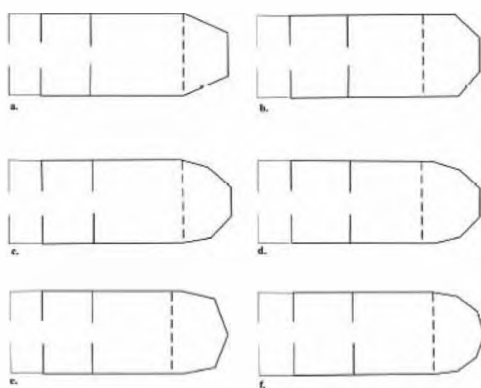
⁷ Despre tehnica de construcție a bisericilor de lemn în cele două variante, „Fachwerk” (nuele împletite pe un suport de lemn) și „Blockbau” (a bânelor așezate în cununi orizontale), vezi articolul Doinei Rotaru, *Bisericile de lemn din județul Vaslui, tradiție și viitor* din volumul, *Monumentul, Tradiție și viitor*, Iași, 2005, pp. 527-535

⁸ Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală văzută de călătorii străini, sec. XV-XVIII*, 1973, pp. 232-246

⁹ Astfel, la sfârșitul secolului al XVI lea, reședințele domnești ale lui Petru Șchiopul de la Iași și cea de la București a lui Alexandru al II lea au fost construite din lemn și acoperite cu șită.

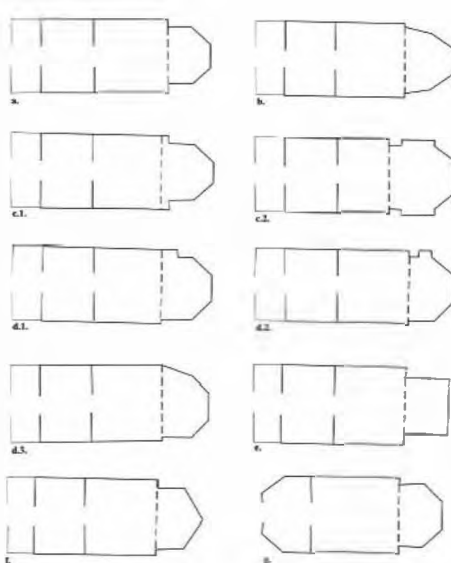
¹⁰ Ionel Căndea, *Mănăstirea Măxineni*, Editura Istros, 1996, p. 70, cercetările arheologice au dus la punerea în evidență a planimetriei bisericii de lemn de la Măxineni, jud. Brăila, amintită și în pisanie. Au existat cazuri în care erau menționate bisericile de lemn, dar care nu au fost descoperite prin cercetări arheologice, probabil situate în altă parte. Este cazul cercetării arheologice de la Mamul, unde era amintită biserica de lemn, nereperată arheologic, deși morminte anterioare bisericii de zid puteau aparține unui lăcaș anterior.

¹¹ Spiridon Cristoceca și colab., *Rezultatul cercetărilor arheologice de la biserica fostei Mănăstiri Râncăcirov, județul Argeș*, RMI, 1993-1994, pp. 174-181. Cercetările au dus la descoperirea bisericii de lemn, ridicată în timpul lui Vlad Călugărul (1481, 1482-1485) suprapusă ulterior de biserică de zid, înălțată în secolul XVII.

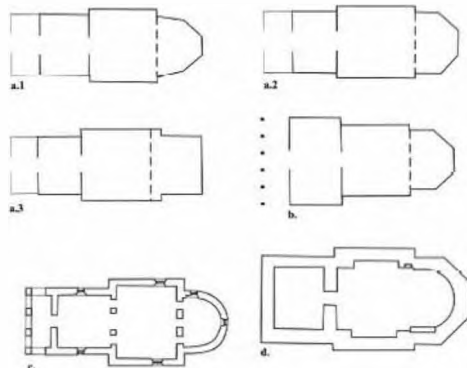
Tipuri de biserică cu plan dreptunghiular simplu și absidă decroșată.
 a, b - cu 3 laturi; c, d - cu 5 laturi; e - cu 4 laturi și machie pe axul clădirii;
 f - cu 6 laturi și machie pe axul clădirii

a . Biserici de plan dreptunghiular

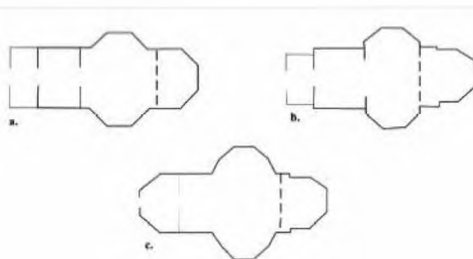
Tipuri de biserică cu plan dreptunghiular simplu și absidă decroșată.
 a, b - poligonali; c - poligonali, cu spațiul altarului mărit simetric prin decalarea stâmpii (1)
 sau pe la absidă, bilateral (2); d - poligonali, cu spațiul altarului mărit asimetric pe la amănajarea
 unei nave (1), sau diviziune (2) sau cu decesurarea absidei (3) pe latura de nord; e - dreptunghiulari;
 f - cu 4 laturi și machie pe axul clădirii; g - variația cu pronosul poligonal.

b . Biserici de plan dreptunghiular și absidă decroșată

Tipuri de biserică cu plan dreptunghiular compus.
 a - cu navași supralargiți și absă poligonali (1, 2) sau dreptunghiulari (3); b - cu pronosul supralargit;
 c - planul bisericii de zid din Ieși (după arh. Paul Samărdăneanu, în ACME, 1942, p. 90); d - planul
 bisericii de zid din I.șag (după Virgil Drăghiceanu, în BCMI, 1931, p. 170, fig. 19).

c. Biserici de plan dreptunghiular compus

Tipuri de biserică cu plan triflat sau trilobat.
 a - cu plan triflat; b - cu plan trilobat; c - variația cu pronosul poligonal.

d. Biserici de plan trilobat

Pl. 1 Tipologia bisericilor de lemn, după Radu Crețeanu, 1968

lemn¹². În urma cercetărilor arheologice s-au remarcat următoarele:

□ Forme neobișnuite ale pronaosului așa cum se întâlnește la biserica paraclis de la Vadu Sorești, jud. Buzău și probabil la Brâncoveni, jud. Olt, destinate necropolelor boierești

□ De asemenea, a fost constatată frecvența folosirii fundațiilor din bolovani, explicabilă datorită materialului ușor de procurat, care nu necesita prelucrare și care, prin dimensiuni, implica o economie de material¹³. Fundații din bolovani legate cu mortar au fost des întâlnite în secolele XIV-XVI, fiind caracteristice în special bisericilor de lemn, mai puțin celor de zid. Au fost semnalate 14 fundații la bisericile de lemn, și anume la Măxineni, jud. Brăila¹⁴ și Vadu Sorești, jud. Buzău¹⁵, la Drujești 1 din Curtea de Argeș¹⁶, precum și la Urșați, jud. Gorj¹⁷ și Vălenii de Munte¹⁸, jud. Prahova, datate în secolul al XVII lea. Deși în general fundațiile bisericilor de lemn erau plasate la adâncimi destul de mici, au existat cazuri de plasare a fundațiilor la adâncimi neobișnuite, datorită terenului mlăștinos. Fundația bisericii de lemn de la Măxineni-Brăila, (grosimea de 0,90 - 0,95 m și adâncimea de 2,40 m) constituie o excepție explicabilă prin solul inundabil, cu o cotă superioară a nivelului apelor freatice¹⁹.

OBIECTIVE ARHEOLOGICE

I. Judetul Argeș

1. Drujești, Curtea de Argeș - Hramul „Adormirea Maicii Domnului”

Absența pisaniei a făcut ca datarea actualei biserici să fie controversată. Cercetările arheologice au dus la descoperirea unui edificiu de lemn, despre care nu se cunoștea nimic din punct de vedere documentar, datat, pe baza monedelor descoperite, în a doua jumătate a secolului al XVI-

¹² Ni s-a părut un exercițiu util de a găsi asemănări ale obiectivelor arheologice cu cele ale tipurilor planimetrice stabilite cu ani în urmă de Radu Crețeanu, ceea ce urma să ne conducă la concluzia că tipologia stabilită este foarte actuală, și mai mult decât atât, se remarcă perpetuarea tipurilor planimetrice stabilite din veacurile anterioare pentru lăcașuri mai noi, secolele XVIII-XIX.

¹³ Vezi amănunte despre materiale și tehnici de construcție, Cristian Moisesescu, *Procedee tehnice, materiale și meșteri constructori români în Evul Mediu*, RMM-MIA, 1-1985, p. 13-25, Dana Mihai, *Archaeologically documented building materials and techniques used for civil and religious monuments in Wallachia, XVI-XVII centuries*, CA, XI, 2000, pp. 507-529

¹⁴ Cădea, *op.cit.*, 1996, p. 43

¹⁵ Vasile Drâmbocianu, *Stațiunea de la Vadu-Sorești, jud. Buzău, M.C.A., XVII, vol. II, 1993*, pp. 469-478

¹⁶ Spiridon Cristocea, *Biserica Drujești din Curtea de Argeș în lumina cercetărilor arheologice*, RMI, 1-1990, pp. 30-35

¹⁷ Venera Rădulescu, *Cercetările arheologice de la Urșați, jud. Gorj, CA, VII, 1984*, pp. 175-179

¹⁸ Bătrâna, *op.cit.*, 1981, p. 234

¹⁹ Cădea, *op.cit.*, 1996, p. 35

lea. Biserica de lemn era o construcție de mici dimensiuni 8 x 4,70 m, de plan dreptunghiular simplu, cu absida decroșată, cu trei laturi, cu fundații din bolovani de râu, prinse cu mortar, având grosimea de 0,50 m și adâncimea de 0,70 m²⁰. Biserica de lemn aparține tipului II, o varianta nouă, aceea cu

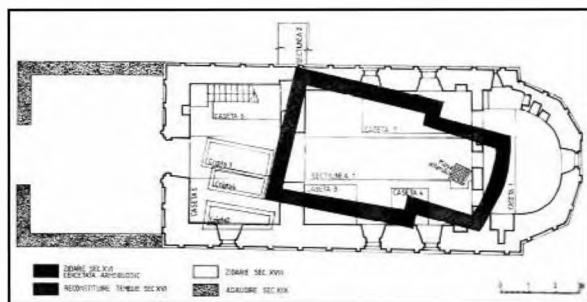

Fig.1a Planul cercetărilor arheologice de la biserica Drujești, după Cristocea, 1992

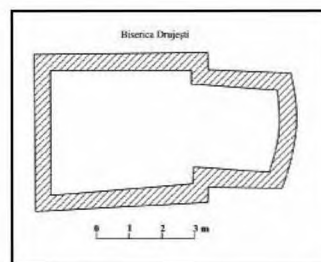

Fig.1b Planul bisericii de lemn

absida cu trei laturi, cu spațiul altarului mult mărit.

2. Biserica Beștelei, Pitești - Hramul „Sf. Treime”

Cod LMI AG-II-m-A-13421.01

Str. Primăverii 7

Cronica Țării amintea că Matei Basarab a făcut mănăstirea de la Câmpulung, biserica din Pitești și altele. Documentul care menționa despre existența a trei edificii succesive la Sf. Treime Beștelei este cartea lui Radu Leon din 1666. Domnul scria Neacșului “din Pitești ca să fie volnic, să facă o biserică care au fost în loc, încă mai înainte vreme, care biserică au fost stricată, iar răposatul Matei vvd.... Au făcut-o cu temelia de piatră și în sus de lemn. După aceea, fiind răotăți, o au ars. Deci o au dat ca să o facă el, și să fie iar pre seama lui, cum au fost și mai înainte vreme”²¹. Cercetările arheologice au constatat *existența unei biserici mai vechi de lemn, de plan dreptunghiular, fără abside laterale, cu altarul decroșat, atribuită lui Matei Basarab*. Investigația arheologică a stabilit că această biserică a fost demolată după o existență nu prea îndelungată, datorită unui incendiu²².

Biserica de lemn aparține tipului II, varianta C1, cu absida decroșată, pentagonală.

²⁰ Spiridon Cristocea, *op.cit.* 1990, pp. 19-25, a fost descoperită și masa altarului, descoperindu-se și pardoseala de cărămidă a aceleiași biserici.

²¹ Petre Simionescu, *Contribuții la studiul monumentului Beștelei din Pitești*, RMM-MIA, 1-1987, pp. 86-91

²² Gh.I.Cantacuzino, T. Mavrodin, dosar 7065, 1975, arhiva INMI

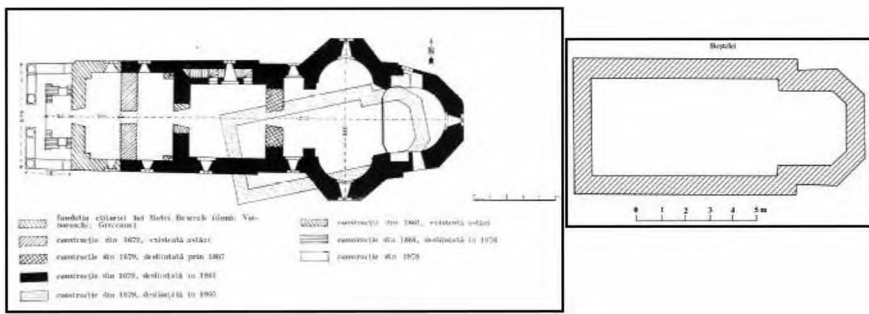

Fig. 2a Planul cercetărilor arheologice - biserica Fig. 2b Planul bisericii de lemn
Beștelei din Pitești, Simionescu, 1987

3. Gorgani

Comuna Gorganu de Jos

Sub actualul lăcaș a fost descoperită biserica menționată în pisanie datând din anul 1697, construită de preoții Ene și Constantin. Edificiul construit din lemn, pe soclu de cărămidă, este de plan dreptunghiular, cu dimensiunile de 14,74 x 4,95 m, absida altarului este decroșată, cu trei laturi²³.

II. București

1. Zlătari

Biserica "Sf. Mare Mucenic Dimitrie și Sf. Mare Mucenic Gheorghe", Biserica de lemn - Hramul „Adormirea Maicii Domnului”

Cod LMI B-II-m-B-19844

În București, precum și în alte orașe, pisanile aminteau de lăcașuri de lemn care erau o realitate a secolelor XVI-XVII, multe dintre ele fiind descoperite în urma investigațiilor arheologice. Astfel în București, în pisanile

²³ Cristocea, 1996, <http://www.cimec.ro/scripts/ARH/Cronica/cercetari>

²⁴ În pisanile lăcașurilor de cult din București din cele 40 de monumente ridicate în secolele XVI-XVII, 30 sunt de lemn. 1. *Artim*, ctitor - Staicu Merișanu; 2. Biserica Doamnei Maria și a Doamnei Stana; 3. *Bradu Boteanu*; 4. Bucur; 5. Dintr-o zi, zidită de Maria Brâncoveanu; 6. Grinduri - Badea Vornic; 7. Patriarhie, ctitor Oprea Iuzbașa; 8. Sf. Ioan Grecesc, rezidită de Constantin Brâncoveanu; 9. Sf. Sava - ctitor Andronache pârcaľab; 10. Răzvan - ctitor Bărcă Cojescu; 11. Săpunari; 12. Sărindar, dispărută; 13. Scaune; 14. Sf. Nicolae Prund; 15. Sf. Nicolae Sârbi - soția lui Mihai Cupețul din Târgșor; 16. Sf. Dumitru - de Jurământ, Badea Bălăceanu, 1550; 17. Sf. Gheorghe Vechi - Mitrea Vornicul, 1550; 18. Sf. Nicolae Șelari, 1550; 19. B. Albă Postăvari - Caplea, 1564; 20. Sf. Ecaterina Pană vistier, Ivașco Goleșcu, 1574-1578; 21. Stelea, dispărută, Stelea Cupețul, 1580; 22. Sf. Ioan Grecesc Andrei, mare vistier, 1589-1591; 23. Sf. Nicolae Jitniță, 1590; 24. Sf. Vineri, 1644; 25. Tabaci, 1654; 26. Slobozia, Radu Leon, 1664; 27. Biserica Zlătari, 1667; 28. Bis. Doamnei, zidită de Maria Cantacuzino, 1680; 29. Icoanei, David Corbeanu, 1682; 30. Biserica cu sfinți, 1699, vezi amănunte Stoicescu, 1961.

lăcașurilor de cult din București din cele 40 de monumente ridicate în secolele XVI-XVII, erau amintite 30 de biserici de lemn, dar probabil că numărul acestora era mult mai mare²⁴. Dintre aceste investigații arheologice, amintim cele desfășurate la Zlătari care au probat realitatea documentară care indica sub actualul lăcaș o biserică de lemn²⁵, de plan navă, cu pridvor, acoperită probabil cu olane și decorată cu frescă²⁶. Documentar este amintită existența bisericii de lemn (1667) cu hramul "Adormirea Maicii Domnului", anterioară celei construite la începutul secolului al XVIII-lea, ridicată cu ajutorul spătarului Mihai Cantacuzino²⁷. Din păcate, nu există un plan publicat al cercetărilor arheologice și nici al bisericii amintite.

2. Biserica Doamnei - Hramul „Intrarea Maicii Domnului în Biserică”

Cod LMI B-II-m-A-18584

Str. Doamnei 2

Biserica Doamnei a fost zidită în anul 1683 de doamna Maria, soția lui Șerban Cantacuzino, pe locul alteia, de lemn, înălțată tot de ea. Existența unei biserici mai vechi pe locul sau în apropierea actualei biserici a fost confirmată de săpăturile arheologice care au scos la iveală 15 mominte din secolele XV-XVIII, ce făceau parte dintr-un cimitir situat în preajma bisericii, care a precedat-o pe cea ridicată în 1683²⁸.

3. Biserica Râșvan - Hramul "Adormirea Maicii Domnului", "St. Filofteia"

Cod LMI B-II-m-B-18158.01

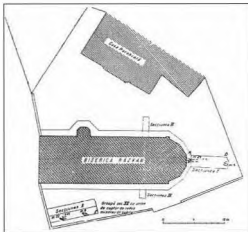

Fig. 3 Planul cercetărilor arheologice de la biserica Râșvan

²⁴ Cristian Țico, *Raport preliminar asupra cercetărilor de salvare efectuate la hanurile Zlătari și Constantin Vodă din București*, MCA, Oradea, 1979, pp. 398-401

²⁵ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul București - Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 327

²⁶ Stoicescu, *op. cit.*, p. 327

²⁸ *Ibidem*, p. 201

Până la investigația arheologică, biserica a fost atribuită inițiativei lui Ștefan Răzvan, domnul Moldovei. Prima biserică a fost construită în timpul lui Matei Basarab, între 1636 și 1647, fiind refăcută la începutul secolului al XVIII-lea de Bârcă Cojescu²⁹. Intervențiile arheologice au dus la stabilirea a două faze de construcție. Prima fază de construcție coincidea cu prima jumătate a secolului XVI lea, când era ridicată biserica de lemn, distrusă în urma unui incendiu din a doua jumătate a secolului al XVII-lea³⁰. La sfârșitul aceluiași secol, se construiește biserica de zid a lui Bârcă Cojescu, al cărui mormânt a fost descoperit în partea dreaptă a pronaosului³¹.

III. Județul Brăila

Biserica de la Măxineni, sat VOINEȘTI - Hramul „Sf. Ioan Botezătorul”

Cod BR-I-s-B-02060

Amintită și în pisanie, a fost descoperită biserica de lemn ridicată de locuitorii satului *Măxineni*, sat amintit pentru prima oară la 1554³². Au fost puse în evidență detalii planimetrice și constructive ale Bisericii I, care precedau ctitoria lui Matei Basarab, ridicată între 1636-1637. Astfel, fost puse în evidență detalii constructive ale fundației bisericii I, care erau făcute din pietre de râu legate cu mortar, a cărei lățime era de 0,90-0,95 m, având o talpă lată de 0,35-0,40 m. S-a constatat astfel că fundația ctitoriei lui Matei Basarab a tăiat fundația bisericii de lemn. Edificiul de lemn era de dimensiuni

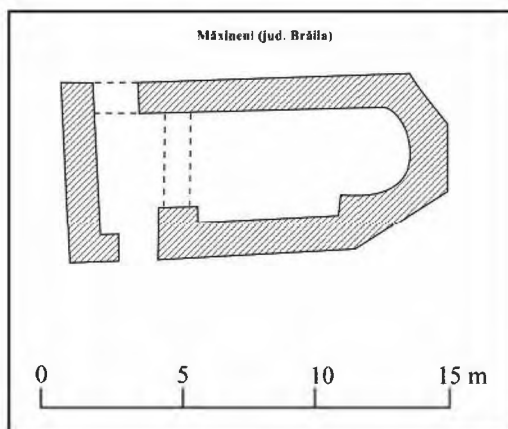

Fig. 4 Biserica de lemn descoperită la Măxineni, județul Brăila

²⁹ *Ibidem*, p. 264

³⁰ Morintz, S., Cantacuzino Gh., Rosetti, D.V., *Săpăturile din punctul biserica Răzvan*, M.C.A., VI, 1959, pp. 650-652

³¹ Stoicescu, *op.cit.*, p. 264

³² Căndea, *op.cit.*, 1996, p. 11

³³ Vezi amănunte la Cristian Moiescu, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab, vol. II, Repertoriul epocii edificiilor de cult*, 2003, pp. 57-58.

destul de mari, măsurând 14,5 x 7 m, cu fundații groase până la 1,3 m³⁹.

Ea se înscrisse în Tip II, varianta D 3, "Nedecroșarea absidei pe una din laturi".

IV. Județul Buzău

1. Vadu Sorești

Satul (dispărut) Modruzești

Biserica a cărei planimetrie a fost descoperită grație investigațiilor arheologice, a făcut parte dintr-o curte boierească, ridicată de *postelnicul Stoica* în deceniul al doilea al secolului al XVI-lea (1520-1579). Edificiul, de plan navă, cu o lungime de 17,80 m, din care s-au păstrat fundațiile din bolovani de râu și mortar, amestecați cu cărămidă, cu pronaosul și absida pentagonale, are o formă foarte rar întâlnită în Țara Românească³⁴. Fundația bisericii are o lățime de 0,60 m și o adâncime de 0,40 m. A fost descoperit pe latura de răsărit a altarului un vas de sticlă ritual, obicei surprins arheologic la mai multe biserici din Țara Românească.

Biserica corespunde din punct de vedere planimetric cu tipul II, varianta G, din tipologiei lui Radu Crețeanu, dar cu pronaosul supralărgit, poligonal.

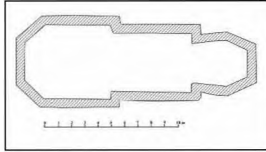

Fig. 5 Planul bisericii de lemn de la Vadu Sorești, Drîmbocianu, 1993

2. Fosta mănăstire Bradu - Hramul "Sf. Dimitrie"

cod LMJ BZ-II-a-A-02407

sat HALES; comuna TISĂU

Mănăstirea a fost atribuită prin tradiție Doamnei Neaga, fiind atestată documentar la 15 ianuarie 1600. Cercetările arheologice începute de Gh. I. Cantacuzino³⁵, au stabilit două etape de construcție: astfel pe locul unui mai vechi lăcaș de lemn datat la mijlocul secolului al XV-lea, a fost ridicată în 1642 de către Radu Mihălcescu, mare comis în timpul lui Matei Basarab,

³⁴ Deși explicațiile fotografiilor arată că sunt de piatră!

³⁵ Gh. I. Cantacuzino, *BMJ*, 2, 1974, p. 94; datează biserica de lemn la începutul secolului al XVI-lea.

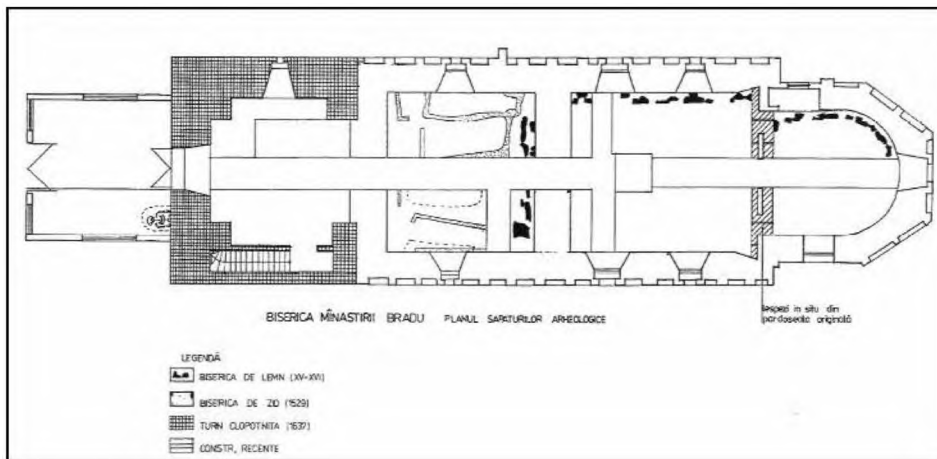

Fig. 6 Planul bisericilor de la fosta mănăstire Bradu, Chicideanu, Modoran, 1983

biserica mănăstirii Bradu. Biserica de lemn avea dimensiunile de 15 x 6 m³⁶, era de plan dreptunghiular, cu temelie din bolovani de râu³⁷ și lespezi, cu o absidă pentagonală la răsărit, pe latura de sud fiind călcată de fundația bisericii de zid. Pereții bisericii au fost făcuți din trunchiuri mari de copac. Lăcașului i-a aparținut o necropolă cu inventar bogat, precum și locuințe de suprafață.

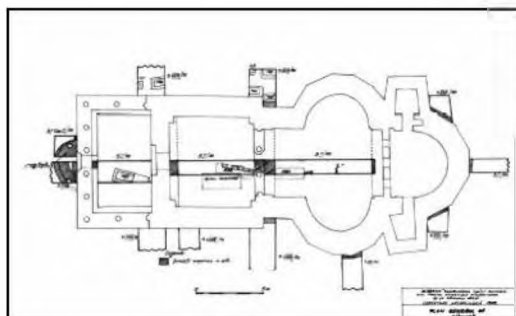
3. Fosta Mănăstire Râmnicu Sărat

Biserica cu Hramul "Adomirea Maicii Domnului"

Cod LMI BZ-II-m-A-02463.01

Str. Primăverii 4

Râmnicu Sărat – Grecilor – mănăstire desființată, biserică dispărută, Hramul „Sf. Gheorghe”.

Înainte de ansamblul ridicat în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu în anii 1691-1697, existent și astăzi, în acest perimetru a funcționat „mănăstirea grecilor”, atestată documentar la 13 decembrie 1593, având o biserică de lemn cu hramul

Fig. 7 Planul cercetărilor arheologice de la fosta mănăstire Râmnicu Sărat, Lupu, 1998

³⁶ Este datată de I. Chicideanu, care a continuat și extins cercetările, la mijlocul secolului al XV-lea și incendierea acesteia în anul 1521, potrivit monedei lui Selim I (1512-1520) căpăcut de nivelul de construcție al bisericii, dosar INMI, 5266, cercetări arheologice, anii 1974-1977.

³⁷ I. Chicideanu & C. Modoran, *Mănăstirea Bradu. Scurt istoric și cercetări arheologice. Spiritualitate și istorie la întorsura Buzăului*, 1983, pp. 231-255

„Sf. Gheorghe”. Așa cum se arată și în pisană din 1697, biserica brâncovenească a fost ridicată „(...) den temelie în locul acesta, unde mai înainte o mică biserică de lemn era și închinată aceluși Sf. Munte Sinai”. În lipsa informațiilor documentare, nu știm cine a fost ctitorul acestei mănăstiri, în ce an și cine a închinat-o mănăstirii de la Muntele Sinai³⁸.

În urma cercetărilor arheologice desfășurate în spațiul fostei mănăstiri³⁹ a fost descoperită o necropolă de inhumație, datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care a fost imediat suprapusă de o incintă de plan patruleter, cu un masiv turn de poartă pe latura de nord. Necropola de inhumație, datată strâns, cu ajutorul monezilor descoperite ca inventar funerar, între anii 1555 și 1580, a gravitat în jurul bisericii din lemn, din care au fost surprinse (în cursul campaniei anului 1998) urmele soclului din bolovani de râu și două grinzi din lemn în zona centrală a naosului actualei biserici⁴⁰.

Această biserică, intrată și în tradiția locală, a fost preluată de o incintă de zid ridicată la o dată încă neprecizată, datată larg, doar pe baza monezilor descoperite – emisiuni ale regelui Poloniei, Sigismund al III-lea (1585-1632). Descoperirea, în cursul campaniei anului 1999, unui zid realizat în tehnica panourilor din cărămizi și bolovani de râu, pe care călca latura de nord a incintei actuale, a determinat presupunerea că, anterior incintei de zid actuale, a mai existat o construcție (incintă?), suprapusă de anfilada nordică de chilii, ce se poate data la sfârșitul secolului al XVI-lea.

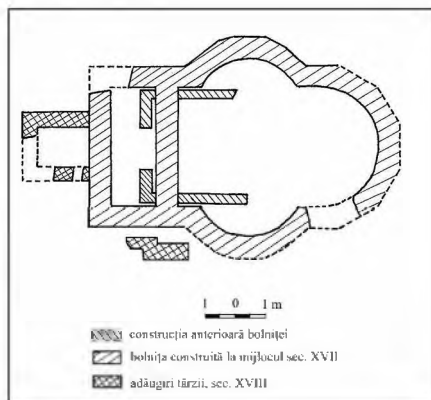
V. Județul Dâmbovița

Mitropolia Veche a Țării Românești

Cod LMI DB-II-a-A-17283

Piața Mihai Viteazul 2

În cadrul ansamblului mitropoliei din Târgoviște au fost puse în evidență la 50 m Nord de incintă prima clădire a bisericii bolniță, din care se păstrează parțial fundațiile. Biserica avea un plan navă cu fundații superficiale ce susțineau o structură de lemn, cu dimensiunile de 8 x 4 m⁴¹.
Despre detaliile planimetrice ale acestei

³⁸ Emil Lupu, *Date arheologice privind Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu Sărat, județul Buzău (secolele XVI-XIX)*, în Mousaios, vol. IV, partea I, Buzău, 1994, pp. 269-309

³⁹ E. Lupu, *Raport – Rm. Sărat*, 1994, p. 194-195. V. și idem, *Date arheologice privind Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu Sărat, județul Buzău (secolele XVI-XIX)*, în Mousaios, vol. IV, partea I, Buzău, 1994, pp. 269-309.

⁴⁰ Informații de la Emil Lupu, responsabil științific al cercetărilor arheologice de la Râmnicu Sărat.

bolnițe nu ne putem pronunța, ele nefiind comunicate de autorii cercetării arheologice.

VI. Județul Giurgiu

Biserica "Sf. Voievozi", "Mihail și Gavril"

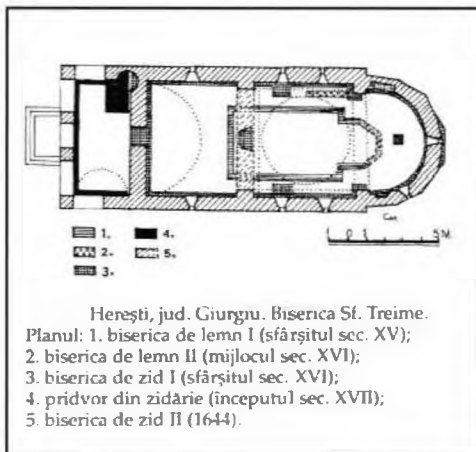
cod LMI GR-II-m-A-15013.02

sat HERĂȘTI, comuna HERĂȘTI

Ansamblul boieresc de la Herești⁴² aparține familiei Năsturel, biserica fiind ridicată în 1644 de doamna Elina, soția lui Matei Basarab, împreună cu frații săi, Cazan și Udriște Năsturel. În 1853 intrată în posesia familiei Obrenovici, biserica a suferit modificări.

Cercetările arheologice efectuate au dus la descoperirea a **patru biserici suprapuse**, succedate pe același amplasament. Au fost surprinse urmele bisericii de lemn, distrusă în urma unui incendiu, fiind găsite în naos rămășițele a două bârne carbonizate cu dimensiunile de 1,90 x 0,70 m⁴³.

În prima etapă a fost ridicată *biserica de plan dreptunghiular*, cu absida altarului pentagonală la exterior și circulară la interior, împreună cu tumul de plan circular. Vestigiile primului edificiu de cult au fost interceptate în suprafața naosului și la limita răsăriteană a actualului pronaos și au permis reconstituirea unui lăcaș format dintr-o navă dreptunghiulară de lemn, cu

Herești, jud. Giurgiu. Biserica Sf. Treime.
Planul: 1. biserica de lemn I (sfârșitul sec. XV);
2. biserica de lemn II (mijlocul sec. XVI);
3. biserica de zid I (sfârșitul sec. XVI);
4. pridvor din zidărie (începutul sec. XVII);
5. biserica de zid II (1644).

Fig. 8a Planul cercetărilor arheologice de la Herești, jud. Giurgiu, Moisescu, 2003

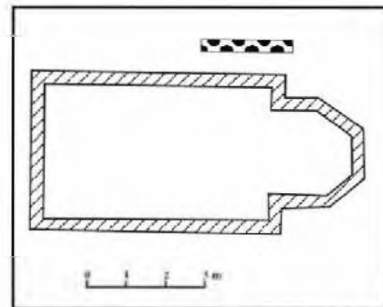

Fig. 8b Planul bisericii de lemn de la Herești, jud. Giurgiu

⁴¹ Petre Diaconescu, Gabriel Mihăescu, *Complexul monumental al mitropoliei din Târgoviște, Rezultatul cercetărilor arheologice*, RMM-MIA, 1-1988, pp. 59-69.

⁴² Paul de Alep este impresionat de construcția de aici, "care este veselă și îndepărtează sufletul de orice grijă din sufletul celor întristați, în mijlocul palatului sunt tainițe pentru păstrarea proviziilor", CSTR, vol. VI, p. 232.

⁴³ Chicideanu, dosar 5330- 1978, arhiva INMI, pp. 1-7

dimensiunile de 5,75 x 4,30 m la interior, căreia i se adăuga un altar pentagonal lat de 3,20 m, datat la sfârșitul secolului XV. Un puternic incendiu a distrus-o, după o jumătate de veac⁴⁴. Faza a doua este reprezentată tot de un lăcaș de lemn, care îi urmează pe același loc primei biserici, către mijlocul secolului al XVI-lea. Dezafectarea celei de a doua biserici s-a făcut prin demontarea și recuperarea sistematică a materialului de construcție, momentul fiind sfârșitul secolului al XVI-lea. A treia etapă este caracterizată prin ridicarea primului lăcaș de zid, după demantelarea lăcașului de lemn. În pronaos au fost descoperite două cripte jefuite din vechime, aparținând desigur ctitorilor.

Absolut neobișnuită și insolită, această succesiune a două lăcașuri de lemn, modeste ca dimensiuni și ca planimetrie, probabil ridicate de sătenii din Herești, peste care se succedă alte două de zid. Situația întâlnită este singulară pentru cercetarea arheologică medievală⁴⁵.

Tip II, varianta C1 cu spațiul altarului mărit simetric prin absidiole laterale.

VII. Județul Gorj

Urșai

Cercetările arheologice au dus la descoperirea urmelor unei biserici din lemn, căreia i-au fost restituite elemente de planimetrie, fiind un lăcaș de plan navă, cu dimensiunile de 11,50 x 4,75 m, cu fundații de bolovani, datat la sfârșitul secolului al XVII-lea. Este un edificiu alcătuit din naos, pronaos, cu intrarea printr-un pridvor aflat pe latura vestică. Absida altarului este de formă poligonală, decroșată asimetric, cu cinci laturi exterioare și înzestrată cu proscomidie și diaconicon. Au fost depistate elemente de decorație interioară, respectiv pardoseala din cărămidă, constatându-se că acoperișul a fost făcut din șindrilă⁴⁶. Intrarea se făcea printr-

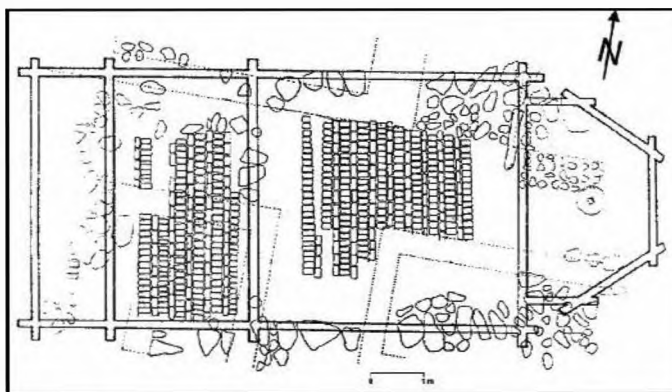

Fig. 9 Planul bisericii de lemn de la Urșai, jud. Gorj, Rădulescu, 1984

⁴⁴ Recordul a fost egalat de suprapunerea celor 4 biserici de pe Calea Victoriei nr. 9, București, datate de la sfârșitul secolului al XVI-lea (B1) până la mijlocul secolului al XVIII-lea, Mănușu Adameșteanu, Dan D, Ionescu, C.C.A., 2005, raport 58.

⁴⁵ Moiescu, *op.cit.*, 2003, p. 15

⁴⁶ Rădulescu, *op.cit.*, pp. 181-187

un pridvor aliat pe latura vestică.

Biserica de lemn aparține Tipului II, varianta a, îmbinat în sistemul coadă de rândunică, cu absida decroșată, pentagonală.

VIII. Județul Olt

Mănăstirea Brâncoveni - Biserica "Sf. Nicolae"

Sat Brâncoveni, comuna Brâncoveni

Cod LMI OT-II-m-B-08686.01

Biserica Sf. Nicolae din Brâncoveni avea funcția de paraclis al curții alăturate, stăpânită de vel Agă, Matei Basarab. Împreună cu nepotul său de vară, Preda Brâncoveanu. Lăcașul a fost construit în anul 1634, dată menționată și în pisania bisericii. Sub această biserică, cercetările arheologice efectuate de Mariana Beldie-Dumitrache au descoperit vestigiile unui lăcaș din secolul al XVI-lea, de plan sală, dar cu contraabsidă pe latura de vest⁴⁷, probabil o ctitorie aparținând Brâncovenilor⁴⁸. Au fost observate fundațiile de zidărie de cărămidă ale unei biserici anterioare, a cărei suprastructură era de lemn. În naosul bisericii la -1,20 m s-au descoperit urmele unei pardoseli de cărămidă paralelipipedică, așezată în frunză de brad⁴⁹.

Cercetări arheologice efectuate în anul 1973 au dus la descoperirea celor cinci mominte anterioare bisericii de lemn, databile în a doua jumătate a secolului al XV-lea⁵⁰.

Biserica de lemn aparține tipului II, var g, cu absida și pronaosul pentagonale, dar cu mențiunea că pronaosul este supralărgit

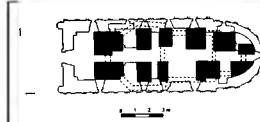

Fig. 10a Planul cercetărilor arheologice de la Brâncoveni, după Beldie-Dumitrache

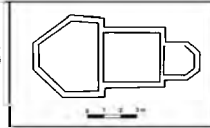

Fig. 10b Biserica de lemn de la Brâncoveni

⁴⁷ Această dispoziție apare la numeroase biserici de lemn, Bălușeni, județul Botoșani, Horodnic, județul Suceava, datate în secolul al XVIII-lea.

⁴⁸ Moisescu, op. cit., p. 10

⁴⁹ Arhiva I.N.M.I., Proiect 1977/1973, p. 13

⁵⁰ Informații din *Cronica cercetărilor arheologice* efectuate de Mariana Beldie-Dumitrache, B.M.I. 2/1974, p. 95. Tot din arhiva I.N.M.I. A fost redesenat planul bisericii de lemn, cercetată cu ani în urmă de Mariana Beldie-Dumitrache, redat în mod greșit de Cristian Moisescu în *Arhitectura epocii lui Matei Basarab, Repertoriul edificiilor de cult*, 2003, p. 10, fig. 4. De fapt, pronaosul este supralărgit

IX. Județul Teleorman

Mănăstirea Plăviceni – fosta mănăstire Alunișu, Hramul Sf. Arhangheli

Cod LMI TR-II-a-A-14338

sat DUDU; comuna PLOPII-SLĂVITEȘTI

Singurul lăcaș de lemn cercetat arheologic din județul Teleorman este cel de la fosta mănăstire Plăviceni-Alunișu, investigații întreprinse de Spiridon Cristocea, Ecaterina Țintăreanu.

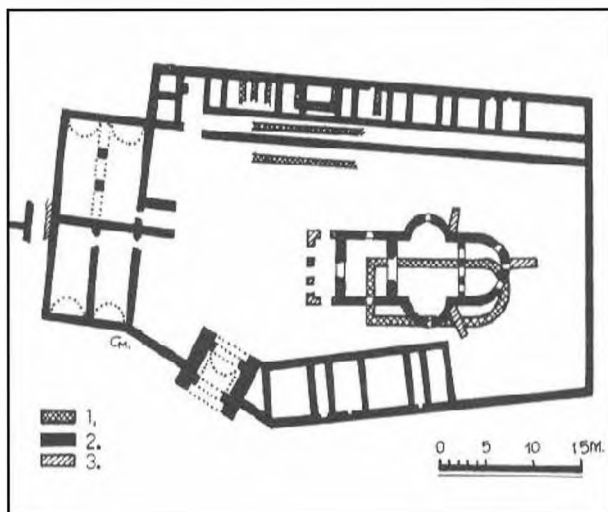

Fig. 10a Planul cercetărilor arheologice de la Plăviceni

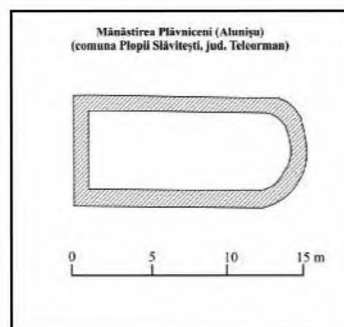

Fig. 10b Planul bisericii de lemn de la Plăviceni

Așezământul de la Plăviceni îl ridică Dragomir Dobromirescu, care începe clădirea ansamblului monastic în 1648. Deși nementionată de izvoare a fost descoperită o biserică de lemn, care se pare că făcea parte dintr-un vechi ansamblu monastic datat în secolul al XVI-lea⁵¹. Biserica de lemn era de formă dreptunghiulară, având dimensiunile de 15 x 6 m, cu absida altarului nedecroșată, cu fundație de bolovani de râu, cu lățimea de 60-70 cm, decorată cu frescă⁵².

Nu există analogii în tipologia lui Radu Crețeanu. Absida semicirculară, nedecroșată, ar putea fi tipul I, varianta E.

X. Județul Prahova

Biserica "Adormirea Maicii Domnului" a fostei mănăstiri Văleni

⁵¹ Cristocea, Țintăreanu, CCA, 1996, pp. 40-41

⁵² Bisericile de lemn puteau fi decorate cu frescă în condițiile în care erau tencuite interior.

Potrivit pisanilor, primul lăcaș mănăstiresc este ridicat în anul 1680, de către clucerul Hagi Stoian și soția sa Ilinca, ce înzestrează așezământul cu toată averea lor și îl închină mănăstirii Ivirilor de la Muntele Athos. Lipsită de pictură interioară și de pridvor, biserica va primi aceste adaosuri prin grija ceaușului de aprozi Nicolae Buzăianu, nepot al Ilincăi, la o dată anterioară anului 1737. Marele cutremur din 1737 a “surpat den temelie această biserică care a fost refăcută în strane și s-a ridicat un turn clopotniță prin grija egumenului kir Zaharia”. Noul cutremur din 1802 a afectat din nou

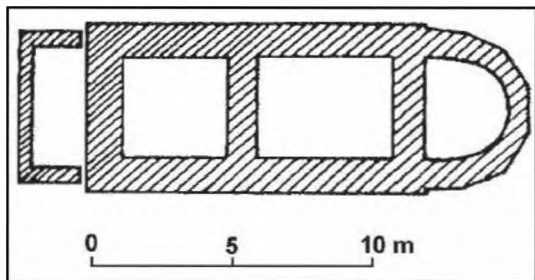

Fig. 11 Planul bisericii de lemn de la Vălenii de Munte, A&L. Bătrâna, 1984

monumentul, înnoirea făcându-se iarăși din temelie. Cercetările arheologice au precizat în ce au constatat fazele de construcție și de refacere ale monumentului. Investigațiile arheologice au constatat că cele două cutremure care au trecut peste monument au distrus de fiecare dată în întregime lăcașul de cult, acțiunile de refacere fiind integrale.

Cercetările arheologice au dus la stabilirea a trei etape de construcție în evoluția monumentului. În prima etapă a fost construită biserica ridicată în 1680 de Clucerul Hagi Stoian și soția sa, Ilinca. A doua biserică s-a ridicat în 1747, iar a treia în anul 1803⁵³.

Prima biserică, de lemn, de plan drept, are dimensiunile de 18,10 la interior și 21,10 m, la exterior. Naosul, ușor decroșat în raport cu altarul, era acoperit cu o calotă. Temelia bisericii 1 era adâncă de 1 m, construită din piatră de râu, apare decroșată 10 cm la interior și 20 cm la exterior față de elevație, din blocuri de piatră ecarisată ce alternează cu șiruri de piatră de râu. În jurul bisericii a fost amenajat un pavaj de bolovani de râu. Biserica de lemn aparține tipului II – varianta a, cu absida decroșată, semicirculară la interior, pentagonală la exterior.

X. Județul Vâlcea

1. Mănăstirea Arnota - Hramul “Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” sat Bistrița

⁵³ Lia & Adriana Bătrâna, *Etape de construcție în cuprinsul ansamblului Mănăstirea din Vălenii de Munte*, C.A., IV, 1981, pp. 234-258

Primul schit a fost ridicat de urmașii Craioveștilor, boierii Danciu Vornicul din Brâncoveni, probabil afectat în urma cutremurului din 1628 și refăcut în timpul lui Matei Basarab, între 1637-1638. Cercetări arheologice întreprinse în 1974 au pus în evidență urmele lăcașului anterior celui de secol XVII, studiindu-se cu acest prilej pardoseala⁵⁴ de cărămidă aflată la -1 m sub actuala pardoseală⁵⁵, fără a fi oferite alte detalii de planimetrie⁵⁴.

2. Mănăstirea Govora, județul Vâlcea

com. Mihăilești

Cercetări efectuate de Gh.I. Cantacuzino în anii 1984 și 1985 au pus în evidență un zid lung de 20 m, care ar fi putut face parte din lăcașul ridicat de Radu cel Mare (1495-1508). S-a presupus faptul că prima biserică a mănăstirii era de lemn și urmele sale s-ar afla sub actualul lăcaș. Acesta ar fi fost o navă dreptunghiulară, fără abside laterale⁵⁶.

CONCLUZII

Principala concluzie rezidă în importanța *deosebită pe care o are investigația arheologică la îmbogățirea repertoriului arhitecturii de lemn, cu noi elemente planimetrice și detalii de construcție, prin multitudinea de informații inedite cu privire la inventivitatea meșterilor medievali.*

În al doilea rând, este vorba despre fenomenul suprapunerii de lăcașuri de zid deasupra celor de lemn, ceea ce dădea odată în plus măsura faptului că orice fel de locaș, chiar dacă era modest, era un loc sacru, fiind de cele mai multe ori cruțat de noile amplasamente. De asemenea, s-a demonstrat spiritul practic al meșterilor medievali care-i îndemneau să refolosească vechile fundații sau, în unele cazuri, să refolosească materialul acestora.

Cercetarea arheologică s-a îndreptat poate prea puțin asupra cercetărilor exhaustive asupra obiectivelor cercetate, care ar fi putut să ofere imagini generale unor ansambluri boierești și monastice exclusiv din lemn. Chiar și așa, repertorierea arhitecturii civile și religioase de lemn poate fi o prioritate a cercetării arheologice medievale. Cu siguranță, investigații viitoare vor aduce informații inedite care vor duce la cunoașterea și înțelegerea aprofundată a arhitecturii de lemn.

⁵⁴ C. Tamaș, *Arnota în timpul domniei lui Matei Basarab*, Studii Vâlcene, VII, 1985, pp. 53-56

⁵⁵ Vezi alte detalii cu privire la mănăstirea Arnota la Cristian Moisescu, *Etape evolutive din istoria ansamblului monastic Arnota, jud. Vâlcea*, în RMM-MIA, 1-1987, pp. 17-20

⁵⁶ Gh.I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la mănăstirea Govora*, în BCMI, III, 3, 1992, pp. 21-34

Abrevieri bibliografice

BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, 1908-1945, București
CA	Cercetări arheologice, MNIR, 1976, București
CCA	Cronica Cercetărilor arheologice, București
CSTR	Călători străini despre Țările Române, vol.I-VI, 1966-1976
RMI	Revista Monumentelor Istorice
MCA	Materiale și Cercetări arheologice
MO	Mitropolia Olteniei, 1948, Craiova
SCIA	Studii și cercetări de Istoria Artei, București

Summary

Wood churches discovered further to archaeological research, 16th-17th centuries

This article is aiming to provide an organized inventory of all wood churches dating from the 16th-17th centuries which have been discovered further to archaeological investigations.

Secondly, the intention behind this article is to emphasize the significant contribution of archaeological research in planimetric reconstitution of some wooden constructions unknown so far and, thus, enrichment of the portfolio of cult edifices.

Also, it is more and more obvious that wooden architecture had represented an important section throughout the above-mentioned period of time, both in the rural and urban environment. Documentary sources of that age confirm that observation, wooden houses and churches having been extensively built at that time as they were accessible and easy to maintain.

II. INVENTARIERE - PROIECTE PILOT

Istoricul Listelor monumentelor

Evidența monumentelor istorice ca instrument indispensabil și fundamental pentru protecția și conservarea patrimoniului cultural național, a avut ca finalitate forme de evidență care aveau caracterul unor liste sau inventare, cu caracter oficial sau neoficial, liste provizorii, mereu perfectibile, ce confereau statutul de monument istoric. Diferențele și totodată evoluția abordărilor metodologice pentru întocmirea unor astfel de liste, reflectă concepțiile oamenilor și instituțiilor care s-au dedicat acestui domeniu.

În 1832, la inițiativa lui P. Kiseleff au început, în ambele Principate, lucrări de "Statricească descriere"¹.

În 1859 Al. Golescu, ministru al Cultelor în Țara Românească, înființa o Comisie "pentru cunoașterea și studierea monumentelor bisericesti ale țării".

În 1864, Al. I. Cuza, în cadrul unui Regulament pentru Muzeul de Antichități, aprobă înființarea unui Comitet Arheologic, condus de generalul Mavros, care avea sarcina de a asigura: "buna stare a monumentelor naționale de orice natură" și "a lor nealterare și restaurare"².

În anul 1874 statul a sprijinit inițiativa lui Al. Odobescu de a difuza un Chestionar, cu scopul de a inventaria monumentele istorice. Drept urmare s-au primit aproximativ 4000 de răspunsuri care se află păstrate la Biblioteca Academiei Române. Cu această ocazie se afirmă și prima inițiativă pentru cunoașterea moștenirii culturale a teritoriului fostelor județe Fălciu, Tutova, Vaslui, reprezentând întreg teritoriul de azi al județului Vaslui, "Chestionarul arheologic" din 1871, menționează pentru județul Vaslui nenumărate informații cu privire la vestigii, datând din paleolitic și până în secolul XVIII³.

Tot în 1874 s-a făcut un amplu recensământ al monumentelor istorice din Transilvania, chestionarele completate existând la arhiva Comisiei Monumentelor Istorice a Ungariei⁴.

În septembrie 1881, Ministrul Cultelor fiind V.A. Urechia, prin Decizia Ministerială nr. 12477, se instituie două comisii pentru "vizitarea și studierea din punct de vedere istoric, artistic și administrativ a monumentelor istorice".

¹ Oliver Velescu, *Preliminariile legii din anul 1892*, în RMI nr.2/1992, București 1998, p.7

² Radu Sc. Greceanu, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice 1908-1945, Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice 1914-1915, 1942-1943, Indici bibliografici*, în BCMI, nr. 3-4, Anul I, București, 1990, p. 47

³ Maria Popa, *Contribuții privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice din fostele județe Fălciu, Tutova și Vaslui*, în AMM, XII-XIV, 1990-1992, Vaslui. p.114-122

⁴ Oliver Velescu, *op. cit.*, p. 9

Rapoartele întocmite au fost strânse în două volume publicate sub titlul "Monumente naționale. Mănăstiri și biserici ortodoxe. Raporturi de la comisiile întocmite pentru cercetarea lor"⁵.

Un moment important în protejarea monumentelor istorice este anul 1892, când a fost promulgată Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, din 17 noiembrie 1892. Legea prevedea înființarea unei Comisiuni a Monumentelor, având ca sarcină întocmirea unui inventar, care a apărut în 1897, dar care nu a avut un caracter oficial⁶.

În 1892, monumentele istorice cuprindeau:

- edificiile (în uz sau ruine), care pot fi: mănăstiri, biserici, locuințe publice și private, cu condiția de a avea o valoare artistică pe lângă cea istorică.
- monumentele fără uz practic
- obiecte de interes arheologic, istoric și artistic⁷.

După votarea primei legi pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice din 1892, în urma solicitării de sprijin de către Ministerul Culturii și Instrucțiunilor Publice, către episcopii din țară, situațiile pentru inventarierea monumentelor publice înaintate de Episcopia Hușilor prin adresa nr. 276 din 23 mai 1893, erau mult mai cuprinzătoare. Departele de a fi completă și lipsită uneori de precizie, cuprinzând o înșiruire sumară de date, cu toate acestea, situația întocmită de Episcopia Hușilor s-a dovedit de mare utilitate pentru cercetare⁸.

În 1903, Comisiunea Monumentelor Istorice (formată din V. A. Urechia, B.P. Hașdeu și Gr. Tocilescu), publică Inventarul Monumentelor Publice și Istorice, prima listă oficială din România, care cuprindea, monumente bisericesti, monumente de arhitectură civilă precum și un număr important de monumente și situri arheologice⁹.

Inventarul cuprindea 534 monumente publice din 31 de județe și numai 63 de monumente istorice din 18 județe¹⁰.

Acest inventar a fost realizat pe baza informațiilor primite de la autoritățile administrative și de la colaboratorii locali, care, rareori erau în măsură să răspundă în mod concret la chestionarele ce le fuseseră adresate. Inventarul din 1903, deși era lipsit de precizie, a stat la baza evidenței monumentelor istorice pentru județul Vaslui¹¹.

În anul 1915 prin revizuirea legii, la intervenția lui N. Iorga și G. Balș,

⁵ *Ibidem*, p.10

⁶ Sanda Ignat, *Inventarul CMI (1892-1947) al monumentelor*, în RMI nr. 2/1992, București 1998, p.21

⁷ Cezara Mucenic, *Legislația privind Monumentele istorice din România 1892-1992*, în RMI, nr. 2/1992, București 1998, p.15

⁸ Maria Popa, *op.cit.* p.114-122

⁹ Sanda Ignat, *op. cit.* p.21

¹⁰ Maria Popa, *op.cit.* p.114-122

¹¹ *Ibidem*

prin Decretul regal nr. 1719 din 2 iulie, toate bisericile și mănăstirile anterioare anului 1834 au fost declarate în principiu monumente istorice până la revizuirea și completarea inventarului general al monumentelor¹².

Anul 1919 accentuează atenția în cadrul tipurilor de monumente istorice, asupra siturilor arheologice vorbindu-se deja despre: "stațiunile sau localitățile preistorice, clasice, medievale și în genere istorice"¹³.

După anul 1919, alte inițiative ale Comisiei Monumentelor Istorice de întocmire a unor forme de evidență au fost: în anul 1921 un Chestionar al monumentelor istorice și în 1932 un Inventar al Monumentelor Istorice, care însă nu au avut un caracter oficial.

Într-o statistică a Episcopiei Hușilor din anul 1938 se menționa că în cele trei județe existau 240 de monumente istorice bisericesti, din care 54 în județul Fălciu, 101 în județul Tutova și 85 în județul Vaslui¹⁴.

Activitatea Comisiei Monumentelor Istorice din 1953 s-a concretizat pe lângă altele în realizarea listelor provizorii ale monumentelor istorice, care vor fi completate prin inventarul inițiat de Ministerul Învățământului cu fișe prelucrate de comisia de la Academia RPR, a cărei activitate era susținută în principal de Horia Teodoru și Grigore Ionescu. Aceste liste vor determina apariția HCM 1160/1955, cu Lista Monumentelor de Cultură, oficială, publicată în același volum cu HCM 661/1955¹⁵.

În 1955, actul legislativ HCM nr. 661/22.04.1955, stabilește Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul RPR – selectate pe criterii istorice, culturale, dar și politice¹⁶. Termenul oficial menit să înlocuiască noțiunea de veche tradiție românească – monument istoric, cu cel de - monument de cultură demonstra adoptarea modelului legislației sovietice.

Lista Monumentelor de Cultură cuprindea monumente de arheologie, arhitectură, artă plastică și istorice, în număr de 4345 obiective¹⁷.

Lista Monumentelor Istorice publicată în 1956 la Editura Academiei, București, este concepută în concordanță cu raionarea economico-administrativă a teritoriului, conform Deciziei nr. 5 din ianuarie 1956 a Marii Adunări Naționale¹⁸.

După anul 1955 s-au realizat liste suplimentare, cenzurate, în raport cu sistematizările, dar care nu au avut caracter oficial¹⁹.

¹² *Ibidem*

¹³ *Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*, Vălenii de Munte, 1936, p.6, cf. Cezara Mucenic, *Op. cit.*, p.15

¹⁴ Maria Popa, *op. cit.*, p. 114-122

¹⁵ Eugenia Greceanu, *Procesele verbale ale ședințelor de avizare cu începere din 1952*, în BCMI, nr. 1-4, 2000, p. 190-191

¹⁶ Cezara Mucenic, *op. cit.*, p.17

¹⁷ Georgeta Pop, *Colaborarea româno-germană pentru protecția monumentelor* (Conferință de presă), în BCMI, nr.2, 1992, București, p.89-90

¹⁸ *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul RPR*, București, Editura Academiei, 1956

¹⁹ Cezara Mucenic, *op. cit.*, p.17

Legea nr.63/1974 și alte acte normative emise, stabilesc sarcinile prioritare privind ocrotirea patrimoniului cultural național, prin impulsionearea activității de evidență, prin măsuri de inventariere, oferind și o bază legală pentru acțiunile de evidență, conservare-restaurare și valorificare²⁰.

Odată cu legea din 1974, prin Decret al Consiliului de Stat, se înființează Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Național, care activează pe lângă Consiliul Culturii, ca organ deliberativ, conferindu-i, pe lângă altele, un rol consultativ în stabilirea Listei Monumentelor, care este aprobată de consiliul de miniștri²¹.

Prin Decretul 442/1977, Direcția Patrimoniului Cultural Național este desființată ca instituție, și doar un nucleu redus este transferat în cadrul CCES, formând împreună cu sectorul economic Direcția Economică și a Patrimoniului Cultural Național, fapt care reflectă inconsecvența Comisiei Centrale de Stat a Patrimoniului Cultural Național și accentuarea valorii economice a monumentelor istorice, în detrimentul celei culturale²².

Între anii 1980-1982 au fost întocmite liste provizorii, în care monumentele istorice, erau în număr de 8511 obiective, cuprinzând: monumente de arheologie, arhitectură, rezervații de arhitectură, monumente de artă plastică și istorice (memoriale)²³.

Monumentele, ansamblurile și siturile arheologice din România s-au aflat până în anul 1989, sub incidența Legii patrimoniului cultural național nr. 63/1974, ulterior prin Decretul nr. 91/1990, monumentele istorice au trecut sub autoritatea CNMASI.

Proiectul de lege privind monumentele, ansamblurile și siturile istorice s-a întocmit pe temeiul legislației naționale privind monumentele istorice din perioada 1955-1985, a celei europene și a convențiilor internaționale, la care a aderat România²⁴.

În 1991, Proiectul de lege privind monumentele, ansamblurile și siturile istorice, permite o largă inițiativă la nivelul propunerilor de intrări pe listă, decizia este luată de CNMASI atât pentru Lista Monumentelor Istorice cât și pentru Listele Adiționale întocmite la fiecare doi ani. Singurele criterii folosite sunt cele: valorice, istorice, artistice, memoriale. Prin Decretul 91/1990 și proiectul de lege din 1991, la denumirea de monument istoric se adaugă și Ansambluri și Situri Istorice, lărgindu-se astfel sfera de interes²⁵.

²⁰ Andrei Aricescu, *Ocrotirea și valorificarea patrimoniului cultural - datorie științifică și cetățenească*, în RMM-MIA, 1979, nr.2, Buc, p.3

²¹ Cezara Mucenic, *op. cit.*, p. 17

²² *Ibidem*

²³ Georgeta Pop, *Colaborarea româno-germană pentru protecția monumentelor* (Conferință de presă), în BCMI, nr. 2, 1992, București, p.89-90

²⁴ Cf. Ministrului Culturii Andrei Pleșu și președintelui CNMASI, Grigore Ionescu, în *Expunerea de motive pentru adoptarea legii în procedura de urgență, în Legi, regulamente, normative*, în BCMI, nr. 3, 1992, p. 60.

²⁵ Cezara Mucenic, *op. cit.*, p.15

Lista monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice elaborată de DMI (DMASI) și aprobată de CNMI (CNMASI), în 1991, a fost întocmită de "urgență" în scopul protejării unui număr cât mai mare de monumente, în condițiile masivelor demolări de construcții, executate anterior anului 1989. S-a ajuns la un număr de cca. 18500 poziții cu 23697 obiective²⁶. Lista Monumentelor Istorice realizată în anii 1991-1992, nu a fost publicată, dar a fost comunicată oficial la primărie și prefecturi²⁷.

Legea nr. 422 din 18 iulie 2001 privind protejarea monumentelor istorice, publicată în M.O. la 24.07.2001 constituie baza fundamentală întocmirii Listei Monumentelor Istorice publicată în 2004.

Conform art. 21 din aceeași lege, Lista cuprinzând monumentele istorice include monumentele istorice clasate în grupa A sau B și se întocmește de Institutul Național al Monumentelor Istorice, cu avizul Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice și, după caz, al Comisiei Naționale de Arheologie.

Lista cuprinzând monumentele istorice se aprobă prin Ordin al Ministrului Culturii și Cultelor, se publică în Monitorul Oficial al României, Partea I, și se actualizează la fiecare 5 ani²⁸.

În 16 iulie 2004, s-a publicat în M.O. anul 172, Nr. 646 bis, Partea I, Ordinul privind aprobarea Listei monumentelor istorice, actualizată și a Listei monumentelor istorice dispărute, în temeiul prevederilor Legii nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice²⁹.

LMI 2004 este o listă informatizată, monumentele fiind cuprinse într-o bază de date gestionată de un compartiment distinct al Institutului Național al Monumentelor Istorice. Datorită procedurilor de clasare și declasare a monumentelor istorice – lista se modifică permanent³⁰.

LMI 2004 este structurată pe județe, iar în cadrul acestora pe 4 categorii, în funcție de natura lor:

- I Arheologie
- II Arhitectură
- III Monumente de for public
- IV Monumente memoriale /funerare

În cadrul ei monumentele sunt clasate, conform legislației în două grupe:

- Grupa A - monumente istorice de valoare națională și universală
- Grupa B - monumente istorice reprezentative pentru patrimonial

²⁶ Ruxandra Nemțeanu și colaboratorii, *Metodologia evidenței monumentelor istorice*, rezumat, în BCMI, nr. 1-4, 2000, p. 175-176

²⁷ Dana Mihai, *Evidența monumentelor istorice, bilanț și perspective*, în BCMI, Anul XII-XVI, Nr.1, București 2005, p.269

²⁸ M.O., Nr. 407, 24 iulie 2001

²⁹ M.O. anul 172, Nr. 646 bis, Partea I, 16 iulie 2004, p.1

³⁰ Dana Mihai, *op. cit.*, p. 270

cultural local³¹.

Din punct de vedere cantitativ structura este următoarea:

- 23624 de poziții de monumente, preponderentă este categoria valorică B - 18516 poziții, față de categoria A, care însumează 5108 poziții³².

În Lista Monumentelor Istorice 2004, județul Vaslui are prezente un număr de 449 de poziții, din care 80 de poziții în grupa valorică A, și 369 de monumente în grupa valorică B.

Analiza statistică a listelor monumentelor istorice (1903, 1955, 2004), pentru județul Vaslui.

Analiza statistică a fost realizată pentru listele oficiale ale monumentelor istorice din România, și anume, cele din 1903, 1955 și 2004, ele fiind singurele liste cu caracter legislativ publicate.

Analiza statistică s-a realizat pe categoriile de monumente istorice din cele trei liste (1903, 1955, 2004). În cadrul categoriilor de monumente istorice, specifice fiecărei liste, analiza a ținut cont de tipurile de monumente și de perioada în care sunt datate, urmărindu-se evoluția ponderii fiecărui tip de monument și fiecărei perioade istorice în cadrul categoriei respective. S-a urmărit evoluția numărului total de poziții de monumente istorice pe categorii, precum și evoluția numărului total de monumente istorice, marcată de cele trei liste, pentru județul Vaslui.

Inventarul Monumentelor Publice din 1903

Inventarul din 1903 cuprinde două categorii – Monumente Publice și Monumente Istorice

Capitolul Monumente Publice are următoarele categorii:

- monumente de arhitectură
- monumente și situri arheologice
- monumente de artă cu valoare istorică și memorială

Capitolul Monumente Istorice cuprindea monumentele religioase.

Datorită inconsistenței și lipsei de precizie, a inventarului din 1903, (nu este precizat numărul de monumente – “toate crucile și movilele cele mari din cuprinsul județului”³³), analiza statistică prezintă carențe.

În cadrul monumentelor publice din Județul Vaslui, la categoria monumentelor de arhitectură sunt consemnate 10 obiective: 2 mănăstiri, 2 schituri și 6 biserici. În ceea ce privește datarea, majoritatea monumentelor aparțin secolului XVIII – 7 obiective, iar pentru secolele XV, XVI și XVII, avem câte un monument istoric pentru fiecare secol.

La categoria monumentelor și siturilor arheologice, unde informațiile

³¹ M.O. anul 172, Nr. 646 bis, Partea I, 16 iulie 2004, p.1

³² Dana Mihai, *op. cit.*, p.273

³³ Maria Popa, *op. cit.*, p. 114-122

sunt lacunare, predomină tumulii, cărora li se asigura un loc dominant din punct de vedere cantitativ – “toate movilele cele mari din cuprinsul județului”, tot aici fiind consemnată o cetate de pământ, Valul lui Traian, o așezare, și Palatul Domnesc din orașul Vaslui.

Majoritatea monumentelor din această categorie aparțin secolului IV î.e.n. (movilele/tumulii), restul monumentelor fiind din eneolitic (1), secolul II e.n.(1), secolele II-III e.n. (1), și secolele III-IV (2).

La categoria monumentelor de artă cu valoare istorică și memorială sunt trecute “toate crucile și movilele cele mari din cuprinsul județului”.

La capitolul Monumente Istorice din cadrul Inventarului, pentru județul Vaslui, nu este trecut niciun monument³⁴.

Lista Monumentelor de Cultură din 1955

În Lista Monumentelor de Cultură din 1955, monumentele istorice sunt reprezentate prin:

- a) Monumente arheologice
Regiunea Iași– Județul Vaslui – 3 poziții
- b) Monumente de arhitectură
Regiunea Iași – Județul Vaslui – 47 poziții
- c) Monumente de artă plastică
Regiunea Iași – Județul Vaslui – 6 poziții
- d) Monumente istorice
Regiunea Iași– Județul Vaslui – 1 poziție

Pentru Lista din 1955 monumentele de arheologie reprezentau 4% din totalul monumentelor, monumentele de arhitectură, cu ponderea cea mai mare – 84%, monumentele de artă plastică reprezentau 8%, iar monumentele istorice 1%.

În Lista Monumentelor de Cultură din 1955, monumentele de arheologie erau reprezentate de două cetăți: una aparținând Evului mediu, iar cea de-a doua, perioadei Latene, precum și de o așezare de secol II-III e.n.

Monumentele de arhitectură din LMC 1955, erau reprezentate în cea mai mare parte de biserici (80 %), restul fiind ansambluri monastice (7%), case (7%), poduri (4%) și conace (2%).

În ceea ce privește repartizarea în funcție de perioade/secole a monumentelor din categoria de arhitectură, din cadrul LMC 1955, pentru județul Vaslui, monumentele de secol XIX predomină (45 %), cele de secol XVIII dețin și ele un procentaj mare (38%), urmând ca cele de secol XVII și XV să dețină 13%, respectiv 4%.

Cea de-a treia categorie din LMC 1955 este reprezentată de monumentele de artă plastică, 3 statui și 3 busturi, toate aparținând secolului

³⁴ *Ibidem*

Ultima categorie de monumente din LMC, denumită Monumente Istorice, este reprezentată de un singur monument, pentru județul Vaslui – Movila Răbâia, datat în secolul IV a. Chr.

Lista Monumentelor Istorice 2004

În LMI 2004, monumentele istorice sunt reprezentate prin:

- a) Monumente de arheologie – 149 poziții
- b) Monumente de arhitectură - 275 poziții
- c) Monumente de for public – 0 poziții
- d) Monumente memoriale/funerare – 25 poziții

Pentru LMI din 2004, monumentele de arheologie reprezintă 33% din totalul monumentelor, monumentele de arhitectură reprezintă 61%, monumente de for public nu sunt menționate, iar monumentele memoriale/funerare reprezintă 6%.

Pentru județul Vaslui, monumentele de arheologie din LMI 2004 sunt reprezentate de 149 poziții, reprezentând 38 de situri, fiecare sit având alocat un număr de poziții care să reprezinte orizonturile de locuire. Dintre aceste 38 de situri clasate, 7 situri sunt monumente istorice de valoare națională și universală (grupa valorică A), iar 31 de situri sunt monumente istorice reprezentative pentru patrimoniul cultural local (grupa valorică B).

În LMI 2004, monumentele de arheologie din județul Vaslui, sunt reprezentate prin următoarele tipuri de situri: cetăți, castre, așezări, așezări fortificate, tumuli, necropole, curți domnești și ruinele unor biserici. În cadrul acestor tipuri, majoritatea siturilor clasate, sunt așezări, care reprezintă 81% din totalul siturilor clasate.

În privința ponderii perioadelor istorice în cadrul siturilor clasate din județul Vaslui, se observă că majoritatea pozițiilor care reprezintă monumentele de arheologie aparțin perioadei medievale (28%), urmate de a doua perioadă a fierului Latene (17%), sec. II-III e.n. (14%) și perioada migrațiilor (11%), epoca bronzului (9%), prima perioadă a fierului – Hallstatt (6%), neolitic (6%) și eneolitic (6%), urmând ca cel mai puțin reprezentată să fie perioada paleolitică (2%).

Monumentele de arhitectură din județul Vaslui sunt reprezentate prin: biserici, ansambluri monastice, turnuri de apă, turnuri ceas, case, conace, spitale, ansambluri de învățământ, ansambluri de arhitectură (străzi), sedii de instituții (prefecturi, bănci, teatre, direcții, biblioteci) și poduri.

Cea mai mare pondere este deținută de biserici, care reprezintă 44 %, casele reprezintă 23%, ansambluri monastice 9%, conace 6%, spitale 3%, ansambluri de învățământ 6%, ansamblurile de arhitectură 1% , poduri 1%, și sedii de instituții (bănci, teatre, prefecturi, direcții, biblioteci) 7%. Arhitectura religioasă este dominantă în ceea ce privește numărul de monumente pentru județul Vaslui.

În ceea ce privește repartizarea pe perioade/secole a monumentelor de arhitectură din LMI 2004, se observă că 51% din totalul acestor monumente aparțin secolului XIX, 21% sunt din secolul XX, 14 % aparțin secolului XVIII, 8% din monumente sunt consemnate ca aparținând intervalului secolelor XIX-XX, 2% din monumente aparțin intervalului secolelor XVIII-XIX, monumentele de arhitectură din secolul XVII dețin doar 2%, iar pentru secolele XV și XVI avem câte 2 monumente pentru fiecare adică 1% din totalul monumentelor, urmând ca cea mai mică pondere să o dețină intervalul secolelor XVII-XVIII, fiind reprezentată de un singur monument, adică mai puțin de 1%.

Pentru cea de-a treia categorie din LMI 2004, și anume, monumentele de for public, menționăm că pentru județul Vaslui nu este înscris niciun monument.

Ultima categorie din LMI 2004, monumentele memorial/funerare ocupă 25 de poziții, adică 6% din totalul monumentelor.

Tipurile de monumente din această categorie, sunt: statui, grup statuar, busturi, cimitire, morminte, monumente funerare, capelă memorială, cruce memorială, mausoleu și un sit istoric (rezervație botanică și loc istoric).

În cadrul acestei categorii, statuile și busturile dețin cele mai multe poziții, 24% respectiv 20 %, cimitirele, monumentele funerare și mormintele dețin fiecare câte 12 %, iar câte o singură poziție din LMI, revenind unui mausoleu, unui sit istoric, unui grup statuar, unei cruci memoriale și unei capele memoriale.

Majoritatea monumentelor din această categorie aparțin secolului XX-76%, intervalul secolelor XVIII-XIX reprezintă 8% din monumente, la fel și monumentele din secolul XIX tot 8%, urmând procentaje de 2% să fie reprezentate de câte un monument de secol XV și unul aparținând intervalului secolelor XIX-XX.

Făcând o raportare generală pentru cele trei liste, pentru categoria siturilor arheologice, care apare în cele trei liste, se poate observa o scădere a numărului lor din 1903, când Inventarul consemna un număr de cel puțin 13 obiective, la 3 obiective în Lista din 1955. Urmează o creștere semnificativă a numărului de poziții din 1955 – 3 poziții, la 149 poziții în LMI 2004, un salt semnificativ înregistrându-se între 1991-1992 și 2004, justificată de Proiectul Legii monumentelor istorice din 1991 care permite o largă inițiativă la nivelul propunerilor de intrări pe listă³⁵.

Dintre cele peste 2300 de puncte cu descoperiri arheologice, datând din paleolitic și până în secolul al XVIII-lea, semnalate de profesorul Ghenuță Coman în Repertoriul arheologic al județului Vaslui, în LMI 2004 apar 149 de poziții.

Pentru categoria monumentelor de arhitectură din cele trei liste, se

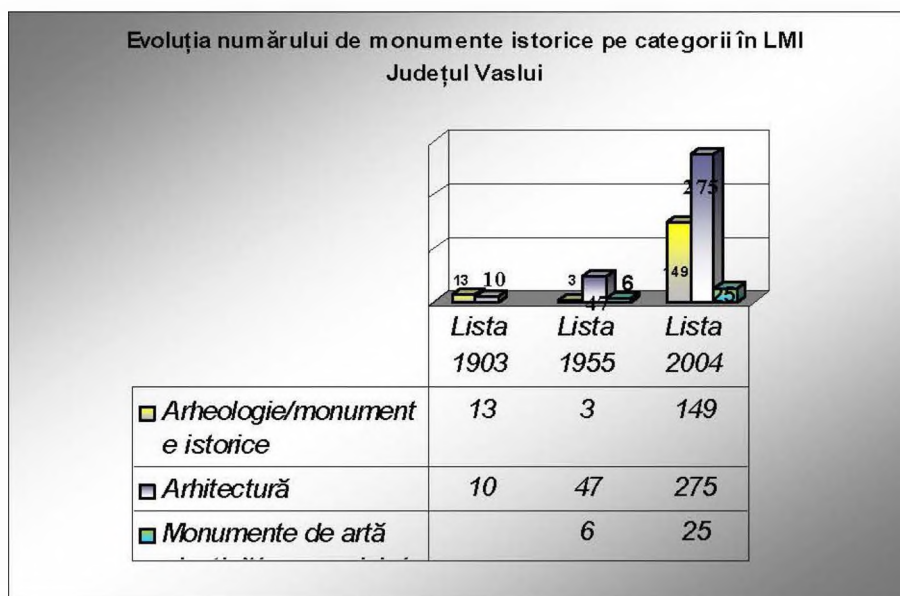
³⁵ Cezara Mucenic, op. cit, p.17

observă o creștere a numărului de poziții de monumente de la 10, în Inventarul din 1903, la 47 în Lista din 1955, apoi o creștere semnificativă între 1955 și 2004, când s-a ajuns la un număr de 275 de poziții. Această categorie a deținut, în ultimele două liste publicate, cel mai mare număr de poziții.

Analiza statistică care exprimă evoluția numărului total de poziții pentru categoria de monumente memorial/funerare marcată s-a realizat doar pentru listele din 1955 și 2004, unde numărul total al pozițiilor este deductibil. În cazul monumentelor de artă plastică și memorial/funerare, se observă o creștere de la 6 poziții în 1955, la 25 în LMI 2004.

Pentru a putea realiza o statistică generală, care să evidențieze evoluția numărului de monumente pe categorii, este necesară o corelare a categoriilor de monumente, deoarece ele sunt diferite ca număr și conținut, de la o listă la alta.

Au fost cumulate categoriile de arheologie ale listelor din 1903, 2004, cu cea de monumente istorice din 1955 (deoarece în LMC 1955, la categoria monumente istorice, a fost înregistrat un sit arheologic), categoria monumentelor de arhitectură este similară în toate cele trei liste, iar categoria de monumente memorial/funerare, din LMI 2004, a fost cumulată cu categoria monumentelor de artă plastică din LMC 1955, deoarece ele coincid.

În privința evoluției numărului total de poziții de monumente istorice, pentru categoriile arheologie/monumente istorice, arhitectură și monumente

de artă plastică /memoriale/funerare, în cadrul celor trei liste, în urma analizei se observă că monumentele de arhitectură au cel mai mare număr de poziții în toate cele trei liste, fiind urmate de categoria siturilor arheologice și apoi de monumentele de artă plastică/memoriale/funerare.

În ceea ce privește evoluția numărului total de monumente, în cele trei momente marcate de: Inventarul din 1903, de Lista Monumentelor de Cultură din 1955, și Lista Monumentelor Istorice din 2004, se observă o creștere semnificativă a numărului de poziții de la 56, în 1955, la 449, în 2004, creștere prilejuită de Lista monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice din 1991-1992, care a favorizat intrarea unui număr crescut de monumente pe listă.

Trecerea de la un demers cu caracter general, cum este Lista Monumentelor Istorice din România la o inițiativă analitică într-un caz particular, cel al monumentelor istorice din județul Vaslui, a implicat o analiză nuanțată, bazată pe un sistem de criterii ales în funcție de calitatea informațiilor.

Aceste forme de evidență, au avut o evoluție continuă în ceea ce privește formatul și conținutul, astfel încât, în momentul de față, LMI este într-un format digital sub forma unei baze de date.

Următoarea etapă în evidența monumentelor istorice este realizarea unui sistem informațional geografic (GIS) la nivel național, care reprezintă cea mai nouă tehnologie ce permite reprezentarea geografică și cartografică a informațiilor referitoare la patrimoniul cultural imobil. Acest sistem va permite colectarea, gestionarea și evaluarea, eficientă și precisă, a tuturor categoriilor de informații privind monumentele istorice, constituind totodată și un suport decizional eficient.

Summary

The evidence of historical monuments, as an indispensable and basic appliance for preservation and conservation of national heritage, had as a purposefulness, forms of evidence, with an official or unofficial character, likeness lists or inventories.

Statistical analysis performed for Vaslui county, is an approach, within an large perspective that includes improving the analysis for the other counties, which can contribute to reveal the conception of each age for historical monuments.

The analysis is based on three official lists: Historical and Public Monuments Inventory 1903, The Cultural Monuments List 1955 and The Historical Monuments List 2004, considering as a legal issue, this approach best fit with the aim of analysis, which is to reflect the evolution of how historical monuments are represented in this official evidence forms.

The preponderant categories in those lists are: archaeological monuments architectural monuments, monuments of art, memorial and funeral monuments.

For Vaslui county, most represented are architectural monuments with highly percentage, followed by archaeological monuments and monuments of art.

Within architectural monuments, most represented is religious architecture (churches, monasteries etc.), followed by civil architecture (houses, manor houses, bridges etc.) , and memorial and public monuments (cemeteries, statues, funeral monuments etc.). Pointing the periods, for architectural monuments, period of XVIII-XX centuries, is highly represented. Within archaeological monuments, most represented are the settlements, followed by fortresses, necropolis etc. The medieval monuments, are best represented for archaeology category.

Within memorial and public monuments, most represented are statues and busts, mostly belonging to XIX-XX centuries.

Evolution of the total number of monuments, emphasize by the three moments of analysis, Historical and Public Monuments Inventory 1903, The Cultural Monuments List 1955 and The Historical Monuments List 2004, indicates an increase from one list to another, like: in 1955, from 56 records, to 449 records, in 2004, due to 1991 Law Project of historical monuments, ensembles, and sites, which permits large number of entries, on the monuments lists, fact that reflects a considerable increase of interest for preserving and protection of the historical monuments.

In the same progress way, comes next approach for the evidence of historical monuments, which is the implementation of an geographical information system (GIS) national wide. This system will collect, administrate and evaluate all range of data about historical monuments, and will be an efficient decisions support.

The intent of this study, is to offer a general view of the main evidence forms for Vaslui county and to provide useful data for developing alike studies dealing same issues.

Mircea ANGELESCU
Dana MIHAI
Cristina OANA
Cristian VASILE
Laurențiu ICHIM

1. INTRODUCTION

Archaeology and geography have much in common. Like geographers, archaeologists study places. They collect data in the field and map their findings at many different scales, from a square meter within an archaeological dig to regions covering half a continent. Since the discipline's beginnings in the nineteenth century, when researchers sketched artifacts and landscapes in pencil and watercolor, archaeologists have always interested to record and analyze this information. During the last decade, the GIS and GPS technology has been used to map sites with the new precision class and to predict where undiscovered sites of archaeological interest might be.

2. THE CHALLENGE

For over 4 years, the National Institute of the Historical Monuments (INMI) – Ministry of Culture and Religious Affairs has been in the process of capturing and maintaining a database of 23624 archaeological sites, called the official "List of Historical Monuments" (LHM 2004). In 2005, INMI decided to replace an existing tabular only system stored in Microsoft Access application with an advanced server based-applications of GIS technology. The lack of the national information system regarding to the national cultural heritage represent the main argument for the implementation of this centrally managed GIS system.

The main purpose of this project is to provide an coherent GIS system, in accordance with the actually legislation for cultural heritage resources, and to create a unique network between the following organizations: NIHM, INMI, Cultural Counties Direction, and the Direction for Historical Monuments from Ministry of Culture and Religious Affairs that are involved in the updating process of the national heritage resources inventory. This challenge allowed defining a strategy and better decisional support for the Ministry of Culture and Religious Affairs and making an easier access to the primary information related to the historical monuments, their unique code, locations, age determination, etc.

To accomplish this goal, ESRI Romania has built the Romanian Ar-

archaeological Sites and Historical monuments Inventory Application – *eGISpat*, to provide a centrally managed GIS system to maintain and advanced analysis a national-wide historical monuments geodatabase.

eGISpat was designed using a server based solution that provides a powerful, fully integrated, multi-user architecture leveraging the latest technology including ArcGIS Server 9.1, ArcSDE 9.1, ArcGIS Desktop 9.1, and Microsoft SQL Server. ArcGIS Server, ArcSDE and the geodatabase model provide a centralized multiuser mechanism for managing and sharing all the information related to the monuments and archaeological sites stored in Microsoft SQL Server.

3. COMPONENTS AND CAPABILITIES

3.1 The *eGISpat* architecture

The **eGISpat** represents a distributed archaeological GIS system, consisting of several components that can be distributed across multiple machines at the national level. The key components of the *eGISpat* application (Figure 1) can be summarized as:

- *ArcGIS server*: hosts and runs server objects. ArcGIS server consists of a server object manager and more server objects containers.
- *Web server*: hosts the Web application and Web services that use the objects running in the GIS server.

- *Data server*: ArcSDE provides a gateway for using, managing and storing multiuser geodatabase in Microsoft SQL Server as database platform, for any client application. Spatial and tabular data are integrated in a common centralized relational database structure normalized through a geodatabase model.

- *Web browsers*: used to connect to the Web application - *eGISpat* Bucharest, running in the Web server.

- *Desktop applications*: ArcGIS Desktop 9.1 and a SOA client application – *eGISpat* Romania connect over HyperText Transfer Protocol (HTTP) to ArcGIS Web services running in the Webserver or connect directly to ArcGIS server over a LAN or WAN.

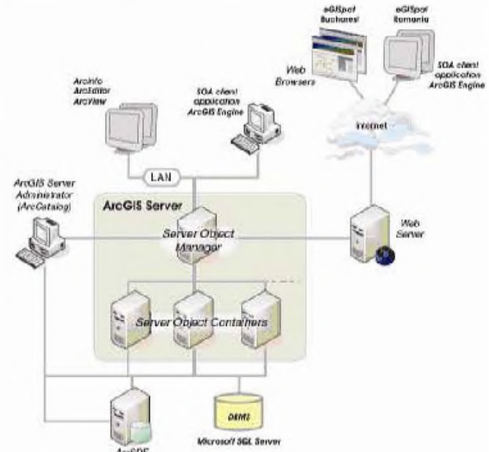

Figure 1. The *eGISpat* architecture – a centrally managed GIS system

3.1.1. Definitions and concepts

Before diving into the details, it's important to review some key terms and concepts that will be used throughout this paper: – *GIS server*: The GIS server is responsible for hosting and managing server objects. The GIS server is the set of objects, applications, and services that make it possible to run ArcObjects components on a server. The GIS server consists of a server object manager and one or more server object containers.

– *Server object manager (SOM)*: The SOM is a Windows service that manages the set of server objects that are distributed across one or more container machines. When an application makes a connection to an ArcGIS Server over a LAN, it is making a connection to the SOM.

– *Server object container (SOC)*: A SOC is a process in which one or more server objects is running. SOC processes are started and shut down by the SOM. The SOC processes run on the GIS server's container machines. Each container machine is capable of hosting multiple SOC processes.

– *Server object*: A server object is a coarse-grained ArcObjects component, that is, a high-level object that simplifies the programming model for doing certain operations and hides the fine-grained ArcObjects that do the work. Server objects support coarse-grained interfaces that have methods that do large units of work, such as “draw a map” or “geocode a set of addresses”. Server objects also have SOAP interfaces, which make it possible to expose server objects as Web services that can be consumed by clients across the Internet.

– *Web server*: The Web server hosts Web applications and Web services written using the ArcGIS Server API. These Web applications use the ArcGIS Server API to connect to a SOM to make use of server objects and to create ArcObjects for use in their applications.

3.1.2 Geodatabase Model for management of the eGISpat application

The geodatabase model of the official LHM published in 2004 is under development to effectively manage these country-wide archaeological, architectural and historic resources. It is not intended to store all the information associated with a site. It identifies the following requirements: a) identify the location of the historic resources (historical monuments, archaeological sites and ensembles); b) identify internal data files of site data; and c) link detailed site records and other documents (i.e. photographs, scanned images, documents, text, video and so forth) to site locations. Analyzing the structure of the LHM, this includes 23.624 monuments, 18.516 monuments with national and international relevance and 5.108 positions representing monuments with local importance. From typological point of view, LHM includes 1.762 ensembles and 4.040 architectural and archaeological sites.

The eGISpat application contains information regarding archaeological

sites and historical monuments, classified as historical monuments, organized in three large categories, in accordance with the methodology regarding the inventory of the historical monuments, who established the principles of the listed/unlisted historical monuments as: monuments, assemblies and archaeological and architectural sites. In addition, in accordance with the Law no. 422/2001, the LHM are structured in four categories: archaeology, architecture, funerary- memorial architecture and public.

The geodatabase consists of a set of feature classes, related tables with defined relationships and domains and allows also business rules, relationships and behaviors to be associated with a combination of spatial and tabular data and administered through the same structure.

Figure 2 shows the structure of the archaeological sites and historical monuments geodatabase model designed for the eGISpat application.

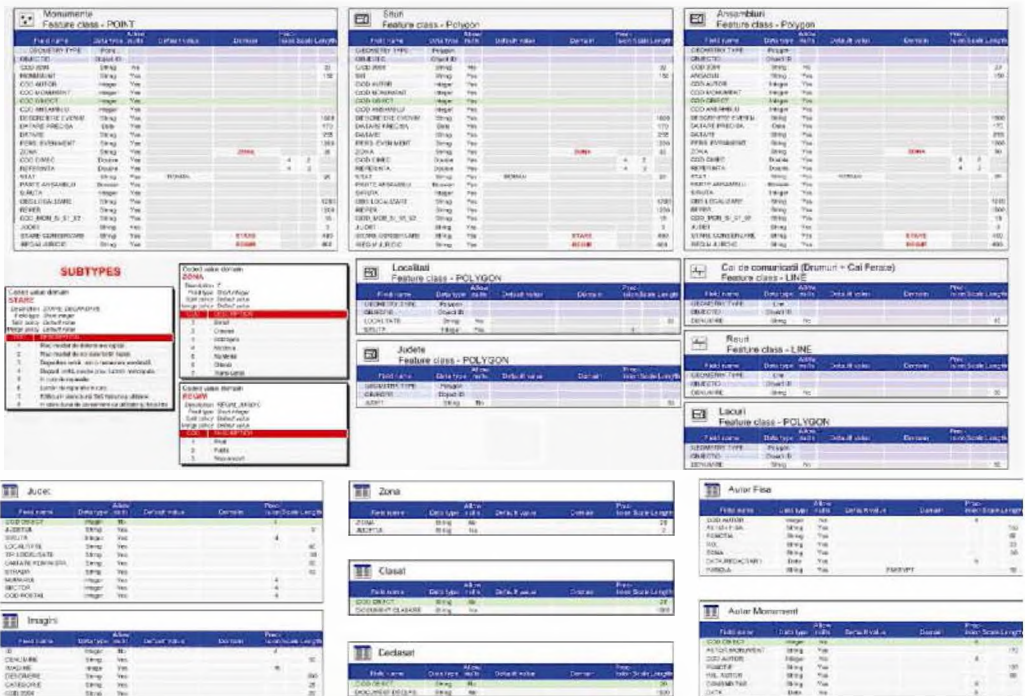

Figure 2. The eGISpat geodatabase model – work in progress

At this moment, the eGISpat geodatabase model contains the following feature classes:

- **Monumente**: a point feature class representing historical monuments as points.

- **Situri**: a polygon feature class including archaeological sites as polygons.
- **Ansambluri**: a polygon feature class identifying the extent of archaeological ensembles as polygons.
- **Localitati**: a polygon feature class representing the settlements (towns, villages, communes, Bucharest capital)
- **Judete**: a polygon feature class identifying the extent of the administrative limits (municipalities limits)
- **Drumuri**: a line feature class representing the road network
- **Cai ferate**: a line feature class representing the railroad network
- **Rauri**: a line and polygon feature class identifying the hydrographic network
- **Dunărea**: a polygon feature class representing the Danube Delta

Associated tables carry out most of the attribute information or identify links to site records and documents. The tables identify information about administrative units (called "județ"), geographical regions, historic monuments identifier, staff name, listed or unlisted sites, etc. Domains assist in standardizing sites information. The domains are based on definitions and the vocabulary in the LHM 2004 according to Romanian Law no. 422/2001 and include site condition, geographical zone and the jurisdiction.

3.1.3 eGISpat GIS Web services

For the purposes of this paper, Web services described are SOAP based. SOAP is the messaging framework that defines a suite of XML elements to communicate to arbitrary systems. Web services are discovered using Universal Description, Discovery, and Integration (UDDI). UDDI is a metadata structure that categorizes Web services. Once discovered, the Web Services Description Language (WSDL) is read to understand how to call and invoke services. The WSDL is simply a standards-based XML file readable across platforms.

The users are not allowed to directly connect to the server. Their access is restricted through a Web service catalog. A Web service catalog is a Web service that only exposes the subset of server objects that administrator chooses to expose. On the Web server, the Web service catalog is used also for publishing server objects as Web services over HTTP.

These GIS Web services implemented on the .NET Web server can be consumed also from a Java client.

The .NET GIS services (Figure 3) were developed using ASP.NET framework and could be consumed by the client application – *eGISpat Romania* to:

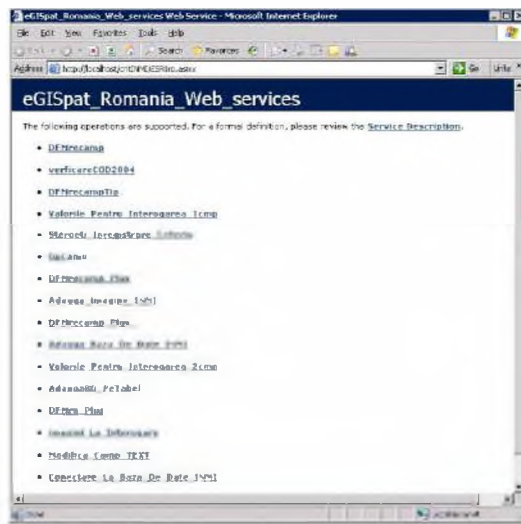

Figure 3. eGISpat Romania – GIS Web services

- Verify the uniqueness of COD2004 (according to Law no. 422/2001)
- Return data and the type of all column from a specified table
- Read data from one field
- Delete the records using a “where clause” criteria
- Return the field type for a specified table
- Add image files to geodatabase
- Create geographic features and their attributes
- Return an image according to the selection criteria
- Update attributes of the geographic features
- Perform geodatabase management tasks such as connect and release the connection.

This function could manage and authorize also the user/role and tasks, so Read, Insert, Update and Delete operations can be performed only after authentication process.

3.1.4 eGISpat Romania – Web service client application capabilities

The eGISpat Web services are a set of related application functions that could be programmatically invoked over the Internet. These application Web services are implemented using the native ASP.NET Web service framework and are called by the developed .NET client application – *eGISpat Romania*.

The available application’s functionalities that can be consumed by the users that have access and know the URL to the Web service catalog are the

3.2 Web application of the Historical Centre of Bucharest

3.2.1 History

The historical centre of the city of Bucharest was determined and legally declared as a protected area in 2001, according to criteria corresponding to certain city planning process and architectural values.

The historic centre area contains archaeological monuments and sites dating back to the medieval age, among which we could mention the medieval ensemble "Curtea Veche" (representing *The Old Royal Court*), churches and inns built before the year 1800. Most monuments date back to the second half of the 19th century. They have been complemented by some of the most original monuments during the inter-war period. We should note that a great number of the historical monuments had been built on or include parts of cellars of the older constructions (dating from the 17th – 18th century).

The buildings inside the historical centre could be grouped in the following functional areas: *commercial area* (Lipscani and Calea Mosilor Streets), *functional area* (Calea Victoriei) and *residential area* (Stelea Spatarul and Radu Calomfirescu Streets). The archaeological monuments located in these areas present a large variety of architectural programs.

Firstly, there is a royal residence area called "Curtea Veche" that represents the main pole of the medieval town, around which had developed the town fair, churches (*Stavropoleos, Sf. Gheorghe Nou, Sf. Gheorghe Vechi, Coltea, Doamnei*), inns which proved for centuries to "live long" and be very expedient (*Hanul lui Manuc, Hanul cu Tei, Hanul Polonezilor, Hanul Patria*), houses with shops at the ground floor and lodgings above (*Lipscani Street, Calea Mosilor, Selari and Smardan Streets*), dwelling places (*the "round-windowed house" 15 Radu Calomfirescu Street*), public and cultural institutions built-up between the second half of the 19th century and beginning of the 20th century, hospitals (*Coltea, PTTR-the hospital of the Romanian Postal Services*), commercial arcades (*the Macca-Villacrosse arcades and the French passage way*), and hotels (*Fieschi Hotel*).

The built-on fund has been renewed in despite of severe damages (a great fire incident in 1847, several earthquakes) or due to new city planning and architectural programs requiring larger spaces. Curtea Veche exhibits the medieval construction system dating back to the 15th – 16th century, decorative elements from Brancovenian age and other representative monuments for the same age and the churches Coltea, Razvan and Stravropoleos, that are true architectural pearls.

3.2.2 Web GIS application of the Historical Centre – eGISpat Bucharest

INMI is currently involved in developing a GIS project for the Historical centre of Bucharest that will represent a planning tool to help planners and preservationists to better assess historical and cultural resources in Bucharest. The pilot project takes into consideration the applicability of GIS technol-

ogy for spatial data analysis and also for a better monitoring of the national LHM.

The technical team and ESRI Romania decided to build a web GIS application – *eGISpat Bucharest* (Figure 5) using ArcGIS Server technology and incorporate the historic resources geodatabase, a digital map scale 1:2.000, KONOS satellite imagery courtesy of GeoEye, representative sailing, registration files, plans photographs, building footprints, streets, sidewalks, rivers, etc.

3.2.3 eGISpat Bucharest Capabilities

The developed Web application – *eGISpat Bucharest* allows user through a LAN or Internet connection to perform the following functions

- Display the map of the Historical Centre of Bucharest with multiple layers such as

roads, streams, historical monuments, archeological sites,

etc

- Pan and zoom in, zoom out throughout the map
- Zoom to the full extent of the data
- Moving back or forward one display
- Identify features on a map by pointing at them
- Search and find features on the map
- Interactively toggle layers on and off

- Display labels with text from field values
- Draw image from satellite imagery
- Draw graphics features such as points, lines, circles and polygons
- Draw descriptive text
- Select features inside boxes, areas, polygons and circles
- Select features within a specified distance of other features
- Find and select features with a SQL (Structured Query Language) expression
- Find locations on a map from a street address or intersection you provide
- Transform the coordinate system of your map data
- Perform geometric operations on shapes to create buffers
- Perform advanced spatial and attribute queries
- Manipulate the shape or rotation of a map
- Select features and generate reports related to one or more historical monuments and archaeological sites
- Print maps in size A4
- Add and delete image files to geodatabase (Figure 6)

Figure 6. eGISpat Bucharest – the ability to add and delete image files to geodatabase

- Perform geodatabase management tasks
- Create and update geographic features and their attributes (Figure 7)

Figure 7. eGISpat Bucharest – Create geographic features and their attributes

4. CONCLUSIONS

This project represents the first phase, to create a centrally managed GIS system of the Romania's archaeological and historical resources. For the second phase, INMI will be applying for additional funding to field check the existing geodatabase information and to scan additional surveys. The last phase will involve additional archaeological sites using Trimble GeoExplorer GeoXT, GeoXH, Recon GPS Card and ArcPad application to complete the project.

“eGISpat application represents for INMI the first step to create and implement an enterprise GIS system that will be applied to the national historic resources inventory. Building a national network regarding to the cultural heritage is a stringent necessity and, in the same time a future desire for us. Using a geodatabase model will allow us a better management of the National Archaeologic Directory and also the List of the Historical Monuments.”,

says Dr. Dana Mihai, Scientific Director, INMI.

The major benefits of the eGISpat application are described below:

- Significant operational and risk-cost reductions as compared to common practical experience where each user tends to have a "private" database that is not centralized and shared by other users within the organization.
- A centralized archaeological geodatabase allows users to modify the geodatabase schema, or to integrate new information according to their needs into the application. All their changes are simply documented in the UML diagram and the geodatabase is updated.
- Advanced ArcGIS users are able to directly access the eGISpat geodatabase for advanced spatial analysis and mapping. All non-GIS specialists are easily able to access spatial data using the eGISpat interface.
- All departmental staff are able to work in a centrally managed GIS environment and fulfill business processes for multiuser editing, viewing and dissemination of cultural heritage resources in a timely way.
- Advanced GIS Web services are delivered throughout organizations (INMI, Cultural Counties Direction, and the Direction for Historical Monuments from Ministry of Culture and Religious Affairs).
- eGISpat is a performant tool for decision makers at the national level to efficiently manage the cultural heritage resources.
- Implementing a centralized management system using the state-of-art GIS technology will allow us to support also the geospatial specifications and standards required by European Community.
- The eGISpat Geodatabase Model offers a better support to take the right decisions to follow the administrative, rehabilitation and preservation tasks and also to promote our national cultural heritage resources.
- This enterprise GIS project will enable also the implementation of the sectorial policies and strategies in accordance to our specific requirements.

Such, eGISpat is a useful tool for research and planning purposes at a variety of scales. The eGISpat Geodatabase Model can provide practical benefits, including more efficient planning, and incorporation of cultural resources early in the local and country-wide planning process. The ultimate goal is to reduced disturbance of cultural resources and increases our knowledge of the past.

REFERENCES

Arroyo-Bishop, D. & M.T. Lantada Zarzosa, 1992, The ArcheoDATA System: A Method for Structuring a European Archaeological Information

System (AIS). In Larsen, C. (ed.) Sites and Monuments: National Archaeological Records, Copenhagen: The National Museum of Denmark, pp. 133-156. Davidson, T.E., 1986, Computer-Correcting Historical Maps for Archaeological Use, *Historical Archaeology* 20 (2): 27-37 ESRI Press, (2005), ArcGIS 9: ArcGIS Server Administrator and Developer Guide European Convention for the protection of archaeological heritage, La Valetta, ratified by Romania through the Law no. 150/1997 European Convention for the protection of archaeological heritage, 1985, Granada European landscape Convention, 2000, Florence NSW Heritage Office, Policy, Standards and Guidelines http://www.heritage.nsw.gov.au/06_subnav_02.htm

RO - Legislation: Law no. 421 of 2001 establishing the requirements and regulations governing historical monuments and cultural resources. Standards and Guidelines for Consultant Archaeologists (Archaeological Fieldwork) www.culture.gov.on.ca/english/culdiv/heritage/acsp_bulletin-july2004-e.doc

Society of Museum Archaeologists, MDA, Standards in Action: Working with Archaeology <http://www.mda.org.uk/standarc.htm>

The National Park Service, Office of the Secretary of the Interior, Protection Of Archaeological Resources - <http://www.cr.nps.gov/local-law/43cfr7.htm> Ontario Archaeological Society, 2004, Archaeology Customer Service Project: Status Report - http://www.ontarioarchaeology.on.ca/oas/Pages/Moc_status_report.htm

CONTACTS

Dr. Mircea Angelescu Chief Archaeologist, Ministry of Culture and Religious Affairs – Archaeological service 30 Kiseleff Street, 1 District, Bucharest, Email: mircea.angelescu@mail.cultura.ro Web site: www.cultura.ro

Dr. Dana Mihai - Scientific Director, Archaeologist, National Institute of the Historical Monuments –16 Ienachita Vacarescu Street, 4 District. Bucharest ROMANIA Tel. +40-21-336.99.04 Fax +40-21-327.09.19 Email: danelise@hotmail.com Web site: www.inmi.ro

Dr. Cristina Oana, Dr. Cristian Vasile and Laurentiu Ichim - ESRI Romania, 8 Roma Street, 1 Apt., 1 District, 011774 Bucharest ROMANIA Tel. +40-21-233.90.87 Fax + 40-21-233.90.88 Email: cov_gps@geosystems.ro, cvasile@esriro.ro, lichim@esriro.ro Web site: www.esriro.ro

SUMMARY

The Romanian Archaeological Sites and Historical Monuments Inventory Application - *eGISpat*, a centrally managed GIS system, was designed to provide the functionality to maintain and advanced analysis of the geospatial and parametric data, and to produce maps and reports using a national-wide archaeological and historical monuments geodatabase, known as the "List of the Historical Monuments" (LHM). This centrally managed web application was designed and built by ESRI Romania and the National Institute of the Historical Monuments – Ministry of Culture and Religious Affairs¹.

The purpose of the *eGISpat* is to facilitate the regional branches participation in and support of integrated resource planning at the district (called "judet") and local government level, and the maintenance of data on the historical record of archaeological work and historical monuments done in the districts.

The *eGISpat* take also in consideration the historical center of Bucharest that includes the archaeological sites (excavated during 1950 -2005) and historical monuments, and the digital map, scale 1:2.000, a satellite image and the historical records. All departmental staff are able to work in a Web integrated GIS environment and fulfill business processes for the entry, viewing and dissemination of information in a timely way. The National Institute of Historical Monuments continues to educate residents and promote also the preservation for future generations.

¹ This article was presented to the *XXIII FIG Congress Munich, Germany, in October 2006*

Protejarea monumentelor istorice a început în Austria în 1850, când a fost creată K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmaler (Comisia centrală imperială și regală pentru cercetarea și conservarea monumentelor construite)¹.

Ideea de protejare a patrimoniului a fost salutăată de diferitele națiuni aflate în componența imperiului austro-ungar, slujind ca element de identitate națională. Din altă perspectivă, protejarea patrimoniului invocată drept scop comun avea un mare potențial centralizator, fiind deci de mare importanță și pentru politica neo-absolutistă.

Erforschung (cercetarea) și Erhaltung (conservarea) erau, așa cum o indică și denumirea instituției, de egală importanță.

Inventarierea sistematică a monumentelor istorice din Austria a început în 1889, când a apărut primul volum al "Östereich Kunsttopographie" (Inventarierea topografică a patrimoniului din Austria). Tradiția acestui tip de inventariere a fost perpetuată până azi, seria ajungând în anul 2006 la volumul 56².

Din 1923 "Dehio Handbuch der Kunstdenkmäler Österreichs" (Dicționarul Dehio al monumentelor de artă din Austria) a fost folosit ca o versiune condensată a inventarului monumentelor. Dicționarul Dehio este revăzut în mod regulat și se adresează publicului larg.

Protejarea patrimoniului cultural a primit o bază legală în Republica Austria în 1923, prin *Denkmalschutzgesetz* (Legea monumentelor istorice), bazată pe faimoasele teorii ale lui Alois Riegl³. Conform Legii din 1923, tot

¹ În cadrul programului bilateral româno-austriac de schimburi culturale, Ministerul Culturii și Cultelor din România și Ministerul Federal al Învățământului și Culturii din Austria au organizat, în 2002, prin instituțiile omologe, Direcția Monumentelor Istorice și Comisia Federală pentru Monumente Istorice (Bundedenkmalamt/BDA), un schimb de experți în domeniul inventarierii monumentelor istorice. Delegații români, arh. Daniela Enescu și ist. artă Iozeșina Postăvaru au participat între 2-9 septembrie 2002 la activitatea de birou și de teren a colectivului responsabil cu inventarierea, clasarea și evidența monumentelor istorice al BDA numit „Denkmaliste” (Lista monumentelor). Textul de față, conceput pentru informarea delegației române, ne-a fost oferit spre publicare, într-o formă actualizată, de către d-na dr. Inge Podbrecky, coordonatorul programului.

² Seria este pregătită și publicată de către Bundesdenkmalamt (Comisia Federală a Monumentelor Istorice), cel mai recent volum conține inventarierea topografică a orașelor St. Pölten, Linz și Oberpullendorf.

³ În esul său *Der moderne Denkmalkultus*, din 1902, Alois Riegl, pe atunci conservatorul general al Comisiei Centrale imperială și regală pentru cercetarea și conservarea monumentelor construite definea pentru prima dată monumentele unei țări ca documente ale propriei istorii.

ceea ce poate fi definit ca monument de interes public, fie acesta aparținând statului, altor autorități teritoriale, corporații cu administrație publică, biserici, sedii de instituții publice, etc. este considerat în mod automat monument istoric⁴. Conform paragrafului 2 al acestei legi, conservarea acestor clădiri este considerată a fi de interes public, chiar dacă nu a fost parcurs procesul obișnuit de clasare dictat de lege. Această stare de fapte are avantajul unei mai mari flexibilități în administrarea proprietății publice dar are dezavantajul de a fi lăsat neclarități asupra numărului obiectelor protejate și impietează deci asupra intervenției și lansării unor prognoze pe termen lung.

Un amendament din 1999 al *Legii monumentelor* îngăduie clasarea monumentelor aflate în proprietate publică prin decret. Prin aceste decrete, procesul de clasare este simplificat și accelerat. Legea prevede de asemenea crearea, până în anul 2010 a unei

liste a tuturor monumentelor clasate din Austria, incluzând monumentele - proprietate publică ce trebuie să fie identificate, înregistrate și clasate prin decretele menționate mai sus. Din acest motiv, Comisia Federală a Monumentelor a decis să creeze o bază de date ce va avea trei funcții importante: în primul rând, să acopere tot domeniul patrimoniului construit, fie acesta clasat sau nu, aflat în proprietate publică sau privată; în al doilea rând, să ofere baza pentru elaborarea *Listei Patrimoniului*, cerută prin lege; și în al treilea, desigur, să declanșeze clasarea prin decretele menționate.

Hofburg, Schwizerhof, sediul BDA (Comisia Federală pentru Monumente Istorice), Viena

Dr. Inge Podbrecky (BDA Viena) și Hansjörg Weidenhoffer (BDA al provinciei Stiria) în campania de inventariere a orașului Bad Radkersburg

⁴ Pentru punerea în aplicare a *Legii monumentelor istorice* din 1923, a fost creată Comisia Federală pentru Monumente Istorice (Bundesdenkmalamt), subordonată Ministerului Federal al Învățământului și Culturii, ce are un birou în Viena și birouri ale conservatorilor regionali (Landeskonservatoren) în fiecare dintre cele 9 provincii federale (în total 200 angajați). În domeniul inventarierii, Bundesdenkmalamt are autoritatea de a decide dacă un obiect poate fi considerat sau nu de interes public.

Proiectul bazei de date a început în 1994, când trei istorici de artă de la Comisia Federală pentru Monumente Istorice (Bundesdenkmalamt / BDA) au început să elaboreze metode de lucru și un catalog de necesități pentru dezvoltarea software-ului. După mai multe adaptări, software-ul a fost gata pentru utilizare în 1997. De atunci au fost operate 90 000 de înregistrări (situația în octombrie 2006), adunând împreună aproximativ 170 MB.

În baza de date numită *Denkmalverzeichnis* (*Indicele monumentelor*), fiecare obiect este reprezentat printr-o singură înregistrare conținând *Denumirea, Localizarea, Descrierea liberă și Imagini*. Obiectele aparținând unui *sit* sau *ansamblu* sunt interconectate. Datele brute referitoare la clădiri sunt procurate prin lucrul pe teren și ajung în formă de dosar, note și fotografii, în parte pregătite de colaboratori. Datele brute sunt prelucrate la biroul BDA și coroborate cu datele din arhiva și biblioteca BDA.

Masca unei înregistrări în bazei de date (fig. 1) a fost proiectată similar unei fișe de evidență. Datele sunt grupate în:

1. Informații topografice: numele obiectului, numele sectorului municipal, adresa poștală și numărul cadastral
2. Referințe interne: numerele de referință ale fișelor mai vechi sau a dosarelor existente și statutul actual de protecție

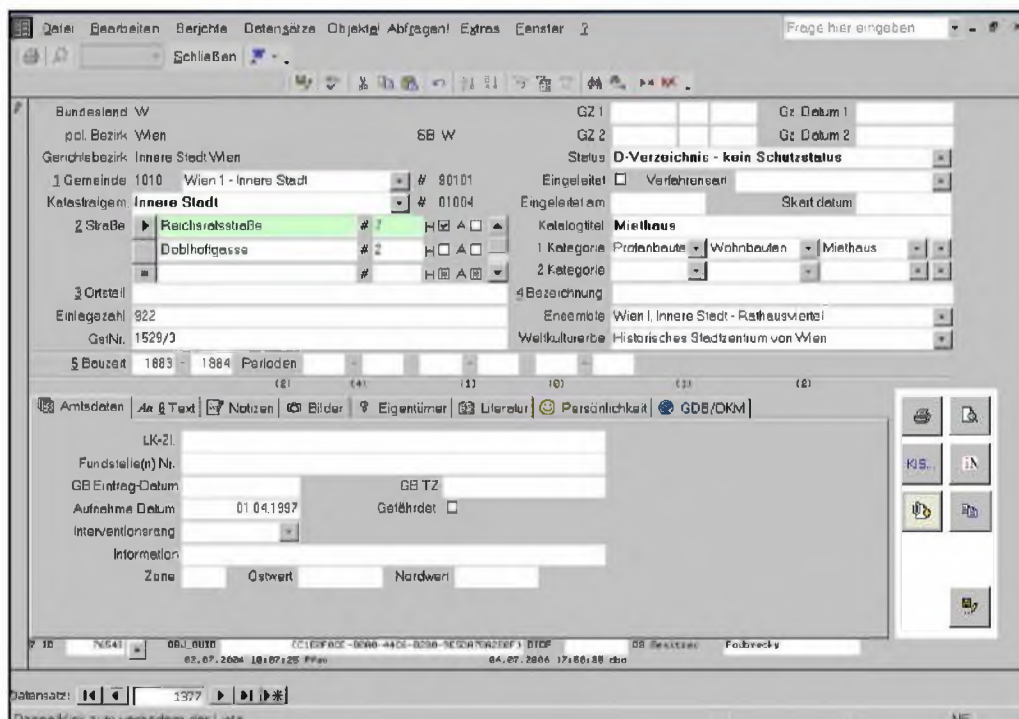

Fig. 1. Masca principală a bazei de date (*Denkmalverzeichnis*) folosită de Comisia Federală pentru monumente istorice (BDA), Austria

3. Clasificarea tipologică: organizată după trei nivele de terminologie controlată. Primul nivel este divizat în cinci categorii: clădiri de cult, clădiri civile, patrimoniu tehnic, situri arheologice și alte tipuri. Al doilea și al treilea nivel diferențiază ulterior în interiorul acestor categorii și permite repartizări funcționale și tipologice concise. Două rânduri asigură spațiul pentru *folosința actuală* și cea *istorică*. Cu ajutorul acestei terminologii este acoperită o plajă largă de tipuri de clădiri, de la biserici, palate și fortărețe, la patrimoniul industrial sau vernacular.

4. Descrierea în termeni științifici

5. Fotografii și alte ilustrații.

Registrul de jos al măștii este proiectat ca o linie de taste ce conduce spre *sub-măștile* adiționale. A doua tastă de la stânga se referă la informații științifice care nu conțin termeni de limbaj controlat. Datele pot fi introduse ca text liber, conținutul incluzându-se automat în forma printată. Un al doilea câmp cu text liber oferă spațiu pentru comentarii. A treia tastă accesează câmpul cu fotografii, planuri și alte ilustrații. Acestea sunt în mod curent scanate dar pot fi reproduse și cu camere digitale. Numărul foto are corespondent la sursa din arhiva foto a BDA.

A patra tastă conduce la o sub-mască referitoare la numele proprietarilor și adresa acestora. Bibliografia referitoare la obiect se accesează cu ajutorul tastei 5. Mai mult de 3000 de titluri au fost introduse până acum. Ultima tastă se referă la persoanele asociate obiectului cum ar fi proprietari, comanditari, arhitecți, artiști, etc.

Toate aceste informații sunt actualizate în baza de date de lucru și folosesc ca instrument de cercetare important.

Fiecare informație de detaliu poate fi chestionată prin diferite filtre. De pildă poate fi aflat numărul statuilor Sfântului Nepomuk dintr-o anumită zonă sau toate picturile murale dintr-o anumită perioadă și dintr-o anumită provincie federală, bisericile romanice închinată Sfintei Maria, etc. În forma printată, un rezumat relevant al fișei este accesibil în câteva secunde.

Baza de date poate produce de asemenea numeroase produse printate. Cel mai important este așa numita *Listă a monumentelor (Denkmalliste)*. Este un catalog al monumentelor din diferite municipalități, conținând informații primare cum ar fi numele obiectului, detalii de localizare și fotografii și poate fi produs automat prin funcția bazei de date numită *Catalog*. Această funcție oferă informații selectate din setul mare de date conținut în bază. În mod curent este folosită în scopul de a informa autoritățile locale, dar poate folosi și la obținerea mai multor informații de la acestea. Este folosit de asemenea ca bază pentru discuțiile interne în care se stabilește care dintre obiecte ar trebui clasate și înregistrate ca monument istoric.

Echipa departamentului BDA - Viena numit "Denkmalliste" (Lista monumentelor) cuprinde 29 de persoane; 15 dintre ei sunt angajații BDA. Dintre aceștia, 12 istorici de artă sunt ocupați cu inventarierea în întreaga

țară, pregătesc dosarele premergătoare înscrierii și stochează informația în baza de date. Alți 14 istorici de artă fac același lucru ca free-lanceri. Îndată ce unul dintre aceștia s-a obișnuit cu masca, structura bazei de date și operațiunile de rutină, introducerea datelor despre un obiect durează între 10 și 12 minute. Trei persoane sunt implicate în munca administrativă.

În mod normal, toate informațiile adunate pe teren intră în baza de date. Această procedură s-a dovedit a fi foarte folositoare pentru evitarea suprapunerii de date adunate de către diferitele departamente implicate în munca de teren.

Selecția monumentelor pentru a fi clasate este operată de un grup de lucru format din istoricul de artă responsabil pentru inventarierea într-o anumită zonă, șeful departamentului "Inspecție", conservatorul regional, Președintele BDA și alți specialiști.

În final, câteva detalii despre hard și software, cu observația că sunt expuse de un nespecialist în domeniu. Din rațiuni economice și practice a fost ales un MS Access 7.0 ca sistem de bază de date. Aplicația consistă din 2 părți, așa numitele *front-end* (interfața pentru utilizatori) și *back-end* (interfața de stocare). *Back-end* este responsabil pentru înmagazinarea datelor, în timp ce *front-end* se ocupă cu prezentarea datelor, interacțiunea utilizatorilor, căutarea informațiilor, generarea de rapoarte, scanarea fotografiilor și emiterea așa numitelor *cataloge* - rapoarte speciale, pregătite ca documente Word. Fotografiile sunt stocate ca dosare exterioare, în *file system* în scopul de a păstra baza de date mică și performantă. Un *link* la IMAGO, baza de date pentru imagini a BDA, actualmente în construcție, se va stabili cât de curând posibil.

Designul bazei de date permite să existe replici ale *back-end* în alte orașe. În prezent introducerea datelor se desfășoară separat în stații de lucru ale birourilor BDA din majoritatea reședințelor de provincie federală. Pentru a se preveni intervențiile neautorizate a fost implementat un sistem de securitate cu *password* și o ierarhizare a utilizatorilor. În prezent admiterea informațiilor noi în baza de date este strict rezervată echipei noastre din serviciul „Lista monumentelor” (Denkmallisten) al BDA Viena, în timp ce ceilalți membri BDA au acces la baza de date, pot stoca date dar nu pot opera modificări. În felul acesta, datele de bază rămân neatinse, în timp ce se acumulează informații noi.

Până acum au fost operate 90 000 de intrări în baza de date (trebuie menționat că pentru un singur monument, ca de pildă o mănăstire sau un complex arheologic vast, se fac tot atâtea intrări câte elemente sau parcele componente conține). Dintre acestea, în jur de 30 000 sunt obiecte în proprietate privată (18 000 deja clasate) iar din obiectele aflate în proprietate publică sunt clasate în jur de 16 000. Restul informației se referă la obiecte neclasate.

Ca serviciu pentru public și în scopul de a oferi ajutor altor instituții, baza

de date se află în curs de adaptare pentru accesare prin Internet. Până atunci, alte informații despre activitatea noastră sunt accesibile pe pagina www.bda.at.

Zusammenfassung

Das österreichische Denkmalschutzgesetz von 1923, das auf einen Entwurf Alois Riegls zurückgeht, unterscheidet zwischen Denkmälern in Privateigentum (§3) und solchen im Besitz der öffentlichen Hand, der Kirchen und der Körperschaften öffentlichen Rechts. Für letztere galt in §2 das öffentliche Interesse an ihrer Erhaltung kraft gesetzlicher Vermutung als gegeben. Da dieser Bestand aber auch eine große Anzahl von Objekten betrifft, denen keine Denkmalqualität nach §1 des Gesetzes zukommt, konnte die tatsächliche Zahl der Denkmalobjekte nicht ermittelt werden. Durch die Gesetzesnovelle von 1999 ist das Bundesdenkmalamt zur Selektion dieser Objekte verpflichtet. Die Novelle sieht für diese Objekte auch eine Vereinfachung des Unterschutzstellungsverfahrens per Verordnung vor.

Aus diesen Gründen entschloss sich das Bundesdenkmalamt zur Entwicklung einer Datenbank, die alle Denkmäler Österreichs, auch die in Privatbesitz, erfassen sollte. Gleichzeitig wurde eine Neuinventarisierung des gesamten Denkmalbestands gestartet. Vorarbeiten hatten schon 1994 begonnen, 1997 war die Datenbank zur Eingabe bereit. Seither wurden etwa 90000 Datensätze eingegeben. Die Datenbank umfasst gegenwärtig (Oktober 2006) 90000 Datensätze.

Gegenwärtig arbeitet ein Team von 29 Personen an der Datenbank – 26 davon sind KunsthistorikerInnen, 15 davon Angestellte des Bundesdenkmalamts. Diese ermitteln die Daten und erledigen die Dateneingabe. Bei einer gemeinsamen Besprechung von BearbeiterInnen, LandeskonservatorInnen und Präsidium wird aus den eingebrachten Daten der Denkmalbestand ermittelt. Dieser fließt in die Verordnung für die jeweilige Gemeinde ein.

Aus ökonomischen Gründen haben wir uns für MS Access 7.0 als Grundlage für das Datenbanksystem entschieden. Die Applikation besteht aus Frontend und Backend. Letzteres ist der eigentliche Datenspeicher, während ersteres die Datenpräsentation, User-Interaktion, Recherche und Berichterstellung übernimmt. Bilder werden als externe Files gelagert, um die Datenbank Performance zu erleichtern. Ein Link zu IMAGO, dem digitalen Bildsystem des BDA, gerade entwickelt wird, ist vorgesehen. Zurzeit enthält die Denkmaldatenbank etwa 90 000 Datensätze.

Traducere, note și fotografii Iozefina Postăvaru

Obiective

Institutul Național al Monumentelor Istorice este depozitarul unei arhive impresionante, incluzând: arhiva fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice (1892-1948), arhiva Direcției Monumentelor Istorice¹, respective CCES (1952-1989), arhiva Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice (1990-1994), arhiva Centrului de Proiectare pentru Patrimoniul Cultural Național (1994-2002), însumând 110 mp. Tipurile de documente sunt variate: relevee, studii, fișe, filme foto, fotografii, clișee pe sticlă, albume foto, filme documentare etc. INMI este singura instituție din România, care, prin preluarea documentelor generate de instituțiile care i-au premers, poate acoperi activitatea desfășurată în domeniul monumentelor istorice pentru o perioadă de peste 100 de ani. Aceasta arhivă unică stă sub semnul degradării permanente. Condițiile improprii de depozitare, precum și faptul că mare parte dintre documentațiile desenate sunt pe calc sau, în cel mai bun caz, copii ozalit, face ca vechimea acestora să determine deteriorarea lor accentuată, fără posibilitate de reversie. Se impunea cu necesitate începerea digitizării fondurilor amenințate cu dispariția, adică a Comisiunii Monumentelor Istorice. De aceea, a fost inițiat programul **Restarh**, care are drept scop digitizarea fondului mai sus amintit, proiect care a fost declarat câștigător de către *Administrația Fondului Cultural Național*.

Opportunitate

- În primul rând, este vorba de satisfacerea unei necesități stringente, aceea de salvare a unor informații care pot fi pierdute în mod ireversibil.
- În al doilea rând, accesul specialiștilor din domeniu și al publicului la aceste documente destul de speciale este ușurat prin consultarea unor forme digitizate, care să nu pună în pericol actele originale prin dese consultări.
- Digitizarea arhivelor și stocarea conținutului, ca și ușoara lor regăsire prin intermediul unei baze de date, este o problemă cu care se confruntă des arhivele și bibliotecile publice din România.
- Proiectul propus pentru finanțare își propune realizarea unei prime etape-pilot, în cadrul căreia să fie experimentată implementarea

¹ În demersul nostru constant de modernizare al arhivei INMI, demers care, prin proiectul inițiat și câștigat de către INMI la Administrația Fondului Cultural Național, ne va motiva și mai departe pe această cale, am avut sprijinul susținut al arhiviștilor Iuliu Șerban și al tinerei sale colaboratoare, Alexandra Țântăreanu, cărora le mulțumim călduros și pe această cale.

metodologiei de digitizare, stocare și de diseminare a rezultatelor.

Beneficiari

a. Beneficiari direcți: specialiștii în domeniul protecției și restaurării patrimoniului cultural național imobil

b. Beneficiari indirecti: publicul larg

Scop

- Salvarea celor mai importante fonduri documentare - Comisiunea Monumentelor Istorice din România.
- Pentru patrimoniul cultural, conservarea și recondiționarea arhivelor a devenit o chestiune extrem de presantă, pentru că documentele din aceste arhive s-au strâns în număr foarte mare, iar volumul lor crește permanent pe de o parte, iar pe de altă parte, pentru că depozitarea în condiții improprie duce la degradarea într-un ritm rapid a acestora.

Activități

- a) Analiza unor proiecte de digitizare existente deja și găsirea unei soluții optime pentru a fi adaptate la arhiva INMI
- b) Identificarea modurilor de utilizare ulterioară a materialelor digitizate: CD rom de popularizare cu date istorice ale monumentelor istorice
- c) Rezultatele aplicației vor fi prezentate pe site-ul INMI, într-o manieră interactivă
- d) Realizarea unei dezbateri – mese rotunde cu tema Digitizarea arhivelor
- e) Selecția documentelor/colecțiilor ce urmează a fi digitizate–criterii: valoarea documentară precum și starea de conservare a documentelor originale
- f) Valorificarea prin punerea lor la dispoziția specialiștilor și a publicului larg

Metode de implementare

- Arhiva INMI este supusă unei degradări continue, astfel încât este absolut necesară trecerea treptată pe format digital a documentelor.
- Metodologia propusă este digitizarea pe baza unui sistem de scanare profesională și trecerea tuturor informațiilor pe un suport electronic.
- Selecționarea unui număr de documente de arhivă care aparțin fondului Comisiunii Monumentelor Istorice, care cuprind 56 de mape, însumând 10.013 planșe, existente pe calc sau ozalită, având în medie 350 de planșe, de formate diferite, A2-A0, care cuprind relevee, planuri de situație, desene, detalii consolidare; detalii reparații și amenajări, multe dintre ele inedite.

Rezultatele procesului de digitizare a fondului Comisiunii Monumentelor Istorice vor consta în salvarea informațiilor, dar și în creșterea gradului de accesibilitate a acestor informații, fără a pune în pericol integritatea documentelor, constituind totodată primul pas către procesul de digitizare al arhivei INMI.

Adriana STROE
Ana MOJOLIC

Durata deplasării: 3-7 iulie 2006

Scopul deplasării: Evaluarea protejării bisericilor din lemn din jud. Maramureș înscrise în Lista Patrimoniului Mondial¹.

În stabilirea obiectivelor vizitei ca și în întocmirea prezentului raport au fost folosite prevederile legislației specifice de protejare a monumentelor istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial și punctajul conținut de chestionarul Raportului periodic UNESCO.

Deplasarea a fost efectuată împreună cu specialiști ai DJCCPCN Maramureș. În fiecare comună am discutat cu primarul sau viceprimarul (cu excepția com. Desești unde aceștia erau plecați la o ședință); în com. Șișești această discuție a avut loc chiar la unul din monumente – biserica din lemn din Șurdești. Am avut, de asemenea, discuții cu preoții parohi pe marginea stării de conservare a monumentelor, a numărului de turiști, a amenajărilor necesare. Am constatat că primarii sunt, în general, conștienți de importanța existenței acestor biserici din lemn înscrise în LPM, măcar în măsura în care prezența monumentelor menționate aduce puncte în plus în cazul întocmirii unor proiecte pentru finanțare de lucrări în localitate.

1. EVIDENȚA MONUMENTELOR

Au fost colectate din teren datele și fotografiile necesare întocmirii fișelor analitice de evidență ale celor opt biserici din lemn din județul Maramureș înscrise în Lista Patrimoniului Mondial.

Reprezentanta DJCCPCN Maramureș, împreună cu care am vizitat cele opt monumente menționate, a efectuat constatările privind inventarul monumentului istoric și starea generală de conservare, necesare întocmirii ANEXEI A și ANEXEI B la „Obligația privind folosința monumentului istoric”.

Aceste activități sunt necesare deschiderii Dosarului monumentelor istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial (LPM) fiind și primele activități prevăzute în Graficul de monitorizare al monumentelor (cf. Anexele B și C la HG 493/30 apr. 2004). În ceea ce privește Fișa de conservare a monumentului istoric menționăm că, până în prezent, nu există un formular aprobat și o

¹ Prezentul raport de monitorizare este dat publicității în virtutea HG 493/30 aprilie 2004, anexa B, nr. 13.

metodologie de completare a acesteia, așa cum există în cazul *Fișei analitice de evidență* și al *Obligației de folosință*.

2. DATE PRIVITOARE LA LOCALIZAREA MONUMENTELOR

De menționat că la toate cele opt monumentele vizitate au fost recent modificate numerele poștale; noile numere poștale vor fi trecute în fișele de evidență care vor fi întocmite. În vederea completării Raportului periodic către Comitetul Patrimoniului Mondial ar fi necesară întocmirea de hărți topografice de localizare a monumentelor menționate (folosind eventual cele mai noi metode de localizare. Demararea unui proiect-pilot de localizare prin GPS a acestor monumente ar fi de dorit).

3. JUSTIFICAREA ÎNSCRIERII

Raportul periodic UNESCO cere verificarea măsurilor luate ca urmare a observațiilor făcute de Comitetul Patrimoniului Mondial la momentul înscrierii bisericilor din lemn din jud. Maramureș în Lista Patrimoniului Mondial. Nici în arhiva INMI, nici la DCCPCN Maramureș nu există o documentație care să cuprindă aceste observații, încât nu am putut urmări eventualele măsuri care ar fi fost necesar de îndeplinit. Ne propunem ca până la următoarea vizită de monitorizare, dacă aceste observații există, o copie a acestora să fie introdusă în Dosarul monumentelor și să fie folosită în monitorizarea lor.

4. ZONELE DE PROTECȚIE

Zonele de protecție ale monumentelor au fost definite în anul 1993, prin studiul "Stabilirea zonelor protejate pentru ansamblurile cu patrimoniu istoric de importanță internațională din Maramureș", comandat de Consiliul Județean Maramureș și întocmit de către S.C. URBANPROIECT S.A. BUCUREȘTI – proiect nr. 157/1993 și S.C. ARIS S.A. BAIA MARE – proiect nr. 8710/93. De menționat că în lipsa unei legislații clare la data respectivă, zonele de protecție și reglementările urbanistice pentru aceste zone, stabilite prin documentația amintită mai sus, nu au făcut obiectul unei avizări de către M.C.C. prin comisiile de specialitate. DCCPCN Maramureș le-a pus la dispoziția celor interesați, în special cu prilejul întocmirii Planurilor Urbanistice Generale ale celor șapte comune care au biserici din lemn înscrise în Lista Patrimoniului Mondial. Aceste zone de protecție și reglementările aferente au fost incluse de către proiectanți în PUG-urile menționate și parțial completate. Deoarece aceste studii sunt anterioare înscrierii bisericilor din lemn în LPM, reglementările și măsurile prevăzute nu satisfac în totalitate cerințele ICOMOS, mai ales în domeniul turismului (accese, grupuri social-sanitare, etc). În urma discuțiilor cu autoritățile județene se dovedește necesară reactualizarea studiilor privind zonele de protecție ale monumentelor din județ înscrise în LPM, pentru ca autoritățile județene și locale să poată ști ce este permis și ce este necesar de făcut în aceste zone. În anumite cazuri, aceste studii ar putea fi echivalente și cu studii de prefizabilitate. Această măsură este

cu atât mai necesară, cu cât până în prezent nu există un *plan de gestiune* pentru aceste monumente și, practic, nu este posibil ca acesta să poată fi întocmit și aprobat înainte de 2007-2008. Este de studiat modalitatea prin care poate fi inițiată reactualizarea studiilor menționate și avizarea lor de către CNMI; menționăm că aceste studii fac parte din Planul de gestiune și pot înlocui, parțial, acest Plan până la apariția sa. Dată fiind importanța excepțională a acestor monumente ar putea fi luată în calcul o eventuală intervenție în acest sens din partea Ministerului Culturii și Cultelor prin serviciile sale de specialitate, către Consiliul Județean Maramureș.

5. MANAGEMENTUL MONUMENTELOR

După cum se știe bisericile din lemn înscrise în LPM sunt folosite în cult fie ca biserici de parohie, fie drept capele de cimitir. O excepție o constituie biserica din Bârsana care, din cauza lucrărilor de restaurare inițiate în 1997, nu poate fi folosită; o parte a inventarului mobil a fost preluat de mănăstirea din Bârsana fiind expus în muzeul acesteia.

Deși prevăzut de legislația specifică (v. METODOLOGIA privind elaborarea și conținutul- cadru al planurilor de protecție și gestiune.....Art. 1, alin. (2) din HG 493/aprilie 2004) Programul de protecție și gestiune a monumentelor înscrise în Lista Patrimoniului Mondial nu este încă disponibil.

În absența acestui program, Consiliul Județean nu are cum să întocmească, conform legii, Planurile anuale de protecție și gestiune ale acestor monumente (v. Art. 2, alin. (2) și (3) ale Metodologiei citată mai sus).

Dată fiind importanța acordată de Comitetul Patrimoniului Mondial acestor *Programe și Planuri de gestiune* și implementării lor, ar fi necesar ca acest Program să poată fi pus la dispoziția Consiliului Județean cât mai curând. În acest mod o parte a măsurilor necesare protejării acestor monumente de importanță universală vor putea fi incluse de Consiliul Județean în *Planul anual de gestiune* măcar în anul 2008.

În prezent activități de gestionare a monumentelor sunt desfășurate punctual de MCC prin ONMI, DCCPCN Maramureș, Consiliul Județean, Consiliile Locale și parohii, dar lipsa unui *Plan de gestiune* se resimte mai ales la stabilirea priorităților, la coordonarea acțiunilor și finanțării acestora.

Pentru a suplini parțial inexistența Programului de gestiune, DCCPCN Maramureș a propus încă din 2005 o serie de măsuri, propuneri anexate prezentului raport (fig. 1 - Anexa 1).

6. RESURSE FINANCIARE pentru protejarea, conservarea și punerea în valoare a bisericilor din lemn înscrise în LPM (2006)

- fonduri MCC propuse (cf. extras PNR 2006):

- leud-Deal 100 000 RON (restaurare pictură)
- Bârsana 100 000 RON (restaurare pictură)
- Rogoz 130 000 RON (finalizare restaurare pictură)

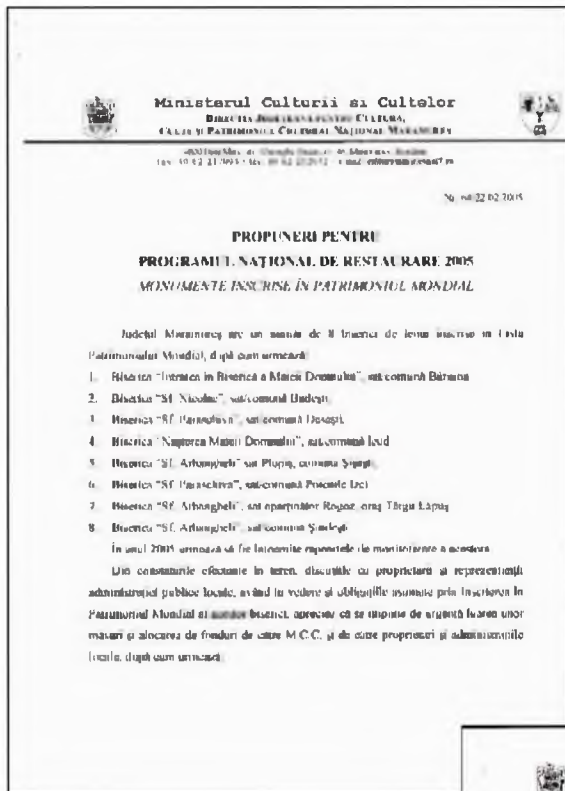

Fig. 1 Anexa I - Adresa DJCCPCN Maramureș privind propuneri de gestiune a bisericilor de lemn din L.P.M., 2006

Fig. 3 Anexa Iii - Adresa DJCCPCN Maramureș de descriere a Proiectului de Inventariere a monumentelor UNESCO

HOTĂRÂRE

privind aprobarea realizării unui **parteneriat** pentru implementarea
Proiectului "Circuitul bisericilor de lemn în Transilvania de Nord"

Având în vedere Expunerea de motive a domnului președinte Marian Kovacs și referință Serviciului Integrare Europose și Dezvoltare Regională;
În temeiul Hotărârii Guvernului nr.1115/2004 privind aderarea în parteneriat a Planului Național de Dezvoltare;

Având în vedere faptul că proiectul a fost considerat ca fiind prioritar pentru dezvoltarea turismului în Transilvania de Nord de către Agenția de Dezvoltare Nord-Vest;
În temeiul art. 104, al (1) litera r, a (2) și al. 109 din Legea nr. 215/2001 privind administrarea unității locale;

Consiliul Județean Maramureș adoptă prezenta

HOTĂRÂRE:

Art. 1. Se aprobă realizarea unui **parteneriat** între Consiliul Județean Maramureș (titular asocierii: Consiliul Județean Sălaj, Consiliul Județean Satu Mare, Consiliile Locale ale Comunelor Bogdan Vodă, Eucligeu, Ierid, Poieniș Ios, Șeyegh, Remetea Chirarului, Rozavlea, Ocna Șugatag, Săcălășeni, Bărsana, Desaghi, Rețea, Cogașnic, Mănăștur și în județul Maramureș, în total 14 comunități, din care 7 sunt incluse în lista mondială UNESCO: Consiliile Locale ale Comunelor Hida, Românași, Fildu de Jos, Săminhalu Almașului, Leica și din județul Sălaj, total 7 biserici), Consiliile Locale ale Comunelor Socodol, Segar, Bogdănel, Belleug și din județul Satu Mare, total 5 biserici) pentru implementarea Proiectului "Circuitul bisericilor de lemn în Transilvania de Nord".

Art. 2. Îndeplinirea de către Consiliul Județean Maramureș a obligațiilor de cofinanțare se va realiza prin alocarea cu prioritate a fondurilor necesare susținerii proiectelor cu finanțare europeană, de baza criteriilor socio-econ. stabilite de Consiliu, din sursele de echilibrare a bugetelor locale.

Mărimea acestor sume se va stabili anual avându-se în vedere posibilitățile reale de mobilizare din resursele proprii din bugetul local al comunelor beneficiare ale proiectului, inclusiv posibilitățile contractării de către acestea de împrumuturi.

Art.3. Consiliul Județean Maramureș își impune obligația de Președinte Consiliului Județean Maramureș să semneze **Contractul de parteneriat** și orice alt document cuprins de procedura promovării și implementării proiectului.

Fig. 2. Anexa II - Hotărârea Consiliului Județean Maramureș privind aprobarea unui parteneriat pentru implementarea Proiectului "Circuitul bisericilor de lemn în Transilvania de Nord"

Art. 4. Hotărârea se publică în Monitorul Oficial al județului și se comunică:

- Instituție Prefecturală județului Maramureș;
- Direcția Județeană Administrare și Relații Publice;
- Direcția Economică - Finanțare;
- Consiliul Județean Sălaj;
- Consiliul Județean Satu Mare.

Prezenta hotărâre a fost adoptată în ședința extraordinară a Consiliului Județean Maramureș în unanimitate de voturi.

PREȘEDINTE

Kovacs Marian

SECRETAR GENERAL AL JUDEȚULUI

Baia Mare, 17 iulie 2006
Nr. 54

Fig. 4 Semnalizare Rogoz

Fig. 5 Inscțiionare Bârsana

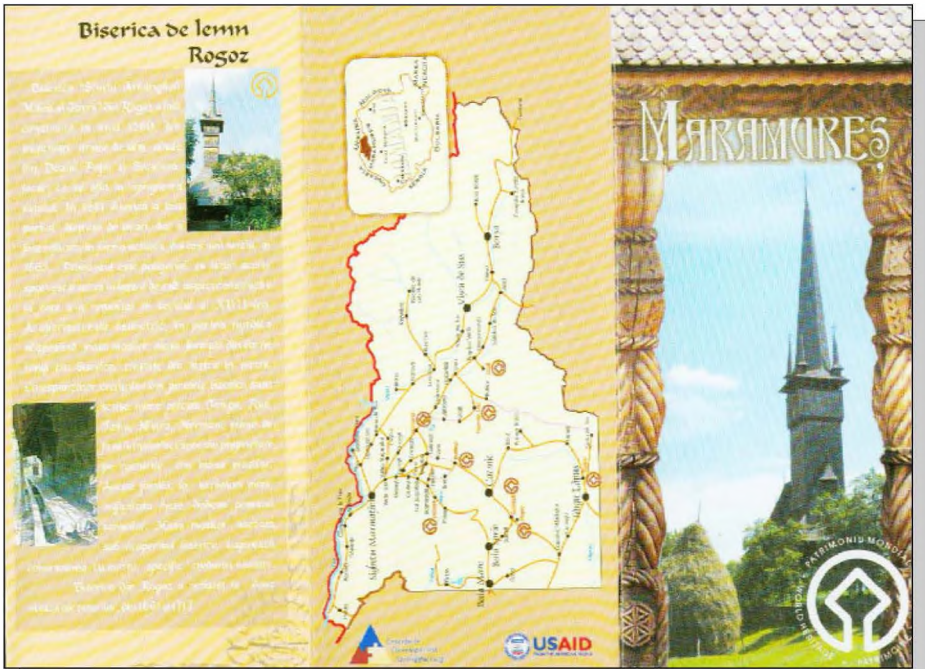

Fig. 6 Ghid al monumentelor UNESCO din Maramureș - CMF Internațional

- fonduri ale Consiliului Județean (sau derulate prin acesta): Consiliul Județean nu a alocat până în prezent fonduri, în schimb întocmește proiecte de finanțare prin care încearcă să acceseze fonduri externe. Momentan se lucrează la un proiect pe linie de turism, care va include biserici de lemn din județele Maramureș, Sălaj și Satu Mare, propunerea fiind de includere a acestora într-un traseu turistic tematic. (Fig. 2 - Anexa 2, Hotărârea Consiliului Județean Maramureș pentru acest proiect).

- fonduri ale Consiliilor Locale (sau derulate prin acestea): proiectul *Punerea în valoare a zonei protejate „Ansamblul arhitectural cu monument UNESCO biserica de lemn Sf. Arhanghel” din orașul Târgu-Lăpuș, sat Rogoz, jud. Maramureș - proiect cu finanțare externă nerambursabilă, derulat de către Consiliul Local Târgu Lăpuș*

- Consiliul Local Bârsana are în curs de amenajare un drum care trece în imediata apropiere a bisericii, la vest de aceasta. Existența acestui drum facilitează amenajarea unui acces mai ușor la biserica din lemn (în prezent accesul la biserică se face prin curtea unui localnic, este un acces dificil, în special pentru persoanele cu dizabilități și nu există condiții pentru amenajarea unui parcaj cu grup sanitar și punct de vânzare-informare).

Menționăm că, în absența unui Plan de gestiune și a unei echipe minime de coordonare a acestui Plan, este foarte dificil de colectat datele necesare întocmirii statisticilor anuale exacte cerute de Raport, privitoare la lucrările executate și la resursele financiare folosite pentru protejarea și punerea în valoare a acestor monumente.

7. VIZITATORI

Numai trei din cele opt biserici din lemn înscrise în LPM au prevăzute taxe de vizitare, însă în general chiar și aceste taxe nu sunt percepute ca o obligație, mai ales în cazul vizitatorilor elevi sau pensionari. Dată fiind această situație nu există în prezent o posibilitate de a întocmi statisticile de vizitatori cerute de *Raportul periodic*. Ar fi necesar deci o înțelegere cu preoții parohi, desfășurată prin Direcția pentru Culte a MCC și protopopiate pentru a organiza fie ținerea unui *Registru de vizitatori* de către ghizii existenți la fiecare din aceste opt biserici, fie existența unor bilete gratuite care să fie date vizitatorilor (atunci când nu se plătește taxă); prin cumularea numărului de bilete gratuite și a celor cu taxă s-ar putea face statistica cerută. Propun, de asemenea, ca ținerea acestei statistici să fie trecută în *Fișa postului* ghizilor angajați la aceste monumente.

În ceea ce privește facilitățile pentru turiști, acestea sunt următoarele:

- *Ghid*. Fiecare biserică are un ghid plătit. Este însă necesară afișarea la loc vizibil a programului de vizitare, a taxei de intrare și a modului de anunțare a ghidului.

- *Drum acces, punct informare, parcare, toalete*. Bârsana – în prezent accesul se face prin curtea unui localnic, iar ulița spre aceasta nu oferă condiții de parcare. Drumul în curs de amenajare de către Consiliul Local va

facilita accesul la biserică; vor fi însă necesare amenajarea unei parcări cu grup sanitar și a unei noi alei de acces. Din discuția cu dl. primar a rezultat că nu există încă un plan de amenajare a acestora în viitorul imediat. Din discuția cu preotul paroh a rezultat că biserica ar putea oferi spațiul pentru amenajarea acestora, dar nu posedă fondurile necesare și, din cauza situației speciale privind restaurarea picturii bisericii de lemn, sătenii nu mai au disponibilitatea de a contribui cu fonduri și muncă. **Budești-Josani** – fiind așezată pe marginea șoselei nu are probleme de acces. Parcarea autocarelor și autoturismelor se face în fața Căminului Cultural și a Primăriei, dar ar necesita o minimă amenajare și semnalizare. Pot fi folosite toaletele școlii, care se află vis-a-vis de biserică, dar acestea nu sunt semnalizate și nu este rezolvată problema curățeniei pe timp de vară. D-na viceprimar a promis că autoritățile locale vor semnaliza atât parcarea cât și prezența toaletelor. **Desești** – a fost amenajat un drum de acces betonat până la intrarea în curtea bisericii, dar nu există parcare și nici toalete. Atât dl. primar cât și dl. viceprimar erau la o ședință așa încât nu am putut afla dacă a fost proiectată continuarea lucrării. **Ieud-Deal** – din discuția cu dl. primar a rezultat că este în curs proiectul pentru regularizarea pâ râului și a fost rezolvată problema colectării gunoiului pe care localnicii obișnuiau să-l depoziteze pe malul acestuia. Se intenționează, de asemenea, întocmirea unui proiect pentru pietruirea drumului și amenajarea unei parcări la cca. 50 m de poarta de acces în curtea bisericii. Consiliul Local este în căutare de fonduri pentru proiectare și pentru execuție. **Plopiș** – drumul pietruit între șosea și accesul principal la biserică este dificil de parcurs de autoturisme și cu atât mai dificil pentru autocare. Accesul secundar se face prin curtea unui localnic, pe o potecă ce trece pe lângă grămada de gunoi. Nu există toalete și parcare. Am discutat cu dl. primar aceste aspecte, Consiliul Local este preocupat de amenajarea drumului existent, foarte util și pentru localnici, dar sunt probleme de finanțare, cu atât mai mult cu cât pe teritoriul comunei Șișești se află încă un monument UNESCO – biserica de lemn din Șurdești, care are probleme similare. La **Șurdești** drumul de acces este asfaltat, dar îngust și fără parcare. În momentul vizitei la biserica din Șurdești dl. primar se afla acolo pentru discuții cu parohia privitor la posibilitatea de a amenaja o parcare pe o parte a curții bisericii, lângă pâ râu. Nici la Șurdești nu există toalete, fiind folosite toaletele grădiniței confesionale sau ale casei parohiale. **Poienile-Izei** - drumul de acces din șosea până la biserică nu este foarte lung (cca. 200 m). Este un drum de pământ ce urma să fie amenajat, dar din cauza inundațiilor din această vară lucrarea nu a putut fi efectuată. Lângă podul spre biserică a fost amenajat un mic muzeu al localității și, pe același teren, ar putea fi amenajată o parcare pentru autoturisme și un punct de informare. **Rogoz** – în momentul vizitei la Rogoz era în curs de amenajare parcarea cu punct de informare și grup sanitar până în octombrie urmând a fi gata și amenajarea drumului de acces și a

iluminatului exterior al bisericii.

În prezent *materialele informative* sunt distribuite de ghizi sau preoți, în biserică.

8. STUDII ȘTIINȚIFICE

În anii 2005 și 2006 au apărut:

1. Porumb Marius, *Biserici de lemn din Maramureș*. Ed. Academiei. București, 2005

2. Man. Grigore, *Biserici de lemn din Maramureș - 2005* - sub patronajul Episcopiei, a fost finanțată ulterior prin Hotărâre de Guvern.

9. EDUCAȚIE. INFORMARE

- Toate cele opt biserici din lemn înscrise în LPM au beneficiat, în 2005, de proiectul „*Presemnalizarea și semnalizarea rutieră a monumentelor istorice de importanță națională din județul Maramureș, incluse în Lista Patrimoniului Mondial*”. Proiectul a fost susținut logistic și financiar de către DCCPCN Maramureș, Consiliul Județean Maramureș și CHF International Romania. (Fig. 3 Anexa 3 - descrierea proiectului; Fig. 4 Semnalizare Rogoz; Fig. 5 Inscricționare Bârsana)

- CHF International a finanțat și alcătuirea unui mic *pliant* despre bisericile de lemn în lb. română, engleză, germană, care este distribuit turiștilor gratis, prin parohii. (Fig. 6)

- În anul 2005 o organizație nonguvernamentală, GOODARTOFNOON, a inițiat instalarea unor panouri de informare (texte în limbile română, engleză, germană). Textele au fost alcătuite, aprobate de membri ai secțiunii de evidență a CNMI și predate reprezentanților organizației în 2005. Panourile informative nu au fost instalate, iar reprezentanții ONG nu au anunțat DJCCPCN Maramureș până la data vizitei de monitorizare (iulie 2006) despre o eventuală perioadă de instalare a panourilor în acest an (după cum se știe GOODARTOFNOON, avea obligația să stabilească locul amplasării panourilor de comun acord cu DCCPCN Maramureș).

10. STARE DE CONSERVARE

a) **Bârsana** – a fost restaurată în 1997 dar deja părți din soclul de piatră s-au dislocat (Fig. 7, 8). Restaurarea picturii a început în 1998 și nu s-a încheiat încă, spre nemulțumirea credincioșilor, care nu-și pot folosi biserica și a vizitatorilor care de ani de zile nu pot vedea decât mici părți din pictură din cauza schelelor (Fig. 9). Etapa 2006 a lucrărilor de restaurare a picturii nu demarase la data deplasării, iar preotul paroh nu avea nici o înștiințare în acest sens din partea restauratorilor.

În anul 2006 se împlinesc 200 ani de la pictarea bisericii de către Toader Hodor și se dorește terminarea lucrărilor pentru ca evenimentul să poată fi marcat prin redarea bisericii în circuitul turistic.

Practic însă, din cauzele menționate, biserica din Bârsana oferă imaginea cea mai dezolantă dintre toate cele opt biserici din lemn înscrise în LPM.

Fig. 7 și Fig. 8 Biserica de lemn din Bârsana, dislocări

b) Budești-Josani – stare bună de conservare;
c) Desești – stare bună de conservare;
d) leud-Deal – stare bună de conservare;
e) Plopiș – stare bună de conservare din punct de vedere arhitectural, pictura are părți afectate de infiltrarea apelor pluviale anterior terminării restaurării de arhitectură;

f) Poienile-Izei – stare bună de conservare. De menționat că lucrările de consolidare a malurilor pârâului de lângă biserică au rezistat foarte bine în cursul recentelor inundații;

g) Rogoz – Stare bună de conservare din punct de vedere al arhitecturii. La data vizitei la biserică (7 iulie a. c.) era anunțată sosirea pictorului restaurator (restaurarea picturilor din absida altarului). În aceeași incintă cu biserică înscrisă în LPM se află, după cum știți și o altă biserică din lemn, de secol XVII, mutată aici la sf. sec. XIX. În prezent această biserică, în proprietatea parohiei greco-catolice din localitate, este în stare proastă de conservare: soclul are părți dizlocate, streășina lipsește, astfel încât ploaia, zăpada, păsările, etc., pot pătrunde nestingherite deasupra boltilor, acoperișul de șindrilă este deteriorat (Fig. 10, 11). Starea de conservare a acestui monument, aflat în imediata vecinătate a monumentului înscris în LPM, dăunează imaginii de ansamblu, cu toate eforturile făcute pentru lucrările de restaurare, amenajare și punere în valoare care s-au efectuat sau sunt în curs de efectuare la monumentul înscris în LPM. În așteptarea momentului prielnic pentru lucrări de restaurare ar fi necesară înscrierea în PNR, pentru anul 2007, a acestui monument istoric, măcar cu lucrări minime de conservare.

Fig. 9 Biserica de lemn din Bârsana, schelă pentru lucrările de restaurare a picturii

Fig. 10 și Fig. 11 Biserica Sf. Paraschiva din incinta Bisericii Sf. Arhangheli (LPM) deteriorată

h) Șurdești – umezeală din cauza inexistenței unui sistem de colectare a apelor pluviale din jurul bisericii și a terenului nesistematizat, mai ales pe nord, unde panta are direcția spre biserică. Ar trebui, de asemenea, reluată restaurarea picturii din naos și altar și consolidată pictura din pronaos (în măsura posibilităților). Se impune și un studiu biologic.

În încheiere menționăm încă o dată că existența Planului, respectiv a Programului de gestiune este o urgență pentru coordonarea eforturilor de protejare a acestor monumente.

SURVEY ACCOUNT FOR WOODEN CHURCHES FROM MARAMURES DEPARTMENT, REGISTERED IN WORLD HERITAGE LIST

For the Romanian wooden churches from Maramures department, registered in the World Heritage List the survey account must be published on the strength of HG 493/30 april 2004, B, no.13. This survey account is the result of a supervision visit between 3 and 7 July 2006, which the purpose was the evaluation of the protection statement. The national law for the protection of historical monuments registered in the World Heritage List and the head-lines of the periodical survey of UNESCO organization was used to set down the objectives of the visit and also to draw up the survey account. There are ten chapters which represent as much problems existing in the protection and the enhancement politics of this monuments: 1. The inventory; 2. The correct localization; 3. The justification of registration; 4. The protection zone; 5. The management of the monuments; 6. The financial resources; 7. The visitors; 8. The scientific studies; 9. Education, knowledge; 10. State of conservation.

In each chapter is presented the actual state, with successful and unsuccessful results. The main problem is the lack of co-ordination in the protection politics of this monuments, which can be solved by using an Administration Program provided in the national law and also in the UNESCO's rules since 1999, the date when the wooden churches was registered in World Heritage List.

Viața cotidiană a omului medieval din spațiul românesc rămâne o problemă a istoriografiei, rezolvată doar sub unele aspecte ale sale, datorită lipsei unui anumit tip de surse istorice care ar fi putut să o nuanțeze. Pot fi reconstituite fragmente ce țin de viziunea religioasă, moda vremii, tradiție, doar la nivelul elitei politice, cu precădere a celei care a intrat în contact cu lumea europeană, fie datorită călătorilor străini, fie a trimișilor speciali ai autorităților politice sau religioase.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea a beneficiat de scrierile acestora¹, foarte atenți la detaliile de viață cotidiană, precum și de o corespondență particulară a familiei domnești a lui Mihnea al II-lea Turcitul, familie strâns legată de mediul bizantin dar și venețian². Pornind de la aceste două lucrări ne propunem să prezentăm două atitudini în plan religios, diametral opuse, care demonstrează sau nu, în esență, o maturitate politică în acel moment, la nivelul domniei. Atitudinea față de Biserica Catolică și modul în care au înțeles reprezentanții autorității politice românești să utilizeze în interesul propriei guvernări tradiția ortodoxă a țării se regăsesc în sursele istorice menționate.

Înainte de a obține domnia, Petru Cercel a călătorit prin Occident, la curtea regelui Franței precum și la personalități importante din lumea italiană (cum este dogele Veneției), pentru a le cere sprijinul pe lângă Înalta Poartă. Această călătorie în Europa apuseană a influențat, se pare, în opinia secretarului său, viziunea religioasă a voievodului, care dorea să aducă țara la religia adevărată, cea catolică. Așadar, domnul, pe lângă faptul că sprijină așezămintele religioase ale acestei Biserici, pune la cale un plan minuțios în vederea atingerii acestui scop; educarea unor tineri fii de boieri în Occident trebuia să se constituie în primul pas.

Această misiune a fost încredințată secretarului său, Franco Sivori care urma să fie însoțit în călătoria din Italia de "*șase tineri, fii ai celor mai de seamă boieri ai țării, printre care și doi nepoți ai săi (ai domnului n.n.), din partea surorii sale, pentru ca la întoarcerea mea din Franța în Italia, după ce îmi voi fi îndeplinit toate însărcinările, să mă duc la Roma pentru a trata alte misiuni secrete cu Sanctitatea sa, papa Grigore al XIII-lea, și să las apoi în acel oraș, pe cei șase tineri boieri în ocrotirea părinților*

¹ Franco Sivori, *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del signor Benedetto dopo la neia parenza di Genova l'anno 1581 perandar in Vallachia*

² N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în ARMSI, seria a II-a, tom XVIII, București, 1896

iezuii care să se îngrijească de toate nevoile lor, ca ei să-și însușească atât limba și cultura, cât și obiceiurile italienești și să prindă dragoste de credința catolică, deoarece socotea că acesta ar fi un foarte bun mijloc pentru dorința fierbinte pe care o nutrea alteța sa de a-și readuce țara la adevărata religie, căci acele popoare trăiau după ritul grecesc...”³.

Această vizită a lui Franco Sivori și a celor șase fii de boieri trebuia să aibă loc în postul Paștelui. Cum elitele țării erau fidele postului și mai ales sărbătorii Învierii Domnului, mamele acestor tineri au cerut permisiunea principelui în vederea amânării călătoriei pentru ca aceștia să petreacă în mod tradițional evenimentul⁴. Se pare că boierimea ori nu a înțeles care este scopul acestei acțiuni, ori doar se supunea voinței voievodului, pentru că este evident că tradiția era mai puternică, obiceiurile legate de postul Paștelui fiind respectate cu strictețe. Întâmplarea a făcut ca amânarea călătoriei și apoi mazilirea domnului să pună capăt acestui plan.

Urmărind aceeași idee, a readucerii țării din punct de vedere religios sub ascultarea Romei, domnitorul poruncise secretarului său, când acesta a vizitat Transilvania, să negocieze trimiterea unor părinți iezuii în Țara Românească, pentru ca, treptat, să impună în țară religia catolică, așa cum mai îndeplinise această misiune și în alte părți: "...Și încă de când am fost în Transilvania, m-am pus în legătură, din porunca alteței sale, cu părinții iezuii care urmau să trimită doi din ei în Țara Românească pentru ca, încetul cu încetul, să ajungă să pună piciorul în țară și să îndeplinească pentru slujba domnului Dumnezeuului nostru ceea ce îndepliniseră în alte țări, cu mireasmă de mare sfințenie; și ei îmi împărtășiseră hotărârea lor de a-i trimite cât vor putea mai repede, căci așteptam pe curând de la Roma mai mulți tovarăși de-ai lor..."⁵.

Nu înțelegem ce șanse ar fi avut să se mențină în domnie dacă ar fi încercat schimbarea religiei tradiționale ortodoxe, dar cu siguranță n-ar fi reușit să convertească populația țării la ritul catolic, în condițiile în care aici tradiția era mult mai puternică decât orice și funcționa mai bine decât o legislație scrisă.

Pe de altă parte este greu de înțeles această atitudine a lui Petru Cercel, care în momentul revendicării tronului a invocat genealogia sa⁶. Strămoșii săi, tatăl său fuseseră toată viața lor adepți ai ortodoxiei, în spiritul căreia conduseseră statul. Petru Cercel își asumă descendența măreață din familia Basarabilor dar nu tradiția ortodoxă a acestora. Evident că fusese impresionat de ritul catolic, dar până la impunerea lui în

³ Franco Sivori, *Memoriale* 1581, p. 28-29

⁴ *Ibidem*, p. 30

⁵ *Ibidem*, p. 29

⁶ A. Pippidi, *O genealogie a lui Petru Cercel*, în AG, I (VI), 1994, nr. 3-4, p.77-81

țara a cărei domnii o obținuse cu mare greutate, este o cale lungă, greu de înțeles și mai ales de aplicat. Putem considera că îi lipsea viziunea politică și nu a înțeles că societatea românească era strâns legată de religia ortodoxă care îi asigura coeziunea, în sine și nu ar fi acceptat nici un domn cu alte sentimente religioase, ca să nu mai vorbim că n-ar fi trecut niciodată, ea însăși la alt rit sau altă credință.

La polul opus imaginii lui Petru Cercel relatate de Franco Sivori, se situează atitudinea în plan spiritual pe care a adoptat-o Ecaterina Salvaressa, din momentul în care a devenit doamna țării. Deși ea aparținuse lumii catolice, dar trecuse prin mediul bizantin al Perei constantinopolitane, ea a înțeles că integrarea în mediul românesc trebuia să înceapă cu adoptarea tradițiilor locului, între care și Ortodoxia.

De la Doamna Ecaterina Salvaressa, mama lui Mihnea al II-lea, s-a păstrat o serie de scrisori adresate Mariei Adorno Vallarga, sora sa aflată la mănăstirea San Maffio din Murano (Veneția). După 1894 această corespondență a fost achiziționată de Academia Română, fiind publicate de Nicolae Iorga în 1896⁷.

Pentru a ne putea mai lesne imagina atitudinea membrilor familiei domnești vis-à-vis de mentalitatea epocii, se cuvine să facem un scurt istoric al familiei. Înainte de a fi domn al Țării Românești, Alexandru al II-lea Mircea, tatăl lui Mihnea al II-lea Turcitul, a fost în exil la Rhodos și Alep. La Constantinopol a cunoscut-o pe Ecaterina Salvaressa, cu care s-a căsătorit prin 1558, în Pera⁸. Când familia domnească vine în Țara Românească, în 1568, Mihnea era deja născut. De asemenea, ei mai aveau două fiice, Elena și Despina, care au murit din copilărie și au fost înmormântate în biserica mănăstirii Radu Vodă din București⁹.

Ecaterina Salvaressa a avut două surori, Maria Adorno Vallarga și Lucreția (căsătorită a doua oară cu vistierul lui Mihnea, Constantin Frangopulos din Pera) și doi frați: Zanetto Salvaressa din Messina și Francesco din Murano¹⁰. Cele două surori, Maria și Lucreția sunt dintr-o primă căsătorie a mamei lor cu Nicolae Vallarga, italian din Constantinopol, iar Ecaterina dintr-o a doua căsătorie, după moartea primului soț. Tatăl Ecaterinei aparținea familiei chiote a Salvaressilor, care altădată fusese "*ilustră și bogată*"¹¹. Numele mamei ei rămâne învăluit în mister pentru că el nu este menționat în nici un act sau scrisoare¹². Se

⁷ Iorga, 1896

⁸ N. Ghinea, *La famille de la princesse Catherine Salvaressa. Contribution a la connaissance des relations roumaino-italiennes au XVI-e siècle*, în RRH, tom.XXII, nr.4, București, 1983, p. 393-395

⁹ *Ibidem*, p.393

¹⁰ *Ibidem*, p.393

¹¹ Iorga, 1896, p. 392

¹² Ghinea, 1983, p. 393

pare că aceasta a murit în jurul anului 1577, deoarece într-o scrisoare a Ecaterinei către Mărioara, după a doua căsătorie a surorii lor, Lucreția, îi spune acestea că actualul lor cumnat este "*vărul mamei noastre vitrege*"¹³. Așadar tatăl Ecaterinei se recăsătorește la acea dată, după moartea soției sale, mama Ecaterinei, Mariei, Lucreției și probabil a celor doi fii¹⁴.

Maria a fost căsătorită cu genovezul Fabrizio Adorno din familia ducală genoveză¹⁵. Din 1573, după moartea soțului aceasta a trăit la mănăstirea San Maffio din Murano, ca mireană, fiind susținută material de Ecaterina. Corespondența între cele două surori se păstrează începând din 1574.

Cealaltă soră, Lucreția¹⁶, a fost căsătorită prima oară cu messer Xenos cu care a avut trei fiice: Ester sau Prepia, Benedetta sau Benetta și Păuna¹⁷. Rămasă văduvă în 1577, s-a căsătorit a doua oară cu vistierul Constantin Frangopulos și va trăi împreună cu fiicele sale în Țara Românească.

Familia dinspre mamă a lui Mihnea al II-lea provenea, așadar, dintr-un mediu tolerant din punct de vedere etnic și religios, avea origini italiene dar era puternic influențată de mentalitatea coloniei grecești din Constantinopol. Cu toate acestea, Ecaterina Salvaressa se dovedește a fi mai mult conservatoare și tradițională în gândire, dar cu reale calități de adaptare la mediul românesc.

Ecaterina Salvaressa era de religie catolică, dar noua calitate de Doamnă a Țării Românești o determină să-și schimbe confesiunea pentru o mai bună integrare în datina locului. Din acest motiv nu este de acord ca sora sa, Maria, să vină în țară, explicându-i acesteia într-o scrisoare că "*nu se cuvine*" ca familia domnească să aibă în preajmă o rudă care nu este de religie ortodoxă¹⁸. Cu atât mai mult cu cât cealaltă soră, Lucreția care trăia lângă Ecaterina adoptase la rândul ei credința ortodoxă¹⁹.

Pe lângă obligațiile de Doamnă a Țării, Ecaterina s-a ocupat și de acțiuni caritabile pentru comunitatea ortodoxă din Pera. Astfel, aflăm din scrisoarea din 15 iulie 1583, de la Maria, care era strămtorată cu banii, că sora ei face pomeni în colonia constantinopolitană și dorește să o facă părtașă și pe ea, căci "*e rușine ca ea, sora unei doamne să trăiască în lipsă*"²⁰. În scrisoarea din 24 februarie 1578 Ecaterina răspundea unei noi

¹³ Iorga, 1896.p. 25

¹⁴ Ghinea, 1983, p.397

¹⁵ Iorga, 1896.p. 8

¹⁶ Iorga, 1896., p. 7

¹⁷ Iorga, 1896., p. 26

¹⁸ Iorga, 1896, p. 53-55

¹⁹ Iorga, 1896, p. 395

²⁰ Iorga, 1896.p. 25

²¹ Ghinea, 1983, p.397

cereri a Mariei de a veni în Țara Românească: "...să mergi la o biserică frâncă și noi la alta grecească, e rușine și ne disprețuiește lumea"²¹, adăugând că "oamenii nu sunt ca la Constantinopol și Pera unde-s amestecați greci și frânci la un loc..."²². Din aceeași scrisoare reiese că Maria știa că sora sa răscumpăraseră o roabă cipriotă cu o sumă de bani considerabilă și îi reproșează acest lucru. Ecaterina o liniștește, iar despre acțiunea ei îi atrage atenția că "*supărăm pe Dumnezeu*", în sensul că pretențiile Mariei sunt exagerate în condițiile în care îi trimitea bani regulat și că era de datoria ei să ajute și pe alți creștini, dacă asta îi stătea în putere.

În anul 1582 a avut loc căsătoria lui Mihnea al II-lea cu Neaga, fiica boierului buzoian²³, Vlaicu clucer. Într-o scrisoare Ecaterina Salvaressa relatează Mariei: "*Dacă mă întrebi despre mireasa ce i-am luat lui Mihnea voievod, e fată de boier localnic și într-adevăr trebuia să fie, și mi-ai scris și domnia ta s-o iau din neam înalt dar n-a putut să-mi vie la socoteală. Să fie bărbatul bun, el cinstește femeia...*"

Prima domnie a lui Mihnea al II-lea s-a desfășurat sub regența mamei sale și a sftnicilor credincioși răposatului domn, Alexandru al II-lea. Aceasta semnează într-o scrisoare către sora sa cu titulatura "*Doamna Ecaterina a Ungro-Vlahiei*"²⁴, iar Mihnea, deși el era domn de drept a semnat al doilea. Autoritatea efectivă pe care a deținut-o mama lui Mihnea poate fi atestată prin simbolistica bulelor sigilare unde alături de domn este reprezentată și mama acestuia. De asemenea este menționată și în inscripția de la Bucovăț²⁵.

În perioada regenței Doamna Ecaterina s-a străduit să nu pună în pericol tronul moștenit de fiul ei. Ea era conștientă că țara, chiar dacă era o moștenire de drept a familiei soțului, nu era totuși țara ei și a avut grijă să nu intre în conflict cu partenerii politici-marea boierime. În acest sens stau mărturie amintitele scrisori prin care putem întrezări viziunea personală privind noul ei statut, de soție și mamă de voievod. În scrisoarea din 24 februarie 1578 Doamna Ecaterina recunoaște că "*această țară nu e moștenirea noastră, azi suntem și mâine nu suntem, după voia lui Dumnezeu, și ne aflăm în mâna turcului și nici noi nu știm până unde vom fi până la capăt*"²⁶.

La cererea Mariei de a veni să locuiască cu ea, Ecaterina îi răspunde că: "...dacă aș crede că e de cuviință, aș fi trimis să te aducă,

²² Iorga, 1896, p. 30-31

²³ Iorga, 1896, p. 36

²⁴ Iorga, 1896, p. 26-29

²⁵ E. Cincheza-Buculei, *Nouveaux feuillets dans la chronique murale de Bucovăț*, în RRH, tm.XXVIII, 4, București, 1989, p.473

²⁶ Iorga, 1896, p. 31

însă aici în țara aceasta au oamenii deprinderi nenorocite și nu poți locui aici...”²⁷. De asemenea, într-o altă scrisoare Ecaterina explică: ”...pentru că ești francă și alta pentru că așa este locul, că gonesc pe domni și nu e moștenirea noastră părintească”²⁸. Această atitudine este de înțeles dacă ne gândim din ce mediu provenea mama lui Mihnea și care era diferența de cultură și civilizație între Constantinopol și București. Într-adevăr ea se vede superioară din acest punct de vedere față de autohtoni, scriind la un moment dat că: ”aici locuitorii sunt oameni sălbatici”²⁹. Deși era de origine italiană ea nu cunoștea această limbă și de aceea o roagă pe sora ei să îi scrie în grecește că ”aici nu sunt oameni care să cunoască limba francă”³⁰. Și aceasta are o explicație deoarece ea a trăit toată viața la Constantinopol și numai frații ei și Marioara au locuit la Veneția, pentru ea limba maternă rămâne limba greacă, ce se vorbea la Constantinopol, italiana fiind limba familiei. În această viziune Doamna Ecaterina îl educă pe Mihnea; cultura greacă, Ortodoxia și supunerea față de turci definind liniile generale ale mentalității unei ”mezzo-italience grecizate”³¹. Încă de la început, când a venit ca Doamnă în Țara Românească, s-a adaptat obiceiurilor locului, conștientizând că asta face parte din noul rol pe care și-l asumă în calitatea de soție a domnului Alexandru al II-lea Mircea.

După ce a adoptat religia islamică, Mihnea - Mohamed, trecut de 30 de ani, a avut din harem patru copii: doi fii (Ibrahim și Mustafa) și două fiice (Caise și Isuma³²). Câteva scrisori din ultimii săi ani de viață au fost redactate în limba greacă și erau adresate mătușii sale de la Veneția. Din ele reiese clar interesul pentru Radu Mihnea, fiul său aflat în grija Mariei Adorno: ”...te rog să-mi scrii mai des și îngrijește-te să fie copilul sănătos, ca să învie numele meu...ca să se deprindă, să capete obiceiuri bune, să se învețe a vorbi cu lumea, să fie cuminte, să facă cinste după cum se cade, după regulă...”³³. Am putea crede că aceste cuvinte aparțineau Doamnei Ecaterina. Mihnea rămânea prizonierul educației primite, care reflectă foarte bine gândirea mamei sale, conservatoare și intolerantă, care se formase cu mult timp în urmă într-o colonie italiană din Constantinopol și se schimbase la contactul cu mediul românesc. Cu atât mai puțin nu putem explica trecerea lui la credința islamică.

Viziunea religioasă bizantină și conservatoare a Doamnei, abilitatea sa politică, percepția asupra mediului românesc, au determinat legăturile

²⁷ Iorga, 1896, p. 21

²⁸ Iorga, 1896, p. 27

²⁹ Iorga, 1896, p. 30

³⁰ Iorga, 1896, p. 15

³¹ Iorga, 1896, p. 391

³² Zotta Sever, *Doi frați păgâni ai lui Radu Mihnea, călugări în Moldova*, în RA, 1924-1926, nr. 1-3, p. 136-141

³³ Iorga, 1896, p. 103

de familie și în mod clar educația pe care a primit-o un fiu de domn, moștenitor al tronului. Pentru ea era mult mai puternică și mai importantă tradiția țării, religia acesteia, decât propria sa credință, pe care o sacrifică. Indirect putem deduce cum trebuia să fie un domn bun în viziunea acestei levantine: apropiat de tradiția țării și de clasa politică, sprijinitor al Bisericii. Căsătoria pe care i-o face lui Mihnea, nu era chiar pe placul ei, dar era necesară și găsește repede o explicație cu tentă religioasă.

Sentimentele religioase personale nu aveau nici o importanță, obținerea mântuirii și a prestigiului public traducându-se în special prin susținerea financiară a Bisericii, iar acest lucru era cu atât mai ușor cu cât subiecții dețineau o poziție privilegiată din punct de vedere social, existând o interacțiune a tuturor factorilor. Faptele lor, mai puțin creștinești se pierd în dreptul lor oferit de Divinitate de a pedepsi.

Sentimentul religios la nivelul domniei se traduce, așadar, prin păstrarea tradiției în vederea obținerii prestigiului public. Religia în sine pentru reprezentanții domniei însemna grija față de biserici și implicarea, în public, în acțiuni religioase și de pioșenie. Ecaterina Salvaressa a înțeles că nu sentimentele sale personale sunt importante, ci imaginea de bun creștin, așa cum se așteptau supușii să le fie prezentată. A strica o tradiție, o mentalitate este cu siguranță, cel mai greu lucru și cu atât mai mult într-o epocă istorică în care religia a dat tonul vieții, a justificat sau condamnat acțiunile oamenilor, iar Biserica a impus norme de comportament religios laicilor, stabilind clar calendarul. Domnia are o misiune, aceea de a conduce, după modelul celest, lumea pământeană, în numele religiei creștine, de cele mai multe ori, săvârșind acte care contraveneau spiritului acesteia.

Résumé

La II-ème moitié du XVI-ème siècle a bénéficié des sources historiques qui ont permis une analyse concernant les changements de la mentalité en contact avec le milieu européen. Dans le même temps, il y a aussi des sources qui soulignent la qualité des princes d'être très fidèle à la religion chrétienne et surtout à l'église orthodoxe. Le prince doit être protégé et on doit soutenir l'institution spécialement par l'argent, pour démontrer la croyance et obtenir leur prestige social.

În recent reluata *Revistă a Monumentelor Istorice*, tinerii arhitecți Ștefan Bâlici și Virgil Apostol publică la rubrica *Conservare. Restaurare* un articol intitulat *Observații privind protecția și conservarea monumentelor arheologice din România*¹. Faptul că în acest articol apar unele observații și la șantierul Histria, a cărui responsabilitate științifică o am din anul 1990 (între 1990 și 1999 împreună cu Petre Alexandrescu), mă obligă, în virtutea dreptului la replică², să iau poziție atât față de criticile formulate în sus-citata contribuție, cât și față de soluțiile oferite, pentru ca în final să punctez – poate cu o îndreptățire ușor mai justificată decât cea a celor doi tineri autori – care sunt realele și gravele probleme ridicate de conservarea monumentelor histriene.

Chiar și pentru un cititor neavizat, ceea ce frapează de la bun început este impreciziunea – ca să nu spun fluiditatea – criteriilor care au stat la baza decupajelor conceptuale în care autorii și-au divizat materia tratată. Învăluite într-o terminologie deliberat sofisticată – desigur pentru a-și masca lipsa de experiență – aceste decupaje nu fac decât să agraveze impresia de improvizatie cu pretenții, improvizatie poate utilă autorilor pentru garnisirea listei de lucrări, oricum perfect inutilă pentru ceea ce ar trebui să reprezinte activitatea de conservare și restaurare. Spre justificarea afirmațiilor de mai sus, aș începe chiar cu primul subtitlu (*Nașterea*), în care ni se explică cum s-au renăscut, adică s-au născut ca monumente istorice, monumentele arheologice. Mi s-ar părea ridicol să precizez – dacă n-aș vedea așternute pe hârtie asemenea panseuri – că aceste monumente s-au născut cu multe sute sau chiar mii de ani înainte, ele nefiind decât aduse la lumină de cercetările arheologice. Urmează o rubrică și mai deconcertantă, anume aceea intitulată *Abandonul*, în care se încearcă o distincție între monumentele moștenite și cele descoperite prin cercetări arheologice, exemplele citate nereferindu-se decât la cele descoperite prin cercetări arheologice mai mult sau mai puțin recente. Cu precizarea că în termele de la Pietroasele nu se poate vorbi de "elemente de *suspensura*", ci cel mult de un sistem de hypocaust dotat cu *suspensurae* (colonete din piatră sau tuburi ceramice care susțineau

¹ Revista Monumentelor Istorice, 72, 1, 2001-2003, p.109-117.

² Cu regret trebuie să spun că un articol predat în anii 1994-1995 la redacția acestei reviste, articol care conținea intervenția mea la sesiunea Comisiei Monumentelor Istorice ținută în aula Academiei Române, nu mi-a fost nici publicat, dar nici, cum ar fi fost normal, restituit. Cu un regret sporit, constat că nici acest drept – elementar – la replică nu și-a găsit locul în amintita revistă.

pardoseala termelor), nu văd cum această atitudine (abandonul) ar prefăca doar rubrica "distrugerea deghizată"; abandonarea, altfel spus, lăsarea fără nici un fel de protecție a unui monument arheologic, reprezintă una dintre cele mai grave și condamnabile atitudini față de acesta și pe care, în cel mai elementar bun simț, aș numi-o distrugere intenționată. Autorii au simțit probabil nevoia unei asemenea eludări a realității – și formularea este eufemistică – pentru a-și concentra criticile în cadrul celei de-a treia rubrici, *Conservarea*, pe care, așa cum s-a efectuat ea până acum, nu ezită să o plaseze, cu unele nuanțe, în categoria "distrugerii deghizate". Aici autorii fac distincția între intervențiile directe, elogiindu-le pe cele de la Argamum (unde nu văd câtă viață ar putea avea clădirea de zidărie seacă peste zidurile antice) sau pe cele de la Tropaeum Traiani (aceeași rețineră, chiar dacă aici doar miezul zidurilor este legat cu ciment; o experiență ceva mai lungă decât a autorilor îmi dă dreptul să afirm că zidurile nu se distrug neapărat de la partea lor superioară, de regulă cedând lateralele acestora) și criticându-le pe cele de la Histria (asupra cărora voi reveni) sau, din nou, Argamum, și cele indirecte, cum ar fi cele de la Histria (asupra cărora mă văd din nou obligat să revin) sau Halmyris. Numai și asimilarea dintre construcția provizorie de la Histria și halele de la Halmyris, care și-ar găsi mai bine locul în curtea unor foste CAP-uri, ne arată că autorii n-au operat cu aceleași unități de măsură, dovedind un subiectivism îngrijorător pentru vârsta lor. Și astfel, chiar dacă în finalul acestei a treia rubrici (*Conservarea*) ni se citează o declarație UNESCO, în funcție de care toată activitatea de conservare a monumentelor antice din România nu numai că se învecinează "conservării deghizate" ci ar putea fi asimilată "distrugerii intenționate", am dreptul, cred, să opinez că orice încercare de conservare, mai mult sau mai puțin reușită, este preferabilă abandonului.

Dar dacă până aici lipsa de experiență a autorilor a dus doar la o confuzie – deliberată și tendențioasă – a criteriilor, numai pentru a-și deversa pretinsul lor arsenal critic, imaturitatea acestora frizează ridicolul atunci când în ultima rubrică (*Alternativa*) ni se propun soluții pentru o eficiență – cred ei – conservare și restaurare a monumentelor arheologice. Astfel, în seria intervențiilor directe, o soluție "eficientă și simplă" ar fi acoperirea părții superioare a zidurilor cu o "hidroizolație flexibilă" (ar fi fost poate util să ni se spună din ce materie ar urma să fie confecționată această hidroizolație), la rândul ei acoperită cu un strat de glie, aceasta din urmă asigurând acordarea cu peisajul unui sit arheologic. În continuare suntem informați despre realizarea unui experiment, constând din construcția în anul 2003 la Ostrov a unui zid, firește nou, care a fost protejat în conformitate cu soluția sus-citată. Reluând seria de elemente introduse în discuție de cei doi autori, să notăm mai întâi că "experimentul Ostrov" este perfect inutil. Acel zid va supraviețui poate până în anii 2010-2020, dar el nu rezolvă cu nimic problema unor ziduri construite acum mii de ani, sau, ca cele de la Histria, care sunt

dezvelite de aproape 100 de ani (mai exact, 90). Apoi că într-un sit arheologic bine întreținut, vegetația nu are ce să caute pe ziduri (rădăcinile acesteia fiind una din cele mai importante cauze ale distrugerii lor), ci doar în interiorul încăperilor, și aceasta doar în cazul în care lipsesc fondurile pentru înlăturarea radicală a acesteia. Ajung, în sfârșit, la "soluția" pentru conservarea zidurilor antice, care, dacă nu ne-ar fi fost servită pe post de lecție, ar trebui să mă facă să zâmbesc. Lucrez de 46 de ani la Histria, mi-au trecut prin mână toate zidurile legate cu pământ, pe care numai eu le-am reparat, desigur empiric, de câteva ori și sunt îndreptățit să afirm că altă soluție decât cea adoptată la Histria – asupra căreia, firește, voi reveni – nu există. Nu mai socotesc necesar să zăbovesc asupra "intervențiilor indirecte", propuse de autori. Mă mulțumesc doar să le amintesc că în afara verii – când străbat țara în lung și în lat, făcându-și iluzia de a rezolva o problemă care le depășește larg competențele – mai există alte trei anotimpuri, cum ar fi de pildă iarna, când vânturile și gheața, urmate apoi, primăvara, de distructivul dezgheț, ar compromite, de la un an la altul, "construcțiile de protecție" din crengi sau stuf.

Cine sunt însă cei doi autori? Absolvenți ai Universității de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu" de doar câțiva ani, ei își desfășoară activitatea estivală sub conducerea Monicăi Mărgineanu – Cârstoiu, care, în calitate de membră a echipei care cercetează Zona Sacră de la Histria, i-a adus ca ajutoare pentru realizarea releveelor din acest sector. Am fost de acord ca, la sugestia profesoarei lor, ei să realizeze proiectul de restaurare a așa-numitei bazilici "Florescu" (voi reveni asupra acestei denumiri) și mi-am menținut această hotărâre chiar și după ce cercetările mai tinerei noastre colege Irina Achim au demonstrat că problematica acelui sector este cu mult mai amplă decât ne-am fi putut-o imagina³. Mai mult chiar, pornind tocmai de la cazul în speță, le-am propus colaborarea atât la sus-numita bazilică cât și la bazilica extra-muros, a cărei cercetare a fost deasemenea de curând reluată. Spre surprinderea mea, D-na Mărgineanu - Cârstoiu mi-a comunicat că în luna iulie, când se cercetează de câțiva ani respectivele bazilici, cei doi tineri arhitecți nu au timp să vină la Histria, soluția fiind ca cele două cercetătoare ale respectivelor bazilici (Irina Achim și Viorica Rusu - Bolindeț) să vină în luna august, atunci când cei doi tineri arhitecți binevoiesc să ajungă la Histria. Nu era prima oară când mă loveam de lipsa de respect a D-nei Mărgineanu - Cârstoiu față de cercetarea arheologică – atitudine, din păcate, destul de des întâlnită în breasla arhitecților – motiv pentru care nu mi-am putut-o asocia drept colaboratoare la cercetarea bazilicii episcopale⁴. În felul acesta – și cu riscul de a comite un proces de intenție – nu cred că greșesc

³ Vezi în acest sens cele scrise de mine în articolul publicat în *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, București, 2002, p.281.

⁴ Vezi în acest sens articolul meu din *Dacia*, NS, 29, 1985, p.139-146.

prea mult întrevăzând în regretabila contribuție a celor doi tineri arhitecți o nefericită combinație între impactul D-nei Mărgineanu - Cârstoiu – pe care nici studiile sale de urbanism și, cu atât mai puțin, nici lipsa oricăror preocupări, cu vorba sau cu fapta, cel puțin la Histria, privind conservarea și restaurarea monumentelor arheologice, nu o îndreptățeau să-l exercite – și supărătoarea lipsă de experiență a autorilor.

Prima aluzie critică se referă la păstrarea tradiției orale privind denumirea monumentului după numele descoperitorului "mai degrabă decât printr-un indicativ abstract sau prin localizare", printre exemplele incriminate figurând bazilicile "Pârvan" sau "Florescu" de la Histria. Anunțându-i pe severii noștri critici că la Histria s-au efectuat rând pe rând un relevu general între anii 1949 - 1951, prin triangulație⁵, apoi o transpunere grafică a fotografiei aeriene, realizată înainte de anul 1974⁶, un nou relevu general racordat la programul GPS între anii 2001-2002, pentru ca deabia în anul 2003 să se poată obține un caroiaj valabil pentru cele 60 ha., cât cuprinde toată așezarea⁷ – operațiuni dificile și, după cum cred că se înțelege, extrem de costisitoare – i-aș întreba mai întâi ce cred că au făcut ei în această privință, câtă vreme la colloquiul Histria, ținut la Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" în toamna anului 2002 nu au fost capabili să prezinte nici măcar releveele săpăturilor efectuate în acel an? Conștient de importanța unui caroiaj general – fie și numai pentru cercetările care se vor efectua de aici încolo – mă întreb, apoi, câte generații vor trebui să treacă pentru a se impune o terminologie de genul bazilica, *exempli gratia*, F 16 sau G 18, în locul desuetelor denumiri actuale "Florescu", respectiv "Pârvan"?

Cu mult mai grave sunt acuzațiile care mi se aduc, în calitate de responsabil științific al șantierului și direct răspunzător de conservarea primară care se efectuează începând din anul 1998, cu ajutorul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, și care au continuat, din anul 2001 la scara întregii cetăți cu fonduri puse la dispoziție de către Ministerul Culturii și Cultelor. În legătură cu această conservare primară, autorii afirmă: "O altă atitudine s-a adoptat la Histria, unde s-a avut în vedere valorificarea ansamblului unor ruine, în mare parte falsificate de restaurările succesive ale

⁵ Relevuul a fost realizat de arhitecții D. Theodorescu, H. Küst și P. Munteanu

⁶ Rezultatele acestei transpuneri au fost publicate de Al. S. Ștefan într-un serial din vechea Revistă a Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, 43, 1974, 2, p.39-51; 44, 1975, 2, p.51-62; 45, 1976, 1, p.43-51.

⁷ Acest relevu a fost realizat de ing. S. Anghel și topometrul M. Mălăgean de la "Geoecomar" București

înaintașilor. *Din păcate o distrugere deghizată moștenită a fost înlocuită cu o alta, de aceeași natură: ziduri legate cu pământ au fost și de această dată rezidite cu mortar de ciment. Prin aceasta orice raportare la autenticitatea monumentului devine inutilă, din moment ce monumentul însuși nu mai există (sublinierea noastră)*". Două note care însoțesc aceste memorabile – prin rea credință – afirmații ne întăresc în convingerea că imaturitatea mentală și profesională a celor doi autori a fost dirijată – cu bună știință – spre emiterea unor astfel de enormități. Astfel, în nota 18 suntem asigurați că planurile monumentelor originale se găsesc în Histria I (*sic*, adică fără an și loc de apariție), în planșele I și XXXIII, de unde insinuarea că actuala conservare primară le-ar fi compromis aspectul inițial. În realitate planșa I conține releveul săpăturilor efectuate între anii 1922-1942, la care s-au adăugat bazilica "Florescu" și cartierul din sud-vestul cetății romane târzii, iar planșa XXXIII o parte a uneia din clădirile cartierului rezidențial, denumit convențional "Domus". Nici una din aceste planșe nu ne transmite forma originală a monumentelor respective, câtă vreme toate – fără excepție – erau sau vor fi fost la scurt timp supuse acțiunii de conservare primară, asta pentru a nu mai vorbi de faptul că respectivele planșe nu conțin decât planurile clădirilor și nu releveul respectivelor ziduri. Lăsând în seama vizitatorului de bună credință să verifice similitudinea dintre respectivele planuri și actuala configurație a monumentelor supuse conservării primare din anul 1998, pentru care răspund anual *în scris*, trec la nota următoare (19), care se vrea a fi o sentință subsequentă celor afirmate în text: "Faptul că "restaurările" anterioare anihilaseră deja expresia autentică a ruinelor, (*sic*, cu virgulă între subiect și predicat) *ar fi fost suficient pentru a justifica refuzul reluării unor metode compromise* (sublinierea noastră). Menționăm că ne referim exclusiv la utilizarea cimentului, liant a cărui incompatibilitate cu structurile istorice de zidărie este dealtfel binecunoscută, ci la modul grosolan în care a fost pus în operă". Dintre toate acuzațiile care mi se aduc, aceasta din urmă mi se pare singura întemeiată. Dacă însă acești tineri, îndrumați de profesoara lor, și-ar fi cunoscut obligațiile profesionale, și – în calitate de membri ai echipei Histria, așa cum le-am propus să fie, dar pe care calitate mi-au refuzat-o cu o remarcabilă proastă creștere – ar fi urmărit îndeaproape "punerea în operă", sunt convins că rezultatele ar fi fost altele. Așa însă, trebuie să mă mulțumesc cu recunoașterea faptului că dacă, într-adevăr, la începutul acțiunii de conservare primară, calitatea zidăriei nu era ireproșabilă, cu timpul ea s-a ameliorat, așa cum o dovedesc clădirile din cartierul "Domus" și cum sper s-o dovedească cele din ultimul cartier care ne-a mai rămas de conservat, cel din sud-vestul cetății romane târzii. Mă întorc însă la text și la "sentința" din nota 19 și mă întreb ce atitudine ar fi trebuit să iau, dacă aș fi urmat prețioasele indicații ale imberbilor mei cenzori? Să fi refuzat fondurile care mi s-au oferit pentru conservarea primară, condamnând respectivele monumente la definitiva lor dispariție? Să

fi dărâmat vechile conservări cu mortar de ciment și să le înlocuiesc cu pământ, urmând ca și pe cele puține care mai erau legate cu pământ – să le refac după "experimentul Ostrov"? Fiind evident că în nici una dintre aceste variante forma originală a monumentului nu ar fi putut fi conservată, aceasta fără a mai vorbi de perisabilitatea construcțiilor legate cu pământ și pe care n-aș vedea-o definitiv eliminată decât prin utilizarea unui mortar care să imite culoarea pământului, ajung să mă întreb – dată fiind incoerența indicațiilor primite – dacă nu cumva cei doi tineri arhitecți, hipnotizați de dorința unui câștig facil, după exemplul unora dintre colegii lor de breaslă, n-ar dori să întocmească ei proiectele de conservare ale respectivelor monumente. Îmi este prea aproape regretabilul exemplu al proiectului de conservare a Termelor I, realizat de Anișoara Sion și onorat cu imensa sumă de 1.200.000.000 lei, proiect în care se utilizează în exclusivitate planșele pe care respectiva arhitectă le-a publicat în monografia termelor de la Histria, coordonată de mine⁸, dar evident necitată, pentru ca să îmi extirp integral această presupunere. Și pentru că tot am ajuns în acest punct, mi-aș permite să-i întreb, de această dată, pe cei chemați să distribuie aceste fonduri dacă prin acordarea unor asemenea sume nu au impresia că favorizează o corupție legală, măcar la fel de pernicioasă ca cea ilegală? Aceasta fără a mai pune în socoteală incredibila discriminare între munca arheologului – obligat să-și caute pentru publicare, cu disperare, un sponsor, fără a putea măcar visa la drepturile de autor – și cea a arhitectului, care, bazându-și în exclusivitate proiectul de restaurare sau conservare pe raportul de săpătură al arheologului, se vede gratificat cu sume care depășesc limita bunului simț.

În sfârșit, al treilea element criticabil este, în opinia autorilor, construcția de protecție a templului Afroditei. "Astfel bine intenționată", afirmă autorii, carcasa metalică, "abătută" asupra templului "l-a apărat și îl apăra în continuare de agresiunea vizitatorilor", numai că ruginirea carcasei, chiar și după "cosmetizare", "a început să lase urme de neînlăturat pe unele blocuri de calcar, purtătoare de cizeluri și pichetaje fine". Mărturisind că nu aveam nevoie de îngăduința autorilor, descriabilă în formularea "altfel bine intenționată" (după 46 de ani de activitate la Histria și după realizările din ultimii 15 ani, dar mai cu seamă 5 ani, nu cred că cei doi autori erau în măsură să-mi acorde această circumstanță atenuantă), țin să precizez că această carcasă metalică nu s-a "abătut" asupra templului Afroditei, ci a fost executată cu avizul Comisiei Monumentelor Istorice de către firma "Alexandru Construct SRL" din Năvodari în anul 1991. Este adevărat că pe unele blocuri au apărut urme de rugină, numai că atunci – ca și acum – lipseau fondurile pentru utilizarea altui material decât tabla, varianta confecționării acestei carcase din lemn și plastic translucid nereprezentând o soluție viabilă pentru grelele ierni histriene. Și pentru că tot vorbim de iernile

⁸ Al. Suceveanu și colaboratori, *Histria VI. Les thermes romains*, București - Paris, 1982.

de la Histria, este cazul să precizez eu – dacă autorii s-au făcut că nu observă acest lucru – că respectiva carcasă n-a apărut monumentul numai "de agresiunea vizitatorilor" ci și de intemperii, așa cum se poate constata din figura 13, blocul respectiv, cu urma de rugină, păstrându-se intact după 14 ani de protecție. Ar mai fi fost, în sfârșit, de dorit ca autorii – care au avut posibilitatea să înlăture unul din tronsoanele carcasei pentru a realiza fotografia incriminantă, așa cum rezultă din figurile 12-13 – să facă distincția între această carcasă – *provizorie, demontabilă în doar câteva ore, dar mai cu seamă redusă strict la proporțiile monumentului* – și halele de la Halmyris. Voi reveni în ultima parte a intervenției mele asupra acestei chestiuni, dar până atunci mă mulțumesc cu constatarea că nefăcând această distincție, nu există decât două posibilități: fie cei doi autori nu au nici cea mai vagă idee despre ceea ce înseamnă un sit arheologic, fie sunt de rea credință, în ambele variante dreptul pe care și l-au luat de a ține lecții fiind cel puțin discutabil. Înclin, din păcate, pentru a doua variantă, câtă vreme, până anul trecut membri statornici ai echipei care lucrează în Zona Sacră, nu ne vorbesc nimic despre acoperirea cu nisip, carton asfaltat și foarte multă piatră a templului lui Zeus, pentru a cărui decopertare este nevoie de o muncă de 1-2 săptămâni, și despre care se poate spune orice, numai că ar fi vizitabil nu. Tot astfel, autorii se prefac că nu au cunoștință de unul din cele mai grave sacrilegii din arheologia histriană, și anume distrugerea, la începutul anilor '80, a colonadei din fața casei "constantineene" din Zona Sacră de către Petre Alexandrescu, sub pretextul cercetării monumentelor grecești de sub această casă. Această cercetare nu s-a realizat niciodată, astfel încât respectiva distrugere a dus la pierderea uneia din cele mai expresive situații din Histria greco - romană, pierdere care – dacă ar fi să o catalogăm – ar trebui inclusă în seria celor mai condamnabile distrugerii intenționate.

Închei prima parte a intervenției mele – poate prea lungă, dacă acuzațiile care mi s-au adus n-ar fi fost extrem de grave – cu opinia că tinerii arhitecți Ștefan Bâlici și Virgil Apostol, lipsiți de o minimă experiență profesională și greșit îndrumați de profesoara lor, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, au minime șanse să se alăture, așa cum și-ar dori-o (vezi nota 3), restrânsei echipe de specialiști români în materie de arhitectură antică.

*

**

Atunci când ne referim la soarta monumentelor histriene, primul lucru care se cuvine precizat este că la Histria nu s-au executat și nu se vor executa niciodată lucrări de restaurare, în adevăratul înțeles al cuvântului. Cele câteva anastiloze parțiale, permise de starea Termelor I și a Bazilicii Episcopale, nu ne dau voie să vorbim de restaurarea monumentelor

respective, ci doar de includerea acelor anastilozе în acțiunea generală de conservare (=consolidare) a lor. Astfel, după încheierea acțiunii de conservare primară, efectuată – cum sper că s-a înțeles – doar la numeroasele locuințe ale căror ziduri au fost cândva legate cu pământ (marea lor majoritate datând din secolele VI-VII p.Chr.), se va putea trece la consolidarea marilor monumente histriene, desigur pe baza unor proiecte întocmite de arhitecți calificați și puse în operă de o mână de lucru specializată. Este vorba de cele cinci ziduri de incintă (arhaic, clasic, elenistic, roman timpuriu și roman târziu), de cele două terme romane din secolele I, respectiv II-III, respectiv IV p.Chr., de cele patru bazilici creștine din secolul al VI-lea p.Chr. și, în fine, de frumoasele monumente din Zona Sacră a cetății grecești. În măsura în care fiecare dintre aceste monumente ridică probleme speciale le vom relua rând pe rând în chiar ordinea mai sus indicată.

Prima incintă, cea arhaică (secolul VI a.Chr.), cea care împreună cu cele cca 60 ha. ale cetății arhaice, întinzându-se pe o lungime de cca 2 km., a fost cercetată prin mai multe secțiuni transversale, în unele porțiuni fiind posibilă decopertarea unor tronsoane semnificative ale acesteia. Măcar unul dintre ele ar putea fi conservat, pentru a putea fi vizitat. Particularitatea acestei incinte constă în faptul că ea are partea inferioară din piatră de șist, iar cea superioară din calupuri de chirpic. Profitând de faptul că întreaga suprafață apărută de acest zid este înconjurată de un gard – Histria fiind la ora actuală singurul sit arheologic din România care beneficiază de o asemenea protecție – s-ar putea gândi o construcție protectoare, fie asemănătoare aceleia din Zona Sacră, fie – pentru că va mai trece ceva timp până ce acest gând va putea fi realizat – dintr-un schelet metalic foarte rezistent, placat cu un material transparent care să reziste intemperiilor.

Incinta clasică (secolele V-IV a.Chr.) a fost, de asemenea, cercetată prin câteva secțiuni transversale, o suprafață mai mare fiind deschisă în zona unde a putut fi identificat și un turn al acesteia. Faptul că atât fragmentul de curtină cât și turnul menționat nu s-au păstrat decât în fundație simplifică considerabil conservarea acestora, chiar dacă va trebui găsită o soluție adecvată pentru realizarea liantului pietrelor de șist din fundație, legate în antichitate cu pământ.

Începând cu *incinta elenistică (secolele IV a.Chr.-I p.Chr.)* ne confruntăm cu o situație specială, valabilă de altfel și pentru următoarele două și ultime incinte histriene. Din punct de vedere arheologic ele au fost cercetate incorect, dezvelindu-li-se integral fețele laterale. Și chiar dacă această manieră de cercetare a îngreunat considerabil datarea respectivelor incinte, este sigur că astfel vizitarea lor este posibilă de-a lungul întregului lor traseu, care trebuie deci integral conservat. În cazul în speță, cel al incintei elenistice, prima dificultate o constituie procurarea unor blocuri de calcar, care, îngrijit fasonate, vor trebui să completeze numeroasele lipsuri din prima

asiză a elevației, nivel la care a fost păstrată cea mai mare parte a acestei incinte. Dar dificultatea principală în acest caz o constituie pânda de apă freatică, care în anii ploioși inundă practic firavele resturi ale acestei incinte. Reamintind că, după observațiile hidrologilor, nivelul Mării Negre și deci al pânzei freactice a crescut față de antichitate cu cca 2 m, rezultă că pentru buna conservare a incintei elenistice ar trebui avută în vedere o acțiune de desecare parțială a zonei, operațiune extrem de costisitoare – cum se înțelege – ceea ce înseamnă că va mai trece ceva timp până când ea va putea fi efectuată.

Una din porțile *incintei romane timpurii (secolele II-III p.Chr.)* a fost consolidată de către defuncta DMI în anii 1975-1976. Realizarea este remarcabilă, numai că ea va trebui continuată atât la cealaltă poartă cât și la cei cca 350 m, cât măsoară frontul de vest al acestei incinte. Pentru ca respectiva consolidare să țină pasul cu remarcabila realizare din anii 1975-1976, va trebui procurată o mare cantitate de blochete dintr-un calcar special, albicios (diferit de cel gălbui de Babadag), care să înlocuiască blochetele degradate de scurgerea timpului (precizăm că fața exterioară a acestei incinte a fost degajată în anii '30, iar cea interioară la începutul anilor '50.

Dar desigur că cea mai mare realizare a fostei DMI o reprezintă consolidarea între anii 1965-1976 a *incintei romane târzii (secolele III-VII p.Chr.)*. Începută încă din anul 1959, sub conducerea lui N. Hamparțumian și a arh. D. Theodorescu, ea a continuat, într-un ritm sporit, între anii 1965 și 1976, după care a urmat abuziva desființare a DMI. În această perioadă au fost consolidate frontul de vest și parțial cele de nord și sud ale acestei incinte. Ulterior, în anii 1991-1992, a fost înlăturată marea cantitate de pământ provenită din vechile săpături și depusă în sudul incintei, astfel încât astăzi este vizibilă și cea mai mare parte a frontului sudic al acesteia. Realizată în condițiile de atunci, consolidarea dintre anii 1965-1976 – a cărei corectitudine poate fi contestată, pentru aceasta fiind suficientă constatarea diferențelor dintre releveul respectivului monument, publicat de Gr. Florescu în primul volum din seria *Histria*⁹, și actuala lui configurație – a început să cedeze, motiv pentru care ea trebuie reluată și completată, atât cât ne-o vor permite descoperirile mai noi. Astfel, după ce se va fi înlăturat și din nordul acesteia pământul provenit din vechile săpături, va trebui continuată consolidarea frontului de nord, cu o atenție specială în sectoarele A, dar mai cu seamă în Zona Sacră grecească, pentru a pune corect în evidență raportul dintre această incintă și bazilica cu absida orientată către nord. Tot astfel, frontul de sud-est va trebui degajat de pământul depus din mai vechile și mai noile săpături, până în dreptul sectorului "Domus", urmând a se acorda o atenție sporită porțiunii unde latura de sud a bazilicii creștine este așezată

⁹ Gr. Florescu, în *Histria I*, București, 1954, p.66-95.

peste o parte cruțată a incintei romane târzii. Chiar și frontul de vest, aparent terminat, mai suportă unele ameliorări, în special acolo unde vechea consolidare a început să se deterioreze, cum ar fi de pildă la poarta mică de la sud de Terme I. Adăugând că probleme speciale va ridica conservarea temeliei acestei incinte (construită din fusuri de coloană așezate transversal) din sectorul de la sud de Poarta Mare, acolo unde urmează să fie cercetate, pentru a fi apoi vizitabile, resturile unora din clădirile de epocă romană timpurie, suprapuse de incinta romană târzie, atragem atenția asupra costului mare pe care îl va implica procurarea de blocuri de calcar din cariera de la Slava Cercheză, blocuri care ar urma să le înlocuiască pe cele astăzi grav exfoliate.

Și edificiul convențional denumit *Terme I* (secolele I-IV p. Chr.) a trecut prin mai multe rânduri de consolidări, primele datând din vremea lui Sc. Lambrino (1927-1942), următoarele, profund regretabile, din anul 1965, pentru ca pe ultimele să le supraveghez în anul 1968. În speranța că mai sus citatul proiect, de conservare și nicidecum de restaurare (singurele restaurări – ale unor arce de boltă – s-au realizat sub conducerea mea), a reușit să diferențieze toate aceste consolidări, înglobându-le într-una coerentă, mă simt dator să atrag atenția asupra câtorva detalii, mai mult sau mai puțin importante, de care va trebui să se țină seama în momentul când respectivul proiect va fi pus în operă, acțiune la care – dacă voi mai supraviețui – va trebui să iau parte, n-ar fi decât pentru a contrabalansa nu numai necitarea monografiei mele – desigur din rațiuni financiare – dar nici măcar consultarea mea. Astfel, primul lucru care va trebui avut în vedere este procurarea unor cărămizi de dimensiuni corespunzătoare, cele aflate în depozitul fostului șantier DMI fiind utilizate fie la edificiul Terme II, fie în scopuri mai puțin lăudabile. Totodată va trebui găsită o soluție unitară care să imite mortarul de var antic, amestecat cu cărămidă pisată. Camera cu hypocaust de la est, transformată ulterior în vestiar, ca și jumătatea sudică a celei de la vest (despărțită printr-un zid reparat de Sc. Lambrino de cea nordică) vor trebui reacoperite cu pământ, resturile de hypocaust păstrate în cele două încăperi fiind mai greu de conservat. Dimpotrivă, în celelalte încăperi pilele de hypocaust vor trebui refăcute după fotografia publicată de Vasile Pârvan într-o celebră lucrare de popularizare¹⁰. Probleme speciale ridică atât bazinul camerei de apă rece, placat cu marmură, din a doua fază de funcționare a termelor și lăsat în afară de incinta târzie, cât mai cu seamă bazinul de apă rece din prima fază de funcționare a termelor, pe care s-a păstrat o superbă tencuială în *opus signinum* de culoare roșie precum și lojele pavate cu mozaic. Dificultatea acestor trei obiective constă nu numai în procurarea materialelor necesare (marmura sau *fesserae*-ele de mozaic) sau în realizarea respectivei tencuieli, ci mai cu seamă în conservarea lor, bazinul

¹⁰ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, fig. 58.

tencuit și lojele cu mozaic putând beneficia de construcții de protecție discrete, care să nu afecteze eleganța remarcabilului ansamblu termal histrian.

Nici istoria consolidării celui alt edificiu termal, *Terme II (secolele II - III p.Chr.)*, nu este mai lină. Dacă ar fi cunoscut-o, sau măcar ar fi avut cuviința să mă întrebe, membrii Comisiei Monumentelor Istorice din anul 2000 nu s-ar fi grăbit să acorde autoarei proiectului pentru Terme I fabuloasa sumă anterior citată, câtă vreme ar fi aflat că la Histria mai există un edificiu termal a cărui consolidare nu a fost terminată. Acest edificiu, cercetat între anii 1964-1973, a fost acoperit cu o construcție provizorie din lemn și carton asfaltat în anii 1974-1975, care a fost înlăturată în anul 1976 pentru a se trece la consolidarea definitivă a acestuia. A urmat desființarea DMI, astfel încât edificiul Terme II a rămas descoperit, înfruntând intemperii, între anii 1977 și 1991. În 1992 a început, pe baza proiectului lui Gheorghe Vecerdea, de bun simț chiar dacă întocmit încă din anul 1977 – și probabil neonorat în nici un fel –, consolidarea acestui edificiu de către firma "Alexandru Construct SRL" din Năvodari. Desfășurată între anii 1992-1994 și urmărită îndeaproape de mine – ocazie cu care am putut corecta unele stângăcii ale respectivului proiect – această consolidare a avut drept rezultat salvarea acestui monument de la definitivă lui dispariție. Din păcate lucrările de consolidare n-au mai continuat și în anii următori, astfel încât mai sunt necesare unele intervenții. Pe de o parte vor trebui finisate cele realizate până acum (rostuirea spațiului dintre cărămizi, marcarea diferenței dintre zidăria antică și cea nouă, realizarea unui spațiu de circulație în jurul monumentului precum și a unei modalități de scurgere a apelor pluviale, clădirea aflându-se sub actualul nivel de călcare), pe de alta vor trebui remediate unele greșeli (dizgrațioasa implantare a fragmentelor de marmură de pe pereții bazinului de apă rece, cota mult prea scăzută a nivelului camerei de acces la bazin, patul pentru mozaic din vestiar, porticul și strada din nordul termelor). Din fericire aceste intervenții nu mai necesită sume prea mari, o importanță economică urmând a se realiza prin faptul că nu voi cere – așa cum o fac deja pentru conservarea primară – nici o remunerație. Vreau să-i asigur în felul acesta pe diriguitorii culturii românești că, în ceea ce mă privește, dorința de a lăsa posterității un lucru bine făcut este cu mult mai importantă decât obținerea unor beneficii materiale.

Ajung astfel la capitolul basilici, dintre care, în ordinea crescândă a importanței lor, voi începe cu *Bazilica extra-muros (secolul VI p.Chr.)*. Descoperită încă din anul 1915 de către Vasile Pârvan, această bazilică, cu zidurile legate cu pământ, ar putea să constituie un argument pentru viabilitatea acestui tip de zidărie, dacă n-am ține seama de condițiile speciale în care ea s-a păstrat până în zilele noastre. Cercetată în mai multe rânduri după descoperire, această bazilică a necesitat de fiecare dată redescoperirea ei, astfel încât astăzi abia dacă mai pot fi recunoscute câteva

pietre din elevație. Astfel este sigur că după alți câțiva ani va trebui să ne mulțumim doar cu identificarea temeliiilor acesteia. Și ar fi regretabil, câtă vreme ultimele cercetări, din anul 2001, au dus la descoperirea unei faze mai vechi decât cea azi vizibilă, fază în care fiecare navă avea propria ei absidă. Numai și punerea în evidență a acestui detaliu va necesita întocmirea unui proiect de conservare adecvat, întocmit de către un arhitect care ar colabora efectiv cu arheologii care cercetează acest monument (Viorica Rusu-Bolindeț și Alexandru Bădescu), și nu doar aflat în trecere pe la Histria. Ar rămâne doar ca acest arhitect să dea și soluția liantului, câtă vreme utilizarea pământului – fie el și ales cu grijă – ar reprezenta doar simularea unei conservări viabile.

Un asemenea arhitect a fost deja identificat în persoana Irinei Bădescu, cea care lucrând cot la cot, timp de măcar 8 ore pe zi, cu arheologul Irina Achim, va putea nu numai să asigure studiul de arhitectură, ci să întocmească și proiectul de conservare al *Bazilicii din Piața Mare (secolul VI p.Chr.)*. Descoperită la începutul anilor '50 și nefericit consolidată îndată după, această bazilică a început a fi recercetată în anul 2002, rezultatele obținute depășindu-ne cu mult așteptările. Astfel, pe lângă stabilirea cu certitudine a două faze de existență a bazilicii precum și a stabilirii anteriorității criptei – unică până în acest moment la Histria – ambelor acestor faze, ceea ce deplasează începuturile construcției martiriale în secolele IV-V p.Chr., a fost descoperită, la est de criptă, o fântână sacră în care, pe lângă mult material ceramic (amfore) și osteologic din secolele I-III p.Chr., a apărut o serie de elemente care pot fi corelate cu cultul lui Apollo letros (Tămăduitorul), divinitatea eponimă a cetății. În același timp la nord, în cadrul unei insule delimitate de un zid foarte elegant, în *opus quadratum*, a putut fi identificat un podium, degajat de predecesori anonimi, căruia pare să-i aparțină un pavaj construit din dale mari, pe una din ele, ca și pe unul din blocurile podiumului, putând fi citite două inscripții grecești din secolele IV-III a.Chr. Ar putea fi deci vorba de amplasamentul de epocă romană a templului divinității principale a cetății, suprapus în secolele IV-V p.Chr. de o construcție martirială și, apoi, în secolul VI p.Chr., de o bazilică creștină. Suprapunerea unui monument de cult păgân de către unul creștin este frecventă în lumea greco-romană, astfel încât mi se pare inutil de precizat importanța studierii acestui complex ansamblu și a punerii lui în circuitul turistic printr-o conservare adecvată.

La fel de complicat se arată a fi atât studiul cât și întocmirea proiectului de consolidare a *Bazilicii din colțul de sud-est al cetății romane târzii (secolul VI p.Chr.)*. Descoperită, și aceasta, de către Vasile Pârvan în anul 1922, ea a fost parțial consolidată la sfârșitul anilor '50. Reluarea cercetărilor la acest monument în anul 2000, destinată nu numai punerii sale în valoare ci și verificării ipotezei existenței, în profunzime, a amplasamentului inițial, de epocă greacă, a templului lui Apollo letros ne-a relevat o situație inedită.

Cum spuneam, latura de sud a acestei bazilici este amplasată peste o parte cruțată a incintei romane târzii, detaliu a cărui evidențiere de către autorul proiectului de conservare nu mi se pare deloc simplă. Cu atât mai dificilă va fi sarcina aceluiași arhitect atunci când, sperăm, cercetările arheologice vor descoperi măcar o parte din ruinele vechiului templu. Pentru că, oricât de importante ar fi acestea, nu se pune problema sacrificării nici celei mai mici părți din bazilică, condiție de care sunt sigur că sunt convinși și autorii săpăturilor (Mircea Victor Angelescu și Valentin Bottez), împreună cu arhitectul pe care nu mă îndoiesc că vor ști să și-l alăture echipei lor de cercetare.

Dar desigur că cea mai complicată acțiune de conservare este de dorit la marea *Bazilică episcopală (secolul VI p. Chr.)*. Cercetarea ei s-a încheiat în anul 2002, studiul de arhitectură urmând a fi asigurat de arhitecta belgrădeană Gordana Milošević și de colegul nostru Octavian Bounegru. Pe cât de dificilă a fost identificarea unui arhitect care să alcătuiască studiul de arhitectură, pe atâta, mă tem, va fi aceea a autorului proiectului de conservare. În speranța că până la urmă îl vom găsi pe cel, sau cea, care să ne înțeleagă și prețuiască o muncă ce s-a desfășurat pe durata a 20 de campanii arheologice (1969-1970; 1984-2002), mă simt îndreptățit să formulez în continuare criteriile de care va trebui să se țină seama la întocmirea proiectului de consolidare a celui mai mare edificiu descoperit vreodată în săpăturile de la Histria. Astfel, înainte de toate, este necesară procurarea de materiale necesare consolidării. Ne referim în ordine la blochetele de calcar albicios (asemănătoare celor din incinta romană timpurie), blochete care în construcția originală alternează cu șistul, apoi la țiglele care compuneau zidăria (edificată în așa-numitul *opus mixtum*) și, în fine, la dalele mari de calcar care vor trebui să le înlocuiască pe cele distruse din porticul din *atrium*, din *narthex*, din nava centrală a *naos*-ului, din podiumul (*bema*) dinaintea altarului și din interiorul absidei. Cu un mortar de var amestecat cu cărămidă pisată vor trebui consolidate zidurile, în vreme ce pentru pavajele din calcar se va ține seama de diferențele de nivel dintre compartimentele anterior descrise (dacă diferența de nivel dintre pavajul din porticul și *narthex*, respectiv nava centrală din *naos* este evidentă, nu tot atât de evidentă este diferența obligatorie dintre ultimele compartimente și *bema* ca și dintre aceasta și interiorul absidei, situație pe care viitoarea consolidare va trebui să o pună în evidență). Ajung, în fine, la cea mai delicată parte a consolidării marii bazilici, și anume la recompunerea (anastiloza) portalurilor prin care se acceda din porticul de la vest în *atrium*. Fragmentele portalurilor de la nord și sud, din marmură, sunt aproape integral păstrate, ceea ce va permite reconstituirea, dintr-o simili-marmură, a celui central, din care nu s-a păstrat decât un fragment, cel esențial de altfel, purtând semnul crucii. În măsura în care nu cred că voi trăi să văd pusă în operă această grandioasă conservare, sper să am în față, într-un viitor nu prea îndepărtat, proiectul

respectiv, pentru a mă putea convinge de respectarea tuturor acestor criterii. Cele 20 de campanii arheologice, în vremea cărora mi-a fost dat să trăiesc multe adversități, îmi dau, cred, dreptul să revendic acest privilegiu.

Nu voi întârzia în cele ce urmează asupra necesității conservării amplei rețele rutiere histriene, prima și ultima realizare în acest sens, cea din Piața Mare (autoarea proiectului, onorat, în anul 1999, cu 200.000.000 lei; Anișoara Sion), fiind calificată, pe drept cuvânt, de către o înaltă personalitate a culturii românești, "o oroare", și ajung la *Zona Sacră a cetății grecești (secolele VII a.Chr.-VII p.Chr.)*. Aici prima problemă care se pune este aceea a conservării monumentelor, majoritatea fiind construite din calcarul de Babadag, extrem de friabil. Se vor încerca probabil unele adevize moderne pentru conservarea acestuia, dar întrucât mi-am dat seama, în decursul timpului, că niciunul nu rezistă durtății iernilor histriene, cred că până la urmă soluția va fi aceea a înlocuirii unora din blocuri cu altele noi, cizelate la maniera antică. Aceasta implică însă o mână de lucru supercalificată, pe care nu cred că o avem la ora actuală în România. Deabia când ea va putea fi identificată se vor putea înlătura carcasa metalică de peste templul Afroditei și tonele de nisip și piatră de peste celelalte monumente, care, odată recondiționate, vor trebui protejate, *fiecare*, de câte un solid schelet metalic, placat cu un material transparent la fel de solid. Insist asupra necesității protejării individuale a fiecărui monument pentru că știu că există tentația construirii unei imense hale, care să dea doar impresia că le protejează. Las la o parte impresia detestabilă pe care ar lăsa-o o asemenea hală, dar atrag atenția că, oriunde s-ar mai îndrăzni proiectarea unor asemenea monstruoziități, precipitațiile nu cad, niciodată, strict vertical, aceasta fără a mai vorbi de vânturile care ar putea aduce sub acoperișurile acestor hale o cantitate de zăpadă chiar mai mare decât cea dimprejur. În sfârșit, dar desigur nu în ultimul rând, va trebui rezolvată problema conservării celor două monumente de epocă romană (casa "constantiniană" și bazilica de lângă incintă), n-ar fi decât pentru că, suprapunând monumentele grecești, ele transmit cea mai pertinentă imagine a unei cetăți care a dăinuit, fără întrerupere, timp de 1300 de ani.

*

După cum se poate constata, intervenția mea conține două părți distincte. Prima constituie un răspuns bine-meritat la o serie de critici venite din partea unor tineri începători, care mai au mult și multe de învățat până să aibă dreptul a pune pe hârtie astfel de opinii. Aceasta nu înseamnă că subiectele în sine nu merită dezbătute, cu amendamentul ca ele să fie tratate cu profesionalism și o minimă deferență, astfel încât să pot afirma și eu alături de un personaj a cărui amintire nu-mi este particular de plăcută, Sir Winston Churchil, care era, cred, îndreptățit totuși să spună "Mi-a plăcut toată viața să învăț, nu mi-a plăcut niciodată să primesc lecții". Dacă nu mă

Îndoiesc deci că spiritul polemic în care a fost concepută această primă parte va suscita unele reacții, nu mai am aceeași certitudine în ceea ce privește a doua parte. În măsura în care, cum s-a văzut, unii proiectanți refuză să ne citeze rapoartele de săpătură și în care în general tinerii din zilele noastre fac o fatală alergie la litera tipărită, mă tem că ea va rămâne literă moartă, chiar dacă publicată într-o prestigioasă revistă de specialitate. Iar dacă am încredințat totuși tiparului aceste rânduri, am făcut-o în spiritul unui dicton ceva mai vechi decât precedentul și anume *dixi et salvavi animam meam*.

Abstract

In a recent number of *Historical Monuments Review* was published an article entitled *Observations regarding the protection and conservation of archaeological monuments in Romania*, which contain some unjust considerations about Histria's site. The fact that since 1990 (in collaboration with Petre Alexandrescu, 1990 - 1999) the scientific responsibility of archaeological site belongs to me and according to the rejoin right, I feel that is my moral obligation to take position given to the critics and the solutions adopted by the authors. At the end of my intervention I want to point out which are the real and serious problems regarding the conservation of histrian monuments.

Dunărea pe lângă faptul că este cel mai lung fluviu trans-european, străbate de la vest spre est cea mai mare parte a continentului. Nouă țări europene sunt riverane.

În trecut Dunărea a avut un rol strategic de primă mărime, ca limes, pentru romani, bizantini, otomani, austrieci.

Cu toate acestea Dunărea în antichitate și în evul mediu nu a fost o stavilă, existând o permanentă legătură între cele două maluri, în dublu sens, fără a fi însă o cale de navigație fluvială de largă circulație. În ceea ce privește Europa de Est este demn de remarcat că ea este o zonă de contact între Occident și Orient un *bazin cultural* cuprinzând uneori culturi foarte diferite, dar care au avut de-a lungul timpului numeroase și complexe legături.

A rezultat o mare diversitate culturală cu multe elemente comune – o sinteză produsă de ceea ce am numi *cross-influences*.

Fluviul își recapătă importanța pentru Principatele române abia în secolul al XIX-lea când în perioada Regulamentară, sunt proiectate și se nasc orașele port de pe malul românesc.

Apoi în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea o dată cu constituirea Comisiei Europene a Dunării (C. E. D.), cursul inferior al Dunării devine parte a unui sistem fluvial european. Lucrările portuare făcute după războiul Crimeii la Brăila, Galați, Tulcea, Sulina fac accesibilă Dunărea dinspre Marea Neagră. La vărsarea brațului Sulina în mare începuse a se naște un centru urban cu clădiri publice, instalații portuare, biserici, case cu etaj. Orașul *porto franco*, din 1883, admirabil oglindit în romanul lui Jean Bart, devine un loc animat, cosmopolit, romantic.

Numeroase desene și fotografii din acea perioadă sunt mărturii care atestă prezența în porturile românești dunărene a numeroase veliere și vase cu abur. Există cu referire la această ultimă perioadă și un bogat fond arhivistic - aflat o parte la noi în țară, partea cea mai importantă rămânând însă în arhive străine în Anglia și în Rusia (Anglia, Austria, Franța, Rusia făceau parte din CED).

Că Dunărea în cursul său mediu și inferior a rămas interesantă din punct de vedere strategic, pentru puterile europene o dovedesc numeroasele inspecții și rapoarte aflate în arhive precum cele militare vieneze.

În secolul al XX-lea, după război, Dunărea a devenit pentru români (așa cum a fost zidul pentru berlinezi) o fâșie de frontieră ocolită de riverani, pustie, forțată doar de cei ce voiau să fugă în occident. Aceasta a fost posibil în contextul politic postbelic – în noua ordine mondială instaurată după al

Canalul Sulina - vedere din Deltă

doilea război mondial. Nici urmă de vase de călători așa cum se pot vedea pe tronsonul ungar și austriac al Dunării. Porturile din aval de Porțile de Fier, altădată animate de vase de călători și de mărfuri au decăzut, au devenit pustii și utilizate ca depozite de fier vechi. Defileul Dunării, cel mai spectaculos din Europa a fost decenii la

rând un loc interzis. Poate pomind de la contextul politic la care se adaugă inospitalitatea, desigur relativă, a malului românesc se poate explica indiferența față de fluviu și delta sa. Doar așa au fost posibile desecările, închiderea albiei fluviului între diguri, dispariția minunatei insule Ada Kaleh, exploatarea „economică” a deltei.

După cum se știe în ultimele decenii ale secolului trecut s-au făcut desecări masive prin îndiguirea albiei Dunării, nu pentru a proteja populația ci pentru a se „reda agriculturii noi terenuri agricole”; aceeași politică a fost aplicată și asupra sectorului deltei Dunării.

Delta Dunării deși a primit statutul de rezervație-monument al naturii (rezervația a fost extinsă în mai multe etape incluzând acum și complexul Razelm), în pofida unor măsuri firești de protecție, a suferit în urma aplicării politicii de „valorificare”. Astfel conform Decretului nr. 92/1983 se extind amenajările agricole și pășunile, 26,8 % = 92 000 ha. devenind „suprafață amenajată”. Au fost încurajate în baza legislației amintite: exploatarea forestieră, practicarea agriculturii, pășunatul, vânătoarea și pescuitul, construcția de locuințe tip bloc, linii electrice de înaltă tensiune. Unicul sector protejat, exclus amenajărilor, a fost delta maritimă, care reprezintă doar o parte a deltei propriu zise.

Transformarea în câmpii arate și în bazine cu pești de crescătorie, privatizarea „rezervației biosferei” de după 1990, arată indiferența societății românești față de Deltă. Cu emfază ne laudăm cu delta Dunării ca *peisaj natural unic în Europa*, dar ce facem ca să protejăm locuitorii, vegetația, vietățile? Căpitanul Cousteau a fost după 1990 în deltă, dar întrebarea care se pune este dacă a fost pentru a-i admira frumusețile sau pentru a deplânge soarta acestei „rezervații a biosferei”?

Se pune întrebarea, firească cred, dacă cursul inferior al Dunării și delta acesteia mai pot deveni ceea ce au fost altădată? Nu o zonă periferică

supusă depopulării ci una activă. Va deveni delta un punct de interes din punct de vedere economic, social, cultural?

Din păcate orașul Sulina la care vreau să mă refer în continuare, nu poate fi scos din acest context.

Orașul Sulina, situat în Delta Dunării la vărsarea în Marea Neagră, este o localitate care cuprinde câteva monumente istorice, relicve ale unui oraș ce se anunța a fi

prosper în urmă cu un secol, face parte dintr-un sit natural înscris în lista Patrimoniului Mondial UNESCO – Rezervația Biosferei Delta Dunării.

În temeiul Convenției Peisajului Cultural din 2000 de la Florența¹, tocmai sinergia - peisaj natural și peisaj antropoc - mărește valoarea așezării și a sitului. Este prin umare prezent aici, la Sulina, un patrimoniu combinat, natural și cultural.

Ce apare în ochii celui ce coboară pe cursul fluviului ? Clădiri publice, clădiri hoteliere, case ce au o valoare vernaculară, unele fiind clasate ca monumente istorice de importanță națională și universală: Farul Vechi, Casa Jean Bart, Palatul Comisiunii Europene a Dunării de Jos, Farul Comisiunii Europene a Dunării, Spitalul Comisiunii Europene a Dunării, Cimitirul Comisiunii Europene a Dunării, Cimitirul ortodox, Cimitirul musulman, Cimitirul catolic, Cimitirul evreiesc.

Am fost prima dată în deltă în anul 1968. Atunci împreună cu un grup de studenți arhitecți am coborât pe cursul Dunării pe brațul Sf. Gheorghe și canalele adiacente, cu barca, vâslind de la Tulcea până la Sfântu Gheorghe. Trecând prin mai multe canale și ghioluri am ajuns la satul cu case frumoase și bine clădite, cu pereții albi, cu lemnăria ferestrelor și ușilor viu colorate, cu învelitoare din stuf și cu ulițe așternute pe nisip. Din punct de vedere al percepției arhitecturale, satul era un ansamblu coerent, remarcabil ca valoare vernaculară.

La Sulina am fost în august 1983, în urmă cu 23 ani. Pe atunci mai existau amenajări portuare, farul retras mult pe uscat, existau clădirile administrației, case cu parter, unele cu etaj, străzi al căror pavaj era nisipul plajei. La începutul anilor 80, Sulina era o localitate încă interesantă cu o arhitectură eclectică și cu specific, ca orice așezare umană multiculturală,

¹ *Convenția europeană a peisajului*, adoptată la Florența, Italia, la 20.10.2000, ratificată de România prin Legea 451/2002

Canal pentru lotci

Vedere de pe Canalul Sulina

diferită de alte sate dobrogene, muntene sau moldovene.

Nu trebuie pierdut din vedere că uneori mici detalii, mici accidente arhitecturale sau urbanistice pot da un farmec aparte, inconfundabil uneori, unei mici localități. Un astfel de detaliu ca reper „decorativ” îl reprezenta pe atunci **canalul**. Aproape de marginea orașului exista un mic canal accesibil loturilor - era un element pitoresc admirabil încadrat în peisajul localității. Din

păcate pentru farmecul așezării, acest canal a fost astupat în anii din urmă. E greu de crezut că astuparea canalului a avut un impact economic suficient pentru a argumenta necesitatea acelei acțiuni ale edililor, că terenul *redat agriculturii* aduce venituri și poate asigura riveranilor un trai mai bun prin recolte bogate de legume și fructe.

Poate că cea mai importantă și insolită mărturie a multiculturalului oraș este **cimitirul**. În prezent acesta este despărțit de mare de nisipul depus în ultimul secol, dar inițial era situat chiar pe plajă.

De etnii diferite, de confesiuni diferite, singuri cu marea în față acolo, își domolă somnul de veci creștini și musulmani - englezi, germani, turci, ruși, greci, evrei. Cimitirul, prin marea diversitate etnică și confesională, mai mult decât orice document fotografic sau de arhivă, face dovada integrării Principatelor române, respectiv a portului Sulina în comunitatea statelor europene.

Ceea ce m-a frapat, negativ, în anul 1983, ca o prezență străină și neplăcută (cel puțin pentru un străin care debarcă prima dată), sunt blocurile de locuințe tipizate, de confort redus, amplasate pe malul drept aproape de firul apei și care ascundeau privirii orașul propriu-zis. Imobilele sunt mai degrabă jalnice, fără nici o legătură ca alcătuire, finisaje și amplasare cu situl. Orașelul epocii moderne, orașul lui Jean Bart, a rămas ascuns în spatele acestui ecran străin locului ca prezență.

Nu cunosc conținutul studiilor sau a proiectelor făcute până în prezent, destinate reabilitării sitului – sunt convins însă că statutul conferit prin includerea în Lista patrimoniului UNESCO a Deltei Dunării și înscrierea în Lista Monumentelor Istorice de valoare națională și universală vor determina viitoare abordări îndreptate spre valorificarea calității sitului. Încă de atunci, în 1983, primul gând a fost: blocurile trebuie să dispară, în vederea asanării malurilor canalului Sulina.

Conștientizez că problema nu este simplă deoarece demolarea într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat a blocurilor de locuințe amintite mai

sus comportă aspecte locale. Cred în continuare că asanarea malurilor poate fi abordată doar în perspectivă - ținând seama de uzura fizică a imobilelor, de ieșirea lor din garanție. Punerea în valoare a orașului Sulina poate fi prevăzută însă de pe acum, urmărindu-se creșterea nivelului dotărilor sociale și tehnice - prin **instrumente** urbanistice. Doar așa Sulina va înceta să rămână un colț îndepărtat și uitat de lume, sortit a dispărea prin depopulare.

Sintagme ca *dezvoltare durabilă*, *conservare integrată*, apărute la sfârșitul secolului trecut au început să fie vehiculate în ultima vreme tot mai des. Important este ca aceasta să nu rămână doar vorbe, doar subiect de discuții în cadrul unor simpozioane, bunăoară.

Definirea, delimitarea și conservarea unor peisaje culturale, precum cel al deltei - conștientizarea autohtonilor asupra valorii acestora este o necesitate imperioasă. Pentru România este uneori mai important să identifice și să protejeze peisaje culturale ce includ valori combinate așa cum este Delta Dunării.

Existența peisajelor culturale ca una din categoriile de bunuri protejate, poate asigura conservarea și protejarea unui patrimoniu care nu se înscrie în

Clădiri din perioada C.E.D. - situate pe chei, foto DJCCPCN - Tulcea

alte categorii protejate să le orienteze către funcțiuni viabile și nu să le transforme în muzee prăfuite sau rezervații inaccesibile. România fiind situată într-o zonă de contact între culturile Occidentului și Orientului, într-un *bazin cultural* cuprinzând culturi cu mare diversitate, are atu-ul că poate fi inclusă în diverse itinerare tematice - vestigii antice, bizantine, saxone, otomane (Dobrogea), medievale și postmedievale, după programe de arhitectură, etc.

Case din Sulina

Dacă considerăm că atât situl cât și așezările umane sunt într-adevăr valoroase pe plan european - turismul cultural prin statutul social al celor ce participă poate fi o garanție - fiind știut că aceste programe sunt căutate de publicul elevat. Turismul cultural rămâne, prin urmare între alte alternative, ca fiind viabil. Orașul Sulina poate fi socotit ca punct terminus a unor circuite culturale și tot o dată un punct de polarizare.

Punerea în valoare muzeală, cea mai tentantă și, aparent cea mai facilă întreprindere, nu este însă realistă atâta timp cât România va fi în afara circuitelor turistice.

Pe de altă parte este firesc ca Sulina să fie integrată unor circuite culturale sud-est europene, comunitatea europeană fiind preocupată de implementarea unor asemenea programe (o primă manifestare cu participarea unor personalități din țările occidentale implicate în punerea în valoare a monumentelor și a siturilor din circuite culturale, a avut loc la București în anul 1996 sub patronajul Consiliului Europei). Trasee mai mult sau mai puțin interesante se pot face punând accentul pe arheologie, vernacul, industrial și a (un astfel de traseu cultural european având ca subiect monumentele de arhitectură religioasă - ansamblurile mănăstirești - se prelungea până în România) Ideea a fost reluată mai recent în 2000 sub egida ICOMOS (Atelierul *„Itinerarele culturale ale Europei de sud-est”* Sofia).

Dezavantajul unor asemenea inițiative este că nu pot fi puse în practică în afara unor condiții favorizante cum ar fi existența infrastructurii, în speță infrastructura turistică. Nimeni nu va risca un drum până la marginea deltei, dacă nu există căi de acces și mijloace de transport civilizate, dacă nu există siguranță, o prezentare interesantă și inedită. Apoi se poate pune întrebarea dacă există o motivație suficientă știind că mai există pe continent și alte situri naturale cu o faună și o floră interesantă, poate mai numeroasă și mai bine pusă în valoare decât în delta Dunării.

Să nu ne hrănim însă cu iluzii - zona deltei nu va fi invadată de turiști asemenea altor puncte de interes major care atrag convoaie de tunși în

Europa sau în alte locuri exotice. Nici nu ar fi benefic, de altfel, nici pentru viețuitoare, nici pentru vegetație, nici pentru localnici. Este nevoie de a găsi un echilibru între nevoia stringentă de liniște și necesitatea de a capta interesul și de a asigura accesibilitatea publicului.

O politică de punere în valoare a peisajului natural și cultural nu este însă lipsită de pericole.

Pericolul permanent este cel al alterării sau mai rău, al dispariției (revenind la deltă și la Sulina) uneori iremediabile a unor valori ale peisajului și de patrimoniu național.

Nici turismul haotic de masă, de 1 Mai sau de sfârșit de săptămână, de tipul celui de la Vama Veche, scăpat de sub control, nu poate fi benefic. Accesul unui puhoi de falși turiști duce la poluare - în primul rând poluarea sonoră și e ușor de bănuțit ce efect are distracția exacerbată așa cum este promovată prin mass media, respectiv posturile de televiziune, deci, turismul de masă este un pericol potențial pentru un ecosistem, și așa fragil.

Dotări hoteliere și complexe hoteliere făcute ca pentru oraș, indiferent de numărul de stele pe care să le etaleze, pot fi de asemenea neadecvate unui peisaj deltaic. Avem în vedere tendința actuală de promovare a dotărilor hoteliere cu multe stele (cel mai bun exemplu sunt ofertele agențiilor turistice românești sau cele promovate prin internet).

Ce se poate se face pentru a corecta greșelile trecutului?

Nu este nevoie să insistăm asupra unor acțiuni trecute ce s-au dovedit neviabile. Încercările de exploatare industrială și piscicolă - inițiativele de la sfârșitul secolului trecut sunt cel puțin jalnice, prin urmările nefaste. În schimb poate fi realizată conservarea și protecția **peisajului cultural ca un parc național**.

Statutul de **parc național** este singurul care poate asigura un control asupra celor ce intră în rezervație și poate împiedica investiții de anvergură. Consider că unica punere în valoare - prin protecție și conservare este menținerea strictă a statutului de *rezervație*, de **parc național** așa cum sunt multe altele în lume: în S.U.A. (Yellowstone), în Italia (Gran Paradiso), în Ungaria (Hortobágy) sau Islanda (Pingvellir, Skaftafell). Accesul se poate face și aici restricționat, riguros controlat, așa cum se face în orice loc considerat că trebuie protejat și conservat (patrulare de rangeri, locuri fixe de campare, trasee fixe amenajate pentru turiști, turnuri de observare, facilități pentru pescuit sportiv, călărie, etc). Aceasta va atrage implicit și o mai mare prețuire de către diferitele straturi ale societății noastre / dar și a celor din afara țării.

Protejarea valorilor de patrimoniu ale orașului Sulina integrat sitului natural, nu se poate asigura decât în contextul întregii delte a Dunării - indiferent de forma de valorificare (muzeistică de exemplu). Între condițiile prealabile și obligatorii menționăm:

- renunțarea la politica economică de valorificare a deltei Dunării ca terenuri agricole - arabil și pășuni,
 - renunțarea la exploatarea piscicolă și cinegetică,
 - punerea în *regim de parc național* – acces controlat / vizitare restrictivă,
 - protejarea arhitecturii vernaculare,
 - includerea în programe și circuite europene.
- O variantă rezonabilă și compatibilă este turismul rural care poate fi combinat cu forma de turism cultural.

După integrarea României în organismul european, abia atunci vom ști dacă Delta și navigația pe Dunăre vor deveni importante pentru Europa. Viitorul orașului Sulina nu poate fi planificat și prognozat în afara sitului natural și scos din contextul european sau regional. Conservarea Sulinei integrată în situl său natural care este *Rezervație a biosferei* trebuie să facă obiectul unei politici regionale în viitoarea configurație a Europei.

Tocmai datorită poziției geografice unul dintre elementele specifice zonei românești pot fi valorificate prin amintitele trasee culturale.

O politică culturală nu are efectele scontate și nu merită a fi susținută dacă nu este împărtășită de către cetățenii pe care ea îi vizează. Este ceea ce avertizează un document al Consiliului Europei din anii '90 (Programul C. E. "Policies of culture").

Considerations on possible attitudes concerning integrated conservation. Sulina, part of the cultural heritage

Sulina, located in the Danube Delta, in the spot where the Danube flows into the Black Sea, is a place which includes a few historic monuments, relics of a town which had been considered flourishing a century ago. It is part of a natural site included in the World Heritage List – UNESCO.

Thanks to the Danube Delta we can speak, in this case, about a combined heritage site - natural and cultural, of national and international importance; the synergy - natural site and anthropogenic site - raises the value of the establishment and of the site itself.

The existence of the town Sulina as part of the cultural environment is an advantage in terms of insurance of conservation and protection of a patrimony which cannot be included under any other protected categories, helping it to develop towards viable functions which might not turn them into dusty museum exhibits or inaccessible reservations.

The author deems that the only, viable mean of valorization - i.e. protection and conservation - is the strict maintenance of the status of *reservation, national park*, just like many others world wide (the status of national park is the only one which could insure control on the people having access to the reservation and might prevent extensive investment). Knowing the boons held by Sulina due to its patrimony, as part of the reservation of the Danube Delta biosphere that could be valorized in the framework of the national park mentioned above one of the practical methods to achieve that being its inclusion in the list of cultural routes. Of the two, cultural tourism remains as the most viable alternative.

The author thinks that revival and introduction of the valuable part of Sulina in the European circuit are not possible in the absence of a study also dwelling on the natural/ environmental aspect - cultural and natural site - a „must be” element of development strategies.

La începutul noului secol, în condițiile generalizării unor noi concepte geopolitice cum sunt globalizarea sau mondializarea, Europa federală sau un continent unit al națiunilor, sau al statelor naționale, valoarea spirituală a monumentelor capătă noi dimensiuni. Aceasta cu atât mai mult cu cât prestigioși oameni de cultură consideră globalizarea un pericol, *“un sfârșit al moralei”, “o uniformizare dusă până la ridicol când castelul de la Milano este iluminat la fel ca acela de la Disneyland”* (Umberto Eco). Această părere a fost exprimată în cadrul unui colocviu cu tema *“Viitorul este deja aici”* desfășurat la Modena în luna iunie a anului 2001 și unde jurnalistul Vittorio Zucconi i-a avut ca interlocutori pe binecunoscutul Umberto Eco și pe Jeremy Rifkin, *“profetul american al noului capitalism cultural”*².

În alt context, diferit de cel citat de la Modena, în polemica pro sau contra globalizării s-a afirmat, contrar opiniei că mondializarea ar fi reduționistă, că dimpotrivă, ea ar însemna punerea în valoare a universalului, fiind o continuare, la o altă scară, a secolului luminilor (secolul al XVIII-lea) care a dat, la timpul său rezultate extraordinare în dezvoltarea culturii. Se mai susține că globalizarea înseamnă *“unitate lipsită de uniformitate”*. În fine, se dorește ca acestui proces istoric în curs de desfășurare considerat ca *“obiectiv și normal”*, consecință a dezvoltării tehnicii să i se imprime o *“tendință umană și umanizantă”* (Dionigi Tettamanzi, cardinalul Genovei).

În afirmarea individualității unei națiuni, monumentele istorice devin în condițiile sus arătate argumente convingătoare ale originalității și specificității unei culturi naționale. Din relatarea amintită de la Modena, reținem în acest context și opinia lui Vittorio Zucconi, potrivit căreia *“problema principală este apărarea diferențelor culturale”*. Ca argument au fost invocate turnurile din San Geminiano, rămase ca niște simboluri ale luptelor purtate de-a lungul secolelor de familiile locale, dar și povestea de dragoste dintre Romeo și Julieta.

Între global și național, monumentele istorice tind să capete o importanță mult mai mare decât cea care li s-a atribuit în secolele XIX și XX.

¹ Comunicare prezentată la sesiunea științifică “Conservarea integrală a Patrimoniului Cultural”, Arcuș, 2001.

² Cf. unei corespondențe semnată de Magdalena Popa - Buluc, *“O nouă Renaștere sau un secol întunecat?”* în ziarul “Curentul” din 20 iunie 2001, pag. 11. Vom reveni în cele ce urmează asupra conceptelor expuse de participanții la acest colocviu, subînțelegându-se că sunt preluate din această relatare.

De aceea nu lipsită de interes este cunoașterea preocupările privitoare la conținutul mesajului lor. Încă din anul 1764, părintele istoriei artelor plastice, Johann Joachim Winckelmann (1714-1768), în bine cunoscuta sa *“Geschichte der Kunst der Altertums”* scria că *“toate artele au un dublu scop, să producă plăcere și să transmită învățăminte”*. Școala romantică a pus accentul pe *“învățămintele istorice”* care se desprind din monumente. Mai târziu, Konrad Fielder (1841-1895) se ridică împotriva istorismului scriind: *“Interesul predominant istoric asupra operei de artă este chiar o piedică în calea interesului pur artistic pentru ea”*³. O sinteză în perspectiva istorică a preocupărilor pentru monumentele istorice din punctul de vedere al receptării mesajului lor, dar și al relației *comunitate – monument* a făcut-o Max Dvorak (1874-1921) într-o lucrare apărută postum, în anul 1929⁴. Reținem ideea, deosebit de actuală și în zilele noastre a conceptului de *“venerație pentru tot ce s-a moștenit de la strămoși”*, venerație care făcea parte din obligațiile *cefății* în mai toate marile perioade ale istoriei.

Dvorak pune în discuție și *“entuziasmul patriotic”* care *“își găsește satisfacție în operele de artă ale generațiilor trecute”* ele ilustrând anumite epoci de aur. În acest context trebuie amintită polemica între doi corifei ai istoriei artelor Georg Dehio (1850-1932) și Alois Riegl (1858-1905). Primul considera *“sentimentul patriotic ca sursa principală a cultului pentru monumente”* iar Riegl potența această categorică definiție, subliniind și valoarea artistică a monumentelor. Dvorak opinează pentru o mediere între cele două curente. După el *“O sursă deosebit de importantă a considerației pentru vechile monumente de artă... este năzuința spre îmbogățirea experienței și informației istorice. Ea este adânc înrădăcinată în sufletul omenesc și probabil tot atât de veche ca însăși cultura umană”*. În continuare, Dvorak atrage atenția că istorismul, concept al veacului al XIX-lea, nu poate fi convingător. *“În cazul unei ruine modeste...dar care totuși se ridică pe o coasta împădurită, deasupra unui râu năvalnic îl bucură și entuziasmează pe călător, deși acesta nu știe nimic despre trecutul ei...doar pentru că îi stârnește plăcerea și-i crează o stare de spirit elevată”*. Este limpede, subliniază Dvorak că în acest caz *“intră în acțiune alte valori...și anume cele caracterizate prin apelativele romantic, pitoresc, plin de atmosferă”*, determinante fiind înfățișarea pe care a căpătat-o monumentul de-a lungul vremii și cadrul lui ambiental.

În literatura de specialitate se vorbește de existența unor stimuli de origine psiho-fiziologici care crează *“sensibilități afective”* ce stau la baza unor *“trăiri culturale”* (Em. Kant). Este vorba de *“satisfacții fără*

³ Konrad Fielder, *Observații privitoare la esența și istoria arhitecturii*, în antologia *Scrieri despre artă* întocmită de Sanda Ioanovici - Munteanu, București, Editura Meridiane, 1993, pag.12, 399.

⁴ Max Dvorak, *“Cultul pentru monumente și evoluția artei”*, ediția românească în culegerea *“Scrieri despre artă”*, București, Meridiane, 1983, pag. 467 și următoarele.

interese” (*Interesselosigkeit*) care crează sentimentul de plenitudine sau “împlinire” (*Einführung*). Idee pe care o găsim dezvoltată de John Ruskin (1818-1900) în binecunoscuta sa lucrare “*The Seven Lamps of Architecture*” apărută în 1849, care cuprinde frumoasa metaforă potrivit căreia “*edificiile trecutului ne vorbesc, ne fac să auzim glasuri*” exprimată sintetic prin sintagma “*Voice fulness*”. Ruskin se referă la “*sentimentul difuz*” care-l provoacă contactul cu vechile construcții, constatând existența unei “*valori de pietate*”, care conferă o dimensiune sacră operelor omenești, teză larg dezbătută în operele sale de către Mircea Eliade. Continuând raționamentul constatăm că o astfel de trăire poate deveni deprindere și există categorii de oameni care receptează bogăția senzorială a unui anumit ambient. Contribuie la aceasta și acel “*pathos al distanței*” definit de Friedrich Nietzsche ca “*acea râvnă a sufletului omenesc spre orizonturi noi*”⁵. Regăsim în rândurile de mai sus, una din motivațiile “*călătoriei*”, baza teoretică a turismului.

Ajuns în acest punct al argumentației trebuie inclus în discuție și factorul comerț, sub forma sa numită turism pe care îl definim aici numai sub aspectul de organizator al deplasărilor celor care doresc să-și satisfacă dorințele de împlinire a chemărilor spre cunoaștere și frumos.

În publicațiile de specialitate s-au căutat multe explicații pentru această trăsătură a turismului. Din numeroasele articole și studii publicate sub egida Organizației Mondiale a Turismului se desprinde ca un leit-motiv teza potrivit căreia turismul este unica metodă⁶ care poate satisface prin contact direct dorința înăscută a omului de a-și îmbogăți cunoștințele, de a intra în legătură cu colectivități umane, altele decât cele cu care este în contact cotidian. Se mai afirmă că turismul este un act intelectual menit să contribuie la lărgirea culturii generale a celui care călătorește ca turist. În fine se mai argumentează creșterea interesului pentru imaginea virtuală, care, chipurile ar însemna sfârșitul erei Guttenberg dar și a dorinței de deplasare în scopuri recreative sau culturale, fapt dezmințit de realitate, prin milioanele de turiști înregistrați de statisticile anuale. Suntem, în fapt, în fața unui aspect al capitalismului cultural, comerțul turistic fiind o confirmare a teoriilor lui Jeremy Rifkin.

Prin turism, forma de însușire a cunoștințelor încetează de a mai fi didactică, ea realizându-se prin actul voluntar de participare la procesul de cunoaștere indiferent de vârstă, temperament, pregătire școlară, condiție socială și credință religioasă. Nu trebuie uitat că monumentele – subiectul acestei prezentări – vin dintr-o altă lume și sunt încărcate cu cele mai variate

⁵ F. Nietzsche, *Jenseits von Guten und Bose, Neuntes Hauptstuck*, pag. 235.

⁶ Celelalte metode sunt de natură senzorială - audio-vizuală - și se realizează prin lectură, radio, cinematograful, televiziune, internet și toate celelalte mijloace moderne de informare.

semnificații. Descifrarea acestora contribuie la reconstituirea unor crâmpete de viață sau gândire ale unor oameni care au trăit într-o altă epocă. În aceasta constă înțelesul ideii de mesaj pe care-l poartă fiecare monument. El emană din realitatea fizică a construcției respective, din decorația picturală și sculpturală și nu trebuie uitată nici perenitatea mesajului spiritual al fiecărui monument în parte.

În fața acestor realități organizatorul de turism trebuie să fie nu numai un bun negustor, conștient de valoarea economică a unor asemenea obiective turistice dar și om de cultură care sesizează valorile, perene ale monumentelor istorice.

În materialele de ofertă turistică, în cele publicitare (ghiduri, pliante) și mai ales în ghidajele care se fac este necesară facilitarea înțelegerii monumentelor noastre istorice. Pentru străini, referiri (punere în paralel) la cultura țării de origine a vizitatorilor este binevenită. Raportarea la literatura și folclorul în care monumentul respectiv este amintit prezintă un plus de atractivitate, dar și detaliile tehnice cu privire la sistemul constructiv, pictură, piatră sunt foarte bine venite.

Pictura medievală, mai ales cea de factură bizantină poate promova aceleași greutăți de înțelegere ca și arta modernă, de unde nevoia de a fi explicată corespunzător. Foarte valoroase sunt din acest punct de vedere, zugrăvelile din bisericuțele de țară, care, de cele mai multe ori sunt trecute prin filtrul bunului simț și al umorului țărănesc. Pictura aceasta, prezentată cu interes, poate avea o valoare turistică nebănuită. Amintim în treacăt, reprezentarea ladului și ilustrarea păcatelor care-l pot conduce pe om în iad.

Nu sunt de neglijat nici piesele de patrimoniu din inventarul monumentelor. Valoarea artistică a acestora depășește de multe ori importanța locală. Un chenar de ușă cioplit în piatră, o ușă de lemn sculptat, un potir din metal lucrat în filigran, o scoarță de carte veche, cartea însăși – poate o raritate bibliografică – și atâtea altele pot constitui tot atâtea evenimente de interes turistic, dacă sunt prezentate corespunzător.

Ideea principală care se desprinde din această extrem de sumară înșirare a valorilor spirituale egale cu potențiala lor valoare turistică este aceea de a înțelege că valorificarea lor trebuie gândită din punct de vedere comercial. Adică, în sensul însușirii pe care le au aceste valori patrimoniale de a fi atractive, de a fi demne de văzut. Turistului trebuie să i se creeze impresia că participă la un eveniment deosebit, o ocazie unică de a admira piese de o deosebită valoare. Ideea este veche și a fost formulată încă în secolul al XIX-lea de filosoful Konrad Fielder astfel: *“succesul, efectul unei opere spirituale reprezintă mai puțin un criteriu al valorii operei, cât mai ales al particularităților spirituale ale publicului căruia i se adresează”*⁷.

⁷ Konrad Fielder, *op. cit.* pag. 400.

Dar vizitarea monumentelor istorice de către turiști nu trebuie idealizată. Paradoxal, chiar și turiștii pot deveni o sursă de pericol pentru monumente. Turismul, dacă urmărește rentabilitatea cu orice preț, poate trece rapid în categoria factorilor cu acțiune și rezultate din cele mai nocive. De la acte barbare de distrugere, de iscălire pe pereții pictați sau dislocare de fragmente de zidărie, însușirea de piese mici luate ca "amintire", turiștii reprezintă un pericol potențial pentru că pot fi cauza unor pagube ireversibile⁸.

În evitarea unora din efectele poluante, un rol important îl are desigur amenajarea teritoriului din jurul monumentelor (inclusiv amplasarea grupurilor sanitare), dar oricât de perfecte ar fi măsurile luate, nu trebuie neglijat factorul uman. Crearea unei conștiințe civice, de respectare a naturii, a mărturiilor trecutului istoric, de dezvoltare a bunelor tradiții, ale curteniei, a deprinderilor igienice sunt poate mai importante decât amenajările și/sau un sistem coercitiv prevăzut în legi și regulamente.

Valoarea unui monument sau a unor monumente dintr-o zonă determinată ridică gradul lor de atractivitate, dar, cu consecința firească, aglomerația. Acesta este unul din factorii de poluare cel mai nociv, prin influențele bine cunoscute în lumea specialiștilor: schimbarea microclimatului și a echilibrului microbiologic (exemplele sunt bine cunoscute: picturile rupestre din Franța, monumentele Atenei, frescele din Bucovina).

În literatura de specialitate, de turism, se folosește expresia "**punct de saturație turistică a terenului**"⁹. Fenomenul obligă a ne gândi la raportul dintre elementele cantitative (numărul mare de turiști) și cele calitative (protejarea monumentelor și a mediului), în vederea stăpânirii consecințelor cu caracter stihinic datorate turismului anarhic. Din punctul de vedere al organizatorului de turism trebuie să se înțeleagă că o marfă scumpă se cere protejată, tocmai pentru a-i păstra valoarea comercială.

În condițiile creșterii afluenței turistice se impun măsuri de optimizare care să frâneze degradarea "produsului turistic".

Pentru preîntâmpinarea fenomenelor negative sus amintite este necesar a fi luați în considerare toți factorii care concură la desfășurarea activității de turism, factori care pot fi cuantificați. Specialiștii în turism folosesc termeni ca "intensitate turistică în profil teritorial" care determină "rangul turistic al unei zone"¹⁰. Se poate astfel elabora un model

⁸ Oliver Velescu, *Monumentele istorice – Mediu înconjurător – Turism. O contribuție la problema zonelor protejate*, în "A.D. Arhitect - Design" an.VII, 2000, nr. 11, pag. 54.

⁹ Michael Dower, *Le tourisme et l'environnement. Recommandation aux gouvernements et aux peuples d'Europe. Rapport basé sur les délibérations de la conférence organisée par la Commission Européenne du Tourisme et "Europa Nostra" tenue a Copenhague le 26 octobre 1973. (Extrait de l'Architect Journal, 1ere Mai 1974.)*

¹⁰ Dumitru Marinescu, *Turismul, indice de calitate al mediului înconjurător*, în *Lucrările celui de al IV-lea Colocviu național de geografie a turismului*, București, 1980, pag.43.

matematic de regresie liniară, de repartiție spațială a turiștilor vizitatori ai monumentelor. În ecuația plurifactorială urmează a fi introduse următoarele variabile: capacitatea de cuprindere a spațiului din jurul monumentului (suprafața aleilor) știut fiind că un om în picioare ocupă cca. 0,20 mp. Durata de vizitare în timpul orelor de program (în turismul de grup cca. 30 - 40 minute), gradul de solicitare (ore de vârf) în cursul zilei, încărcarea inegală pe zile și alte variabile (zile de sărbătoare, pelerinaje, manifestări religioase și culturale). Un factor deosebit, care presupune o altă ecuație, cu alte variabile este “gradul de motorizare” sau de încărcare a șoselelor, pentru că traficul auto este un factor de loc neglijabil în prevenirea poluării prin turism.

Cele două ecuații pot fi cuprinse într-un model matematic care poate contribui la dispecerizarea fluxului turistic. Credem că, evitându-se, sau chiar eliminând factorii poluanți sus enumerați se poate ajunge la un sistem eficient de descongestionare a monumentelor, asigurându-se un ambient corespunzător în jurul lor.

Organizatorul de turism trebuie să aibă în vedere și factorul psihic – emoțional al turistului în clipa când pornește să viziteze un monument istoric. A parcurge de pildă cca.100 - 300 metri pe jos în cadrul natural al locului sunt elemente esențiale de deconectare a turistului și de sensibilizare la “frumosul” ce urmează să-l vadă. Efectul vizual al descoperirii treptate a monumentului joacă din acest punct de vedere un rol deosebit. Toate acestea fac necesară o judicioasă organizare a terenului din jurul monumentelor. Amenajări locale – parcări, grupuri sanitare, puncte comerciale, trebuie astfel amplasate încât gazele de eșapament, murdăria să nu atingă monumentele.

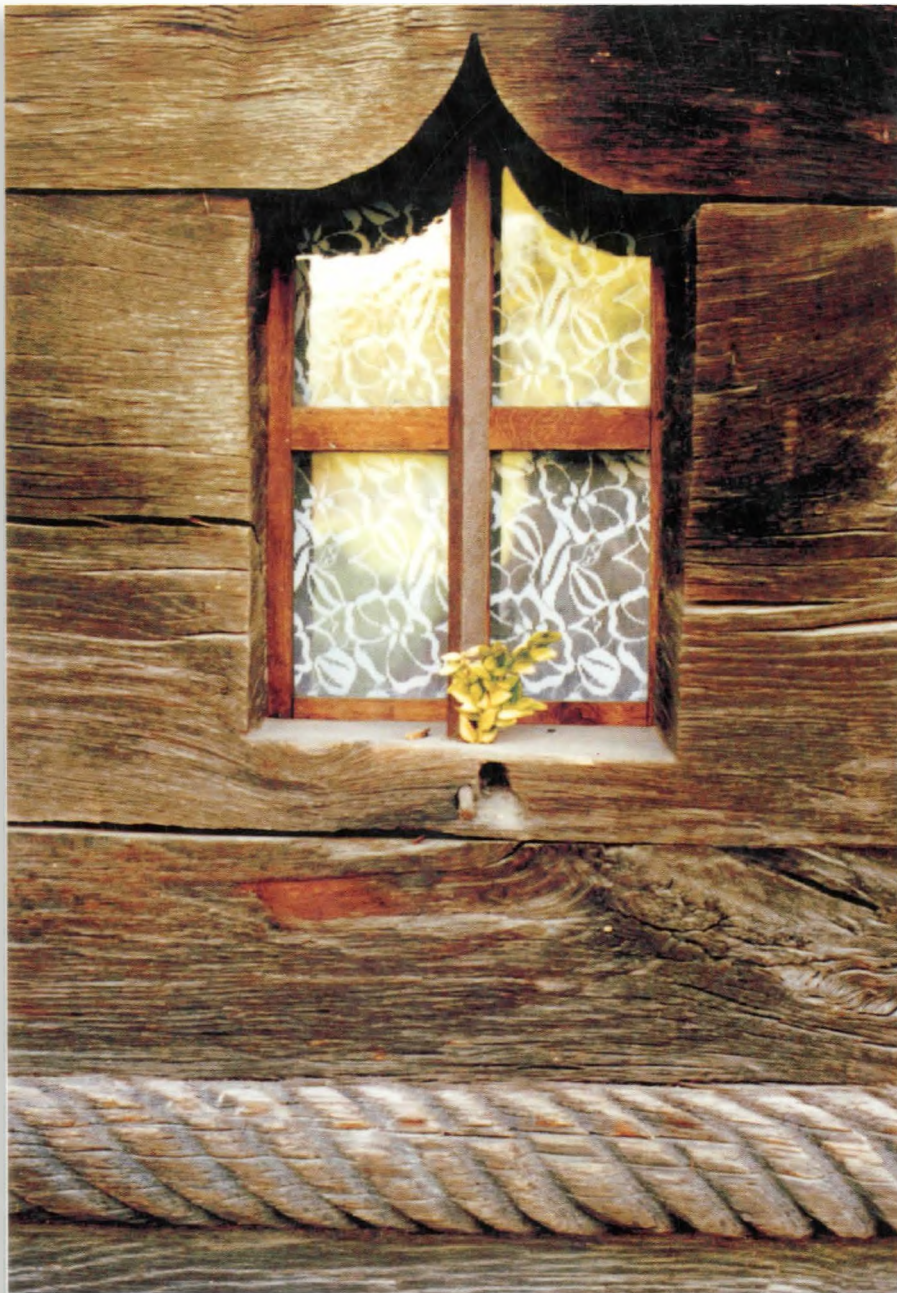
Încercând o sinteză a celor cuprinse în paginile de mai sus se poate afirma că relația “valoare spirituală - valoare comercială” este o componentă a sistemului social contemporan care trebuie să tindă spre echilibru mai ales astăzi “când totul are un preț, totul este de vânzare...” (J. Rifkin). Perturbările care se ivesc sau existente deja sunt de natură subiectivă, generate de neînțelegerea interacțiunii între factorii: cultură, economie, ecologie, în favoarea unor considerente de conjunctură sau de mărunte interese locale dăunătoare. Exemple pot fi multe. Dar...să fim optimiști. *“Totul depinde de noi”* - spunea la Modena economistul american Rifkin – *“de cum vom ști să punem în balanță comercializarea culturii și menținerea spațiilor culturale...trebuie să știm să apărăm istoriile noastre”*.

Resumé

Au début du XXIème siècle, quand les nouveaux concepts géopolitiques comme globalisation, mondialisation ou l'Europe Unie ont devenu des lieux communs, la valeur spirituelle des monuments bénéficie des nouvelles dimensions. Des éminentes personnalités culturelles considèrent la globalisation comme un péril, la "fin de la morale", "une uniformisation ridicule quand le château de Milano est illuminée comme celui du Disneyland" (Umberto Eco). Cette opinion a été exprimée aussi dans un colloque à Modena "Le futur est déjà ici" (l'été 2001) qui a réuni des personnages très connus, parmi lesquels, Umberto Eco, Jeremy Rifkin, surnommé "le prophète américain du nouveau capitalisme culturelle" et le journaliste Vittorio Zucconi.

La relation "valeur spirituelle – valeur commerciale" est une partie du système social contemporain et d'après Rifkin elle doit aspirer vers l'équilibre surtout dans une société gérée par les relations de marché.

Tipar: Editura DAIM www.daimph.ro

Preț: 15 RON